

T.C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ ANABİLİM DALI
PSİKOLOJİ BİLİM DALI**

**YALAN HABER DEĞERLENDİRMELERİNDE SİSTEM
DÜZEYİNDE DUYGULARIN ROLÜ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

SÜMEYYE AKAR

BURSA-2022

**T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ ANABİLİM DALI
PSİKOLOJİ BİLİM DALI**

**YALAN HABER DEĞERLENDİRMELERİNDE SİSTEM
DÜZEYİNDE DUYGULARIN ROLÜ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

SÜMEYYE AKAR

**Danışman:
Prof. Dr. M. ERSİN KUŞDİL**

BURSA-2022

TEZ ONAY SAYFASI
T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Psikoloji Anabilim Dalı, Psikoloji Bilim Dalı'nda 701845008 numaralı Sümeyye Akar'ın hazırladığı “Yalan Haber Değerlendirmelerinde Sistem Düzeyinde Duyguların Rolü” başlıklı yüksek lisans tezi ile ilgili savunma sınavı, 09/05/2022 günü 10.00 – 11.00 saatleri arasında yapılmıştır. Alınan cevaplar sonunda adayın başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Prof. Dr. M. Ersin KUŞDİL
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Leman Pınar TOSUN
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. İnci Boyacıoğlu BAL
Dokuz Eylül Üniversitesi

09/05/2022

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ PSİKOLOJİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tez Başlığı / Konusu: “Yalan Haber Değerlendirmelerinde Sistem Düzeyinde Duyguların Rolü”

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 165 sayfalık kısmına ilişkin, 27/04/2022 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 3'dür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Sümeyye Akar
Öğrenci No: 701845008
Anabilim Dalı: Psikoloji
Programı: Psikoloji
Statüsü: Yüksek Lisans

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "Yalan Haber Değerlendirmelerinde Sistem Düzeyinde Duyguların Rolü" başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Sümeyye Akar

Öğrenci No: 701845008

Anabilim Dalı: Psikoloji

Programı: Psikoloji

Tezin Türü: Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar adı soyadı	Sümeyye AKAR
Üniversite	Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim dalı	Psikoloji
Bilim dalı	Psikoloji
Tezin niteliği	Yüksek lisans
Mezuniyet tarihi	09/05/2022
Tez danışmanı	Prof. Dr. M. Ersin KUŞDİL

YALAN HABER DEĞERLENDİRMELERİNDE SİSTEM DÜZEYİNDE DUYGULARIN ROLÜ

Psikoloji literatüründe yalan haber çalışmaları, bireylerin yalan haberlere neden inandığı ve yalan haberleri neden paylaştığı sorularına odaklanmaktadır. Yalan haber çalışmaları konuyu ele alış biçimleri açısından bilişsel temelli ve sosyal temelli olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir. Bu tez çalışmasının amacı yalan haberlere dair bilişsel ve sosyal düzeydeki değişkenlerin yalan haberlere inanma ve bunları sosyal medyada paylaşma eğilimleri üzerindeki rollerini kıyaslamaktır. Bu çerçevede katılımcılardan (N = 226) diğer araştırmalarda yaygın olarak kullanılan bilişsel yansıtma ve biliş ihtiyacına dair veriler ile politik ideolojiler, sistem meşrulaştırma eğilimi, sistem düzeyinde duygulara dair veriler toplanmıştır.

İstatiksel analiz sonuçları bilişsel yansıtma ve biliş ihtiyacı değişkenleri ile haber değerlendirme ve paylaşımları arasında anlamlı ilişkiler göstermezken; politik ideolojiler, sistem meşrulaştırma eğilimi ve sistem düzeyinde duyguların yalan haber değerlendirmeleri ile anlamlı ilişkiler olduğunu göstermiştir. Bireyler sağ-muhafazakâr ideolojiye sahip olduklarında, sistem meşrulaştırma eğilimleri yüksek olduğunda ve sistem düzeyinde pozitif duygulara sahip olduklarında sistem korumacı bir şekilde (sistem yanlısı haberleri gerçek, sistem karşıtı yalan haberleri yalan olarak) haber değerlendirmeleri yapmışlardır. Bununla birlikte sol-liberal ideolojiye sahip olduklarında, sistem meşrulaştırma eğilimi düşük olduğunda ve sistem düzeyinde negatif duygulara sahip olduklarında sistem eleştirel bir şekilde (sistem yanlısı haberleri yalan, sistem karşıtı yalan haberleri gerçek olarak) haber değerlendirmeleri yapmışlardır. Hiyerarşik regresyon ve yapısal eşitlik modeli kullanarak yapılan analizler sistem düzeyinde duyguların, haber değerlendirmelerinde öne çıkan rolüne işaret etmiştir.

Çalışmanın sonuçları, yalan haber değerlendirmelerinde sosyal motivasyonların ve duyguların belirleyici bir rol oynadığına işaret etmektedir. Bulgular, post-truth tanımlaması üzerinden hakikatin önemsizleşmesi, politik kutuplaşmalar, kurumsal güvenin azalması, medyanın zemin değişimi gibi faktörler çerçevesinde ele alınmış ve tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: yalan haber, post-truth, sistem meşrulaştırma eğilimi, sistem düzeyinde duygular, politik ideolojiler, bilişsel yansıtma, biliş ihtiyacı

ABSTRACT

Name & surname	Sümeyye AKAR
University	Bursa Uludağ University
Institute	Institute of Social Sciences
Field	Psychology
Subfield	Psychology
Degree awarded	Master
Date of degree awarded	09/05/2022
Supervisor	Prof. Dr. M. Ersin KUŞDİL

THE ROLE OF INDIVIDUALS' SYSTEM LEVEL EMOTIONS IN EVALUATING FAKE NEWS

Fake news studies in the psychology literature focus on “Why individuals believe fake news?” and “Why they share fake news?” questions. Fake news studies are examined under two headings, cognitive-based and social-based, in terms of the way they deal with the subject. The aim of the research is to compare the cognitive level investigations on fake news with a social level examination. In this framework, data on cognitive reflection and need for cognition, which are commonly used in other studies, as well as data on political ideologies, system justification tendencies, and system-level emotions were collected from the participants.

While statistical analysis results did not show significant relationships between cognitive reflection and need for cognition variables and news evaluation and sharing; political ideologies, system justification tendencies, and system-level emotions were found to be significantly correlated with fake news evaluations. When individuals have right-conservative ideology, high system justification tendencies, and positive emotions at the system level, they evaluated news in a system-protective way (pro-system news as real, anti-system fake news as fake). However, when they have a left-liberal ideology, low system justification tendency, and had negative feelings at the system level, they evaluated the news critically (pro-system news as fake, anti-system fake news as real). Analyzes using hierarchical regression and structural equation modeling pointed to the prominent role of system-level emotions in news evaluations.

The results of the study indicate that social motivations and emotions play a decisive role in fake news evaluations. The findings were handled and discussed within the framework of factors such as the trivialization of truth, political polarization, decrease in institutional trust, and change in the ground of the media through the definition of post-truth.

Keywords: *fake news, system justification, system-level emotions, political ideologies, cognitive reflection, need for cognition*

ÖNSÖZ

Her yönüyle benim için çok öğretici olduğuna inandığım bu tez çalışması süreci için öncelikle tez danışmanım Prof. Dr. Ersin KUŞDİL'e emeği, özeni, ilgisi ve sabrı için teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Tez çalışmasının gerek biçimsel gerek içerik olarak en iyi şekilde olması adına titizlikle yaptığı incelemeler ve öneriler ile bana yol gösterici olduğu için kendisine minnettarım. Bu süreçte Hocamdan öğrendiklerimi akademik hayatımdaki tüm çalışmalara taşıyabilmeyi ümit ediyorum.

Tez savunma sınavımda yer almayı kabul ederek fikirleri ve önerilerini paylaşan kıymetli jüri üyeleri Prof. Dr. Leman Pınar TOSUN ve Doç. Dr. İnci BOYACIOĞLU-BAL'a katkıları için çok teşekkür ediyorum.

Yüksek lisans ders döneminde ve tez yazım aşamasında ne zaman bir sorun ile karşılaşsam başvurduğum ve her zaman özverili bir şekilde bana yardım eden çok kıymetli arkadaşım Arş. Gör. Dilan POLAT'a ve Arş. Gör. Yasemin CAMCI hocama çok teşekkür ediyorum.

Üsküdar Üniversitesi ve İstanbul Medeniyet Üniversitesinde beraber çalıştığımız tüm araştırma görevlisi hocalarım ve arkadaşlarıma, yüksek lisans sürecinin yoğun dönemlerinde anlayış göstererek iş yükümü hafiflettikleri ve her aşamadaki destekleri için çok teşekkür ediyorum. Onların varlığı akademik yaşamı keyifli ve eğlenceli bir hale getiriyor. Onlar ile birlikte çalışabildiğim için kendimi şanslı hissediyorum.

Tez çalışmasının büyük bir kısmını içinde yazmış olduğum İSAM kütüphanesine ve kütüphane çalışanlarına, Covid-19 pandemi süreci de dahil olmak üzere sessiz ve temiz bir çalışma ortamı sundukları için teşekkür etmek isterim.

Bu tez yazım süreci de dahil olmak üzere hayatımın her aşamasında zorlukları, mutlulukları, iyi ve kötü anları benimle paylaşan dostlarım Fatma KAMIŞLIGÖL, Ayşe ZİYAN ve Sena Nur MİNEN'e sonsuz teşekkürler. Dostum oldukları ve yanımda oldukları için ne kadar şükretsem az kalacaktır, iyi ki varlar.

Hayatım boyunca ne yapmak istediğim her şey için bana alan açan, destekleyen, güvenen ve cesaret veren babama, anneme ve abilerime çok teşekkür ediyorum.

Son olarak bu tez çalışmasını, hayatımda tanıdığım öğrenmeye en meraklı insan olan annem Özgül AKAR'a ithaf etmek isterim. Araştırmayı, okumayı, öğrenmeyi ve anlamaya çalışmayı bana sevdirdiği için kendisine minnettarım.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	iv
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	v
YEMİN METNİ.....	vi
ÖZET.....	vii
ABSTRACT	viii
ÖNSÖZ	ix
İÇİNDEKİLER	x
TABLO ve ŞEKİL DİZİNİ	xiii
KISALTMALAR	xv
I. GİRİŞ	16
1.1. Post-truth Çağ.....	20
1.2. Yalan Haber.....	32
1.3. Biliş İhtiyacı	47
1.4. Duygular ve Karar Verme Süreçleri.....	54
II. KURAMSAL ÇERÇEVE	65
2.1. Sosyal Kimlik Kuramı.....	66
2.1.1.Sosyal Kimlik	67
2.1.2.Sosyal Kimlik Motivasyonları	68
2.1.3.Makro- Sosyal Süreçler	69
2.1.4.Benlik Kategorizasyonu Kuramı	70
2.1.5.Kıyaslamalı Bilgi Etkisi.....	72
2.1.6.Grupla Özdeşleşme ve Grup Bağlılığı	73

2.2. Gruplar Arası Duygular	76
2.2.1. Gruplar Arası Duygular	77
2.2.2. Gruplar Arası Duygular ve Grupla Özdeşleşme	78
2.2.3. Gruplar Arası Duygular ve Davranış	81
2.3. Sistem Meşrulaştırma Kuramı	82
2.3.1. Üç Meşrulaştırma Motivasyonu.....	83
2.3.2. İdeoloji ve Yanlış Bilinçlilik	85
2.3.3. Statükonun Rasyonalizasyonu	87
2.3.4. Adil Dünya İnancı ve Eşitsizliğin İçselleştirilmesi.....	89
2.3.5. Sistem Meşrulaştırma Eğilimi ve Yatıştırıcı Fonksiyonu.....	90
2.4. Sistem Düzeyinde Duygular.....	91
2.4.1. Sistem Meşrulaştırma Motivasyonu ve Duygular	91
2.4.2. Sistem Temelli ve Sistem Hedefli Duygular	94
2.4.3. Sistem Düzeyinde Duygular ve Duygu Düzenleme	96
III. UYGULAMA	98
IV. YÖNTEM	105
4.1. Katılımcılar.....	105
4.2. Veri Toplama Araçları.....	106
4.2.1. Demografik Bilgi Formu	106
4.2.2. Bilişsel Yansıtma Testi-2 (Cognitive Reflection Test- 2)	106
4.2.3. Biliş İhtiyacı Ölçeği	107
4.2.4. Politik Grubu Meşrulaştırma Ölçeği.....	109
4.2.5. Sistem Meşrulaştırma Ölçeği.....	111

4.2.6. Ulusal Sistem Duygu Ölçeği	112
4.2.7. İdeolojik Yönelim Ölçeği	113
4.2.8. Pozitif ve Negatif Duygu Ölçeği (PNAS).....	114
4.2.9. Haber Değerlendirme Formu	116
4.3. İşlem	118
V. BULGULAR	120
5.1. Veri Analizi	120
5.2. Demografik Değişkenlere Dair Betimsel Analizler	121
5.3. Değişkenler Arası İlişki Analizleri.....	124
5.3.1. Haber Değerlendirmeleri ile Diğer Değişkenler Arası İlişkiler	124
5.3.2. Haber Paylaşımları ile Diğer Değişkenler Arasında İlişkiler.....	134
5.4. Sistem Düzeyinde Duyguları Yordayan Değişkenlere Yönelik Çoklu Regresyon Analizleri	144
5.5. Yalan Haber Değerlendirmelerini Yordayan Değişkenlere Yönelik Hiyerarşik Regresyon Analizleri	146
5.6. Yalan Haber Değerlendirmelerinde Rol Oynayan Değişkenlere Dair Yol Analizi	148
5.7. Biliş İhtiyacında Politik Gruplar Arası Farklar	153
5.8. Yalan Haber Değerlendirmeleri ve Paylaşımlarında Politik Gruplar Arası Farklar	153
VI. TARTIŞMA ve SONUÇ.....	158
VII. KAYNAKÇA	177
VIII. EKLER	214

TABLO ve ŞEKİL DİZİNİ

Tablo 1: Katılımcıların Mesleklerine Göre Dağılımı	105
Tablo 2: Biliş İhtiyacı Ölçeği Maddeleri Faktör Yükleri Tablosu (N=224).....	108
Tablo 3: İdeolojik Yönelim Faktör Yükleri Tablosu (N=201)	114
Tablo 4: Tez Çalışmasında Kullanılan Ölçeklerin Psikometrik Yapılarına Dair Özet	118
Tablo 5: Araştırma Değişkenlerine Dair Betimsel İstatistikler	121
Tablo 6: Haber Kaynaklarına Dair Tercih ve Güvene İlişkin Grafikler	123
Tablo 7: Gelir Düzeyi ile Değişkenler Arası Korelasyonlar (N=133).....	124
Tablo 8: Eğitim Düzeyi ile Değişkenler Arası Korelasyonlar (N=226)	125
Tablo 9: Biliş İhtiyacı ve CRT ile Haber Değerlendirmeleri Arasındaki Korelasyonlar (N = 219).....	125
Tablo 10: Sağ Politik Grup için Korelasyonlar (N=66)	127
Tablo 11: Orta Politik Grup için Korelasyonlar (N=111)	127
Tablo 12: Sol Politik Grup İçin Korelasyonlar (N=42)	128
Tablo 13: İdeolojik Yönelimler ile Haber Değerlendirmeleri Arasındaki Korelasyon (N=219).....	130
Tablo 14: Sistem Meşrulaştırma Motivasyonu ve Sistem Düzeyinde Duygular ile Haber Değerlendirmeleri Arasındaki Korelasyonlar (N=217)	133
Tablo 15: Haber Değerlendirmeleri ve Haber Paylaşımları Arasındaki Korelasyonlar	135
Tablo 16: Biliş İhtiyacı, CRT-2, Bireysel Duygular ile Haber Paylaşımları Arasındaki Korelasyonlar (N=219).....	137
Tablo 17: Sağ Politik Grup için Haber Paylaşımlarına Dair Korelasyonlar (N=66)	138
Tablo 18: Orta Politik Grup için Haber Paylaşımlarına Dair Korelasyonlar (N = 111)	139
Tablo 19: Sol Politik Grup ve Haber Paylaşımları Arasındaki Korelasyonlar (N=42)	139
Tablo 20: İdeolojik Eğilimler ile Haber Paylaşımları Arasındaki Korelasyonlar (N=219)	141
Tablo 21: Sistem Meşrulaştırma ve Sistem Düzeyinde Duygular ile Haber Paylaşımları Arasındaki Korelasyonlar (N=219)	143
Tablo 22: Sistem Düzeyinde Negatif Duyguları Yordayan Değişkenler	144
Tablo 23: Sistem Düzeyinde Pozitif Duyguları Yordayan Değişkenler	145

Tablo 24: Sistem Yanlısı Yalan Haber Değerlendirmelerini Yordayan Değişkenler.....	146
Tablo 25: Sistem Karşıtı Yalan Haber Değerlendirmelerini Yordayan Değişkenler.....	147
Tablo 26: Haber Değerlendirmeleri ve Biliş İhtiyacına Dair Ortalama, Standart Sapma Değerleri.....	155
Tablo 27: Haber Değerlendirmeleri ve Biliş İhtiyacının Politik Gruplara göre Farklılaşp Farklılaşmadığına Dair Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları.....	155
Tablo 28: Tüm Hipotezlere Dair Tablo	156
 <i>Şekil 1: Duygu Yayılım Modeli.....</i>	 61
<i>Şekil 2: Sistem Yanlısı Haber Değerlendirme ve Paylaşımlarında Rol Oynayan Değişkenlere dair Model</i>	<i>104</i>
<i>Şekil 3: Sistem Karşıtı Haber Değerlendirme ve Paylaşımlarında Rol Oynayan Değişkenlere dair Model</i>	<i>104</i>
<i>Şekil 4: Biliş İhtiyacı Ölçeği için Doğrulayıcı Faktör Analizi Modeli (N=224)</i>	<i>109</i>
<i>Şekil 5: Politik Grup Meşrulaştırma için Doğrulayıcı Faktör Analizi Modeli (N=225).....</i>	<i>110</i>
<i>Şekil 6: Sistem Meşrulaştırma Ölçeği için Doğrulayıcı Faktör Analizi Modeli (N=224).....</i>	<i>111</i>
<i>Şekil 7: Ulusal Sistem Duygu Ölçeği için Doğrulayıcı Faktör Analizi Modeli (N=218)</i>	<i>113</i>
<i>Şekil 8: Pozitif ve Negatif Duygu Ölçeği için Doğrulayıcı Faktör Analizi Modeli (N=217).....</i>	<i>115</i>
<i>Şekil 9: Sistem Yanlısı Yalan Haber Değerlendirmelerinde Rol Oynayan Değişkenlere Dair Model</i>	<i>149</i>
<i>Şekil 10: Sistem Yanlısı Yalan Haber Değerlendirmelerinde Rol Oynayan Değişkenlere Dair Sadeleştirilmiş Model</i>	<i>150</i>
<i>Şekil 11:Sistem Karşıtı Yalan Haber Değerlendirmelerinde Rol Oynayan Değişkenlere Dair Model</i>	<i>151</i>
<i>Şekil 12: Sistem Karşıtı Yalan Haber Değerlendirmelerinde Rol Oynayan Değişkenlere Dair Model ...</i>	<i>152</i>

KISALTMALAR

ark.	Arkadaşları
bkz.	Bakınız
CRT	Bilişsel Yansıtma Testi
çev.	Çeviren
ed.	Editör
örn.	Örneğin
S.	Sayı
s.	Sayfa
SKK	Sosyal Kimlik Kuramı
SMK	Sistem Meşrulaştırma Kuramı
PANAS	Pozitif ve Negatif Duygu Ölçeği
vb.	Ve benzeri

I. GİRİŞ

Oxford Sözlüğünün 2016’da yılın sözcüğü olarak belirlediği ‘*Post-Truth*’ kavramı, duygu ve inançların kamuoyunu şekillendirmekte objektif olgulardan daha etkili olmasını ifade eder (Oxford Sözlüğü). Söz konusu yılda yaşanan önemli siyasi gelişmelerle (ABD başkanlık seçim ve İngiltere Brexit referandum süreci) kullanımı yaygınlaşan kavramın, kamuoyunda çoğunlukla sosyo-politik bir niteliği belirtmek için kullanıldığı görülmektedir. Ancak yalnızca siyasi konularla sınırlı görülemeyecek şekilde post-truth çağ tanımlamasının, yaşanan dönemin ruhunu yansıttığına dair görüşler de bulunmaktadır (Oruç, 2019: 2). Buna göre bireyin yaşamında etkili olacak her konuda duyguların, tutum ve önyargıların, olgulardan, rasyonel çıkarımlardan daha belirleyici olduğu düşünülmektedir. “The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life” kitabı ile post-truth tanımlamasına dikkat çeken gazeteci Ralph Keyes, olguyu daha çok “yalan” kavramı üzerinden açıklamaktadır (Keyes, 2017: 7). Ancak kavram günümüzde Keyes’in yaklaşımının ötesinde, bireylerin gerçekliğe önem vermediğini ifade etmek için kullanılmaktadır. Post-truth kavramında kullanılan ‘post’ ön eki hakikatin önemsizleştiğine dikkat çekmektedir (Alpay, 2017: 25-26). Post-truth kavramının Türkçe çevirisi konusunda farklılıklar bulunması (hakikat sonrası çağ, gerçek sonrası çağ, gerçek ötesi çağ, hakikatin önemsizleşmesi, hakikat ötesi vb. gibi)¹ sebebi ile bu çalışmada kavram karmaşası oluşturmamak adına bu çevirilerden herhangi biri kullanılmayacaktır.

Post-truth kavramıyla birlikte hakikatin önemsizleşmesine dair vurgu yalnızca yalanların yaygınlaşması ile ilgili değildir. Keyes (2017) post-truth çağda yalanın yaygınlaşmasından ziyade kitlelerin yalanı önemsememesine dikkat çeker. Keyes’e göre, yalnızca siyasetçiler değil; aynı zamanda avukatlar, akademisyenler ve gazeteciler de sıklıkla yalan söylemektedir. Buna karşın kitleler yalana bir tepki göstermemektedir (Keyes, 2017: 9). Post-truth çağ ile ilgili araştırmaların bazıları bu döneme ilişkin özellikler ve bu özelliklerin oluşmasına etki eden teknolojik, ekonomik, politik faktörlere odaklanmıştır. Bu faktörler sosyal sermayenin azalması ve değerlerin

¹ https://tdk.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/%C3%82dem-Terzi-_-POST-TRUTH-KAVRAMI-_-7-2.pdf

değişimi, ekonomik eşitsizliğin artması, kutuplaşmanın artması, bilime güvenin azalması, siyasi ve ideolojik farklılıkların bireyin bilişsel yapısına etkisi olarak tanımlanan politik asimetrik naiflik² ve medyanın gelenekselden internete doğru zemin değişimi olarak sıralanabilir (Lewandowsky, Ecker ve Cook, 2017: 357-360). Bununla birlikte literatürde post-truth çağı, “perspektivizm”, “nihilizm”, “radikal şüphecilik”, “anlamsızlık”, “bilim ve ilerleme fikrine karşıtlık”, “öznellik”, “çok kültürlülük ve çok sesliliği benimseme” gibi kavramlar üzerinden tartışılan postmodernizmin gündelik hayata yansımaları ile ilişkilendiren çalışmalar da bulunmaktadır (Oruç, 2019: 38).

Yalan haberler (*fake news*) post- truth çağda yeni medya haber üretiminin en belirgin yönünü oluşturmaktadır (Pennycook ve Rand, 2020: 185). Yalan haberler çeşitli internet siteleri, sosyal veya geleneksel medya aracılığı ile yayılan, çoğunlukla sansasyonel nitelikte ve kamuoyunu etkileme gücüne sahip ancak gerçeklikle herhangi bir bağı bulunmayan haberlerdir (Collins Sözlüğü)³. Lazer ve ark. (2018) yalan haberi, medya haberlerini biçimsel olarak taklit eden ancak gerçek ve doğru bilgi içermesi adına gerekli editöryel süreçlerden geçmemiş haberler olarak tanımlamaktadır. Yalan haberler yanıltıcı bilgilendirme (*misinformation*) ve kasıtlı yanlış bilgilendirme/dezenformasyon (*disinformation*) gibi problematik bilgi türlerini kapsamaktadır (Lazer ve ark., 2018: 1094). Sosyal medya araçlarında yalan haberler, gerçek haberlere kıyasla daha hızlı yayılmaktadır (Vosoughi, Roy ve Aral, 2018: 1146-1152).

Literatürde yalan haberler ile ilgili psikolojik çalışmalarda çoğunlukla bilgi işleme ve karar alma süreçleri ile yalan haberlere inanma eğilimi arasındaki ilişki incelenmektedir. Söz konusu incelemeler bireysel düzeyde ve bilişsel becerilere odaklanan açıklamalar sunmaktadırlar. Bu tez çalışmasında da literatürdeki çalışmaların önermelerini ve bulgularını sınamak üzere bilişsel yansıtma (*cognitive reflection*) ve biliş ihtiyacı (*need*

² Politik asimetrik naiflik (*politically asymmetric credulity*), ideolojik olarak farklı görüşe sahip bireylerin bilişsel ve psikolojik farklılıkları olduğunu ifade etmektedir (Lewandowsky, Ecker ve Cook, 2017: 358-359). Kavram, sağ muhafazakâr ideolojiye sahip bireylerin tehlikelere karşı daha hassas bir yapıda oldukları; bu sebeple sol-liberal görüşe sahip olanlara kıyasla kaygı uyandıracak bilgilere karşı daha naif (kolayca inanan) bir yaklaşım sergilediklerine yönelik bulgular üzerinden şekillenmiştir (Fessler, Pisor ve Holbrook, 2017: 651, 652).

³ <https://www.collinsdictionary.com/submission/18357/fake+news>

for cognition) değişkenleri üzerinden analizler yapılacaktır. Bununla birlikte yalan haberlere inanma eğiliminde sistem meşrulaştırma motivasyonu ve sistem düzeyindeki duyguların rolü araştırılacaktır. Sistem Düzeyindeki Duygular tezi Solak ve ark. (2012) tarafından ortaya atılmıştır. Duyguların yalnızca bireysel ve grup düzeyinde değil aynı zamanda sistem düzeyinde de incelenmesi gerektiğini savunmaktadır (Solak ve ark., 2012: 4).

Bu tez çalışmasının giriş bölümünde öncelikle yalan haberlerin yaygınlaştığı dönem olan post-truth çağ ve hakikatin önemsizleşmesi olgusu incelenecektir. Post-truth'un içinde yaşadığımız dönemin ruhuna dair bir tanımlama olması, bireylerin davranışlarını anlamak adına bu dönemin özelliklerini anlamayı da gerekli kılmaktadır. Ayrıca bu inceleme, çalışmada yalan haberlerin ele alınış biçimine dair fikir vermeyi de amaçlamaktadır. Daha sonra yalan haberler ve yalan haberler üzerine yapılan psikolojik araştırmalara dair literatür sunulacaktır. Araştırmanın temel inceleme konusu, en genel ifadesi ile, sosyal davranışta duyguların rolüne yöneliktir. Burada inceleme konusu olan sosyal davranış, bireylerin yalan haber değerlendirmeleri ve sosyal medya araçlarında bu tür haberleri paylaşma eğilimlerine yönelik iken, duygular sistem düzeyinde duygular üzerinden incelenecektir. Bu bağlamda duygu ve karar verme ilişkisine yönelik açıklamalar giriş bölümü kapsamında son başlıkta sunulmuştur.

Tezin ana kuramsal çerçevesini Sistem Meşrulaştırma Kuramı ve Sistem Düzeyinde Duygular Yaklaşımı oluşturmaktadır. Sistem Meşrulaştırma Kuramının temel aldığı konular ve kavramların, post-truth çağ ve yalan haber olgusunu incelemek adına uygun olduğu düşünülmektedir. Ayrıca kuramın sosyal davranışını incelemek adına sunduğu geniş çerçeve bu tercihin bir diğer nedenidir. Ancak post-truth çağda grup kimliklerinin bireyler için öneminin arttığına dair görüşler (Alpay, 2020: 15) Sosyal Kimlik Kuramı çerçevesinde yapılacak bir incelemenin de uygun olabileceğine işaret etmektedir. Yalan haberler ağırlıklı olarak politik içerikli üretilmekte ve politikayı yönlendirmek adına işlev görmektedir (Lazer ve ark., 2018: 1094). Bu durum Türkiye'deki yapılacak bir yalan haber çalışması için yine Türkiye'deki siyasete dair bir olgunun öne çıkarılmasını gerektirmiştir. Bu olgunun belirlenmesinde, Türkiye'nin son yirmi yılda siyasi ve toplumsal sistemindeki değişimler göz önünde bulundurulmuştur. Bu değişimler gerek siyasi söylemlerinde gerek medyada gerekse akademik yazımda "Yeni Türkiye" ifadesi

ile kendisine yer bulmaktadır (Bora, 2016: 326). Bu değişimlerin neler olduğu veya bu tanımlamanın doğruluğuna dair tartışmalar ise bu tez çalışmasının kapsamı dışındadır. Tez çalışmasında Türkiye’de mevcut sistemine yönelik algının yalan haber değerlendirmelerine etkisi incelenecektir. Kuramsal çerçeveye dair bu tercih de tez çalışmasının bir parçası olarak test edilecektir. Konu siyasal kimlikleri de içerecek denli geniş olduğu için kuramsal çerçeve Sosyal Kimlik Kuramı, Gruplar Arası Duygular, Sistem Meşrulaştırma Kuramı, Sistem Düzeyinde Duygular başlıklarını kapsayacak şekilde geniş tutulmuştur. Kuramsal çerçevenin ardından tez araştırmasının hipotezleri, yöntemi, kullanılan ölçekleri içeren uygulama ve bulgular bölümleri ve son olarak tartışma kısmı bulunmaktadır.

Araştırma ile post-truth çağ üzerinden yapılan psikolojik tartışmalara gruplar arası ilişkiler perspektifinden katkı sağlamak amaçlanmaktadır. Böylece yalan haber olgusunu, yalnızca bireyin içsel süreçlerine odaklanarak açıklamak yerine sosyal düzeyde değerlendirmelerin de dahil edildiği geniş bir kapsamda incelemek hedeflenmektedir. Böylesi bir incelemenin gündelik yaşamda yer alan yalan haber olgusu ile daha uyumlu olduğu düşünülmektedir.

Araştırmada duygulara dair incelemeler ile de literatüre katkıda bulunmak hedeflenmektedir. Yalan haberler üzerine psikolojik araştırmalarda duygular üzerine çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir (Bknz. Sindermann, Cooper ve Montag, 2020: 47). Post-truth çağ tanımlamasında vurgulanan iki unsurdan biri olan inançlar, Sistem Meşrulaştırma Kuramı ile ideoloji kavramı üzerinden; diğer bir unsur olan duygular da Sistem Düzeyi Duygular aracılığı ile incelenecektir. Yalan haber değerlendirmelerinde duyguların rolüne yönelik bu inceleme olgunun anlaşılmasında tamamlayıcı bir işlev görecektir. Ayrıca bireylerin yalan haberlere yönelik değerlendirmelerinde etkili olan farklı faktörlerin araştırılması, bireyleri yalan haberlere karşı dirençli kılacak unsurları belirlemekte önemli bir yere sahip olacaktır. Bu bağlamda uygulama alanında da yalan haberlere karşı mücadelede bulunan çeşitli doğrulama platformları için etkili olabilecek bazı bulguların ortaya konulacağı düşünülmektedir.

1.1. Post-truth Çağ

Post-truth dönem tanımlaması, kamuoyunun yalan haberler aracılığıyla yönlendirilmesi ve birey ve toplumların bu yönlendirmeye açıklığı üzerinden dikkat çekmektedir. Kamuoyunun ve bireylerin fikirlerine dair yönlendirme çabaları ve bireylerin duygu, motivasyon ve kişisel kanaatleri ile bu sürece dahil olması yeni bir fenomen olarak ele alınamayacak bir durumdur. Bu durum post-truth kavramı ile ilgili tartışmalara sebep olmaktadır (Taburoğlu, 2020: 141). İnsanların kararları her daim duygularından etkilenmekte ve kendi inançları çerçevesinde şekillenmektedir. Ayrıca bu kararlar çeşitli siyasi ve toplumsal yönlendirmelere de açıktır. Dolayısı ile post-truth çağı diğer dönemlerden farklı kılanın ne olduğu sorusu gündeme gelmektedir (Erdoğan ve Semerci, 2020: 87). Bu soruya verilen cevaplardan biri; bireylerin nicelik, içerik ve hız açısından sürekli değişen bilgi ve hakikatler ile muhatap olması üzerinden verilebilir. Bireyler bu dönemde herhangi bir olay gerçekleşikten sonra değil gerçekleşmekte iken bilgi almakta ve sosyal medya aracılığı ile söz konusu olaylara dahil olabilmektedir (Ağırdır, 2019: 56, Greifeneder ve ark., 2021: 3). Diğer bir cevap ise post-modern dönem içerisinde din, bilim ve ideoloji gibi hakikat rejimlerinin dağılması ile ilişkili olarak verilmektedir (Taburoğlu, 2020: 141). Bu yaklaşıma göre, post-truth dönem, modern dönemin idealize ettiği değerler olan akıl, bilim ve demokrasiye yönelik tartışmalar üzerinden değerlendirilmektedir. Böylece aklın karşısında duygular, bilimin karşısında bilim karşıtlığı, demokrasinin karşısında ise popülizm güç kazanmaktadır (Erdoğan ve Semerci, 2020: 85). Erdoğan ve Semerci bu üç modern dönem değerinin doğal sosyal hayat akışı içinde kendisine hiçbir zaman tam olarak karşılık bulamamış idealize formlar olmasına dikkat çekerek, post-truth tanımlamasını eleştirmektedir (Erdoğan ve Semerci, 2020: 103). Bu eleştirinin haklılığı son derece açık olsa da post-truth döneme dair psikolojik incelemeler için odaklanılması zaruri olan bu değerlerin bir idealize form olarak bireyler tarafından paylaşılıp paylaşılmaması hususudur.

Post-truth döneme dair önemli olduğu düşünülen bir diğer husus hakikat üzerine felsefi ve kavramsal nitelikte tartışmalardır. Bu tartışmalar araştırmalarda yalan haberlere dair bakış açısını da belirleyecek niteliktedir. Hakikatin yokluğu veya değersizleşmesi, insanlığı zıttı olarak konumlandırılan yalan ve sahteliğe mi sürüklemektedir? Bu soruya açıklık getirmek için gerçeklik, hakikat, sahtelik, yanlışlık gibi kavramlara dair tanımlamalara ihtiyaç duyulmaktadır. Gerçeklik TDK sözlüğünde “Gerçek olan,

hakikat, hakikilik, realite, reellik”⁴; gerçek ise “Aslına uygun nitelikler taşıyan, sahibi”, “Bir durum, bir nesne veya bir nitelik olarak var olan, varlığı inkâr edilemeyen, olgu durumunda olan, özbeöz, hakiki, reel”⁵ olarak tanımlanmaktadır. Doğruluk ise “Düşüncenin gerçekle uyuşması, yargı ve önermelerin gerçeğe uygun olması.”⁶ olarak ifade edilmektedir. Bireylerin yalan haberlere yönelik değerlendirilmeleri istenildiğinde bu değerlendirmelerinin temelini doğruluk mu gerçeklik mi oluşturacaktır? Doğruluk bir kriter olarak belirlendiğinde gerçek ve sahte haberler nitelikleri bakımından bir zıtlık içinde ele alınmaktadır. Dolayısı ile bir haber sahte ise gerçek haberlerin aslına dair niteliklere sahip olmamakta; bir diğer ifade ile sahtelik niteliği taşımaktadır. Birey de değerlendirmesi sürecinde bu sahtelik niteliğine dair ipuçlarını takip ederek doğru bir değerlendirme yapabilir. Ancak böyle bir varsayımda netleştirilmesi gereken unsur gerçeklik ve sahteliğe dair bu belirgin olarak kabul edilen ayırıcı niteliklerdir. Günümüz haber akışı içerisinde gerek geleneksel medya gerekse sosyal medya araçlarında yayılan haberler için böyle ayırıcı niteliklerden bahsetmek güçtür. Gerçeklik kriterine dair bir değerlendirilme talep edildiğinde ise kaçınılmaz olarak gerçekliğe dair ve bireylerin gerçeklikle kurdukları ilişkinin nasıl belirlendiğine dair sorular gündeme gelmektedir. Bireyler, bizatihi şahit olamadıkları olayların gerçekliğini nasıl bilmekte veya değerlendirmektedir? Diğer bir ifade ile sosyal gerçeklik nasıl oluşmaktadır? Sosyal gerçeklikler toplumsal hayatın karmaşık ve çok faktörlü yapısı içerisinde, birey ve toplumun etkileşim alanlarında meydana gelmektedir. Bu etkileşim sürecine dair unsurlar gerek post-truth dönem gerekse yalan haber incelemelerinde göz önünde bulundurulmalıdır (Lewandowsky, Ecker ve Cook, 2017: 355).

Doğruluk ve gerçeklik arasında yapılan bu ayrımın benzeri, Arendt’in (1956/2012) hakikatin rasyonel ve olgusal hakikat olmak üzere iki şekilde ele alınması gerektiğine dair görüşlerinde de görülmektedir. Rasyonel hakikatler bilim, felsefe ve matematik temelinde şekillenen, bireyin tek başına akıl yürütmeleri sonucunda da erişebileceği hakikatleri ifade ederken; olgusal hakikatler bir arada yaşayan insanların eylem alanları içerisinde meydana gelen olayları ifade eder. Arendt (2012: 276) olgusal hakikatlerin yapıları gereği felsefe değil siyaset alanının bir konusu olduklarını belirtir. Arendt

⁴ “gerçeklik ne demek TDK Sözlük Anlamı”, (06.03.2021), <https://sozluk.gov.tr/?kelime=gerceklik>.

⁵ “gerçek ne demek TDK Sözlük Anlamı”, (06.03.2021), <https://sozluk.gov.tr/?kelime=gercek>.

⁶ “doğruluk ne demek TDK Sözlük Anlamı”, (06.03.2021), <https://sozluk.gov.tr/?kelime=dogruluk>.

(2012) olgusal hakikatlerin sürekli değişime açık olan bir insanlar arası etkileşim alanında meydana geldiğini ve bireylerin hepsinin kazanç ve keyfiyetlerine uygun bir şekilde olamayacaklarını vurgular. Bu sebeple herkes tarafından ortak benimsenecek bir hakikat gibi ele alınamayacaklarını ifade eder (Arendt, 2012: 275). Arendt'e göre olgusal hakikatler oldukça kırılgan bir yapıya sahiptirler ve bir kere yitirildiklerinde hiçbir rasyonel çaba onları geri getiremez (Arendt, 2012: 277).

Post-truth çağa dair bu açıklamalar göz önüne alındığında psikoloji araştırmalarında ağırlıklı biçimde yer aldığı şekli ile bireylerin yalan haber değerlendirmelerinin doğruluk kriterinin, yalnızca bir takım başarısız akıl yürütmeler ve kararlar üzerinden ele alınması bazı eksiklikler içermektedir. Dolayısı ile bu yaklaşım olguların kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına engel oluşturmaktadır. Yalan haberler yalnızca gerçeklik ile uyulamayan ve sahtelik niteliği taşıyan, bu niteliği akıl yürütme becerileri yüksek bireylere doğru koşullar sağlandığında açık edecek bir bilgi olarak ele alınmamalıdır. Yalan haberler, gerçeklik ile yalan arasındaki ayrımların muğlaklaştığı bir post-truth dönem ögesidir (Taburoğlu, 2020: 143). Dolayısı ile yalan haber olgusunun incelenmesinde bireylerin gerçeklik ile kurduğu ilişkinin ve bu ilişkinin sosyallik yönünün göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu bağlamda, insanın gerçeklik ile kurduğu ilişki bu bölümde insanlık tarihi ve evrimsel gelişim, saflık eğilimi ve paylaşılan gerçeklik motivasyonu konuları çerçevesinde incelenecektir. Bu incelemeler ile amaçlanan bilginin sosyal doğasının karmaşıklığına dikkat çekmektir. Böylelikle bireyin yalan habere dair inancının, sadece hatalı muhakeme süreci ile sınırlandırılmayacak bir anlam ve işlev taşıdığını gösterilmeye çalışılacaktır.

Dünya zerindeki varlığı yaklaşık yarım milyon yıldır süren insan türü, bu sürecin çok büyük bir kısmını avcı-toplayıcı bir toplum yapılanması içinde geçirmiştir. Avcı toplayıcı toplum yerini zamanla tarım, kır toplumları daha sonra geleneksel uygarlıklara bırakmış; sonrasında ise sanayileşme ve aydınlanma süreçleri modern ulus devlet yapılanmalarını getirmiştir. Bu süreç günümüzde bireyler, toplumlar, devletler ve şirketler arası etkileşim ve birbirine bağımlılığının gittikçe arttığı küreselleşme çağına doğru bir değerim göstermiştir. Avcı toplayıcı toplumdan küreselleşmeye doğru bu değerim insanlık tarihi açısından görece kısa bir süreç olan 300-400 yıllık bir zaman içinde gerçekleşmiştir (Giddens, 2013: 66-75). Sanayileşmiş modern devletler eski

toplum yapılanmalarına kıyasla çok daha karmaşık ve büyük ölçekte toplumsal ve politik örgütlenmelere sahiptir. Bu örgütlenmelerinin sofistike yapılanmaları ve demokratik yönetim şeklini benimsemeleri, bireylerin *Home Politicus*lar olarak toplum içinde iş birliğini çok daha kompleks ve dolaylı biçimde sürdürmelerini gerektirmiştir (Forgas, Fiedler ve Crano, 2015: 4). Forgas, Fiedler ve Crano'ya göre (2015: 4). içlerinde yaşadıkları sisteme bu şekilde dahil olmak bireyler için bazı psikolojik zorlanmaları da beraberinde getirmiştir. Kompleks toplumsal yapılar içerisinde bireylerin gerek kişisel gerek toplumsal konularda verecekleri kararlar için daha fazla faktörü değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu değerlendirme süreçleri bireylerin kişisel olarak tanımadığı insanlar ile dolaylı olarak kurduğu iletişim ve güven ilişkisinden etkilenmektedir (Forgas, Fiedler ve Crano, 2015: 6). Giddens (1990/2018: 82, 85) de modern kurumların doğasının güvene dayalı olduğuna ve bu güvenin sınırlarının birey tarafından çizilmesinin zorluğuna dikkat çeker. Bireyler uzmanlık gerektiren alanlarda eylemlerini modern sistem yapılarına güvenleri üzerinden planlar (1990/2018: 100). Güven yapısı gereği tümevarımsal bir kanaatin ürünü değil, müphemlik ve risklere rağmen itimat etmek anlamına gelmektedir (Giddens, 1990/2018: 39). Dolayısı ile bireyler modern yaşamda sürekli olarak risk içeren durumlarda sistemlere hangi noktaya kadar güvenebileceğine dair zorlu değerlendirmeler yapmak durumundadır (Giddens, 1990:2018: 145).

Modern devlet yapılanmaları her bir bireyin yönetime katılmasının gerek birey gerekse toplulukların rasyonel seçimleri üzerinden gerçekleşeceği varsayımına dayandırmaktadır (Forgas, Fiedler ve Crano, 2015: 6). Bu dayanak noktası insanın bir canlı türü olarak gelişen beyin yapısı, yaratıcılığı ve rasyonallitesi ile yeni fikirler üreterek ilerlemeci biçimde kültürel evrimler geçirdiğine dair tarihsel okumalar ile şekillenmiştir. Bu okumalarda eksik olan husus bireylerin kendilerinden önceki dönemlerin düşünüş biçimleri, bilişsel kısa yolları, beklentileri ve dünya görüşlerini miras alıyor olduğu gerçeğidir (Muthukrishna, Henrich ve Slingerland, 2021: 27). Önceki dönemlere dair bu miraslar bireylerin günümüz sistemleri içinde karşılaştığı zihinsel ve psikolojik sorunların da bir sebebi olarak değerlendirilebilir. Teknolojik gelişmelerin de bir sonucu olarak toplumsal yaşamda değişimler hızla gerçekleşmektedir ve insan türü yavaş kültürel evrimi ile bu değişimlere adapte olmakta bazı sorunlar yaşamaktadır. Post-truth dönemde de insanların davranışları bu tip uyum

problemleri çerçevesinde değerlendirilebilmektedir. Geniş, hızlı ve sürekli bilgi akışına karşı bireyler sahip oldukları bilişsel ve sosyal beceriler ile yeterli ve doğru uyumu sağlayamamaktadır. Bu uyumsuzluğu açıklamak için kullanılan kavramlardan biri *saflık eğilimi (gullibility)*'dir (Forgas ve Baumeister, 2019: 1-5).

Kolayca inanma ve kanma anlamında *saflık*, post-truth dönemle ilişkili gelişmeler ile insanların sağlıklı karar verme becerilerinin tartışmaya açılmasına bağlı olarak sosyal psikolojik incelemelere konu olmuştur. Saflık, bireylerin desteklenmemiş önermeler ve kanıtlar tarafından kolayca kandırılmasına ve kötü niyetli hareketlere yönlendirilmesine zemin hazırlayan zayıf yapıda bir sosyal zekayı ifade etmektedir. Saflık, bireylerin açık olgular veya sosyal uzlaşısı sonucu gerçeklik olarak kabul edilen normlar ile uyumsuz inançlara sahip olması kriterlerine bağlı olarak değerlendirilir (Forgas ve Baumeister, 2019: 1-2). Bu kriterler bağlamında saflık olumsuz bir niteliğe sahip gibi görünse de tarihsel dönemler içinde sosyal olarak kabul edilen olguların değişimleri düşünüldüğünde insan saflığı sosyal değişimlerin ve devrimlerin bir sebebi olarak da görülebilir. İnsanların geniş ve karmaşık toplum sistemleri içerisinde iş birliği ve koordinasyon süreçlerini yürütebilmesini sağlayan sosyal becerileri, sembolik ve soyut düşünebilme yetisinin bir ürünüdür (Gamble, Gowlett ve Dunbar, 2014: 106). Harari (2015) devlet yapılanmasından kâğıt para kullanımına kadar birçok toplumsal ögenin insanların paylaştığı hayali gerçeklikler ile değer kazandığına dikkat çeker (2015: 41). Benzer biçimde aydınlanmanın getirdiği rasyonalite, özgürlük, eşitlik, hümanizm gibi değerler de ortak inançlar ile korunan kurgusal gerçekliklerdir. Modern sistemlerin kurulması ve sürdürülmesi insanların bu kurguları ortak gerçeklikler olarak paylaşılmasına; bu bağlamda davranışlarını şekillendirmesine bağlıdır (Pinker, 2018: 25). İnsanların bu tür soyut ve sembolik kurgulara gerçek gibi muamele edebilmesi, insan *saflığının* işlevsel bir sonucudur (Forgas ve Baumeister, 2019: 6). Tarih içinde toplum yapılarının değişimi de benzer biçimde bir önceki dönemde kabul görmeyecek farklı gerçeklik kurgularının insanlar tarafından kolektif biçimde hayal edilmesi ile gerçekleşmiştir (Harari, 2015: 36, 40). Harari'ye göre kiliseler dini mitler, modern devletler milli mitler, hukuk sistemleri ise hukuki mitler ile örgütlenir. Bu örgütlenmelerin temelinde insanların kendilerinin oluşturduğu ve anlattığı hikayeler yatar. İlkel olarak adlandırılan toplumlarda bu mitler hayalet ve ruhların toplumsal düzeni koruduğu fikrine dayanırken günümüzde modern kurumların bu görevi

sağladığına yöneliktir (Harari, 2015: 41). Homo Sapiens bilişsel gelişimi sayesinde hiç tanımadığı yabancı insanlar ile iş birliği kurabilmekte ve kurgusal gerçeklikleri aktarıp paylaşabildikçe sosyal davranışlarını değiştirebilmektedir (Harari, 2015: 49). Değişimlerin bir sonucu olarak bir dönem içerisinde sosyal uzlaşya bağlı olarak kabul gören anlayış ve uygulamalar sonraki dönemlerde bir *saflık* olarak görülebilmektedir (Forgas ve Baumeister, 2019: 7). Dolayısı ise neyin saflık olarak değerlendireleceği zaman, bağlam ve sosyal uzlaşya bağlı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum Thomas Kuhn'un bilimsel gelişmelere bakış açısı ile örneklendirilebilir. Bu örneklendirme modern hayatta olguların gerçekliğinin, bilimsel bilgiler ile uyuşmasına bağlı olarak değerlendirilmesiyle uyumlu olarak da katkı sağlayacaktır⁷. Thomas Kuhn'a göre bilimsel bilgi üretimi bilimsel toplulukların paylaştığı belli paradigmalara bağlı kuralların araştırmalara yön vermesi ile şekillenir. Mevcut paradigmaya bağlı olarak araştırma nesneleri *yaratılır*, bu nesneler dönem içinde geliştirilmiş ölçüm araçları ile incelenir ve sonuçlar belli bir tutarlılık ve anlamlılık çerçevesinde bilimsel bilgi ve teorileri oluşturur (Kuhn, 1962/2019: 44). Bilimsel devrimlerin gerçekleşmesi ise bilimsel topluluk tarafından benimsenen bu paradigmalardan değişmesi ile gerçekleşir. Paradigma değiştiğinde, değişen tek şey belli nesnelere dair üretilmiş bilgi, nesnelerin incelenmesine dair yöntemler değil aynı zamanda nesnelerin *kendisidir*. Kuhn bu anlamda bilimsel ilerlemeyi epistemolojik değişimlerin ötesinde ontolojik göreceliğe bağlı olarak ele alır (Kuhn, 1962/2019:217). Ona göre Newton ile Einstein'ın inceledikleri dünya aynı gezegen değildir (Kuhn, 1962/2019: 195, 205). Kuhn, bilimsel devrimleri gerçekleştiren bilim insanlarının da söz konusu nesneleri paradigmanın sunduğundan farklı varlıklar olarak ele alabilen, bilimsel topluluğun içine yeni dahil olmuş genç araştırmacılar olduğuna dikkat çeker (Kuhn, 1962/2019: 243). Bir diğer anlamda bilimsel gelişmeler veya Kuhn'un ifadesi ile devrimler tıpkı saflık tanımında olduğu gibi açık olarak kabul edilen olguları farklı gerçeklikte ele alarak bilimsel topluluğun uzlaştığı alanın dışına çıkan bilim insanları tarafından gerçekleştirilmiştir.

İnsanın gerçeklik ile kurduğu ilişki, dünyayı olduğu gibi değil; gördüğü ve başkalarının anlatımları ile kurduğu ortaklık ile şekillenmektedir. Bu durum sıradan insanların sosyal

⁷ <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/fact>

ilişkileri ile dünya ve gerçeklik algısının oluşmasında etkili iken uzman kişilerden oluşan bilim toplulukları için de benzer bir şekilde işlemektedir. Saflık eğilimi başkalarının söylediklerine inanma ve güvenmeyi getiren evrimsel ve tarihsel süreç içinde gelişmiş evrensel bir psikolojik nitelik olarak karşımıza çıkmaktadır (Forgas ve Baumeister, 2019: 10). Bu bağlamda saflık eğilimini besleyen ve post-truth döneme dair psikolojik tartışmalarda sıklıkla rastlanan zihinsel kısa yolların kullanımı ile ilişkili örüntü ve anlam arama eğilimi, yeni iddiaları reddetmektense kabul etmeye yönelik eğilim, tekrarlanan bilginin doğru kabul edilmesine yönelik eğilim, salt maruz kalma etkisi, doğrulama yanlılığı gibi bilişsel yanlılıklar sadece irrasyonallite göstergeleri olarak değerlendirilmemeli; sosyal yaşam adaptasyonuna yönelik fonksiyonları da göz önünde bulundurulmalıdır (Brashier ve Marsh, 2019: 500- 504; Gigerenzer, 2008: 20). Ancak burada vurgulanması gereken insanların saflığı ve çeşitli bilişsel yanlılıkları ile karşılaştıkları her türlü bilgi ve anlayışa gerçeklik veya doğru olarak muamele edeceği değildir. Bir topluluk içinde nesilden nesile aktarılmaya değer ve işlevsel az sayıda anlayış, gerçeklik kurgusu vardır (Kuhn, 1962/ 2019: 303). İnsanlar da iletişim süreçleri içerisinde kendilerine gelen bilgilerin tamamen doğru olmasını beklemeyiz. Ancak gerçeğe makul bir yakınlığı olmasını beklerler. Bu mesafe Cooper ve Avey (2019: 304) tarafından *meşruiyet zarfı* (*envelope of legitimacy*) olarak adlandırılır. Meşruiyet zarfı iletişimcinin kasıtlı olarak yalan söylemeyeceğine dair fikir ve aktarılan bilginin belli düzeyde yalan ve gizlilik içerebileceğine dair farkındalık ile ilişkilidir. Bu anlamda meşruiyet zarfı bilginin ileticisi, aktarıldığı platform, aktarılış biçimi gibi pek çok faktörden etkilenen bağlama bağlı olarak şekillenebilen bir yapıya sahiptir (Cooper ve Avey, 2019: 310).

Post-truth dönemde bireylerin yaşadığı sorunlar saflık eğilimi ile bağlantılı olarak sosyal biçimde paylaşılan gerçekliğin zarar görmesi ile ilgilidir (Kruglanski, 2018). Higgins (2019: 79) insan türünü diğer canlılardan ayıran niteliğin yalnızca zekâsı değil; aynı zamanda diğer canlılar ile ortak gerçekliği duyguları, motivasyonları ve inançları paylaşmaya yönelik motivasyonu olduğunu savunmaktadır. *Paylaşılan gerçeklik motivasyonu* (*shared reality motivation*) insanların arası iş birliği, uyum ve bağ kurulması için vazgeçilmez bir nitelik iken aynı gerçeğin paylaşmadığı gruplar söz konusu olduğunda ise zıt bir etki göstermektedir. Ortak gerçekliğin paylaşılması diğer grupların yanlış ve tehlikeli inançlara sahip olduğu fikrini uyandırarak çatışmalara

yol açabilir (Higgins, 2019: 3-5). İnsanlar günümüzde bilgi alma sürecinde modern toplumun politik, bürokratik, ekonomik, sosyal, medya kurumlarına güvenememektedir (Krugulanski, 2018; KONDA, 2012: 42). Modern toplumlarda eğitim alarak yetişmiş uzmanlara ve bilimsel yöntemler aracılığı ile elde edilmiş bilgilere güvenin azalmış olması da post-truth dönemi oluşturan önemli etmenlerdir (Lewandowsky, Ecker ve Cook, 2017: 357-358). Bentzen (2018: 2) post-truth dönemin aynı zamanda post-trust (güven-sonrası) olarak tanımlanmasını önerir. Bentzen (2018: 2) ayrıca akademide, medyada, bilimde ve hukukta olgular ile çıkarların arasındaki çizginin belirsizleştiğine ve bu durum bir güvensizlik oluşturduğuna dikkat çekmektedir. Bunun sonucunda bireyler olgusal ve rasyonel olması beklenen kurumsal söylemlere güvenememekte, güven duygusunu benzer hikâyeleri ve duygusal süreçleri paylaşabileceği gruplara yöneltmektedir (Ünal, 2020: 110).

Dünyaya anlamlandırmakta tüm insanların ortak kabul edebileceği değer ve olgulara dair bu güvensizlikler, kişilerin bilgi edinmede kesinlik arayışları için daha küçük, kendileri ile aynı görüşe sahip üyeleri içeren gruplara yönelmelerine sebep olmakta; bu da toplumsal ayrışmaları beraberinde getirmektedir (Krugulanski, 2018). Paylaşılan gerçekliğe dair varoluşsal motivasyon ve bu motivasyon ile ilişkili olarak kültürel evrimle edindiğimiz sosyal uyuma yönelik bilişsel kısa yolların kullanımı, günümüzde yalan haberlere dair yanlış değerlendirmelere yol açabilmektedir. Bir anlamda bireylerin bu özelliklere sahip olması değil; bu özelliklerin günümüz sosyal hayatın işleyişine katkı sunma işlevlerini yitirmiş olmaları problem oluşturmaktadır. Bireylerin kendilerine benzer bir gerçekliği paylaşabilecekleri ve inşa edebilecekleri gruplara yönelmeleri, internet ve sosyal medya araçlarının bazı özellikleri sayesinde kendisine karşılık bulabilmekte ve bireysel ihtiyaçlar ile sosyal medyanın sağlamış olduğu bağlam birbirini besleyen bir mekanizmaya dönüşmektedir. Farklı gerçeklik kavrayışlarına sahip gruplara yönelik olumsuz çerçeveleme bu mekanizma tarafından güçlendirilmekte ve dış gruplara dair yayılan yalan haberleri doğru olarak değerlendirme olasılığı artmaktadır. Post-truth dönem aynı zamanda bir kurumsal güven krizidir (Ünal, 2021: 241).

Post-truth dönem ve yalan haber çalışmaları için Paylaşılan Gerçeklik Teorisine benzer bir çerçeve *Konumlanmış Biliş olarak Kültür (Culture as Situated Cognition)* teorisi

(Oyserman, 2011: 1) aracılığı ile sunulmaktadır. Konumlanmış Biliş olarak Kültür (KBK) teorisi insan bilişinin içinde bulunduğu bağlamdan kopuk olarak incelenemeyeceği; bilişin bağlam içerisinde ulaşılabilir bilgiler ve bu bilgilere yönelik yorumlar ile şekillenen dinamik bir yapıda olduğu fikrine dayanmaktadır (Oyserman, 2015: 9). Bu bağlamda insan zihni, gelen bilgilerin pasif bir alıcısı gibi işlemez; sürekli bir biçimde etrafındaki durumlara yönelik anlamlandırmalar yaparak, bilginin aktif bir üreticisi olarak işler. Anlamlandırma süreci de bireylerin deneysel kanıtlar ve olgulara dair detaylı hesaplamalarıyla değil başkaları ile sosyal etkileşim alanlarında durumlara ortak açıklamalar getirmesiyle şekillenmektedir (Oyserman, 2015: 2). Bu çerçevede kültürler bir toplum içerisinde olaylara ve durumlara yönelik nesilden nesile aktarılan belirli anlam çerçeveleridir ve insan bilişini şekillendiren bir temel yapı olarak ortaya çıkarlar (Lin, Zhang ve Oyserman, 2021: 2). Teori farklı toplumlarda toplulukçu veya bireyci yapının kökenlerinin, bireylerin içinde yetiştikleri toplumda olaylara ve durumlara yönelik farklı anlamlandırmalarına dayandığını öne sürer. Teoriye göre bireycilik ve toplulukçuluk bu açıdan sabit yapılar değildir, bağlama ve zamana özgü ipuçlarının tetiklediği zihin yapılarıdır (Oyserman, Sorensen, Reber ve Chen, 2009: 217-218). Kolektivist zihin yapısı diğer insanlar ile iş birliğine ve paylaşmaya yatkınlığı ifade eder ve insan türünün tek başına hayatını idame ettiremeyen bir tür olarak bir gruba ihtiyaç duymasının bir sonucudur. Kolektivizm, zihnin diğer insanlar ile uyum sağlamaya, bir gruba ait olmaya odaklı biçimde işlemesi ile ilişkilidir (Lin, Zhang ve Oyserman, 2021: 2). Buna göre kolektivist zihin yapısı bir diğerini anlamak ve ortak bir gerçeklik zemininde buluşmaya yönelik motivasyonları uyarması sebebi ile insanların temelsiz, boş iddialara inanma eğilimini arttırmaktadır. Bu hipotezi test eden Lin, Zhang ve Oyserman (2021: 11-12) hangi kültürden olursa olsun kolektivist skorları yüksek katılımcıların yalan haberlere, sahte bilim (pseudoscience) iddialarına, belirsiz iddialara ve astrolojiye inanmaya yönelik eğilimlerinin daha fazla olduğunu gözlemlemişlerdir. Bununla birlikte Çinli ve Amerikalı katılımcıları kıyasladıkları analizlerinde Çinli katılımcıların boş iddialara anlam yükleme eğiliminin daha yüksek olduğunu sonucuna ulaşmışlardır (Lin, Zhang ve Oyserman, 2021: 8-9). Özetle, insanın bir tür olarak evrensel ihtiyaçları temelinde geliştirdiği kolektivist zihin yapısı diğer insanlar ile iletişim kurmayı, uyum sağlamayı ve bağ kurmayı sağlarken; insanların boş iddialara inanmasına ve onlar üzerinden anlam inşa etmesine de sebep olmaktadır (Lin, Zhang ve

Oyserman, 2021:14). Bu durum post-truth dönem çerçevesinde yapılan psikolojik tartışmalarda kültürel bağlamın da göz önünde bulundurulması gerektiğine işaret etmektedir.

Post-turth dönem sosyal medya araçları ve internet kullanımının yaygınlaşmasından bağımsız olarak değerlendirilemez (Oruç, 2019: 105). Modern toplumlarda insanlar arası iletişim ve etkileşimin büyük bir kısmı teknolojinin gelişimiyle birlikte hızlanan ve yaygınlaşan kitlesel medya araçları ile gerçekleşmektedir. Günümüzde bu araçlardan en çok öne çıkan sosyal medya, insan deneyiminin her bir boyutuna temas etmekte ve sosyal ağlar anlık düşüncelerin, kişisel yaşamın/özelliklerin paylaşılması ile kendimize ve sosyal hayata dair anlayışımıza etki etmektedir (Bayer, Trieu ve Ellison 2020: 474). Bu etkiyi tek taraflı olarak görmek de hatalı bir yaklaşımdır. Sosyal medya araçları ile kullanıcılara sunulan hız, beğeni, anonimlik ve iletişim ipuçlarının kısıtlılığı gibi özellikler bireylerin sanal kimliklerini ve ilişkilerini şekillendirmekte etkilidir; ancak bireylerin gerçek hayattaki kişilikleri ve ilişkileri de sosyal medya araçlarını kullanma biçimlerini belirlemektedir (Tosun, 2019: 38, 122, 155). Dolayısı ile sanal ortamlar ile gerçek ortamlar arasında karşılıklı bir etkileşim ve belirleyicilik söz konusudur.

Medyaya yönelik sosyolojik yaklaşımlar olgunun bilgi, bağlantı, eğlence aktarımı gibi yönlerine odaklanan işlevselci yaklaşımlardan, medyanın ekonomik ve politik çıkarları gerçekleştirmek için enformasyonun denetimine yönelik bir araç olduğu fikirlerine doğru bir çeşitlilik göstermektedir (Giddens, 2013: 647). Habermas (2003: 292), medyanın gelişimini kamusal alan oluşumuna bağlı olarak inceler. Habermas'a göre kamusal alanlar İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde toplumsal sorunların burjuva grupları tarafından tartışıldığı kahvehanelerde ortaya çıkmıştır. Kitle iletişim araçların yaygınlaşması geniş kitlelerin kamusal alana dahil olmasını sağlamıştır (Habermas, 2003: 292). Bu durum eğitilmiş bireylerin ve edebiyat üretiminin kamusal düşünceye hâkim olmasından popüler kültürün hakimiyetine doğru bir değişimi getirirken aynı zamanda kamusal yaşam ile özel yaşamın ayrımının ortadan kalkması ile sonuçlanmıştır (Habermas, 2003: 18, 256-257). Medya ticari kaygıların ekseninde kültürün tüketim araçlarına dönüşmüştür. Bu dönüşüm ile gerek kültür gerekse medya ürünleri psikolojik

olarak yayımlarını kolaylaştıracak niteliklere sahip olmuşlardır (Habermas, 2003: 18, 256-257).

Günümüzde internet kullanımı bireyleri haberlerin hem tüketicisi hem de üreticisi olduğu bir konuma taşıyarak geleneksel medyanın editöryel filtrelerini saf dışı bırakmıştır (Hendricks ve Vestergaard, 2019: 28). Bu durum geleneksel medya kurumlarının belli politik ve ekonomik çıkarlar ile şekillendirdiği düşünülen bilgi akışına yönelik daha demokratik, özgürlükçü ve eşitlikçi bir iletişim platformunun oluştuğuna dair umutları içerse de manipülasyon ve kötü niyetli kullanımlar sonucu doğru haberlere ulaşmak güçleşmiştir (Kavaklı, 2019: 665). Sosyal medya kullanımı ile artık haberlerin kitlelere ulaşması için psikolojik kolaylaştırmanın ötesine geçilerek insanların sosyal medya araçlarında daha fazla vakit geçirmesine yönelik psikolojik manipülasyonlar devreye girmiştir. Bu tür manipülasyonlar bireylerin dikkatlerini, sürekli olarak kullandıkları sosyal medya araçlarında tutmaya yönelik stratejileri içerir. Hendricks ve Vestergaard (2019: 28)'a göre haber üretimi ve medyanın ideolojisi insanları uyaracak her türlü içeriği ve sunuşu kapsayan *eğlence* halini almıştır. Her türlü bilginin daha fazla etkileşim almasını sağlayacak biçimde kaba, alaycı, skandal, absürt ve ekstrem niteliklere sahip bir biçimde sunulduğu gözlemlenmektedir (Hendricks ve Vestergaard, 2019: 28). Bu durum demokratik yönetimlerde dördüncü bir güç olarak görülen medyanın toplumsal ve siyasi gerçeklikleri kamuoyuna ileterek bir denetleyici işlev göstermesi idealinden kopuşu da beraberinde getirmiştir (Erdoğan ve Semerci, 2020: 99).

İnternet ve sosyal medya kullanımının sıklığı ve yaygınlığı, sosyal birimlerin ve bireylerin günlük hayatlarını sosyal medya ile uyumlu bir şekilde düzenledikleri; kendilerini medya üzerinden tanımladıkları ve tanıttıkları bir *medyatikleşmiş kültür* (Hepp, 2015: 63) doğurmuştur. Bununla birlikte günümüzde sosyal medya araçları kamusal alanda bilgi alışverişi ve haber almak amacıyla sıklıkla kullanılmaktadır. Reuters Enstitüsünün Dijital Haber Raporuna (2021) göre birçok ülkede internet ve sosyal medyanın haber kaynağı olarak tercih oranı yüksektir. Amerika'da internet ve sosyal medyayı tercih etme oranı %66 iken, Almanya'da %69, Fransa'da %67, İngiltere'de %74'tür (Reuters, 2021: 112, 80, 78, 62). Ancak Türkiye'de internet ve sosyal medya tercihinin diğer ülkelerden fazla olduğu görülmektedir. Reuters

Enstitüsünün Dijital Haber Raporuna (2019) göre Türkiye’de haber kaynağı olarak internet ve sosyal medyayı tercih etme oranı %88, televizyon %74 olarak dikkat çekmektedir (Reuters, 2019: 114). Bu oranlar 2021 Reuters raporunda azalmış; internet ve sosyal medya için %81, televizyon için %60 olmuştur (Reuters, 2021: 108). Benzer şekilde KONDA Araştırma Şirketinin 2018 yılında yaptığı araştırmada katılımcıların yüzde 49’u bir bilgiye ihtiyaç duyduklarında bakacakları ilk yerin internet olduğunu belirtmişlerdir (KONDA, 2019: 9).

Yaygınlaşan kullanımı ile sosyal medya bilim, politika, ekonomi, eğlence, sağlık, sanat, sosyal etkileşimler, reklam gibi hayata dair birçok unsurun koşullarının belirlendiği bir platforma dönüşmüştür (Hendricks ve Vestergaard, 2019: 35). Bu belirleyicilik ve sanal ile gerçek arasındaki iç içe geçiş, Baudrillard’ın simülasyon kuramını tekrar gündeme getirmiştir (Hendricks ve Vestegaard, 2019: 37). Çağdaş medya kuramcılarında biri olan Jean Baudrillard, simülasyon kuramı ile medya araçlarının içinde yaşadığımız dünyaya dair bir bilgi aktarıcısı olmaktan gerçekliğin belirleyicisi olmaya doğru bir değişim gösterdiğini iddia etmektedir (Giddens, 2013: 648). Medya gerçeğe dair çeşitli imgeler oluşturmakta ve bu imgeler simülarklar aracılığı ile hiper-gerçekliği (simülasyonu) inşa etmektedir. Simülarklar gerçek gibi görünen, gerçeğe benzeyen ama gerçek olmayan görünümüdür (Baudrillard, 1981/2020: 14). Baudrillard’a (1981/2020: 116) göre haber ve bilgi üretiminde yaşanan artış, anlam üretimin azalması ile sonuçlanmaktadır. Bununla birlikte iletişim oyunlarına dönüşen haberler anlamı ve iletişimi simülasyonlara çevirmekte ve gerçekten daha gerçek gibi algılanmasına sebep olmaktadır. Baudrillard simülasyonu insanların mitlere inanmasına benzetmektedir, insanlar tarafından hem bir aldatmaca niteliği taşıdığı hissedildiğine hem de sorgulanmadığına dikkat çeker. Baudrillard’ın (1981/2020: 117) ifade ettiği biçimi ile “İnsanlar yalan söylediklerini biliyorum ama herhalde o kadar da değildir, diye düşünürler”. Bu durumda gerçeklik ve anlam zayıflamakta ve bireylerin toplumsal hayat içinde gerçekliği bir duygu şeklinde deneyimlemesine yol açmaktadır (Karaarslan, 2018: 10). Baudrillard da Paylaşılan Gerçeklik Kuramına benzer bir şekilde insanların ortak inançları ile illüzyonların gerçekliklere dönüştüğüne dikkat çekmektedir. Kolektif bir uzlaşa zarar gördüğünde kitleler toplum olma vasfını yitirmekte ve kolektifi yok sayan bireyler ortaya çıkmaktadır. Postmodernizm böyle bir sürecin sonucu ortaya çıkmış bir söylemdir (Adanır, 2004: 106). Postmodernizme göre bağlam belirleyicidir;

evrensel hakikatler hem epistemolojik hem de ontolojik olarak söz konusu değildir ve olamaz. Buna bağlı olarak olgulardan değil; yalnızca görecelilik temelinde şekillenen yorumlardan bahsedilebilir (Oruç, 2019: 29). Post-truth dönem de böylesi bir göreceliliğin, teknolojik ve toplumsal etmenler ile yaygınlaşması ile ilişkilidir. Kişiler, olaylar, bilgiler sanal düzlemlerde yeniden şekillenmekte ve kendi gerçekliğinden kopuk biçimde tekrar dolaşıma girmektedirler. Bu dolaşımda çeşitli yorumlara tabii tutulmakta ve yalnızca o yorumu ortaklaşa kabul eden topluluklar tarafından bir gerçeklik gibi kabul edilmektedir. Bu durum her bir birey veya grup için farklı farklı gerçeklik kurgularını getirmekte ve post-truth dönem krizini oluşturmaktadır (Oruç, 2019: 32).

1.2. Yalan Haber

Collins İngilizce Sözlüğü 2017 yılında “fake news” kelimesini yılın kelimesi olarak ilan etmiş; gerçeklikle bağı olmayan, kitleleri kasıtlı biçimde aldatmaya ve manipüle etmeye yönelik, çoğunlukla sansasyonel nitelikli haberler olarak tanımlamıştır (Collins İngilizce Sözlüğü, 2017).⁸ Yalan haber yeni bir fenomen değildir. Geçmişte de söylenti (*rumor*) başlığı altında psikolojik araştırmalara çeşitli şekillerde konu olmuştur (Allport ve Lepkin, 1945; Rosnow, 1980; DiFonzo ve Bordia, 2007). Günümüzde farklı olan, yalan haberlerin ve yanıltıcı bilgilerin artık gündelik yaşamın bir parçası haline gelmesi ve çok daha geniş kitlelere çok daha kısa sürede ulaşabiliyor olmasıdır (Greifender ve ark., 2020: 3-4). Yalan haberler yanlış bilgi içeren haberlerin üretilmesinin de ötesinde gündem belirleyici etkileri ile dikkat çekmektedir. Yalan haberler yaygınlıkları, sosyal dayanışma ve güveni zedelemeleri, demokratik kültüre tehdit oluşturmaları açısından önemli bir tehlike olarak görülmektedir (Ackland ve Gwynn, 2020: 30). Gordon Allport ve Lepkin 1945’te savaş zamanı ortaya çıkan söylentiler ve bu söylentilere bireylerin neden inandığına dair yaptıkları araştırmada gerek bireye gerekse dönemin koşullarına ilişkin pek çok değişkeni göz önünde bulundurmuşlardır. Bu değişkenlerden savaş dönemi uygulamaların adil ve gerekli olduğuna dair inancın, bireylerin söylentilere inanıp inanmaması ile en yüksek ilişki gösteren değişken olduğunu raporlamışlardır (Allport ve Lepkin, 1945: 34). G. Allport ve Postman (1945) ile yaptığı bir diğer

⁸ <https://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/fake-news-word-year-2017-collins-dictionary-donald-trump-kellyanne-conway-antifa-corbynmania-gender-fluidity-fidget-spinner-a8032751.html>

çalışmada söylentilerin geniş kitlelere yayılmasını, savaş zamanında oluşan belirsizlikler göz önünde bulundurulduğunda söylentilerin bir açıklama sunuyor olmaları ve duygusal gerginlikleri azaltarak rahatlama sağlamalarına bağlı olarak açıklamışlardır. Bireyler duygusal gerginliklerini diğerleri ile abartılmış hikayeler paylaşarak ve bu şekilde onları da uyarılmış ve kaygılanmış bir hale taşıyarak sağlanmaktadır (Allport ve Postman, 1945: 65). Allport ve Postman yaptıkları araştırma ile aynı zamanda söylentilerin yaygınlaştıkça daha kısa, daha kolay paylaşılabilir ve özlü bir hale geldiğini belirtmişlerdir (Allport ve Postman, 1945: 68). 1940’lardaki araştırmalarda ortaya çıkan bu faktörler günümüzde yalan haberler ile paralellik göstermektedir. Yalan haberler de sosyal medya ekosisteminin etkisi ile kısa mesajlar şeklinde yayılmaktadır. Ayrıca bu tür haberler duyguları uyaracak unsurlar içermekte ve bireylerin eko çemberleri⁹ içerisinde kendileri ile benzer görüşe ve duygulara sahip olduğu kitleler ile bir arada hissetmesinde olanak vermektedir. Bayer ve ark. (2020) da benzer bir şekilde, birçok farklı bağlamda düşük değerlikte bilgilerin güçlü duygular uyaracak biçimde iletildiğini belirtmektedir. Yazarlar, söylentilerin günümüzde yalan haber ve komplo teorilerinin geniş kitlelerce yayılmasını, tehlike algısı oluşturmaları ile açıklamaktadır (Bayer ve ark., 2020: 82). Bu araştırmacılara göre, olası tehlike algısı karşısında ortak duyguların paylaşılması, sosyal eylem için gerekli koordinasyonun sağlanabilmesini mümkün kılar. Bir tehlike durumunda, ortak duygunun veya söz konusu bilginin doğru olduğuna inancın paylaşılmaması ise olumsuz tepkiler ile karşılaşılır. Bu süreç inançların ve davranışların ahlakileştirilmesi şeklinde kendisini gösterir. Ahlakileştirme, tehdit karşısında kolektif eylemi ve sosyal birliği sağlamak adına bir araçtır. Tehdit bilgisine dair şüpheli tepkiler ahlaki açıdan yanlış bulunur ve öfkeye yol açabilir (Bayer ve ark., 2020: 84-87). Gerek aynı duyguların gerekse de aynı normların paylaşılamaması gruplar arası farklılıkları belirginleştirir. Bu bağlamda, Brady ve arkadaşları (2017) Twitter’daki içerikleri inceledikleri araştırmalarında sosyal ağlarda politik ve ahlaki yargıların duygusal kelimeler ve dille sunulduklarında hem Demokrat hem Cumhuriyetçi gruplar içinde daha fazla insana yayıldığı sonucuna ulaşmışlardır (Brady ve ark., 2017: 7313).

⁹ “Eko çemberi” kavramı, kişinin kendisi ile ortak görüşlere sahip insanlar ile karşılaştığı ve böylece alternatif düşünceleri değerlendirmek zorunda kalmadığı ortamları ifade etmek için kullanılmaktadır. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/echo-chamber>

Yalan haber üretimi, ekonomik ve ideolojik motivasyonlara dayanmaktadır (Allcott ve Gentzkow, 2017: 213). Yalan haberler dikkat çekici, çarpıcı, aşırı ve sansasyonel olduğu için çok hızlı biçimde geniş kitlelere yayılabilmektedir. Bu özellikleri ile kullanıcıların ilgilerini çekerek söz konusu bağlantılara tıklama ihtimalini arttırmaktadır. Bağlantıların içerdiği reklamlar ise konunun finansal tarafını oluşturmaktadır. Bununla birlikte yalan haberler ideolojik açıdan özellikle diğer görüşleri kötüleyerek, kitleleri belirli görüşlere yöneltme işlevi görmektedirler (Allcott ve Gentzkow, 2017: 221). Yukarıda da belirtildiği gibi yalan haber olgusunu yalnızca gerçeğe uyumsuzluk ve sahtelik üzerinden tanımlamak da yeterli değildir. Yalan haberler de içlerinde kısmi bir gerçeklik taşıyabilir. Bu bağlamda kavram daha çok bilgi kirliliği ve yanıltma nitelikleri üzerinden tanımlanmaktadır (Kalsnes, 2018: 4). Yalan haber kasıtlı olarak yanlış bilgi üretimini ifade eden *dis-information (kasıtlı yanlış bilgilendirme)* kavramı ile ilişkili olarak değerlendirilmek ile birlikte aynı zamanda hata sonucu üretilmiş *mis-information (kasıtsız yanlış bilgilendirme)* kavramı ve doğru bilgi içeren ancak zarar verme amacı taşıyan *mal-information (zarar verecek amacı taşıyan doğru bilgilendirme)* gibi bilgi türleri ile ilişkili bir bilgi bozukluğu olarak ele alınmaktadır (Wardle ve Derakhshan, 2017: 20). Tandoc, Lim ve Ling (2018: 14) olgusal ve yanıltma kriterleri temelinde altı çeşit yalan haber türü tanımlamaktadır. Bunlar parodi, hiciv, uydurma, manipülasyon, reklam ve propagandadır. Parodi ve hiciv söz konusu olduğunda hem haber üreten hem de haberin muhatabı tarafından haberin ve içerdiği bilginin gerçek olmadığının bilinmesi beklenirken; uydurma, manipülasyon ve propaganda söz konusu olduğunda haberin okuyucusunun haberin gerçekliğine dair başarılı bir değerlendirme üretmesi beklenmez. Manipülatif haber kasıtlı olarak okuyucuyu yanlış bilgilendirmek ve yanıltmak için üretilir. Haber içeriği veya kaynağı ile ilgili bir sosyal gerilim (politik, kültürel, ekonomik farklılıklar) söz konusu olduğunda bireylerin uydurma haberlere inanma olasılığı artmaktadır (Tandoc, Lim ve Ling, 2018: 142-143, 146). Yalan haberlerin gerçek haberlere benzer bir yapı göstermesi de bireylerin haberleri ayırt etmesini zorlaştırmaktadır (Tandoc, Lim ve Ling, 2018: 147).

Tandoc, Lim ve Ling (2018: 148- 149) yalan haber tanımlamalarında eksik olan unsurun yalan haberler ile karşılaşan kitleler olduğuna dikkat çeker. Haber gazeteciliğin bir çıktısı iken, yalan haber kitleler inandığı ve gerçek gibi muamele ettiği sürece

meşruiyet ve güç kazanmaktadır. Yalan haberlerin meşruiyet ve güç kazanma süreci toplum içinde halihazırda var olan sosyal kargaşa ve ayrışmalar tarafından desteklenmektedir (Tandoc, Lim ve Ling, 148-149). Bu bağlamda insanların sosyal medya ve yalan haberlere yönelik atıfları belirleyici bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Bireylerin görüşleri ne olursa olsun; sosyal medya araçlarını kendi görüşlerine karşıt bir yanlılığa sahip olarak değerlendirdikleri dikkat çekmektedir. Bu durum da medya araçlarına güvenmeyen bireylerin, bilgi edinmede kesinlik ihtiyaçlarından çok, yanlı olarak gördükleri bilgi akışına karşı kendi görüşlerini ve ideolojilerini daha sıkı bir şekilde desteklemeleri ve dolayısı ile kutuplaşmalarla sonuçlanmaktadır (Axt, Landau ve Kay, 2020a: 222). Yalan haberler söz konusu olduğunda bireylerin *kişisel düzen ihtiyaçları (need for structure)* ile ilişkili olarak yalan haberlerin kasıtlı/manipülasyon amaçlı veya kasıtsız/hata olarak görmelerinin yalan habere değerlendirmelerinde belirleyici bir rol oynadığı saptanmıştır (Axt, Landau ve Kay, 2020b: 7). Çalışmada dikkat çeken unsur yalan haber değerlendirmelerinde kişisel düzen ihtiyacının önce çıkmasıdır. Düzen ihtiyacı karmaşık, tutarsız ve belirsiz durumlarda, dünyayı bir düzen içinde algılamaya yönelik yüksek düzey efor gerektiren bir ihtiyaçtır. Dolayısı ile bu araştırma yalan haber değerlendirmeleri için düşük muhakeme becerisinden öte motivasyonel bilgi işleme modellerine yakın bir açıklama getirmektedir (Axt, Landau ve Kay, 2020a: 226).

Literatürdeki araştırmalar yalan haberleri ayırt etmede sosyal motivasyonların veya muhakeme yeteneğinin rolüne odaklanmaları ile ayrılmaktadır. İnsanların neden yalan haberlere inandıkları ve yalan haberleri paylaştıkları sorusuna verilen cevaplar bu bağlamda iki ayrı çerçevede incelenebilmektedir. Bu çerçevelerden ilkinde bu soruya verilen cevap, insanların yalan haberlere inanmalarına sebep olduğu düşünülen düşük eforlu bilgi işleme süreçlerinin etkisine ilişkindir (Pennycook ve Rand, 2021: 388-389). Bu bağlamda araştırmacılar sezgisel düşünmeye yatkınlık, habere ilişkin yetersiz bilgi ve yetersiz dikkat gibi faktörler ile yalan haberlere inanma eğilimini açıklamaktadır. En kısa ifadesi ile araştırmacılar burada zayıf bir muhakemenin temel olduğunu savunmaktadır (Pennycook ve Rand, 2021: 393). Yalan haberlere inanma eğilimi genellikle bilgi işleme ve karar verme süreçlerinde rol oynayacağı düşünülen bilişsel yanlılıklarla birlikte değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, Marsh ve Stanley (2020) bir bilginin doğru olduğuna dair inancı besleyen bazı yanlılıklara dikkat çekerler. İnsanlar

bir bilgi ile karşılaştıklarında öncelikle bunun doğru olduğunu düşünme eğilimindedir (*truth bias*); yanlışlama daha fazla efor gerektiren ikincil bir aşamadır. Bireyler ayrıca gerek okunması, duyulması gerekse de anlaşılması bakımından kolay işlenen bilgileri (*cognitive fluency*), sık tekrar edilen bilgileri (*illusory truth effect*), daha önceki bilgiler/şemalar/inançlar ile uyumlu bilgileri (*Moses illusion*) doğru olarak değerlendirme veya hatırlama eğilimindedir. Ayrıca bilgi edindikleri kaynakları ve bağlamı doğru biçimde hatırlamakta zorluk çekerler (*source monitoring*), bu da düşük güvenilirlikte kaynaklardan bilgi almalarına, bilgiler arasında yanlış bağlantılar kurmalarına ve yanlış hatırlamalara sebep olur (Marsh ve Stanley, 2020: 133-139).

Bilişsel açıklamalara dikkat çekilen araştırmalarda, bilgi işlemede ikili süreç teorileri üzerinden bireylerin yalan haber değerlendirmeleri incelemektedir. İkili süreç teorilerine göre bilişsel işleme, otomatik/sezgisel ve ayrıntılı/analitik olarak iki şekilde gerçekleşmektedir (Kahneman, 2015: 26). Pennycook ve Rand (2020: 185) benzer bir ayrımı reflektif (*reflective*) ve refleksif (*reflexive open-mindedness*) açık fikirlilik kavramları ile yapmaktadır. Reflektif açık fikirlilik, analitik düşünmeye yatkınlık ve sorgulama ile karakterize iken; refleksif açık fikirlilik, sezgisel düşünme ve iddiaları fazla sorgulamadan kabul etme ve saflık eğilimi ile ilişkilidir (Pennycook ve Rand, 2020: 186). Bireylerin bu iki işleme sürecinden hangisini kullandığı Bilişsel Yansıtma Testi (*Cognitive Reflection Test- CRT*) aracılığı ile ölçülmektedir (Fredrick, 2005: 27). Bu testteki sorulara doğru cevap vermek için akla ilk gelen dürtüsel cevabın bastırılarak, soruların üzerine düşünülmesi (Frederick, 2005: 27), dolayısı ile otomatik/sezgisel düşünme yerine ayrıntılı/analitik düşünme gerekmektedir. Pennycook ve Rand (2020) yalan haberlere inanma yatkınlığının herhangi bir tarafsızlıktan daha çok refleksif düşünme ile ilişkili olduğunu iddiası üzerinde durmuşlardır. Araştırmada yalan haberlere inanmanın *saçmalık hassasiyeti (bullshit receptivity)*, *aşırı iddialılık (overclaiming)*, aşinalık ve analitik düşünce (reflektif-açık fikirlilik) ile ilişkisini incelemişlerdir. Araştırmacılar hipotezleriyle uyumlu olarak saçmalık hassasiyeti ve analitik düşünme becerisi ile yalan haberlere inanmanın negatif korelasyon gösterdiğini bulmuşlardır. Bilgi düzeylerine dair aşırı iddialarda bulunma eğilimini ifade eden *aşırı iddialılık* ile yalan haberlere inanma eğilimi arasında pozitif korelasyon vardır. Öte yandan kaynak güvenilirliği, haberlerin politik içeriğinin olup olmaması ve aşinalık etkisinin sonuçlar üzerinde bir etkisi bulunmadığını göstermişlerdir (Pennycook ve

Rand, 2020: 196-197). Pennycook, Cannon ve Rand (2018), tekrarlanan iddiaları bireylerin gerçek ve doğru bilgi olarak değerlendirme eğilimini ifade eden *gerçek yanılısaması etkisi (illusory truth effect)* ile yalan haberler arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırma, tekrar sayısı arttıkça bireylerin yalan haberleri doğru görme eğiliminin arttığını göstermektedir. *Gerçek yanılısaması etkisi*, bireyler örtük olarak yalan haberlere karşı uyarıldıklarında dahi etkili olmuştur ancak yalan haberler inandırıcılıktan çok uzak olduğunda bu etki görülmemektedir (Pennycook ve Cannon, 2018: 1865-1880). Araştırmacılar bir diğer çalışmada, analitik düşünme becerisinin, Amerikalı katılımcıların Demokrat veya Cumhuriyetçi olmasından ve çalışmadaki haber başlıkların politik olarak yanlı olup olmamasından bağımsız olarak yalan ve gerçek haberleri ayırt etme ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Pennycook ve Rand, 2019a: 39-50). Pennycook ve Rand (2019a)'a göre katılımcılar politik yönelimleri ile uyumlu olan haberlere inanma eğilimi de göstermektedirler. Ancak bireyin analitik düşünme becerisi yüksek olduğunda gerçek ve yalan haber ayırımı başarılı bir şekilde yapılabilmektedir. Araştırmacılara göre temel belirleyici analitik düşünme becerisidir; doğru eğitimler ve teknolojinin doğru kullanımına dair bilgilendirmeler, yalan haberler ile başa çıkmak için kullanılabilir (Pennycook ve Rand, 2020; 2019a). Bago, Pennycook ve Rand (2020) klasik muhakemeye (*classical reasoning*) dayanan açıklamalar çerçevesinde bireylerin yalan haber üzerine dikkatli biçimde düşündüklerinde doğru bir değerlendirme yapacakları iddiası üzerinde durmuşlardır. Araştırmalarında bireylere düşünmek için bol zaman tanınan koşulda bireylerin politik uygunluktan bağımsız biçimde haberleri daha iyi ayırt ettiklerini gözlemlemişlerdir (Bago, Pennycook ve Rand, 2020: 1612). Bronstein ve arkadaşları (2019) yalan haberlere inanmanın dogmatizm, gerçek dışı şeylere inanma eğilimi (*delusionality*) ve dini aşırı tutuculuk (*religious fundamentalism*) ile pozitif korelasyonlar gösterdiğini ve bu duruma düşük analitik düşünme becerisi ve düşük aktif açık fikirliliğin aracılık ettiğini bildirmişlerdir (Bronstein ve ark., 2019: 113-115). Pennycook ve Rand (2019) sosyal medya platformlarında yalan haberler ile mücadele için kullanıcıların haber kaynaklarının güvenilirliğini oyladığı ve sonuçları tüm kullanıcıların görebileceği bir sistem önermektedir. Araştırmalarında katılımcıların ana akım medya araçları ile taraflı yalan haber sitelerini güvenilirlik açısından başarılı bir şekilde ayırt edebildiklerini göstermişlerdir (Pennycook ve Rand, 2019b: 2521-2526). Benzer bir şekilde yalnızca

haber kaynaklarının değil, haberlerin doğruluğunun bireyler tarafından değerlendirildiği sosyal medya oylamalarının da etkili olabileceğine dair başka araştırma sonuçları da bulunmaktadır (Epstein, Pennycook ve Rand, 2020: 4). Öte yandan, doğrulama platformlarının yalan haber ile mücadelede yararlılığını inceleyen bir araştırmada bazı haberlerin platformlar tarafından etiketlenmesinin, diğer haberlerin (yalan haber olsalar bile) doğruluk düzeyinin daha yüksek olarak değerlendirilmesine yol açtığı görülmüştür (Pennycook ve ark., 2019: 26-31). Buna göre bazı haberlerin yalan olarak etiketlenmesi, diğerlerinin örtük olarak doğru olduğunu ima eden bir etki oluşturmuştur (*Implied Truth Effect*). Bir başka araştırmada katılımcılara haberin doğruluğuna dair değerlendirmelerinin sorulduğu deney koşulundaki katılımcıların, kontrol koşuluna kıyasla yalan haberleri daha az paylaşma eğilimi gösterdikleri bulunmuştur (Pennycook ve ark., 2021: 591). Bu temelde COVID-19'a dair yanlış bilgilerin paylaşılmasının incelendiği araştırmada kesinliğe dikkat çekildiğinde katılımcıların paylaşacakları haberlere dair daha seçici davrandıkları gözlemlenmiştir. Araştırmacılara göre dikkati kesinliğe çekmek için yapılacak küçük bir *dürtme* (*nudge*) yalan haber ile mücadele için tam bir çözüm olmasa da etkilidir (Pennycook ve ark., 2020: 775). Roozenbeek, Freeman, van der Liden (2021) Pennycook ve arkadaşlarının bu çalışmasının replikasyonunu yaparak kesinliğe dayalı küçük bir dürtmenin işe yararlığını tekrar test etmişlerdir. Araştırmada ilk toplanan verilerde kesinliğe dair değerlendirme yapan katılımcılar ile yapmayanlar arasında yalan haber paylaşma eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Replikasyon çalışması kuralları gereği ikinci kez veri toplandığında ise kesinliğe dair dürtmenin etkisi olduğu ancak Pennycook ve arkadaşlarının iddia ettiği düzeyde olmadığı görülmüştür (Roozenbeek, Freeman, van der Liden, 2021: 6). Pennycook ve Rand ise yalan haberleri paylaşmada kesinliğe dikkat çekmenin etkisine dair sekiz çalışmayı değerlendirdikleri meta-analiz çalışmasında da kesinliğe dair dürtmenin paylaşım eğilimini azalttığına dair açık sonuçlara ulaştıklarını iddia etmektedirler (Pennycook ve Rand, 2021: 17).

Söz konusu araştırmaların sonuçları, yalan haber ile mücadelenin ancak birçok farklı unsurun gözetilmesi ile mümkün olabileceğini göstermeleri açısından önemlidir. Bu çalışmalar, bilgi ediniminde kesinlik ihtiyacına odaklanmakta ve analitik düşünme becerisinin yalan haberlere dair doğru bir kanaat oluşturmakta en önemli unsur olduğu

argümanı üzerinde durmaktadır. Dolayısı ile yalan haberlere dair mücadelede bireyi en iyi, en doğru biçimde bilgilendirmeyi ve eğitmeyi öncelemektedirler.

Örneklerini sunmuş olduğumuz muhakeme becerisi temelinde yalan haber değerlendirmelerini inceleyen araştırmaların en önemli kısıtlılıklarından birisi sosyal medya ekosisteminin araştırmalara yansıtılamamasıdır (Bayer, Trieu ve Elisson, 2020: 486). Araştırmacılar da en önemli kısıtlılıklardan biri olarak araştırma sonuçlarının doğal sosyal medya ortamında genellenip genellenemeyeceğine dair endişelerini dile getirmektedirler (Pennycook ve ark., 2020: 778). Sosyal medya bireyin eko çemberi veya filtre balonu olarak ifade edilen, kendi görüşüne benzer insanları takip ettiği ve haberleri bu insanlar ile etkileşime girerek öğrendiği bir ortam oluşturmaktadır. Haberler bazen herhangi bir medya kuruluşunun kaynak olarak gösterilmesine gerek kalmadan, kişinin takip ettiği insanların paylaşımlarında yer bulabilmektedir. Yapılan araştırmalarda ise kaynak olarak yalnızca haberlerin altında bir haber sitesi kaynak belirtilmektedir (Pennycook, Binnendyk ve ark., 2020: 3). Haberlerin kişinin gündemine takip ettiği insanlar aracılığı ile giriyor olduğu ihtimali ise göz ardı edilmektedir. Bununla bağlantılı olarak kişiler herhangi bir medya kuruluşu aracılığıyla haberle karşılaşmış olsalar dahi yine benzer bir mekanizma ile kendi filtre balonları içerisinde haberin belli bir çerçevelenmiş versiyonu ile karşılaşmaktadırlar. Bu çerçeveleme yalan haber ile ilgili yalnızca yanlış bilgi içerme sorununun ötesinde yanıltıcı bir etkiyi de ortaya çıkarmaktadır. Dolayısı ile yalan haberler yalnızca içerikleri bakımından değil yayılışları bakımından da sosyal bir nitelik göstermektedir. Bu durum bireylerin sosyal gerçekliğe dair algılarının nasıl şekillendiği göz önünde bulundurulduğunda önemli bir ayırt edici unsurdur. Yalan haber bu bağlamda bir post-truth-çağ çıktısı olarak bireyin gerçeklik ile kurduğu ilişkiye bağlı biçimde ele alınması gereken bir konudur. Sosyal medya ekosistemi ile araştırma ortamı arasındaki farklılıklara dair kısıtlılıklar doğrudan bireylerin sosyal medya paylaşımlarının incelenmesi veya araştırma sürecinde takip edilmesi gibi yöntemler aracılığı ile elimine edilmeye çalışılmaktadır (Pennycook ve vd., 2021; Osmundsen, Bor, Vahlstrup ve ark., 2020). Mosleh ve arkadaşları (2021:2) analitik düşünmenin günlük hayatta ve laboratuvar ortamı araştırmalarda benzer şekilde işlemeyebileceği fikrinden hareketle yalan haber değerlendirmeleri ile CRT arasında ilişkiyi katılımcıların Twitter kullanımlarını takip ederek incelemişlerdir. Çalışmada CRT puanı, eğitim düzeyi ve politik bilgisi yüksek katılımcıların düşük olanlara kıyasla

daha az kişi takip ettikleri, politik konularda daha fazla paylaşım yaptıkları ve daha güvenilir kaynaklardan haberleri paylaştıkları görölmüştür. Araştırmanın en ilgi çekici bulgusu bilişsel stili (analitik veya sezgisel) benzer olan katılımcıların birbirlerini takip ettiklerini gösteren kümeleme analizlerdir. Sonuçlar sosyal medyada yalnızca politik bağlamda değil aynı zamanda bilişsel olarak da eko çemberlerin bulunduğuna işaret etmektedir (Mosleh, Pennycook, Arechar ve ark.: 2021: 7-8).

Araştırmalarda dikkat çeken hususlardan bir diğeri de araştırmacıların yalan haber tanımlamalarına yöneliktir. Araştırmacılar genellikle yalan haberleri saçmalığa yakın, sahte olduğu anlaşılması beklenebilir, hiciv ve parodiye yakın haberler gibi tanımlamaktadırlar. (Pennycook ve Rand, 2020: 188-189, 196). Ayrıca yalan haberleri mantık dışı, inanılması güç iddialara sahip haberler olarak değerlendirmekte ve analitik düşünme becerisi yüksek olan bireylerin mantık dışı unsurlara dair ipuçlarını daha iyi takip ederek doğru değerlendirmeler yaptıklarını ihtimali üzerinde durmaktadırlar (Pennycook ve Rand: 2019a: 45). Yine araştırmacılar yalan haberleri politik kutuplaşmanın ve post-truth dönemin bir parçası olarak ele almanın da uygun olmayan, yanıltıcı ve hatalı bir ele alış biçimi olduğunu iddia etmektedirler (Pennycook ve Rand, 2021: 399).

Geniş anlamda *yanlış bilgilendirme* mizah, söylenti, komplo teorileri, aldatmaca gibi farklı türlerde kendini göstermektedir ve yalan haberler tüm bu türlere belli oranda benzerlik gösterebilmektedir. Ayrıca yalan haberlerin çeşitli politik ve ekonomik amaçlar ile kurumların ve kişilerin güvenilirliklerini hedef aldığı dikkat çekmektedir. Bu sebeple *yanlış bilgilendirme* kavramı yalan haberleri kapsayacak şekilde günümüzde oldukça siyasallaşmış biçimde kullanılmaktadır (Ackland ve Gwynn, 2020: 28). Günlük hayat içerisinde karşılaşılan yalan haberler parodi haberlere benzer olanlardan kitleleri manipüle etmeye yönelik, zekice kurgulananlara doğru çeşitlilik göstermektedir (Wardle, 2017). Yalan haberler açıkça yanlış bilgi içermenin yanı sıra yanlış yönlendirici bir özellik de taşımaktadır (Mosleh ve ark., 2021: 8). Bireyin başka bir bilgi veya kaynağa ulaşarak teyit etmesine gerek kalmadan, ilk karşılaştığı anda bir haberin gerçek veya yalan olduğunu başarılı bir şekilde ayırt edebilmesi epey güç olabilmektedir. Yalan haberlerin değişken ve farklı yapıları, onları bir tür olarak tanımlamayı mümkün kılacak dil, içerik veya stil açısından belirli özelliklerinin

bulunmaması, yalan haber ile mücadelede eğitime veya teknolojik müdahalelere dayalı çözümler üretmeyi de güçleştirmektedir (Epstein, Pennycook ve Rand, 2020: 105).

Teknolojik gelişmeler sözel ifade ve içeriklerin ötesinde sıradan bireylerin dahi videolar ve görüntüler üzerinde bazı düzenlemeler yaparak *deepfake* videolar üretebilmesine olanak sağlamaktadır. *Deepfake* videolar yapay zekâ ile kamusal alanda öne çıkan insanların söylemediği sözleri söylüyor gibi görünmesine sebep olmakta ve kitleleri yanıltmak adına önemli bir tehlike oluşturmaktadır.¹⁰ Teknolojinin gelişimi ile manipülasyon biçimleri giderek daha kompleks hale gelmekte ve bireylerin gerçekliğe dair değerlendirmelerinde kullandıkları referans noktalarını zorlamaktadır. Bu durum yalan haber tanımlamasında post-truth döneme dair çerçeveyi göz ardı etmenin hatalı bir yaklaşım olabileceğine yönelik bir başka işarettir. Yanlış bilgilendirme ve yalan haberlerin yalnızca içerdikleri bilgilerdeki kusurlar üzerinden çürütülebilecek iddialar olarak tanımlanması, sorunun tamamına dair kapsamlı bir bakış açısı sunulması önünde bir engeldir. Yalan haberler bireylerin ortak biçimde bazı olgulara inanmalarına engel olmakta ve basit bir yanlış bilgi akışından öte, toplumun entelektüel sağlığı adına bir tehdit oluşturmaktadır (Lewondowsky, Ecker ve Cook, 2017: 355, 356).

Yalan haberlere dair araştırmalarda farklılaşan bulgular çalışmalarda farklı yalan haber setleri kullanıldığı göz önünde bulundurulduğunda yalan haber veya yanlış bilgilendirmenin türü ve içeriğinin, bireylerin doğruluğa dair tahminlerine etki edebileceğini düşündürmektedir (Roozenbeek, Freeman ve van der Liden, 2021: 8). Bir diğer husus da haberlerin gerçekliğine yönelik kriterlerdeki muğlaklıktır. Haberlerin sıra dışı olayları içermesi gerektiğine dair meşhur anlayış (“Köpek adamı ısırırsa haber olmaz, adam köpeği ısırırsa haber olur”) düşünüldüğünde, haberlerin doğası gereği şaşırtıcı hatta bazen absürtlük düzeyine ulaşan yapısı da yalan haberleri ayırt etmeyi zorlaştıran faktörlerden biridir. Pennycook ve Rand (2021: 16) gerçek haberlerin de oldukça belirsiz bir yapıda olduğuna, bazı araştırmalarının ön çalışmalarında ancak yüzde 60 düzeyinde gerçek olarak nitelendirildiğine dikkat çekerler.

¹⁰ https://www.ntv.com.tr/teknoloji/deepfake-videolari-demokrasileri-tehdit-ediyor,7Y_WMt5iZkicDkFRKSIO8A

Konuyla ilgili araştırmalara dair bir diğerk husus bilgi edinim sürecinde yalnızca doğru ve kesin bilgi edinme ihtiyacına odaklanmaları ile ilgilidir. Bu kapsamda veri toplama sürecinde katılımcılara haberlerin doğruluğuna dair değerkendirmelerini sormak ve dolayısı ile bilginin kesinliğine dikkat çekmek, çalışmalara dair sorunlardan biridir. Bu durum da araştırma sonuçlarının günlük hayat ile uyumlu olup olmadığı sorusunu gündeme getirir. Günlük hayat içerisinde farklı koşullar bilgi ediniminde farklı ihtiyaçları beraberinde getirebilmektedir. Pascal Boyer (2020: 72), insan zihninin en erken dönemlerden itibaren çevreye dair doğru bir temsil oluşturmaya değil ağırlıklı olarak uyum sağlamaya yönelik geliştiğini savunmaktadır. Dolayısı ile bilgi ediniminde temel motivasyon bilginin kullanışlılığına yöneliktir. İnsan türünü diğer türlerden ayıran en önemli özelliğı karmaşık ve geniş iletişim ağılarına sahip olmasıdır. Birey öğrendiklerinin pek çoğunu bir diğerk bireyin aktarımı ile öğrenmektedir ve uzman olmadığı konularda bir başkaka bireye güvenmek durumunda kalmaktadır. Bilgi edinimi insanlar arası karşılıklı etkileşim ve ikna ile şekillenir. Bilgi bu anlamda bir sosyal araç olarak da karşımıza çıkar (Boyer, 2020: 75). Bu sebeple bilgiler yalnızca doğru oldukları için değil; sosyal hayatta işlevleri sebebi ile de yayılmaktadır (Boyer, 2020: 91). Bu bağlamda sosyal medya ekosisteminin bireylerin politik kimliklerine dair unsurları belirginleştirerek, kesinlik yerine sosyal motivasyonları uyardığı düşünülmektedir (Bavel ve Pereira: 2018: 213). Yalan haberlerin sosyal işlevlerine dair araştırmalar genellikle *motive edilmiş muhakeme* (motivated reasoning) üzerinden incelenmektedir. Klasik muhakeme anlayışından farklı olarak motive edilmiş muhakeme yüksek eforlu bilgi işleme süreçlerinin her daim doğru bilgiye ulaşmayı sağlamayacağını; çünkü bireylerin bilgiyi var olan motivasyonlarına bağlı olarak işleyecekleri tezine dayanmaktadır (Kunda, 1990: 480).

Analitik düşünmeye odaklanan araştırmalarda bir başkaka husus da araştırmacıların politik ve sosyal niteliklere dair verileri nasıl topladıkları ile ilgilidir. Araştırmalarda Amerika örneklemini için sıklıkla politik grup üyeliğı bağlamında yalnızca katılımcıların Demokrat veya Cumhuriyetçi yönelimleri bildirilmesi istenmiştir. Buna ek olarak 2016 Amerika başkanlık seçimlerinde verdikleri oylara dair sorular yöneltilmiştir. Yalan haberler de Cumhuriyetçi veya Demokrat yönelimli olarak gruplandırılıp, sonuçlar bireysel-bilişsel nitelikler ile kıyaslanarak analiz edilmiştir. Grup üyeliğıne dair daha ayrıntılı incelemelere olanak verebilecek grupla özdeşleşme, grup bağlılığı gibi olgular

çoğunlukla ihmal edilmiştir. Bununla birlikte o dönemdeki iktidarın Cumhuriyetçi veya Demokrat olmasının etkisi gibi bağlamsal faktörler de kapsam dışı bırakılmıştır. Bu çerçevede bir diğer sorun da kullanılan örneklemelerin politik yönelim açısından ne denli temsil edici nitelikte olduklarının belirsiz olmasıdır (Pennycook ve Rand, 2021: 17).

İnsanların neden yalan haberlere inanıyor olduğuna dair verilen bir diğer cevap da normatif, sosyal kabul ve uyuma bağlı motivasyonlar ile ilgilidir (Ackland ve Gwynn, 2020: 28). Örneklerini sunduğumuz ve analitik düşünme becerisine vurgu yapan bu araştırmaların yanı sıra *motive edilmiş akıl yürütme (motivated reasoning)* kavramı üzerinden yalan haber değerlendirmelerine dair tartışmalar bulunmaktadır. Motive edilmiş akıl yürütme, sezgisel temelde gerçekleşen, düşük eforlu bir düşünme biçimi değildir; bilişsel yansıtma puanları yüksek olan bireyler de *motive edilmiş akıl yürütmeyi* kullanabilir (Kahan, 2013: 408-410). *Motive edilmiş biliş*, bireyin kendi inançlarını sürdürmek ve grup üyeliği ile sahip olduğu ideolojilere bağlı olarak yanlı biçimde bilgi işlemlerini ifade eder (Kunda, 1990: 480-481). Kunda (1990)'ya göre insanlar, bilim insanları gibi değil avukatlar gibi bir akıl yürütme yapmaktadırlar. Buna göre bireyler muhakeme becerilerini bir gerçeği keşfetme amacıyla değil, kendi grup aidiyetlerini ve ideolojilerini korumak için kullanmaktadırlar. Bu bağlamda bireylerin reflektif biliş sistemlerini ve analitik düşünme becerilerini, ideolojilerini korumaya yönelik biçimde kullanmasının politik polarizasyonu arttırdığı görülmüştür (Kahan, 2013: 416). Kahan, Peters, Dawson ve ark. (2017) araştırmalarında katılımcılara bir deney sonucunda elde ettiklerini söyledikleri bir dizi sayı vermişlerdir ve istatistiki olarak analiz etmelerini istemişlerdir. Bir koşulda katılımcılara bu sayıların bir el kreminin işe yararlılığı ile ilgili olduğunu; diğer bir koşulda ise Amerikan siyasetinde önemli bir konu olan silah kontrolü tartışmaları ile ilgili olduğunu söylemişlerdir. Bilişsel becerileri benzer olan katılımcılar arasından silah kontrolü koşulundaki bireyler, politik yönelimlerine uygun olduğunda sayıları daha başarılı biçimde analiz etmişlerdir (Kahan, Peters, Dawson ve ark., 2017: 68-69). Drummod ve Fischhoff (2017: 9587-9592) evrim, küresel ısınma, nanoteknoloji gibi bilimsel bilgileri değerlendirmede bilimsel olmayan motivasyonları inceledikleri araştırmada, politik ve dini yönelimler arttıkça bilimsel bilgilere dair doğru değerlendirmelerin azaldığı sonucuna ulaşmışlardır. Van Bavel ve Pereira (2018) *Kimlik Temelli Politik İnanç Modeli (An Identity-Based Model of Political Belief)* ile partizanlığın farklı bir bilişsel işleme

düzeyi ile bireylerin dikkat kontrolü, bellek, değerlendirme, algı gibi yürütücü süreçlerinde farklılaşmaya yol açtığını öne sürmektedir. Bu süreç sonunda grupların kendi içlerinde paylaştıkları gerçeklikler dış grup ile farklılaşmaya sebep olmakta, birey için grup ve kimliğe bağlı olguların, somut gerçeklerin üstünde önem kazanması ile sonuçlanmaktadır (Van Bavel, Pereira, 2018: 213, 217). Öne sürülen bu model çerçevesinde yapılan bir yalan haber çalışmasında hem Cumhuriyetçi hem de Demokrat katılımcıların kendi ideolojilerine uygun haberlere daha fazla inandıklarını saptamışlardır (Pereira, Harris ve Van Bavel, 2018: 53-54). Ross, Pennycook ve Rand (2021) yanlış bilgilendirme türü olarak tanımladıkları gerçek ancak politik olarak aşırı partizan haberlere yönelik değerlendirmeleri, yalan haberler ve gerçek haberlere dair değerlendirmeleri kıyasladıkları araştırmalarında, CRT aracılığı ile ölçtükleri analitik düşünme becerisinin ideolojik yanlılıklardan bağımsız olarak gerçek haberleri doğru biçimde ayırt etme ile ilişkili olduğunu göstermiştir (Ross, Pennycook ve Rand, 2021: 484). Araştırmacılar politik olarak aşırı partizan haberler ile yalan haberleri düşük kaliteli, gerçek haberleri ise yüksek kaliteli haberler olarak gruplandırmışlardır.¹¹ Katılımcıların yüksek bilişsel yansıtma skorları, düşük kaliteli haberler arasında ayırım yapmaları ile ilişkili değil iken; düşük ve yüksek kaliteli haberler arasında doğru bir ayırım yapmaları ile pozitif yönde ilişkilidir (Ross, Pennycook ve Rand, 2021: 494). Ancak çalışmada kimi örneklerde analitik düşünme becerisi ile yüksek-düşük kaliteli haberleri ayırt edebilme ilişkisinin daha zayıf olduğu ve Cumhuriyetçi katılımcılardan analitik düşünme becerisi yüksek olanların Demokrat karşıtı haberleri doğru olarak değerlendirme eğiliminde olduğu sonucuna da ulaşılmıştır (Ross, Pennycook ve Rand, 2021: 497, 499). Pennycook ve Rand (2021: 13), haberin doğruluğuna dikkat çekmenin yalan haber paylaşımına etkisi üzerine çalışmaları inceledikleri meta-analizlerinde partizanlığın farklı örneklerde haberlerin doğruluğunu değerlendirmede aracı rolü ile ilgili farklı bulgulara ulaşıldığı belirtilmektedir. Amerika, Kanada ve Birleşik Krallıktan katılımcılar ile yapılan araştırmada politik ideolojinin Covid-19 ve aşırıya yönelik inançlar ve tutumlara dair güçlü bir yordayıcı olduğu gözlemlenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre politik

¹¹ Bu gruplandırma araştırmacıların kendi aralarında tartışmaları ile belirlenmiş ve herhangi bir nicel veya nitel analize tabii tutulmamıştır (Ross, Pennycook ve Rand, 2021: 490).

muhafazakarlık ile Covid-19'a dair yanlış inançların ilişkisi politik kutuplaşmanın daha fazla olduğu Amerika'da Kanada ve Birleşik Krallığa kıyasla daha güçlüdür. Amerika'da Covid-19'a dair inançların en güçlü yordayıcısı medyaya güven ve ardından politik muhafazakarlıktır (Pennycook, Mcphetres, Bago ve ark., 2021: 22-24). Katılımcıların Twitter kullanımlarının incelendiği bir araştırmada (Osmundsen, Bor, Vahlstrup, Bechmann ve ark., 2020: 19, 30) politik partiye destek olmak ile yalan haber kaynaklarını kullanarak paylaşım yapma arasında pozitif yönde korelasyon görülmüştür. Partizanlık temelli paylaşımlarda dış gruba dair düşmanca duygular ise öncelikli yordayıcıdır. Bu araştırmanın diğerlerinden önemli farklarından biri katılımcılardan izin alınarak onların sosyal medya kullanımlarının dijital sistemler ile incelenmesi yoluyla veri toplanmış olmasıdır. Bu uygulama ile katılımcıların doğrudan sosyal medya ortamında davranışlarının incelenmesi sağlanmıştır.

Yalan haberlere ilişkin karar alma süreçlerinde bilişsel süreçlere vurgu yapan araştırmaların yanı sıra duyguların rolünü inceleyen başka araştırmalar da bulunmaktadır. Bu tür araştırmalara daha ağırlıklı olarak politik motivasyonlar çerçevesinde olguyu inceleyen çalışmalarda rastlanılmaktadır. Yalan haberlerin önemli bir ayırt edici özelliği hedefe yönelik ve duygusal içerikli bir yapıda üretiliyor olmalarıdır. Bakir ve McStay (2018: 169-170), yapay zekâ teknolojisi yardımıyla yalan haberlerin etkilerini güçlendiren bu duygusal yönün, robot gazetecilik¹² alanında dahi kullanılabildiğine dikkat çekmektedirler. Bununla birlikte ahlaki ve siyasi yargıları içeren yalan haberler duygusal biçimde sunulduğunda hem liberal hem de muhafazakâr gruplar içinde daha fazla yayılmaktadır (Brady ve ark., 2017: 7314). Yalan haberlerin gerçek haberlere kıyasla daha fazla ve hızlı yayılmalarının bir diğer sebebi de bireylerin duygusal olarak uyarıldıklarında bu haberleri paylaşma eğilimlerinin artmasıdır (Vosoughi, Roy ve Aral, 2018: 1150). Sivek (2018: 134), bireyleri haberlerin duygusal içeriklerini analiz etmelerini teşvik eden bir medya okur yazarlığı eğitiminin yalan haberler ile mücadelede yararlı olacağını ileri sürmektedir. Mosleh ve ark. (2021: 6) katılımcıların Twitter kullanımlarını inceledikleri araştırmalarında negatif duygu içeren kelimelerin bilişsel becerileri yüksek ve düşük olan iki grupta da kullanıldığını

¹² Bilgisayar programları aracılığı ile üretilen haberleri ifade etmektedir. “<https://www.igi-global.com/dictionary/digital-media-and-new-forms-of-journalism/89874>”

görmüşlerdir. Martel, Pennycook ve Rand (2019), yalan haberlere inanmada duygulara güvenmenin rolünü inceledikleri araştırmalarında, duygularına güvenen insanların yalan haberleri ayırt etmede daha başarısız olduklarını gözlemlemişlerdir. Araştırmacılar duyguların analitik düşünmeyi olumsuz olarak etkilediğini ve yalan habere inanma eğilimini arttırdığını savunmaktadırlar (Martel, Pennycook ve Rand, 2019: 26). Weeks (2015), bireyin politik olarak motive edilmiş akıl yürütme eğiliminin altındaki sebepleri incelediği çalışmasında, öfke ve endişenin rolüne odaklanmıştır. Öfke partizanlığı ve motive edilmiş akıl yürütmeyi, dolayısı ile bireylerin ideolojileri ile uyumlu olduğunda yanlış bilgiye inanma olasılıklarını arttırmaktadır. Endişe ise partizanlığı azaltmakta ve karşı ideolojiden gelen bilgiye inanma ihtimalini arttırmaktadır. Yanlış bilgiye dair düzeltme ve doğrulama ise, duygusal deneyim ve tarafgirliğe rağmen etkili olabilmektedir. Weeks, çalışmasında duyguların grup tarafgirliğine bağlı olarak analitik düşünme becerisinin kullanımında farklılık oluşturabileceğine dikkat çekmektedir (Weeks, 2015: 711).

Yalan haberlerin üretilmesi ve yayılmasında dış grupların suçlanmasına da sık rastlanmaktadır. Hameleers ve Brousius (2020) araştırmalarında katılımcılar yalan haberlerin üretilmesi ve yayılmasındaki temel motivasyonun uzmanlık veya bilgi/kanıt eksikliğine kıyasla daha fazla politik ve ekonomik sebeplerle ilişkilendirmişlerdir (Hameleers ve Brousius, 2020: 6). Bir başka deyişle katılımcılar kasıtlı olarak yanlış bilgilendirdiklerini düşünmektedirler. Bu kasıtlı yanlış bilgilendirmenin kaynağı hem sağ hem de sol politik grup katılımcılarına göre diğer politik gruptur (Hameleers ve Brousius, 2020: 7-10). Reuters Enstitüsünün 2018 yılında yaptığı medya araştırmasının Türkiye örnekleminde de benzer bir sonuç dikkat çekmektedir. Türkiye'deki katılımcıların %49'u ekonomik ve politik sebeplerle uydurulmuş haberler ile karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. Yanatma (2018), diğer 37 ülke ortalamasının %26 olduğunu ve bu cevabı veren katılımcı oranı açısından Türkiye'nin araştırmanın yapıldığı diğer ülkelere kıyasla birinci sırada olduğunu belirtmektedir. Sol yönelimli katılımcılarda politik ve ekonomik ajandası olan yalan haberler ile karşılaştığını belirtenlerin oranı %59 iken; sağ ve merkez (orta) yönelimli katılımcılarda da bu oran %49 ve %48 olarak görülmektedir (Yanatma, 2018: 26-27).

Van Bavel ve arkadaşları (2021) yalan haberlere inanma ve paylaşma üzerine geliştirdikleri modeli kullanarak yaptıkları araştırmalarında çeşitli risk faktörlerinin yalan haberlere maruz kalmayı arttırdığını; yalan haberlere fazlaca maruz kalmanın da hem inanmayı hem de paylaşma eğilimlerini arttırdığını göstermektedirler (van Bavel, Harris, Parnamets ve ark., 2021: 86-98). Modelde psikolojik risk faktörleri partizan yanlılık, kutuplaşma, politik ideoloji, bilişsel eğilim, hafıza, ahlak ve duygular faktörlerini içermektedir Araştırmacılar yalan haber incelemelerinin disiplinler arası bir bakış açısı ile çok faktörlü olarak incelenmesi gerektiğini, ancak böyle bir incelemenin yalan haber ile mücadele için etkili olabileceğini savunmaktadırlar (Van Bavel ve ark., 2021: 106-107).

1.3. Biliş İhtiyacı

Yalan haber araştırmaları için psikoloji literatüründe sıklıkla analitik düşünme becerisini ölçümlemenin bir yolu olarak görülen CRT kullanılmaktadır. CRT'yi geliştiren Shane Frederick, psikoloji araştırmalarında manipülasyonun oluşturduğu değişime fazla odaklanmanın sonucu olarak kişisel farklılıkların göz ardı edilmesini ve açıklanamayan varyans olarak geçirtilmesini eleştirir (Frederick, 2005: 25). Bireylerin ikili bilişsel süreçlerden analitik, bilinçli veya sezgisel olana yönelmelerini, bireysel farklılıklar temelinde açıklar ve bu farklılığın CRT aracılığı ile ölçümlenebileceğini öne sürer. CRT ilk geliştirildiği hali ile üç soru içermektedir (Örn. Bir beyzbol sopası ve bir beyzbol topu 1.10 TL tutuyor. Beyzbol sopası, beyzbol topundan 1.00 TL daha pahalı. Buna göre beyzbol topunun fiyatı nedir?). Tüm sorular açıklama yapıldığında kolay anlaşılır niteliktedir. Ancak bu sorulara doğru cevap verebilmek, dürtüsel biçimde verilecek ilk cevabın bastırılmasını gerektirir (Frederick, 2005: 27). Frederick'e göre CRT üç soru içeren yapısı, kısa sürede yapılması ve kişinin beyanı yerine objektif bir kriter sunması ile karar verme çalışmalarında kullanılacak en iyi testlerden biridir (Frederick, 2005: 36). Psikoloji araştırmalarında sıklıkla kullanılan testlerden biri haline gelmesi Frederick'in bu öngörüsünü doğrular niteliktedir (Frederick'in çalışması 5312 atıf almıştır¹³). CRT'nin diğer test ve ölçeklerden daha iyi bir biçimde rasyonel düşünmeyi öğrebildiği düşünülmektedir (Toplak, West ve Stanovich, 2014: 149).

¹³ Frederick, S. (2005). Cognitive reflection and decision making. *Journal of Economic Perspectives*, 19(4), 25–42. <https://doi.org/10.1257/089533005775196732>

CRT, ikili bilgi işleme süreçleri ve “bilişsel cimri” insan modeli varsayımı temelinde geliştirilmiştir (Toplak, West ve Stanovich, 2014: 148). Bilişsel cimri varsayımı insanların ayrıntılı ve dikkatli bilgi işleme süreçleri sonucu rasyonel kararlar aldıkları fikrine karşı olarak Fiske ve Taylor tarafından 1984’te ortaya atılmıştır (North ve Fiske, 2012: 83). Varsayıma göre insanlar günlük hayat içinde sıklıkla verimliliği önceleyerek, hızlı bilgi işlemeye başvurmaktadır. Dolayısı ile bilişsel yapı en doğru ve en iyi karar almak için ‘iyileştirici (optimizer)’ biçimde değil ‘tatmin edici (satisficer)’ biçimde işlemektedir. Bu durum bireylerin bilişsel kestirmelere, yanlışlıklara dayanarak irrasyonel kararlar vermelerine sebep olmaktadır (North ve Fiske, 2012: 83-84). Kahneman (2011/2015 :45) tarafından “Sistem 2” olarak özetlenen yavaş, dikkatli, uzun süreli analitik düşünmeye yatkınlık, yeni ve orijinal problemleri kesin ve doğru olarak çözmeyi sağlayan bilgi işleme sürecidir. Toplak, West, Stanovich (2014: 148-149)’a göre CRT, bilişsel cimri varsayımı temelinde az eforlu bilişsel işleme süreçlerinin ayrımı için en iyi ve en popüler ölçüm aracı olarak öne çıkmaktadır.

CRT’nin psikoloji araştırmalarında yaygın kullanımı test ile ilgili sorgulamaları da beraberinde getirmiştir. Test sorularının sıklıkla kullanılmasının olası katılımcılar için bir aşinalık oluşturacağı ve geçerliliğine zarar vereceği iddiası (Haigh, 2016: 148; Bialek ve Pennycook, 2018: 1957-1958) tartışmaların bir kısmını oluşturmaktadır. Test ayrıca matematik ağırlıklı yapısı sebebi ile sayısal yetenekleri ölçmediği ve kapsayıcı bir zekâ veya rasyonelite yordayıcısı olmadığı argümanı ile eleştirilmektedir (Welsh, Burns ve Delfabbro, 2013: 1591; Campitelli ve Gerrans, 2014: 435).

Yalan haber araştırmaları için CRT kullanımı ve bu seçimin getirdiği rasyoneliteye dair kabuller, günlük hayat ile uyum ve olguyu açıklamak adına yeterlilik yönünden tartışmaya açıktır. Bu bölümde CRT seçimi ve bu seçimin temelini oluşturduğu düşünülen “optimizasyon rasyonellik” varsayımı, “ekolojik rasyonellik” ve biliş ihtiyacına kıyasla incelenecektir. Bu yolla yalan haber araştırmalarında biliş ihtiyacına dair ölçümlerin gerekliliğine ve ekolojik rasyonellik yaklaşımının uygunluğuna dikkat çekilmesi amaçlanmaktadır.

Chater ve arkadaşlarına göre (2018: 795) rasyoneliteye dair tanımlamalar işlevsellik veya dengeyi incelemeleri bakımından iki biçimde ele alınabilir. Sıklıkla biyoloji

alanında rastlanan işlevsellik temelli açıklamalar bir sistemi daha büyük bir sistem içindeki rolü üzerinden açıklar ve sistemin bu rolü ne kadar iyi gerçekleştirdiği üzerinden incelenir (Chater ve ark, 2018: 795). Böylesi işlevsellik temelli açıklamalar, kaçınılmaz olarak sistemin kendi dışındaki bir kriterin/standardın varlığını gerektirir. Rasyonelite için bir işlevsellik tanımı yapıldığında, zihinsel süreçlerin rolünün gözetilebileceği bir görevin çözümü için en iyi, en uygun (optimal) bir kriter tanımlanır. İşlevsellik tanımlamaları için önemli olan böylesi bir kriterin sınırları kesin, iyi bir şekilde belirlenmiş olmasıdır (Chater ve ark., 2018: 795). İşlevsellik temelli rasyonelite tanımları, dış dünya ve bireyin zihni arasında ilişki için algılara dair başka bir varsayıma daha dayanır. Bu varsayım algılar aracılığıyla dış dünyanın olduğu şekli ile birey zihnine yansıtılıyor olduğudur (Chater ve ark., 2018: 800). Bu varsayım sosyal bilimlerde biliş temelli pek çok teori tarafından paylaşılır. Bu temelde kompleks problemlerin başarılı çözümleri, yüksek efor ve mümkün olduğunca fazla bilgi edinimine bağlanmıştır. Bununla birlikte birey için en rasyonel davranış, alternatiflerine kıyasla daha yüksek getiriye sahip olan olarak kabul edilir (Todd ve Gigerenzer, 2012: 12). Tüm bu varsayımlar temelinde rasyonelite, farklı seçeneklerin başarılı bir şekilde algılanması ve onların arasında objektif bir kritere bağlı, en iyisinin seçilmesi olarak tanımlanır (Felin, Koenderick, Krueger, 2017: 1040-1041). Bilişsel cimri insan modelinde de rasyonelliğe dair bu varsayımlar paylaşılır ancak naif bilimci insan modelinden farklı olarak insanların bu tür bir rasyoneliteyi her durumda göstermediğine dikkat çekilir. Dolayısı ile bu modele göre zihinsel kısa yolların kullanımı ve sezgisel akıl yürütmeler, rasyonel bilgi işleme süreçlerinde sapmaları veya sınırlılıkları getirir (North, Fiske, 2012: 84, Nordli, Todd, Gigerenzer, 2016: 803). Yalan haber çalışmalarında CRT tercihi, araştırmacıların gerek yalan haberlerin bir bilgi olarak doğasına gerekse de bireyin bilgi ile kurduğu ilişkide özetlenmiş olan bu varsayımları paylaştığına dair bir göstergedir. Ancak genelde psikolojik ve özelde de sosyal psikolojik açıklamalar için bilginin doğasına ve rasyonelliğe dair bu varsayımlar tartışmalıdır. Post-truth kavramı temelinde şekillendirilen yalan haber çalışmaları için bu tartışmaların önem kazandığı ve farklı yaklaşımların gündeme getirilmesinin gerekli olduğu düşünülmektedir. Yalan haberleri değerlendirmek söz konusu olduğunda işlevsel açıklamaların gerektirdiği biçimde net dışsal kriterlerin belirlenebilmesinin mümkün

olup olmadığı sorusu göz önünde bulundurulmalıdır. Bu soruya verilecek farklı bir yanıt rasyonellik için işlevselliğe karşı denge tanımlamalarına bağlı olarak geliştirilebilir.

Olguları denge üzerinden tanımlamak sistem dışında bir kriteri başlangıç noktası olarak tayin etmek yerine sistemi iç unsurlarının dengesi ve tutarlılığı üzerinden tanımlamak anlamına gelmektedir. Rasyonalitenin denge üzerinden tanımlanması inançlar, tercihler ve davranışlar arası tutarlı bir bütünlüğe odaklanmayı getirir (Chater ve ark, 2018: 796; Todd ve Gigenzer, 2012: 14). Bu bağlamda ekolojik rasyonellik varsayımı, bireyin karşılaştığı problemlerde doğru cevabı bilmesini *a priori* olarak gören işlevsellik temelli optimizasyon yaklaşımdan farklılaşır (Todd ve Gigenzer, 2012 :15).

Öte yandan ekolojik rasyonalite yaklaşımı, insan zekâsının çevre ve zihin etkileşimleri sonucu uyumsal bir şekilde geliştiğini öne sürer. Bu gelişim insan türünün pek çok bilişsel stratejiye sahip olmasını sağlamıştır. Ekolojik rasyonellik, hangi bilişsel stratejinin çevresel koşullara daha uygun olduğu sorusunun önemli olduğunu savunur. Bu sorunun cevabında ise yalnızca optimizasyona dayalı bilişsel stratejilerin değil aynı zamanda zihinsel kısa yolların kullanımının da yeri olduğuna dikkat çeker. Ekolojik temelli rasyonalite, duruma uygun spesifik karar verme araçlarının kullanımı ile ilişkilidir. Mümkün olduğunca fazla bilgi edimini ve yoğun hesaplamaların en doğru karar vermeyi sağlayacağı fikrine karşı çıkar. Bu bağlamda optimizasyon yaklaşımından farklı olarak ekolojik rasyonellik yaklaşımında karar verme süreçlerinde bilgi eliminasyonu önemlidir. Bilişsel kısa-yolların da çok fazla belirsizlik ve uyaran içeren yaşam koşulları içerisinde, çeşitli verileri muhakeme süreçlerine dahil etmeyerek hem efor tasarrufu sağlayacağını hem de doğru karar verme süreçlerine katkıda bulunacağını savunur (Todd ve Gigenzer, 2012: 4-6). Ekolojik rasyonellik yaklaşımına göre insan zihni statik ve tamamlanmış bilişsel araçlardan oluşmaz; bireysel öğrenmeler, kültürel ve sosyal değişimler ile çeşitlenir ve gelişir (Todd ve Gigenzer, 2012: 20).

Yalan haber araştırmaları için ekolojik rasyonellik yaklaşımının önemi, çeşitli hususlar üzerinden öne çıkacaktır. İlk olarak optimizasyon modeli, ilgili kriter açısından problemlere en iyi çözümün bulunmasını mümkün kılan bir matematiksel modellemeyi öngörür. Matematiksel modelleme ile var olan durumun basitleştirilmiş ve özelleştirilmiş bir versiyonu oluşturulur ve bu model ile geliştirilen stratejinin

uygulamada işe yaraması beklenir. Bu durum karmaşık ve belirsiz gerçek dünya koşullarında, her yeni durum için genellenebilir ve karmaşıklık düzeyi aynı çözümler bulunmasına engel olmaktadır (Todd, Gigenzer, 2012: 24). Ekolojik rasyonalite için temel soru, her daim en iyi (optimal) çözümün ne olduğu değil yeterli veya sadece iyi olanın ne olduğudur. Bu soruya verilecek cevabın ise bilişsel kısa yolların hangi ortamlarda iyi sonuç verdiğini keşfetmeyi de içerdiğini savunur (Chater ve ark, 2018: 809). Yalan haberler söz konusu olduğunda yalan haberlerin yayılım biçimi ve çeşitliliği sebebi ile matematiksel yapıya uygun modellemeler üzerinden optimal çözüm yolları aramanın, olgunun karmaşıklığı ile uyumsuz olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda duruma uygun bilişsel kısa yollar ile yeteri kadar iyi çözüm arayışları yalan haber ile mücadelede etkili olabilir. Roozenbeek ve van der Liden (2019: 7)'ın bilişsel aşılama kullanılarak yalan haber ile mücadele önerisi sundukları çalışmalarının sonuçları bu duruma örnek olarak verilebilir. Bu araştırmada katılımcılar kendilerini yalan haberlere dair dirençli kılabacak ipuçlarını, araştırmacıların hazırladığı oyunlar sayesinde başarılı bir şekilde öğrenip kullandıkları için değil; yalan haberlere karşı genel şüpheyi içeren bir bilişsel kısayol kullandıkları için yalan haber değerlendirmelerinde eskiye kıyasla daha başarılı olmuş olabilirler. Katılımcıların tüm haberlere karşı geliştirdikleri şüphe, gerçek haberleri de yalan olarak nitelendirmeleri olasılığını arttırdığı için en iyi çözümü değil ama alternatiflerine kıyasla görece daha iyi bir çözümü getirmiş olabilir (Roozenbeek, van der Liden, 2019: 7). Dolayısı ile “kısa yollara başvurmak hatalı karar vermeyi beraberinde getirir” öngörüsü yerine yalan haberleri değerlendirirken işe yarar kısa yolların ne olacağına dair çalışmalar da önemlidir.

Ekolojik rasyonellik yaklaşımının getireceği bir diğer katkıda yalan haberler ile karşılaşma olasılığı özelinde ve genel olarak sosyal medya ve internet kullanımında bilişsel uyumlu stratejilerin nasıl geliştirileceği ile ilgilidir. İnternet ve sosyal medya ekosistemi pek çok açıdan insan türünün yakın zamanda karşılaştığı, keşfettiği ve uyum sağlaması gereken özellikler içermektedir. Bu ekosistemin kendine has yapısına uygun bilişsel uyumlu stratejilerin şekillendirilmesi için mevcut sorunların doğru bir şekilde tanımlanması önem taşımaktadır. Yalan haberlere dair yanlış değerlendirmeler yalnızca yetersiz eğitim almış, analitik düşünme becerisi düşük, zayıf muhakeme becerisine sahip bireylere özgü değildir. Problemin bu nitelikler ile bağdaştırılarak, kısıtlı bir kitle

üzerinden tarifi; bu kapsamda yapılacak müdahalelerin yetersiz kalması ile sonuçlanacaktır. Gün geçtikçe daha fazla insanın kullandığı sosyal medya ve internet araçlarının oluşturduğu bilgi ekosistemi, çeşitli düzeyde becerilere sahip tüm bireyler için sorun olabilecek özelliklere sahiptir. Bu sorunlara çözüm süreç içerisinde bu ekosistem ile uyumlu gerek optimizasyon gerekse ekolojik rasyonelliği kapsayan bilişsel stratejileri içermelidir. Bu bağlamda bir yalan haberin sahteliğine dair birtakım ipuçlarının birey tarafından ayrıntılı analizini içeren çözüm yolları kadar post-truth dönemin getirdiği kutuplaşma ve popülizm iklimine dair farkındalıkları içeren çözüm yollarının da gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Mevcut tez çalışması kapsamında yalan haberlerin sistem düzeyinde duygular üzerinden, paylaşılan gerçeklik teorisi ile bağlantılı olarak incelenmesi, yalan haberlerin post-truth dönem üzerinden araştırılmasına dair bir öneri niteliği taşımaktadır. Ancak böyle sosyal niteliklere dair bir incelemenin etkililiğini görebilmek için bireysel niteliklere dair kıyaslama yapılabilecek bir başka değişkene ihtiyaç duyulmaktadır. Tez kapsamında kişisel özelliklerin ihmal edilmediği bir inceleme için bu nitelik “bilış ihtiyacı” olarak belirlenmiştir.

Cohen ve Wolfe (1954) tarafından tanımlanan bilış ihtiyacı, bireylerin bir yapı içinde, parçaları anlamlı bir şekilde birleştirerek sonuç çıkarma ihtiyacını ifade eder. Bununla birlikte bilış ihtiyacı bireylerin karşılaştıkları olguları anlamak, mantığa bürümek ve deneyimlemek gibi farklı tepkilerine sebep olan unsurlar ile de ilgilidir. Bilış ihtiyacı, olguları anlamak adına belirsizliği, muğlaklığı gidermeye yönelik aktif bir yapı kurma ve anlayış geliştirme ihtiyacı olarak tanımlanır (Cohen ve Wolfe, 1955: 291). Bilış ihtiyacı bilişsel olarak efor isteyen aktivitelere dahil olmayı ve onlardan keyif almayı ifade eden içsel, sabit bir motivasyondur (Cacioppo ve Petty, 1982: 118). Bu ihtiyaç, bilişsel beceriden çok motivasyonel farklar ile ilgilidir. Bilişsel süreçler sonrasında elde edilen sonuçlardansa, sürecin kendisine odaklı olarak geliştirilmiş bir kavramdır (Cacioppo ve Petty, 1996: 199).

Biliş ihtiyacı CRT ile pek çok yönden benzeşmektedir. Her iki yaklaşım da ikili bilgi işleme süreçlerindeki bireyler arası farklılıkları kişisel temelde açıklamaya odaklanır. Bireyin çevresine yönelik algısı ve daha fazla bilginin daha iyi kararlar getireceği öngörüsü temelindeki varsayımları benzerdir. Ancak bilış ihtiyacı kavramı bilişsel

süreçlere odaklı iken CRT matematiksel modellemesi sebebi ile daha sonuç odaklıdır. S. Frederick (2005: 40-41) de bu kapsamda bilişsel yansıtma üzerinden değerlendirilen bilişsel becerilerin, bireyin doğru kararlar vereceğine dair bir garanti oluşturmadığı uyarısında bulunmaktadır. Araştırmacı bilişsel yansıtma ile istenen sonuçların alınabilmesi için problemin türünün ne olduğuna da dikkat edilmesi gerektiğini söylemektedir. Bilişsel yansıtma, elde bulunan bilgilerin hesaplanması yolu ile doğru kararlara ulaşabileceği durumlarda etkili görünmektedir (Frederick, 2005: 40). Yalan haberler söz konusu olduğunda ise haberin içerdiği bilgiler, söz konusu olayın gerçek olup olmadığını anlamak adına yeterli olmayabilir. Bilginin doğruluğu için bireyin farklı kaynaklara ulaşp haberi teyit etmesi gerekebilir. Yüksek düzey biliş ihtiyacına sahip bireylerin karar verme süreçleri için daha geniş bilgi ve alternatif seçenekleri içeren bilgi setlerini kullanma eğiliminde olduğuna yönelik bulgulardan (Levine, Huneke ve Jasper, 2000: 191-192) yola çıkarak bu süreçte rol oynayabilecek değişkenin biliş ihtiyacı olduğu düşünülmektedir.

Biliş ihtiyacı ayrıca bireylerin sezgileri ve yanlılıklara dayalı seçimler yapması açısından bir farklılığa işaret etmez. Yüksek düzey biliş ihtiyacına sahip birey ayrıntılı ve detaylı bilgi işleme süreçleri sonrası üretilmiş bir yanlılığa sahipse; karar verme süreçlerinde bu yanlılığın etkisinin daha yüksek olması beklenmektedir. Dolayısı ile biliş ihtiyacının bazı durumlarda bilişsel yanlılıkları azaltarak onların olumsuz etkilerinden korunmayı sağlarken bazı durumlarda ise bu yanlılıkları güçlendirebildiği görülmüştür (Petty ve ark., 2009: 318-319, 323). Yüksek düzey biliş ihtiyacına sahip bireylerin de karar verme süreçleri, ikili bilgi işleme yaklaşımlarında “Sistem 1” ile özdeşleştirilen sezgiler ve duyguların etkisine açıktır (Petty ve ark., 2009: 320). Jordan, Whitfield ve Zeigler-Hill (2007: 1076) araştırmalarında biliş ihtiyacı yüksek bireylerin düşük olanlara kıyasla sezgilerine daha çok güvendiklerini gözlemlemişlerdir. Bu bağlamda biliş ihtiyacı ile ilişkili olarak kişisel ilgi, belirsizlik, bireyin benlik algısına ilişkin bir bilginin veya duygusal içerikli bir bilginin sunulması gibi faktörlerin de bilgi işleme ve karar verme süreçlerine etki ettiği düşünülmektedir (Petty ve ark., 2009: 321). Bu yönleri ile durumsal ve bireysel faktörlerin etkisine alan açan esnekliği ve genişliği yönünden biliş ihtiyacı, ekolojik rasyonalite yaklaşımıyla daha uyumlu görünmektedir.

Biliş ihtiyacı bireylerin kendi fikirleri üzerine düşünmelerini ifade eden meta-biliş süreçleri ile de ilişkidir (Petty ve ark., 2007: 269). Petty, Brinol ve Tormala yüksek düzey biliş ihtiyacına sahip bireylerin kendi fikirlerinin geçerliliğini daha fazla değerlendirme eğiliminde olduğunu gözlemlemişlerdir. Araştırmaya göre yüksek düzey biliş ihtiyacına sahip bireyler için maruz kaldıkları mesajların güçlü argümanları içeriyor olması kadar kendi ürettikleri fikirlere duydukları güven de tutumları üzerinde etkili olmaktadır (Petty, Brinol ve Tormala, 2002: 735-736). Bu bağlamda yüksek düzey bilişe sahip bireyler için meta-biliş süreçlerinin kullanılmasının yalan haber değerlendirmelerinde farklı sonuçlara yol açabileceği düşünülmektedir. Örneğin, bireyin yeni karşılaştığı bilgi kendi mevcut fikirleri ile uyumsuz olduğunda kendi fikirlerinin geçerliliğini sorgulamasını sağlayarak, haber ile ilgili doğru karar vermesini sağlayabilir. Bununla birlikte bireyin haberi değerlendirirken kendi mevcut fikirlerine güvenmesi bir yanlılık oluşturarak onu haberin kesinliği konusunda yanıltabilir.

Tez kapsamında kişisel bir nitelik olarak biliş ihtiyacının incelenmesi yalan haber değerlendirmelerinde yapılacak olası hatalar için bu niteliğin doğrudan koruyucu bir rol oynayacağını fikrinden ziyade, biliş ihtiyacının durumsal ve bireysel diğer faktörler ile uyumlu olarak yalan haber değerlendirmelerinde etkili olabilecek bir kişisel değişken olduğu beklentisine dayanmaktadır.

1.4. Duygular ve Karar Verme Süreçleri

Duygular post-truth çağ tanımlamasının temelinde yer almaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi, Oxford sözlüğü post-truth çağ olarak tanımlanan dönemin ayırıcı yönlerinden biri olarak kamuoyunu belirlemede duyguların, nesnel olgulardan daha etkili olmasına işaret etmektedir. Bu durum post-truth çağ ve yalan haberlere dair çalışmalarda duygulara ilişkin incelemeleri gerekli kılmaktadır.

Bireylerin karar alma süreçlerinde duyguların etkisi 18. ve 19. yüzyıllarda özellikle felsefi metinlerde sıklıkla ele alınsa da 20. yüzyıla gelindiğinde davranışsal ve bilişsel süreçlere dair incelemelere ağırlık verildiği ve duygulara yönelik çalışmaların kısıtlı kaldığı görülmektedir. Davranışçılık akımı için duygular içsel bir fenomen olduğu için psikolojide inceleme konusu olmamalıdır. Bilişsel yaklaşımlar için ise duygular normal düşünme sürecinde bir bozulma meydana getirir ve ideal olan duygulardan arınmış bir

akıl yürütmedir (Forgas, Johnson ve Ciarrochi, 1998: 157). İnsan zihninin bir bilgisayar gibi bilgi işlediği metaforu üzerine şekillenen çalışmalar, insanı soğuk ve duygusuz işlemciler gibi ele alan çalışmaları beraberinde getirmiştir (Greifender, Bless, 2017: 126). Ancak bu durum 1990'lı yılların başlarından itibaren özellikle de 2007 ve sonrasında değişmiş; duygulara yönelik çalışmalarda ciddi bir artış olmuştur (Lerner, Li, Valdesolo ve Kassam, 2015: 800-801). Duygu ve düşünme önceki dönemlerde genellikle birbirine karşıt iki ayrı süreç gibi ele alınırken; yeni araştırmalar ile bu yaklaşımın problematik olduğu ve biliş ile duygu arasındaki ilişkinin daha karmaşık nitelikler taşıyabildiği görülmüştür (Frijda, 2008: 81). Psikolojide son yıllarda yapılan çalışmalar yalnızca duygulardan arındırılmış saf bir düşünme sürecinin mümkün olamayacağını göstermekle kalmamakta aynı zamanda özellikle sosyal hayat için akıl yürütmeye dair böylesi bir idealleştirmenin ne kadar sorunlu olduğuna da dikkat çekmektedir (Damasio, 1999; Frijda, 1988/2013). Damasio, *Descartes'in Yanılgısı* kitabında duygu işlemeye dayalı beyin bölgelerinde hasar olan hastalar ile yaptığı nörolojik araştırmaların sonucunda hastaların sosyal hayat içinde karar vermekte zorlandıklarını ve yanlış karar verdiklerini gözlemlediğini anlatmaktadır. Damasio'ya göre duygular, sağlıklı sosyal biliş ve sosyal hayata uygun davranışlar için olmazsa olmaz bir niteliğe sahiptir (Damasio, 1999: 11, 97-98). Duygular evrimsel süreç içinde bilişsel stratejilerin bir parçası olarak işlev görmüşler ve özellikle belirsizlikler söz konusu olduğunda tahmin yürütmeyi sağlayarak seçim yapmaya olanak vermişlerdir. Bu seçimler elbette her daim en iyi, en doğru tercihler değildir ancak duyguların yokluğu sosyal hayat ve geleceğe dair karar alma süreçlerini kitledikleri de rahatlıkla söylenebilir (Damasio, 1999: 14). Duygular karar vermenin güçlü, yaygın, öngörülebilir ve bazen olumlu bazen de olumsuz etkiye sahip itici güçlerini oluşturur (Lerner, Li, Valdesolo ve Kassam: 2015: 816). Dolayısı ile duygular günlük hayat içinde karar verme süreçlerinde bir hata kaynağı değil, bir bilgi kaynağı olarak işlev görmektedir (Greinfeneder, Bless ve Pham, 2011: 1, 25).

Duygulara dair teorik yaklaşımlar duyguların yapısına dair ayrımlar üzerinden şekillenen üç felsefi gelenekten beslenmektedir. Bu gelenekler his (*feeling*), motivasyon (*motivational*) ve değerlendirme (*evaluative*) yaklaşımlarını içerir (Scarantino, 2016: 5). Tüm bu yaklaşımlar temelde duygunun ne olduğu sorusu üzerine odaklanmakta ve verdikleri cevaplar üzerinden birbirlerinden farklılaşmaktadır. Bu tez çalışmasının

kuramsal çerçevesini oluşturan Gruplar Arası Duygular ve Sistem Düzeyinde Duygular yaklaşımları, duyguların değerlendirme süreçleri ile meydana geldiğini öne süren teorilere dayanmaktadır (Mackie ve Smith, 2008: 1871; Solak 2015: 19). Duygu değerlendirme teorileri duyguların oluşumunu algı, hafıza, zihinsel temsil ve inanç gibi bilişsel yapıların varlığına bağlı olarak açıklar (Scarantino, 2016: 27). Değerlendirme teorilerine göre, bir uyarıcının duygusal niteliğe sahip olabilmesi için önemli veya anlamlı olması ön koşuldur. Böylelikle duygulara dair kavrayışta uyarınların objektif nitelikleri yerine bireylerin uyarana dair sübjektif yargıları öncelikli inceleme konusu haline gelmiştir (Manstead, 2010: 103).

Frijda ve arkadaşları, duyguların belirli durumlara yüklenen anlamlara göre oluşacağını, farklı anlamların da farklı duygusal tepkiler oluşturacağını öne sürer (Frijda, Kuipersi ve Schure, 1989: 212). Frijda'nın duygu teorisi yalnızca değerlendirme yaklaşımından değil aynı zamanda motivasyonel yaklaşımlardan da temel almaktadır. Bu teori motivasyona yaptığı vurguyu ifade edecek biçimde duyguların *ilgi ilkesi (the law of concern)* kavramını içerir. Bu kavrama göre, bir duygunun oluşabilmesi için bireyin amaçları, güdülleri, ihtiyaçları ve çabaları için önem taşıyan bir durumun var olması gerekir (Frijda, 1988/2013: 123).

Frijda ayrıca *belirgin gerçeklik ilkesi (the law of apparent reality)* kavramı ile duyguların gerçek olarak nitelendirilen olayların sonucu oluşacağını ve yoğunluklarının da bu nitelendirmeye bağlı oluşacağını ileri sürer (Frijda, 1988/2013: 7-8). Belirgin gerçeklik ilkesi, gerçekliğin nesnel manada ne olduğuyla değil bireyin bu gerçekliğe dair algısı ile ilişkilidir. Toplumlarda bazı söylentilerin doğru/gerçek olmadığı durumlarda dahi öfke uyandırarak isyanlara sebep olması, gelecekte meydana geleceği öngörülen bir tehlikeye karşı uyarılan bireylerin korkuyu henüz deneyimlemedikleri için yeteri kadar önlem alamaması veya kayıplarla yas sürecinin ilk anlarında değil, zaman içinde yüzleşmenin sonucu olarak üzüntü duygusunun oluşumu belirgin gerçeklik ilkesine dair günlük hayat içinden örneklerdir (Frijda, 2013: 7-9). Frijda'ya (2013) göre duyguların psikolojisine dair en önemli soru, bilgiyi duygusal açıdan 'gerçek' yapan şeyin ne olduğudur (1988/2013: 10). Bu noktada Frijda ve Masquita (2000: 45, 69) inanç ile duygular arasındaki ilişkiye dikkat çeker. İnanç, bireyin doğru olarak değerlendirdiği şeydir ve kendisi ile çelişen kanıtlar karşısında bile varlığını

sürdürebilir. Bilgi, hakikat ile bağı ve objektifliği açısından inançtan farklılaşır. Frijda, Manstead ve Bem (2000), davranış ile inanç arasındaki bağı davranış ile bilgi arasındaki bağdan daha güçlü olduğunu vurgulamaktadır. Psikoloji alanı da bu bağlamda felsefede olduğu gibi bilginin meşruiyeti, önermenin gerekçelendirilmesi gibi konulardan daha çok bireysel ve toplumsal düzeyde oluşan *psikolojik* gerçekler ile ilgilenir (Manstead ve Bem, 2000: 4).

“İnanç, bir dinin, hareketin veya bir grubun söylemine itibar gösterme, inanma olgusudur” (Bilgin, 2003/2016: 172). İnanç, psikoloji literatüründe bir tutum nesnesine yönelik kanaat olarak ele alınır. Ancak inanç söz konusu olduğunda bu kanaat, objektif olarak zayıftır; sübjektif yargılar ile şekillenmiştir (Bilgin, 2016: 172). Fiedler ve Bless (2000:144) de bu tanıma benzer biçimde inancın yeterli bilgiye sahip olmak değil; bir anlamda risk alıp içsel kaynaklara dayanan çıkarımlar ile bir fikri, argümanı veya hedefi benimsemek olduğunu belirtir. Burada inancı bilgi ediniminden ayıran nokta, duygusal etkiye açıklığıdır. Duygular bir inancın meydana gelmesini, var olan bir inancın değişmesini veya mevcut inancın güçlenmesini veya zayıflamasını sağlayabilmektedir (Frijda ve Mesquita, 2000: 45). Fiedler ve Bless (2000), duygu, inanç ve biliş arasındaki ilişkiyi Piaget’in özümleme (*assimilation*) ve uyum (*accomodation*) ayrımına bağlı olarak açıklarlar. Güven duyulan içselleştirilmiş bilgi olarak tanımladıkları inancı, bilgi işleme süreçlerinde bir *özümleme* (*assimilation*) aracı olarak ele alırlar (Fiedler ve Bless, 2000: 164). Özümleme, özellikle belirsiz ve kısıtlı dış uyaranlar söz konusu olduğunda bireyin karşılaştığı yeni sorunlarını çözmek için yukarıdan-aşağı (*top-down*) işleme yaparak mevcut şemalarını kullanmasını ifade eder. Uyum ise uyarıcı odaklı ve aşağıdan yukarıya (*bottom-up*) bir işleme mekanizmasıdır; bireyin içsel yapı ve şemalarını dış ihtiyaçlara göre güncellemesini sağlar. Her iki süreç de bireyin dış ve iç dünyası arasında denge sağlaması ve adaptasyonu için gereklidir (Piaget, 1950/2003: 8-10). Bilgi işleme sürecinde hangi mekanizmanın kullanılacağı farklı durumlara, zihinsel ve duygusal yapılara göre değişir (Fiedler ve Bless, 2000: 145).

Duyguların bilişsel değerlendirmelere etkisine dair bir yaklaşım olan *ön hazırlama* (*priming*) açıklaması, duygu ve bilişin iki ayrı yapı göstermediğini; duyguların bilişsel temsillerin bir parçası olduğunu savunur. Bu yaklaşım bir durum ve olay karşısında duygular ile uyumlu bilgilerin etkinleştiği fikrine dayanır. Ön hazırlama açıklaması

duyguların daha gizil, dolaylı ve hızlı bir biçimde işlenecek bilgiyi etkilediğini öne sürer (Greifender, Bless ve Pham, 2011: 3). Kişi pozitif bir duygu-duruma sahip olduğunda bir nesneye veya uyarana karşı değerlendirmeleri daha olumlu; negatif duygu duruma sahip olduğunda ise daha olumsuzdur, çünkü bireyler duygu durumları ile uyumlu olarak pozitif/negatif bilgilerini geri çağırmaktadır. Bu durum “*duygu-durum ile uyumlu geri çağırma hipotezi*” olarak tanımlanır (Greifender ve Bless, 2017: 130; Bower, 1981: 142, 147)

Duyguların bir bilgi olduğuna dair yaklaşım (*Feeling-as-Information Theory*), insan bilişinin çevreye bağlı olarak bireylerin belirli amaçlarına ulaşmalarını sağlayacak bir araç gibi işlediği varsayımını temel alır. Bu işleyiş, durumla ilişkili mevcut bilgi birikimini kullanmak ile duruma ve çevreye dair verileri ayrıntılı işleme arasında bir çeşitlilik gösterir. Eğer koşullar bireyin amaçlarıyla uyuşan biçimde tepki vermesine uygunsa geçmişte kazanılmış bilgi birikimi ile hareket edilir, eğer uygun değilse koşullara dair ayrıntılı işleme yapılır. Bu yaklaşıma göre duygular ile biliş iki ayrı zihinsel yapıdır (Forgas, Johnson ve Ciarrochi, 1998: 158). Duygular durumun uygunluğuna dair değerlendirmeyi hızlı bir şekilde sağlayan bir sistem gibi çalışır ve hangi işleme sürecinin kullanılacağını önemli belirleyicilerinden biridir (Schwarz, 2012: 298).

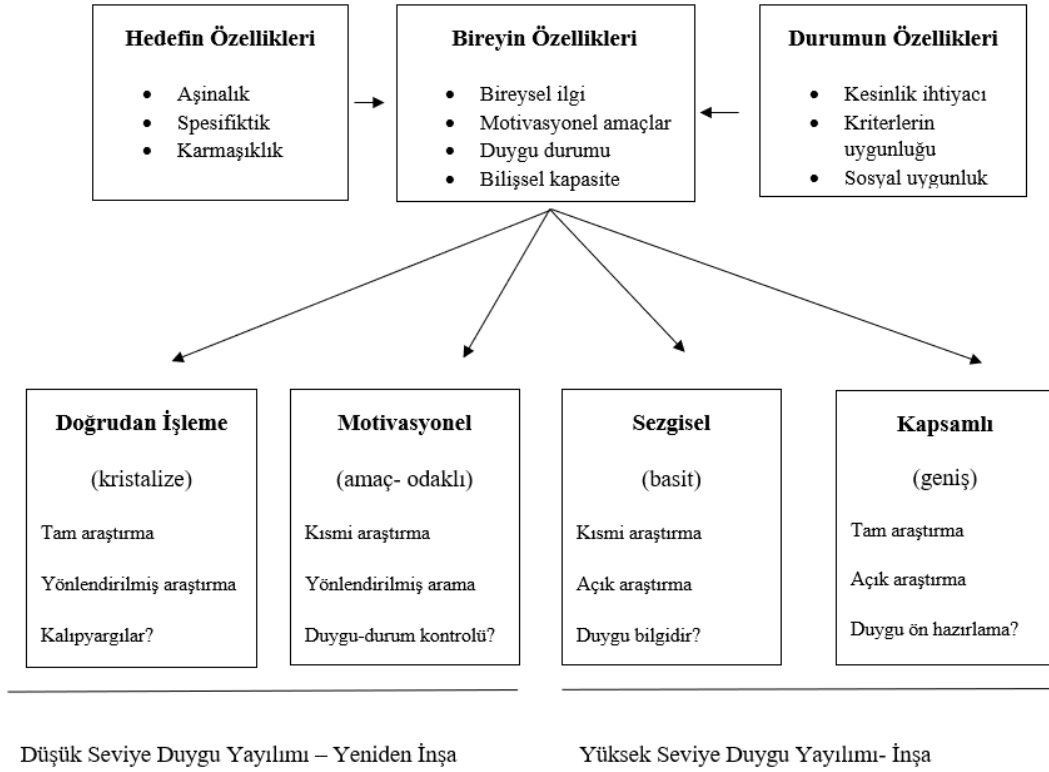
Pozitif duygulanım veya duygu-durum, bilgi işleme sürecinde yukarıdan aşağı, şemaya bağlı özümleme (asimilasyon) süreçlerini uyarırken; negatif duygu durum aşağıdan yukarı, uyarıcı odaklı süreçleri tetikler (Forgas, 2000: 130). Pozitif ve negatif duygulanım arasındaki bu fark duyguların dış dünyadan gelen sinyallere göre bireyin tepki vermesi veya tepkisiz kalması gerekliliğine bağlı olarak oluşması ile ilişkilidir (Frijda, 2013: 13). Bireyler yaşantılarında genellikle pozitif bir duygu haline yakın bir durumu deneyimler. Negatif bir duygu bireyin çevresine dair daha fazla ve detaylı anlaşılması gerektiren bir durum olduğuna dair bir sinyal gibidir (Schwarz, 2012: 292-293). Pozitif ve negatif duygulanım arasındaki fark bazı araştırmacılar tarafından bilgi işlemeye dair bir eksiklik üzerinden ele alınmıştır. Mackie ve Worth (1989: 37-38) çalışmalarında pozitif duygu-duruma sahip katılımcılar için ikna süreçlerinde mesajın güçlü veya zayıf olmasının anlamlı bir fark oluşturmamasını, pozitif duygu-durumun bilişsel kapasiteyi sınırlaması ile açıklamışlardır. Smith ve Scheffer (1991) bu çalışmayı

motivasyonel ilgi değişkeni ile birlikte tekrar ettikleri araştırmalarında pozitif duygu-durum ve nötr duygu-durum arasında bilgi işlemede fark göstermeyen bir sonuç elde etmişlerdir. Yalnızca düşük motivasyonel ilgi koşulunda bireyler beklendiği gibi düşük bir sistematik işleme becerisi sergilemişlerdir (Smith ve Scheffer, 1991: 273, 276). Benzer bir biçimde Bless ve ark. (1996) araştırmalarında katılımcılara sundukları kalıpyargısal ifadeler içeren hikayelerde, mutlu katılımcıların mutsuzlara kıyasla kalıpyargısal ifadelere daha fazla dayanan cevap verdiklerini; ancak kalıpyargılara uymayan bilgileri tanıma ve hatırlamaya dayalı testlerde nötr ve mutsuz katılımcılardan daha başarılı olduklarını göstermişlerdir. Mutlu katılımcılar uyumsuz bilgileri de başarılı bir şekilde işleyip hatırlamış, yalnızca karar verirken kalıpyargılarına uyumlu bilgileri tercih etmişlerdir (Bless ve ark., 1996: 676). Fiedler ve Bless (2000) bilgi işleme süreçlerinde pozitif duygulanımı özümleme (assimilation) süreçlerini uyarması ile ilişkili olarak yaratıcılık; negatif duygulanımı ise uyum (accommodation) ile ilişkili olarak dikkatli işleme ile bağdaştırır. Fiedler ve Bless (2000) bu ayrım ile her iki işleme sürecinden birinin bilişsel olarak daha pasif ve daha az efor gerektiren bir yapıda olduğu fikrine karşı çıkarlar. Diğer bir deyişle, pozitif duygulanım daha az bilişsel efor kullanımı, sezgisel düşünme biçimi veya daha düşük zihinsel kapasite ile ilişkili değildir (Fiedler ve Bless, 2000: 150). Pozitif duygu durum detaylar yerine bütünsel yapıya odaklanmayı sağlar ve sosyal durumlar hakkında daha genel ve soyut çıkarımlar yapabilmek ile ilişkilidir (Greifender ve Bless, 2017: 140).

Örneklerini sunduğumuz araştırma sonuçlarında görüldüğü gibi duygu ve bilgi işleme süreçleri arasındaki ilişkileri inceleyen araştırma sonuçları farklılık gösterebilmektedir. Bu sonuçlar duygu ile bilgi işleme süreçleri arasındaki ilişkilerin çok sayıda faktörün etkisine açık olduğuna işaret etmektedir. Duyguları deneyimler sonucu oluşan bilgiler olarak ele alan yaklaşıma (*Feeling-as-Information Theory*) göre vurgulanması gereken husus bireylerin duyguları da bir bilgi/veri olarak kullanmasıdır. Dolayısı ile diğer bilgilerin kullanımında olduğu gibi duygular da başka bilgiler ile birlikte değerlendirilir, alternatif bilgiler ile kıyaslanır ve motivasyonlar ile ilişkili olarak şekillenir. Örneğin bireyler uzman oldukları konularda daha fazla bilgi sahibi oldukları için karar verirken duygularına daha az dayanırlar (Schwarz, 2012: 294, 297). Bununla birlikte spesifik bir amaç söz konusu olduğunda motivasyona bağlı düşünme süreçleri duyguların etkisini değiştirebilir (Forgas, 2000: 138).

Forgas, duyguların hem insanların *ne* düşündüğüne hem de *nasıl* düşündüğüne dair süreci etkilediğini gösteren çalışma sonuçlarına dayanarak; duyguların bilgi ve ön hazırlama olduğuna dair yaklaşımları birleştirerek ve *Duygu Yayılımı Modeli*'ni (*Affect Infusion Model*) geliştirmiştir (Greifender, Bless ve Pham, 2011: 3; Forgas, 1995: 39). Duygu yayılımı kavramı sosyal hayata dair bilgilerin karmaşık bir yapıda olduğu ve çoğunlukla yüksek düzey bilişsel çıkarımlar gerektirdiği fikrine dayanır. Bireyin yüksek düzey bilişsel çıkarımları, onun mevcut düşünceleri ve hatıraları ile şekillenen sosyal hayata dair temsilinin bir ürünüdür. Bu temsil bireyin duygularını da içermektedir (Forgas, Johnson ve Ciarrochi, 1998: 161). Duygu yayılımı, duyguların bilişsel süreçler üzerinde oluşturduğu bu etkiyi ifade eder (Forgas, 1995: 39).

Forgas (1995)'a göre bireyler karar verirken *görev(hedef)*, *durum* ve *bireye* dair özelliklere bağlı olarak dört ayrı bilişsel işleme stratejisi kullanır. Bu stratejiler *doğrudan (direct access)*, *motivasyonel (motivated)*, *sezgisel (heuristic)* ve *kapsamlı (substantive)* bilgi işleme olarak tanımlanır. Doğrudan işleme var olan bilgilere; motivasyonel işleme ise var olan amaçlara bağlı bilgi işleme süreçlerini ifade eder. Sezgisel işleme zihinsel kısa yollar kullanılarak basit işleme süreci iken kapsamlı işleme yeni bilgileri ayrıntıları ile kapsamlı bir şekilde işlemeyi ve değerlendirmeyi ifade eder. Doğrudan ve motivasyonel işleme süreçlerinde duygusal yayılma düşük düzeyde olurken; sezgisel ve kapsamlı işlemede yüksek düzeyde olabilmektedir (Forgas, 1995: 45- 48).

Şekil 1 : Duygu Yayılımı Modeli

Şekil 1: Duygu Yayılım Modeli

Forgas (1995) *Mood and Judgment: The Affect Infusion Model (AIM)* makalesinde bulunan tablodan uyarlanmıştır.

Forgas'ın Duygu Yayılımı Modeli bu tez çalışmasında bireylerin yalan haberlere yönelik değerlendirmelerini incelemek için duygular ve bilgi işleme arasındaki bağa dair önemli bir çerçeve sunmaktadır. Model çok faktörlü yapısı sebebiyle karar verme süreçlerinde duyguların rolünü kapsamlı bir şekilde ele almayı mümkün kılmaktadır. Bu geniş çerçeve yalan haberlere dair araştırma sonuçlarının da yorumlanmasında farklı bir perspektif getirebilir. Bu bağlamda örneğin bireylerin analitik düşünme becerilerinin politik tutumlarından bağımsız olarak yalan haberlere karşı duyarlılığı öngördüğüne dair çalışmalarda göz ardı edilen faktör duyguların yayılımı ile ilişkili olabilir (Sindermann, Cooper ve Montag, 2020: 44, 47; Pennycook ve Rand, 2019: 48; Bago, Rand ve Pennycook, 2020: 1608). Bago, Rand ve Pennycook (2020) çalışmalarında katılımcıların yalan haberleri değerlendirirken zaman kısıtlaması altında verdikleri kararların politik tutumları ile uyumlu olarak şekillendiğini ancak tekrar düşünmeleri için fırsat tanındığında katılımcıların politik tutumları ile uyumsuz dahi olsa cevaplarını değiştirerek yalan haberleri daha iyi ayırt ettiklerini gözlemlemişlerdir. Denek-içi desen kullanarak

yaptıkları çalışmada bireylerin ayrıntılı düşünme süreçleri (*deliberation*) sezgisel (*intuitive*) alınan kararların değişmesine sebep olmuştur (Bago, Pennycook, Rand, 2020: 1610). Çalışmada katılımcılara tanınan süre farklılığının sonuçlardaki etkisi duygu yayılımı ile ilişkili olabilir. Mackie ve Worth (1989: 38) çalışmalarında zaman kısıtlaması olan koşulda pozitif duygu-durumunun bireylerin söz konusu argümanı işleme ve hatırlama süreçlerini olumsuz etkilediğini ancak bu durumun zaman kısıtlaması olmayan koşulda görülmediğini raporlamışlardır. Benzer biçimde Forgas ve Ciarrochi (2002: 336) çalışmalarında bireylere süre tanındığında, bu süre kısa dahi olsa spontane duygu-durum düzenlemeleri yaptıklarını ve bunun sonucunda duygu-durumları ile uyumsuz değerlendirmeler de üretebilmelerini veya duygularına bağlı olan tepkilerini değiştirdiklerini öne sürmüşlerdir. Yalan haberler söz konusu olduğunda da bireylere tekrar düşünmek için zaman tanındığında; değişen onların yalnızca bilgi işleme süreçlerinde daha yatkın oldukları strateji değil, aynı zamanda duygu-durumları olabilir. Duygu Yayılım Modeli çok faktörlü yapısı ile kısa sürede yapılan küçük bir değişimin dahi duygu düzenleme ve yayılma süreçleri aracılığı ile bilgi işleme stratejilerine etki ederek bireyin vereceği kararda rol oynayabileceğine işaret eden dinamik bir açıklama sunmaktadır (Forgas, Ciarrochi, 2002: 343). Bu anlamda duygusal faktörlere dair incelemeler, sosyal davranış üzerinde bilişsel işleyişin etkisine odaklanan yaklaşımlara hem bir alternatif oluşturmakta hem de onları tamamlayıcı nitelik taşımaktadır (Frijda, Manstead ve Bem, 2000: 2).

Yukarıda da gösterildiği gibi, Duygu Yayılımı Modeli duygu yayılımının yüksek olduğu iki bilgi işleme süreci tanımlar; bunlar sezgisel ve kapsamlı bilgi işleme süreçleridir. Modele göre özel bir motivasyon ve aşinalıkla ilişkili olmayan basit ve tipik hedefler sezgisel; karmaşık ve atipik hedefler ise kapsamlı bilgi işleme süreçlerini tetikler. Sezgisel süreçte duygunun bir bilgi olarak değerlendirilmesi söz konusu iken kapsamlı bilgi işleme sürecinde duygunun oluşan temsil yapısının bir parçası haline gelmesi söz konusudur (Forgas, 2000: 112). Modelin en ilgi çekici argümanı, kapsamlı bilgi sürecinde de yüksek düzey duygu yayılımı olacağına dikkat çekmesidir. Kapsamlı bilgi işleme süreci bireyin ayrıntılı, seçici biçimde yeni bilgileri mevcut bilgi yapısı ile ilişkilendirerek işlemesini ifade eder. Kapsamlı bilgi işleme süreci, birçok bilişsel teoride ayrıntılı bilgi işlemeye karşılık gelen, kompleks süreçlerin anlamlandırılabilmesini sağlayan, doğru bilgi edinimi için istenir bir bilgi işlemeyi ifade eder. Ancak Duygu Yayılım Modeline

göre kapsamlı bilgi işleme sürecinin daha fazla bilişsel efor ihtiyacına yol açması duygu yayılımının az olacağı anlamına gelmez. Aksine ne kadar ayrıntılı ve kapsamlı işleme gerekirse mevcut temsiller, bilgi yapısı, inançlar ve dolayısı ile onların duygusal bileşenleri ile o kadar çok bağlantı kurulur. Bu süreç de yüksek düzey duygu yayılımı ile sonuçlanır (Forgas, 2000: 113). Dolayısı ile duyguların biliş süreçlerine etkisi yalnızca düşük düzey efor ile ilişkili değildir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus her iki sürecin de düşük bireysel ilgi ve spesifik bir motivasyonun eksik olduğu koşulda meydana gelmesidir. Yalan haberler söz konusu olduğunda bütün haberlerin bireyin ilgi ve motivasyonundan bağımsız olması beklenemez. Bu da bireylerin yalan haber değerlendirmelerini yalnızca bu iki bilgi işleme süreçleri üzerinden incelemenin eksik kalacağına işaret eder.

Motivasyonel bilgi işleme stratejisi Duygu Yayılımı Modeli içerisinde düşük duygu yayılımı ile ilişkili olarak ele alınır. Birey spesifik bir motivasyona sahip olduğunda amacına uygun bilgileri aramakta ve seçmektedir. Bu süreç aynı zamanda kendi duygu-durumunu da bu bilgilere uygun olacak biçimde düzenlemesini beraberinde getirmektedir (Forgas, Johnson ve Ciarrochi, 1998: 156). Bu bağlamda, motivasyonel işleme duygu yayılımı ile değil, duygu düzenleme ve kontrol ile ilişkili olarak ele alınır. Düşük duygu yayılımı veya motivasyonel düşünme duyguların düşünme süreçlerine etki etmemesi veya bilgi ediniminde kesinlik ihtiyacı anlamına gelmez (Forgas, 2000: 113). Tam tersine bunlar, duygu düzenlemesinde dışsal/durumsal faktörler yerine bireysel/işsel faktörlerin ağırlıklı etki etmesi anlamına gelir. Duygu yayılımı ve duygu-duruma uygun değerlendirme kısa süreli ve sınırlı bir etkiye sahiptir. Durumsal faktörlere dair inceleme sonuçları bireyin düşünce ve duygu-durumunda belli bir düzey negatifliğe ulaştığında, bireyler otomatik olarak motivasyonel işlemeye geçtiklerine işaret etmektedir (Forgas, Johnson ve Ciarrochi, 1998: 168). Bilgi işleme süreçlerinde motivasyonel unsur, duygu yayılımı ve duygu duruma uygun bilgi işleme süreçleri ile ilişkili çalışmalarda farklı sonuçlara ulaşılmasına sebep olabilmektedir. Forgas ve Fiedler (1996), minimal grup paradigması deneylerinde kullanılan matrisler ile yaptıkları çalışmalarında duygu-durumun gruplar arası ayrımcılığa etkisini incelemişlerdir. Grup üyeliğinin birey için önemsiz olduğu koşulda pozitif duygu-durum ayrımcılık davranışını arttırırken; grup üyeliğinin birey için önemli olduğu koşulda negatif duygu-durum kategori temelinde düşünmeyi ve ayrımcılık davranışını arttırmıştır (Forgas ve Fiedler, 1996: 33). Bu

bulgular araştırmacılar tarafından negatif duygu-durumun, bireylerin benlik saygılarını yükseltme motivasyonları aracılığı ile kategorilere bağlı düşünmelerine ve iç grup tarafgirliği göstermelerine sebep olduğu şeklinde yorumlanmıştır (Forgas ve Fiedler, 1996: 38).

Özetle, duygular ve biliş arasındaki ilişkiye dair literatür incelendiğinde yalan haber değerlendirmelerinde sistem düzeyinde duyguların rolünün araştırılması için bazı faktörler ön plana çıkmaktadır. İlk olarak, özellikle sosyal hayat söz konusu olduğunda, bireylerin karar verme süreçleri duyguları ve motivasyonlarından bağımsız değildir. Bireylerin karşılaştıkları yalan haberler de bu bağlamda çoğunlukla onların duyguları ve motivasyonlarını belirli seviyelerde uyaracak unsurlara sahiptir. Bununla birlikte bireylerin sosyal hayat içindeki yargıları yalnızca dışsal gerçeklikler ile değil, psikolojik gerçeklikleri, yani inançları ile ilişkili olarak şekillenmektedir. Bu inançların oluşumu ve değişimi ciddi ölçüde duyguların etkisine açıktır. İnançların, duygusal birleşenleri ile birlikte bireylerin davranışlarını öngörmekte dışsal gerçeklerden daha etkili araçlar olduğu düşünölmektedir. Bir diğer faktör, bireylerin bilgi işleme süreçlerinin duygu ve motivasyonları da içeren karmaşık bir yapı ile incelenmesi gerektiğidir. Durumsal, bireysel ve hedefe yönelik her bir unsur bireyin duygu yayılımına veya kontrolüne etki ederek bilgi işleme stratejilerini, kararı ve en nihayetinde bireyin davranışını değiştirebilmektedir. Sistem Meşrulaştırma Kuramı bireylerin ideolojiler aracılığı ile şekillenen inançlarının sosyal davranışlarına etkileri üzerine odaklanmaktadır. Bu inançların oluşumu ve günlük hayata yansımaları ağrılıklı olarak sistem meşrulaştırma motivasyonu ve bu motivasyona bağlı sistem düzeyinde duyguları ile ilişkilidir. Sistem Meşrulaştırma Kuramı ve Sistem Düzeyinde Duygular Yaklaşımına dair ayrıntılı açıklamalar ve araştırmalar “Kuramsal Çerçeve” başlığı altında incelenecektir.

II. KURAMSAL ÇERÇEVE

Gruplar arası ilişkiler tarihi, alanın popüler konuları olan önyargı, gruplar arası yanlılık, ayrımcılık, kalıpyargılar üzerinden incelenmektedir (Dovidio, Newheiser ve Leyens, 2011: 407; Duckitt, 1992: 1192). Alandaki ilk teorik çalışmalardan biri önyargı ve yanlılıklarda, grup üyeliğinin etkisinin temel olduğunu gösteren Avrupalı araştırmacı Henri Tajfel'in John Turner ile birlikte geliştirdiği Sosyal Kimlik Kuramı (1979) olmuştur. Turner daha sonra teorinin bilişsel önermelerine odaklanarak Benlik Kategorizasyonu Kuramını ortaya atmıştır (Turner ve ark., 1987). Sosyal Kimlik Kuramı ve Benlik Kategorizasyonu Kuramı benzer varsayımlar, yöntemler, teorik çerçeve paylaştığı için her iki kuram günümüzde Sosyal Kimlik Yaklaşımı genel başlığı altında sınıflandırılmaktadır (Hornsey, 2008: 208). Sosyal Kimlik Yaklaşımı gruplar arasında çatışmaları ve toplumsal değişimleri açıklamayı hedefler (Hogg ve Vaughan, 2017: 418). Tajfel'in amacı gruplar arası yanlılıklar ve önyargının yalnızca bireyin içsel süreçlerinin etkisi ile nasıl meydana geldiğini açıklamak değildir; psikolojik süreçlerin ideolojik ve yapısal gerçeklikleri nasıl oluşturduğu ve devam ettirdiğini de anlamaktır. Bu bağlamda Tajfel, Sosyal Kimlik Kuramı ile indirgemecilikten uzaklaşmak hedefiyle, sosyal psikolojinin en kapsamlı kuramlarından birini ortaya atmıştır (Dovidio, Newheiser ve Leyens, 2011: 417). İndirgemecilik, bir olguyu düşük düzeyli analizlere ait kavramlar ile açıklamayı ifade etmektedir (Hogg ve Vaughan, 2017: 42). Doise (1980) deneysel sosyal psikolojide dört açıklama düzeyi tanımlamaktadır: içsel-kişisel, bireyler arası-durumsal, sosyal konuma bağlı, ideolojik ve inançlara bağlı (Doise, 1980: 213). Sosyal Kimlik Kuramı gruplar arası davranışı, bireyin bilişsel özelliklerinden toplumsal yapının özelliklerine doğru farklı analiz düzeylerinde açıklayan bir teoridir. Böylece olguyu eş zamanlı biçimde hem bireysel hem de sosyal düzeyde inceleme imkânı sunar (Hogg ve Vaughan, 2017: 43). Benzer hedeflere sahip olan Sistem Meşrulaştırma Kuramı, Sosyal Kimlik Kuramını temel alarak geliştirilmiştir (Jost ve Hunyady, 2003: 113). Bu kuramlar, gruplar arası davranışlara yönelik teorik çerçeveler sunmakla birlikte genel anlamda sosyal davranışı açıklayan yaklaşımlara dönüşmüşlerdir (Arkonaç, 2016: 247). Bu bağlamda Spears (2021) da grup etkisinin yalnızca gruplar arası ilişkide kalıpyargılarla şekillenen davranışları açıklamak ile sınırlandırmasını eleştirir. Araştırmacı benliğin bir parçası olarak tanımlanan sosyal kimliğin, sosyal psikolojiyi tanımlayıcı bir kavram olarak sosyal etki bağlamında geniş

bir çerçevede incelenmesi gerektiğini savunur (Spears, 2021: 369). Bu tez çalışmasında amaçlanan, bireylerin bilgi edinim ve değerlendirme süreçlerinde grupların etkisini incelemektir. Bu inceleme için öncelikle kuramsal çerçeveyi meydana getiren Sosyal Kimlik Kuramı ve Sistem Meşrulaştırma Kuramı temel kavram ve önermeleri ile açıklanacaktır. Buna ek olarak mevcut çalışmanın temelini oluşturan bu iki kuramın duygular çerçevesinde incelenmesini sağlayan Gruplar Arası Duygular ve Sistem Düzeyindeki Duygular yaklaşımları tanıtılacaktır.

2.1. Sosyal Kimlik Kuramı

Tajfel (1970: 96) farklı toplumlar ve farklı ekonomik, sosyal, kültürel, psikolojik ve çeşitli politik koşullar içerisinde dış gruplara karşı tutumlarda önyargının ortak olarak görüldüğüne dikkat çekmiştir ve Minimal Grup Paradigması çalışmaları ile insanların yalnızca iç ve dış grup olarak ayrılmasının bile grup yanlılıklarının ortaya çıkması için yeterli olduğunu ortaya koymuştur. Başka bir ifadeyle, birey rastgele bir grup ataması sonucunda, hiçbir çıkarı ve grup ile herhangi bir geçmişi olmadığı durumlarda dahi dış gruba karşı, kendi grubunun yararına yönelik davranmaktadır (Tajfel, 1970: 99). Tajfel, bireylerin karmaşık ve kalabalık sosyal bağlantı ağlarını *kategorizasyon* süreci ile basitleştirdiğini belirtmektedir. Dolayısı ile, sosyal kategorizasyon süreci Tajfel (1970)'e göre birey için gerçekliğin sosyal inşasına bir düzen getirme çabasıdır (Tajfel, 1970: 98). Sosyal kategorizasyon, Tajfel'in yaklaşımı için temel oluşturur ancak Tajfel kategorizasyon süreçlerine mevcut durumların, duygusal etkinin yüksek veya düşük olmasının, gruplar arasındaki rekabetçi ortamın etki edebileceğini belirterek kategorizasyonu geniş bir çerçevede incelemeyi önermektedir (Tajfel, 1970: 98). Tajfel, biyolojik olarak insanın sosyal koşullarda incelenmesi ile sosyal bir varlık olan insanın davranışlarının incelenmesini birbirinden ayırır. Sosyal psikolojinin sosyal varlık olarak insanı ele alması gerektiği belirtir. Tajfel bu yaklaşımı ile toplumsal etkiden uzak deneyler ve birey odaklı açıklamaların yetersizliğine dikkat çekmektedir (Hortaçsu, 2014: 50). Tajfel'in sosyal psikolojiye bu yaklaşımı minimal grup paradigması ile kategorizasyona ek olarak motivasyonel süreçler ve sosyal yapı içinde grupların konumlarını da ele alan kapsamlı kuramı Sosyal Kimlik Kuramının şekillenmesinde etkili olmuştur (Dovidio, Newheiser ve Leyens, 2011: 417).

2.1.1.Sosyal Kimlik

Tajfel ve Turner (1979) sosyal davranışı, teorik olarak kişiler arası ve gruplar arası iki ucu bulunan bir spektrumda ele almışlardır. Her iki uç gerçek hayatta saf halleri ile bulunmazlar; bireyler koşullara göre bu spektrumda iki uçtan birine yakın davranış sergiler (Tajfel ve Turner, 1979: 34). Bu spektrumda bireyler, kişiler arası ilişkilerde kendilerini diğer insanlardan ayıran özellikleri, anıları, duyguları ve tutumları ile hareket ederken; gruplar arası ilişkiler söz konusu olduğunda kendilerini ait gördükleri ve hissettikleri grup üyeliklerine bağlı olarak davranış sergilerler. Benliğin grup üyeliğine bağlı bu yönü *sosyal kimlik* olarak ifade edilir (Hornsey, 2008: 206). Başka bir ifade ile sosyal kategorizasyon süreci yalnızca bireyin sosyal çevresini düzenlemesine sebep olmaz, aynı zamanda bireyin toplum içinde konumu ile ilgili bir benlik algısı oluşturmaya sebep olur; bu sosyal kimliktir (Tajfel ve Turner, 1979: 41). Sosyal kategorizasyon sürecinden sosyal kimliğe doğru bu değişim bireyin belli gruplara ait olduğuna dair algısı üzerinden gerçekleşir ve grup üyeliğinin birey için değerli ve duygusal açısından önemli olması ile yakından ilişkilidir (Tajfel ve Turner, 1979: 40).

İnsanların sosyal kimlikleri ile davranış sergilemesi, bağlamın sosyal kategorileri belirgin hale getirmesi sonucu oluşur (Hogg ve Abrams, 1988: 22). Kategori farklılıkları belirgin hale geldiğinde, birey kendisini özdeşleştirdiği grup ile benzer, dış grup ile ise farklı olarak konumlandırır (Hornsey, 2008: 206). Bununla birlikte bireyler birden fazla sosyal grubun üyesidir; bunun sonucunda kendilerini özdeşleştirdikleri grup sayısı ne kadar çok ise o kadar geniş bir sosyal kimlik repertuarına sahip olurlar (Hogg ve Vaughan, 2017: 416).

Sosyal Kimlik Yaklaşımı, sosyal kategorizasyon süreci ve gruplar ile şekillenen sosyal gerçekliğin psikolojik gerçekliğe nasıl dönüştüğünü incelemektedir. Böylelikle sosyal psikolojide yaygın olan *grup içindeki insanı* inceleme eğilimi yerine *insanın içindeki grup* olgusunu inceleme fırsatı oluşmuştur (Hogg ve Abrams, 2008: 15). Sosyal gerçekliğin psikolojik gerçekliğe dönüşümü, bireyin gerek kendisine gerekse diğer insanlara ve topluma yönelik algı, tutum, davranış ve duygularını etkilemektedir.

2.1.2.Sosyal Kimlik Motivasyonları

Sosyal kategorizasyon ve grupla özdeşleşme süreçleri, bireyin kendisini sosyal kimliği üzerinden toplum içinde konumlandırmasını sağlar. Tajfel ve Turner (1979) bireyin toplum içindeki bu konumu ile ilgili şu varsayımlarda bulunurlar: (1) bireyler benlik saygılarını korumaya ve sürdürmeye çabalarlar; (2) sosyal gruplar toplum içinde negatif ve pozitif değerlere sahiptir, bireyin sosyal kimliği de grup üyeliğine bağlı olarak bu değerler ile ilişkilendirir; (3) bireyin kendi grubuna yönelik değerlendirmesi, diğer gruplar ile sosyal kıyaslamalara bağlıdır. Sosyal kıyaslamalarda pozitif farklılaşma yüksek prestij, negatif farklılaşma ise düşük prestij ile sonuçlanır (Tajfel ve Turner, 1979: 40). Buna göre Sosyal Kimlik Kuramı motivasyonel temelini, bireyin benlik saygısını pozitif sosyal kimliği üzerinden koruması prensibine dayandırır (Hornsney, 2008: 207). Bu motivasyon bireyin minimal grup koşulunda dahi sosyal olarak istenir bir strateji olan eşit, adil bir dağıtım yerine az da olsa kendi iç grubunu kayıracak şekilde davranmasına sebep olur (Hoggs ve Abrams, 1988: 43). Pozitif iç grup yanlılığının gruplar arası kıyaslama ölçütü dışında bir anlamı yoktur (Tajfel ve Turner, 1979: 46). Tajfel ve Turner (1979)'a göre kıyaslama öyle belirleyicidir ki makalelerinde bir grubun, kendi yüksek maaşı ile diğer grupların maaşları arasındaki farkın azalmasını önlemeyi, kendi maaşlarını yükseltmekten daha fazla arzulayacağını farazi bir örnek olarak verirler (Tajfel ve Turner, 1979: 47).

Sosyal kıyaslama, bağlama uygun olarak belirlenen bir kriter üzerinden gerçekleşir. Bu süreçte bireyler kendi iç gruplarını tüm gruplar ile kıyaslamaz. Dış grubun bir kıyaslama grubu olarak algılanması için bilişsel olarak *bağlamsal belirginlik*, *yakınlık*, *benzerlik* gibi koşulları sağlaması gerekir (Tajfel ve Turner, 1979: 41).

Sosyal kimlik ile ilişkili yakın zamanlarda önerilen bir diğer motivasyon, *belirsizliğin azaltılması*dır (Hogg, 2004: 255). İnsanlar içinde yaşadıkları toplum ve toplum içindeki konumları ile ilgili belirsizliği mümkün olduğunca azaltmak isterler. Böylece sosyal hayata uygun biçimde kendi davranışlarını düzenleyebilir ve başkalarının davranışlarına dair öngöründe bulunabilirler (Hogg, 2004: 256). Sosyal ya da bireysel olarak belirsizliğin arttığı koşullarda insanlar sınırları daha keskin ve belirli, iyi yapılandırılmış grupları tercih edebilirler. Böylesi gruplar bireylere özdeşleşme yolu ile daha net bir benlik algısı sunar (Hogg ve Vaughan, 2017: 418; Hogg, 2004: 256).

Minimal grup çalışmaları bireylerin en asgari koşullarda dahi iç grup yanlılığı göstererek benlik saygılarını yükseltme motivasyonuna ilişkin kanıtlar sunmuşlardır. Ancak toplumsal hayat minimal grup koşulları ötesinde statü, prestij ve güç ilişkileri ile şekillenen gruplar arası farklılıklara sahiptir (Hoggs ve Abrams, 1988: 48).

2.1.3.Makro- Sosyal Süreçler

Sosyal Kimlik Kuramı sosyal değişimi ve gruplar arası çatışmaları, sisteme dair toplumsal olarak paylaşılan inançlar ile ilişkili olarak inceler (Tajfel ve Turner, 1979: 36). Sosyal Kimlik Kuramının makro sosyal süreçlere bakış açısı temelini, toplum içinde grupların, büyüklükleri, sahip oldukları politik ve ekonomik güçler, statüleri gibi faktörler sebebiyle hiyerarşik olarak sınıflandırıldığını öne süren çatışmacı sosyoloji kuramlarından almaktadır (Hogg ve Abrams, 1988: 17). Bu yapılanma, gruplar arası ilişkileri etkilemekte ve bu ilişkileri incelerken sosyal-tarihsel etmenleri dikkate almanın önemini ortaya koymaktadır (Hogg ve Abrams, 1988: 48).

Makro sosyal süreçlere ilişkin önemli olan husus, bireylerin kendi grupları ve diğer gruplar arasındaki ilişkilerin doğasına dair inançlarıdır. Bireyler var olan bir toplum yapısı içinde doğar ve bu yapının ideolojisi çoğunlukla bireysel inanç sistemlerini etkiler (Hogg ve Abrams, 1988: 24). İnanç sistemleri mevcut, belirgin, tabakalaşmış yapıları ve gruplar arasındaki çıkar çatışmalarını yansıtır (Tajfel ve Turner, 1979: 36). Tajfel ve Turner (1979) bu inançların etkisi ile birey ve grupların sosyal davranışlarının, sosyal değişim oluşturmak ya da mevcut sistemi korumak seçenekleri arasında farklılaşabileceğini vurgular (Tajfel ve Turner, 1979: 36). Buna göre bireylerin inanç sistemlerinde gruplar arası sınırların *geçirgen*, toplum yapısının *kalıcı* ve *meşru* olup olmaması sosyal davranışlarını etkilemektedir.

Bireyler benlik saygılarını korumak ve arttırmak motivasyonu ile kendi gruplarını toplumsal yapı içinde iyi bir konumda görmek ister. Hiyerarşik olarak yapılanmış bir toplumda düşük statülü grubun üyesi olan bireylerin benlik saygılarını nasıl koruyacakları sorusu Sosyal Kimlik Kuramının önemli sorularından biridir (Hornsey, 2008: 207). Tajfel ve Turner (1979), inanç sistemleri ile ilişkili üç çeşit strateji tanımlayarak bu soruya açıklama getirmişlerdir. Stratejilerden biri gruptan bağımsız bireysel bir çözüm olan *bireysel mobilitedir*. Bireysel mobilitate stratejisinde, birey kendi

düşük statülü grubundan ayrılarak yüksek statülü gruba dahil olmayı amaçlamaktadır. Bireysel mobilitenin gerçekleşebilmesi için bireyin *sosyal hareketliliğe* yani gruplar arası sınırların geçirgen, toplumsal yapının meşru ve kalıcı olduğuna dair bir inanç sistemine sahip olması gerekir. Batılı, liberal ve demokratik sistemler böyle bir sosyal hareketliliği ilerleme ve gelişim için temel şartlardan biri olarak görür (Hogg ve Vaughan, 2017: 419). Sosyal hareketliliğin mümkün olmadığı durumlarda ise bireysel çabalar yerine grup eylemleri ile pozitif sosyal kimlik sağlanabileceğini ifade eden *sosyal değişim inanç sistemleri* devreye girer. Sosyal değişim inanç sistemlerine dayanan stratejiler kendi içlerinde ikiye ayrılır: *sosyal yaratıcılık* ve *sosyal rekabet*. Sosyal yaratıcılık, mevcut yapının kalıcı, istikrarlı ve meşru görüldüğü durumlarda gruplar arası kıyaslama ölçütlerini değiştirmek, mevcut kıyaslama ölçütlerini yeniden yapılandırılmak ve kıyaslama yapılan grubun değiştirilmesi gibi işlemleri içerir. Sosyal rekabet stratejisinde ise mevcut sistemin kalıcı ya da meşru olmadığına dair inanç ile sistemi değiştirmek üzere kolektif eylemlere başvurulur (Tajfel ve Turner, 1979: 43-44).

Sosyal Kimlik Kuramı, sosyal kategorizasyon, sosyal kimlik ve gruplar arası sosyal kıyaslama gibi süreçleri ele alan bütüncü, kapsayıcı ve test edilebilir bir çerçeve ile sosyal değişim ve gruplar arası çatışma olgularını açıklayabilmektedir (Tajfel ve Turner, 1979: 46).

2.1.4. Benlik Kategorizasyonu Kuramı

Turner ve arkadaşları (1987) tarafından geliştirilen Benlik Kategorizasyonu Kuramı, Sosyal Kimlik Kuramının bilişsel ögesi olan kategorizasyon olgusu temelinde geliştirilmiştir (Hogg ve Vaughan, 2017: 416). Bu iki kuram odakları açısından farklılaşmaktadır. Sosyal Kimlik Kuramı gruplar arası ilişkileri, çatışmayı ve toplumsal değişimleri açıklamaya öncelik verirken, Benlik Kategorizasyonu Kuramı kategorizasyon süreçleri üzerinden grup içi dinamikleri açıklamaya odaklanmıştır (Hornsey, 2008: 207). Kuram spesifik bir grup davranışını değil, bireylerin bir grup olarak nasıl hareket edebildiğini açıklamaya yönelmiştir (Turner ve ark., 1987: 42).

Benlik Kategorizasyonu Kuramı benliği yalnızca iki uçlu bir spektrumda değil durumlara özel farklı sınıflandırmalar içinde ele alır. Kuramda ele alınan benlik kavramı bireyin kendine yönelik bilgileri işlediği bir bilişsel yapının ürünüdür. Bu bilgi işleme

veya benliğe dair bilişsel temsil süreci durumlara göre farklılaşır. Bir diğer deyişle, benlik pek çok farklı yapıdan meydana gelmektedir, duruma özgü olarak bu benlik yapılarının etkinleşmesi ve belirgin hale gelmesi söz konusudur (Turner, Hogg, Oakes ve ark., 1987: 44). Turner ve ark. (1987) en az üç seviye benlik sınıflandırması tanımlamışlardır. Birincisi üst bir kategori olan '*insanlık kimliği*'dir; insan türünün bir üyesi olmayı ifade eder. İkincisi '*sosyal kimlik*'tir; iç grup ve dış grup ayrımları ile sosyal olarak benzerlik ve farklılıklar temelinde bireyin sosyal grup üyeliği ile ilişkilidir. Üçüncü ise en alt sınıflandırma olan '*kişisel kimlik*'tir; bireyi kendi iç grup üyelerinden ve diğer insanlardan ayıran eşsiz özelliklerini ifade eder. Benlik Kategorizasyonu Kuramına göre benliğin herhangi bir boyutu diğerlerinden daha ayrıcalıklı değildir, hiçbir boyutun bireyin öz benliğini yansıttığı iddia edilemez. Herhangi bir benlik boyutu durumsal faktörlere ve algılayan kişi arasındaki karakteristiğe bağlı olarak belirgin hale gelebilir (Turner ve ark., 1987: 44-46).

Bireyin kendisini hangi benlik kategorisi ile tanımlayacağı o kategoriye durumsal veya kronik erişilebilirliğe bağlıdır. Bu erişilebilirlik *kıyaslamalı* ve *normatif uygunluk* prensipleri ile incelenebilir (Hogg ve Vaughan, 2017: 417). Kıyaslamalı uygunluk meta-kontrast prensibi ile tanımlanmaktadır. Gruplar arası ilişkilerde meta-kontrast ilkesi gruplar arasındaki farklılıkların olduğundan fazla, grup içi farklılıkların ise olduğundan az algılanmasını ifade etmektedir. Normatif uygunluk ise durum ile kategorinin eşleşmesini ifade eden kapsam ile alakalı uygunluktur. Kategoriler yalnızca farklılıklar ile değil aynı zamanda kategorinin o durumdaki sosyal anlamı ile de uygun olmak durumundadır (Turner ve ark., 1994: 455).

Meta-kontrast ilkesi ile bireyler dış grupları tek bir bütün halinde algılamaya; bunların her üyesini de grubun temsilcisi, *prototipi* olarak görmeye başlar. Prototip, grubu tanımlayan, diğer gruplardan ayıran özelliklerin bütününe ifade eder. Ayrıca grubun ortalama bir üyesini veya grup özelliklerinin ortalamasını yansıtmaz, idealize edilmiş bir bilişsel temsildir (Hogg ve Vaughan, 2017: 416).

Prototipler ile şekillenen algı sistemi kalıpyargılara yatkınlığa sebep olur. Bu süreç yalnızca bir diğer grup üyesini kalıpyargılar ve prototipler üzerinden değerlendirmeyi getirmez. Aynı zamanda bireyin kendisini de iç grubuna dair kalıpyargılar ile

tanımlaması ile sonuçlanır. Bu değişim, Turner ve ark. (1987)'na göre kişiliğin yitimine sebep olur ve grup fenomeninin temelini oluşturur. Burada kişiliğin yitiminden kasıt bir çeşit kişisel kimliğin yok olması veya bilinçdışı ya da primatif bir benlik formuna geri dönüş değil; kişisel ve sosyal kimlik arasında bir değişimdir. Bu değişim aslında doğal ve bağlama uygun bir fonksiyonel bir *kimlik kazanımıdır* (Turner ve ark., 1987: 44-46).

2.1.5.Kıyaslamalı Bilgi Etkisi

Sosyal yaşam içerisinde benlik boyutlarının sosyal davranış içerisindeki varlığı durumsal faktörlere göre değişim göstermektedir. Ancak kişisel ve sosyal kimlik arasındaki değişim, bu kategoriler hipotetik olduğu için yalnızca bir kimlik boyutunun baskınlığını ifade etmek için kullanılmaktadır. Dolayısı ile günlük hayat içerisinde yapılacak incelemeler için bireysel olan ile sosyal olan birbirinden tamamen ayrılacak iki benlik boyutu olarak görülmez. Bireyin tüm davranışlarında benliğinin her iki boyutuna dair unsurlar etkili olmaktadır. Bilgi edinim süreçleri söz konusu olduğunda da bireyin sosyal kimliğinden bağımsız saf bir bilgi işleme sürecinden bahsedilemez (Spears, 2021: 389). Bu bağlamda Turner ve arkadaşları sosyal etki çalışmalarına yön veren ikili motivasyonel yaklaşımı (normatif ve informatif sosyal etki) eleştirir. Deutch ve Gerard tarafından 1955 yılında geliştirilen ikili motivasyonel yaklaşıma göre bireyin sosyal kabul görmesi ve pozitif ilişkiler kurabilmesi için diğer insanlara uyma davranışı göstermesi normatif sosyal etki; belirsiz durumlar söz konusu olduğunda gerçekliğe dair bir kavrayış geliştirebilmek için diğer insanlara uyma davranışı göstermesi informatif sosyal etki olarak farklılaşır (Praslin ve Crano, 2012: 329). Turner ve arkadaşlarına göre bu ayrım ile bireysel algı ve değerlendirmelere; grup etkisi ile çatışan, kendi başına doğru değerlendirmeleri getiren ancak grup etkisi veya baskısından olumsuz etkilenen, görece üstün ve bağımsız bir statü verilmektedir (Turner ve ark., 1987: 70). Ancak sosyal davranışlarda grup üyeliğinin ve sosyal kategorizasyonun rolü yok sayılamaz. Dolayısıyla, grup üyeliğinin sosyal etki ile ilişkisi daha geniş bir çerçeve incelenmelidir (Spears, 2021: 368).

Kişilik yitimi süreçleri birey ve iç grup üyelerinin benzer durumlara karşı benzer tepkiler vermesini getirmekte ve bu yolla bireyin çevreye yönelik doğru, geçerli, istenen ve uygun değerlendirmeler yaptığı inancını güçlendirmektedir. Bireyin diğer iç grup üyeleri ile paylaştığı dünya temsili, kendi dünya algısına bir geçerlilik kazandırır ve

gerçek, objektif dünyanın deneyimlenmesi anlamına gelir. Bu süreç *kıyaslamalı bilgi etkisi* olarak kavramsallaştırılır (Turner ve ark., 1987: 73, 80). Kıyaslamalı bilgi etkisi en basit şekli ile bireyin grup üyesi olduğu için uyma davranışı göstermesini ifade etmektedir. Buna göre birey, kategorizasyon süreçleri ile zihninde belirginleşen grup temsiline uygun davranışlara yönelir. Burada uyma davranışı, dışsal bir etken ya da baskı sonucu değil bireyin içselleştirmiş olduğu grup normlarının bir sonucudur (Arkonaç, 2015: 216-217). Ortak norm ve algıda buluşulamamış olması ise gerek iç grup gerekse dış grup ile ilişkilerde çeşitli problem ve çatışmaları taşıyan zemindir (Turner ve ark., 1987: 81).

2.1.6. Grupla Özdeşleşme ve Grup Bağlılığı

Tajfel ve Turner (1971) Sherif'in Gerçekçi Grup Çatışması kuramında iç grupla özdeşleşme olgusunun ihmal edilmiş olduğunu belirtir. Sherif'in yaklaşımında grupla özdeşleşme gruplar arası rekabetin/çatışmanın yoğunlaşmasının bir dolaylı etkisi gibi ele alınmıştır (Tajfel ve Turner, 1971: 34). Sherif'in yaklaşımında belirli bir hedefe ulaşmak gruplar arası temel süreci oluşturur. Grup içi süreçler de buna bağlı olarak grubu oluşturan bireylerin olumlu etkileşimleri, hedefe ulaşılabilirlik ve bunun için karşılıklı bağımlılığa bağlıdır (Arkonaç, 1993: 14). Grup bireye hedefe ulaşma imkânı verdiği ölçüde birey için çekicidir. İnsanların neden bir gruba girdiği ve gruba ait olmayı tercih ettiği üzerine soruların cevapları Sherif'in yaklaşımında olduğu gibi Lewin'in yaklaşımında da karşılıklı bağımlılık ile ilişki iken Festinger grup çekiciliğini, bireyler arası benzerlik ile açıklamaktadır (Turner ve ark., 1987: 92). Ancak grup bağlılığının bireyler arası karşılıklı bağımlılık ve çekicilik ile tanımlanması, Sosyal Kimlik Kuramcılar tarafından grup olgusunun ihmal edildiği gerekçesi ile eleştirilmiştir. Başka bir ifade ile bu tür yaklaşımlarda grup oluşumunun bireyler arası ilişkilere indirgenmesi söz konusudur (Turner ve ark., 1987: 96). Sosyal beraberlik olarak tanımlanan bu yaklaşımlar ayrıca büyük gruplarda kişiler arası etkileşim kısıtlı olacağı için küçük ve laboratuvar şartlarında geçerli olsa da gerçek hayat içerisinde geçerliliği olmadığı sebebiyle eleştirilmiştir (Hogg ve Abrams, 1988: 90). Hogg ve Abrams (1988) bununla birlikte bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak ve hedeflerine ulaşmak için gruplara girdiğine yönelik karşılıklı bağımlılık açıklamalarını, grup üyeliğinin bir sebebi değil, sonucu gibi de görülebileceğini belirtmişlerdir. Dolayısıyla,

bu açıklamalar ile bireylerin neden bir gruba girdiği sorusu tam olarak cevaplanamamaktadır (Hogg ve Abrams, 1988: 89).

Sosyal Kimlik Yaklaşımı, sosyal özdeşleşmenin benlik kategorizasyonu ile oluştuğunu; iç grup üyeleri arasındaki çekiciliğin bu sürecin sonrasında meydana geldiğini savunur (Turner ve ark., 1987: 92). Bireylerin aynı sosyal kategorinin üyesi olduklarına dair algıları ve zihinlerinde grubun bilişsel temsilinin oluşması, sosyal özdeşleşme sürecini ifade eder. Sosyal özdeşleşme ve grubun içselleştirilmesi ile benliğin iç grup özellikleri ile tanımlanması kimliksizleşmeyi getirir. Buna göre grup içi çekicilik, grup üyeleri ile *kimliksizleşme* (depersonalization) süreci sonrası paylaşılan benliğe dair kalıpyargıların ortaklığının ürünüdür. İç ve dış grup farklılıklarına yönelik belirginlik, dış gruplara yönelik olumsuz duyguları; iç gruba dair benzerlik algısı ise iç gruba dair olumlu duyguları besler (Turner ve ark., 1987: 101-102). Benlik kategorizasyonuna bağlı bu psikolojik grup aidiyeti *sosyal çekicilik* olarak tanımlanır.

Sosyal Kimlik Yaklaşımında bireyler arası çekicilik ve sosyal çekicilik arasındaki fark bireysel kimlik ve sosyal kimlik ayrımının da bir tezahürüdür. Her iki çekicilik de bireylerin kişiler arası ilişkilerdeki ortak biliş, tutum, duygu ve etkileşimden etkilenir. Ancak bireyler arası çekicilik bireylerin kişisel farklılığı ve eşsizliği ile ilişki iken sosyal çekicilik paylaşılan ortak iç grup prototipi ve kalıpyargıları ile ilişkilidir (Hogg ve Abrams, 1988: 94-95). Sosyal Kimlik Yaklaşımında bu iki farklı çekiciliğin de iki ayrı uçta ele alınması mümkündür. Buna göre bireyler arası ilişkide kişisel ayırt edici bilgiler arttıkça sosyal çekicilik yerini bireysel çekiciliğe bırakabilir. Bireyler arası çekicilik bu açıdan bireyler arası benzerliğe dair algıyı güçlendirerek bireyler arası bir ilişki gelişimine sebep olur, grup davranışı göstermeyi engeller (Turner ve ark., 1987: 60). Sosyal Kimlik Yaklaşımı bu önermesi de sosyal beraberlik yaklaşımına karşı bir tezdır.

Etnosentrizm, bireyin grubu ve grup üyelerine yönelik atıflarındaki yanlılığı ifade eder. Bu yanlılık grup ve iç grup üyelerinin istenir, olumlu, pozitif değerlere sahip; dış grupların ve üyelerinin ise olumsuz, negatif olarak değerlendirilmesini ifade eder (Hogg ve Vaughan, 107: 114). Sosyal Kimlik Yaklaşımına göre etnosentrizm, grup bağlılığı ile yakından ilişkilidir. Bireyin grup bağlılığı, iç grubuna ait prototipin sosyal kıyaslamada

diğer grupların prototipinden daha yüksek bir değerde olmasına bağlıdır (Turner ve ark., 1987: 61).

Turner'in sosyal kategorizasyon üzerine geliştirdiği Benlik Kategorizasyonu Kuramı ile Sosyal Kimlik Yaklaşımı ağırlıklı olarak bilişsel açıklamalar sunmaya odaklanmıştır. Grupla özdeşleşmeye yönelik açıklamalarda bu tercih dikkat çekmektedir. Tajfel ile birlikte 1979'da yazdıkları makalede sosyal kimlik tanımı, bireyin grup üyeliğini bir gruba ait olduğu algısının yanı sıra duygusal olarak gruba önem vermesi ile tanımlanmış (Tajfel ve Turner, 1979: 40) olsa da Sosyal Kimlik Yaklaşımına dair çalışmalarda ve açıklamalarda duygular büyük ölçüde ihmal edilmiştir (Ellemers, Korteaaaks ve Ouwerkerk, 1999: 372).

Ellemers ve arkadaşları (1999) sosyal kimliğin üç birleşeni olduğuna dikkat çekmektedirler: bilişsel (*cognitive*), değerlendirici (*evaluative*) ve duygusal (*emotional*). Bilişsel birleşen, sosyal kategorizasyon olgusu ile ilişki olup bireyin bir grubun üyesi olduğuna dair farkındalığını ifade eder. Değerlendirici birleşen benlik saygısı motivasyonu ile ilişkili olup bireyin grup üyeliğine dair pozitif veya negatif değerlendirmelerini ifade eder. Duygusal birleşen ise bireyin gruba duygusal olarak kurduğu gruba bağlılığı ile ilişkilidir (Ellemers, Korteaaaks ve Ouwerkerk, 1999: 372). Böylece grupla özdeşleşme çok boyutlu bir kavram olarak ele alınmıştır. Mullen, Brown ve Smith (1992)'a göre grupla özdeşleşmenin yalnızca kategorizasyon ile incelenmesi deneysel manipölasyonlar açısından uygun olsa da sosyal hayat içinde doğal grup üyelerinin davranışlarını açıklamakta yetersizdir. Bu bağlamda Mullen ve ark. (1992) iç grup yanlılığının ve etnosentrizmin yüksek statülü gruplarda daha fazla görülmesinin yalnızca *ad hoc*, deneysel ortam içinde oluşturulmuş yapay gruplar için geçerli olduğunu; sosyal hayat içindeki gruplarda yüksek veya düşük statülü olmanın anlamlı derece farklılık oluşturmadığını göstermişlerdir (Mullen, Brown, Smith, 1992: 117). Ellemers ve arkadaşları bir gruba üye olunduğuna dair bilişsel farkındalık ile gruba duygusal bağlılık arasında bir ayrıma dikkat çeker (Ellemers, Korteaaaks ve Ouwerkerk, 1999: 373). Bireyler pozitif değerli gruplara daha yüksek derecede duygusal bağlılık gösterme eğilimindedir. Ancak, milliyete bağlı, değiştirilmesi olası olmayan gruplarda üyelerin, gruplarının negatif özelliklerine dair bilgilendirildikleri koşulda daha yüksek duygusal bağlılık gösterdikleri bilinmektedir (Mlicki ve Ellemers, 1996: 108). Mlicki ve

Ellemers (1996) çalışmasında Polonyalı katılımcıların kendi uyruklarına dair hem negatif kalıpyargılara hem de güçlü bir milliyetçi kimliğe sahip oldukları görülmüştür. Katılımcılar için farklı, ayırıcı bir kimliğe sahip olmak pozitif bir kimliğe sahip olmaktan daha önemlidir (Mlicki ve Ellemers, 1996: 111). Çalışmalar grupla özdeşleşme ile üç bileşenli açıklamaların gerekli olduğuna işaret etmektedir. Duygusal bağlılığa yönelik açıklamalar, Sosyal Kimlik Yaklaşımının temel önermeleri ile uyumsuz görünen çelişkili araştırma sonuçlarına açıklık getirebilir. Grup düşük statülü olduğunda bireyin gruba yüksek duygusal bağlılığı, grubu olduğundan daha yüksek bir değerle tanımlamasına sebep olabilir (Ellemers, Korteaaks ve Ouwerkerk, 1999: 373).

Ellemers ve arkadaşları (1999) statü, büyüklük ve grup formasyonu (kişiler gruba atandı mı, kendileri grubu mu seçti vs.) gibi grup özellikleri ile duygusal, bilişsel ve değerlendirici sosyal kimlik bileşenlerinin iç grup taraftarlığı üzerindeki rolünü incelemişlerdir. Araştırma sonuçları gruba duygusal bağlılığın hem grup formasyon sürecine hem de grup statüsüne bağlı olduğunu göstermiştir. Buna göre, bireyler grup üyeliğini özellikle kendileri seçtiklerinde grup düşük statülü bir konumda dahi olsa yüksek bir grup bağlılığı göstermektedir. Çalışmada deneysel yöntemle bireyin grubunu kendi seçtiği koşulda, grubun özelliklerinden bağımsız bir şekilde bireylerde daha fazla iç grup taraftarlığı gözlenmiştir. Ellemers ve arkadaşları (1999) bu sonucu grup bağlılığının, bireylerin grup üyesi olarak davranmasına yol açan temel sosyal kimlik bileşeni olduğu şeklinde yorumlamıştır (Ellemers, Korteaaks ve Ouwerkerk, 1999: 385).

2.2. Gruplar Arası Duygular

Smith ve Mackie (2016)'ye göre psikolojide duygu üzerine araştırmalar çoğunlukla işlevselliği üzerinden duyguların bireysel ve biyolojik yönüne odaklanmaktadır. Ancak duygular sosyal bağlam içinde oluşmakta ve sosyal olarak da yapılandırılmaktadır (Smith ve Mackie, 2008: 412). Mackie ve Smith (2018: 3), *Gruplar Arası Duygular* veya *Grup Düzeyinde Duygular* olarak kavramsallaştırdıkları olgu üzerine yaptıkları çalışmalarla son dönemlerde duyguların sosyal yönüne dikkat çekmektedirler. Gruplar Arası Duygular, Sosyal Kimlik Yaklaşımı ve duygusal tepkilerin bilişsel değerlendirmeler ile deneyimlendiğini savunan değerlendirme kuramları (Frijda, 1988/2013; Scherer, Shorr ve Johnstone, 2001; Lazarus, 1991; Smith ve Lazarus, 1990) temelinde geliştirilmiştir. Sosyal Kimlik Kuramının bilişsel ve motivasyonel

açıklamaları üzerinden birçok araştırma gerçekleştirilmiştir ancak literatürde duygular ile ilişkili olarak çok az sayıda çalışma olduğu dikkat çekmektedir (Smith ve Mackie, 2016: 412).

2.2.1. Gruplar Arası Duygular

Gruplar Arası Duygular Yaklaşımını oluşturan öncü makalelerden birisi Smith'in önyargıları sosyal duygu olarak ele aldığı makalesidir. Smith (1993), sosyal psikoloji araştırmalarında önyargının sosyal gruplara yönelik negatif bir tutum olarak ele alındığını ancak bu ele alış biçimin eksiklikleri olduğunu ifade eder. Öncelikle, tutum olarak ele alınan önyargı gruplara yönelik değerlendirmeleri negatif ve pozitif olmak üzere ikili sınıflandırma ile kısıtlamaktadır. Buna göre bir dış grubu düşmanca olarak değerlendirmek ile tehlikeli, nefret uyandırıcı, tiksindirici değerlendirmek arasındaki farklar göz ardı edilmektedir. Değerlendirmelerde bu ayrımların yapılmaması, sosyal davranışlardaki farklılıkların ve spesifik ayrımcı davranışların açıklanamamasına sebep olmaktadır (Smith, 1993: 298-299). İkincil olarak önyargı belirgin kalıpyargısal inançların ürünü olarak ele alındığında farklı durumsal koşullarda ve bağlamlarda değişmeyen; görece sabit bir olgu olarak görülmektedir. Bu durum, Minard'ın (1952) madenci beyaz ve siyah iş arkadaşlarının, ırkçılığı güçlendiren iş ortamında ve dışarıda farklı ilişkiler kurduğunu gösteren araştırmasında gösterilen önyargının ve ayrımcılığın durumsal koşullara bağlı olduğu gerçeğini göz ardı etmeye sebep olmaktadır. Son olarak, kalıpyargılara bağlı açıklanan önyargı, ayrımcılık davranışının güçlü bir yordayıcısı olamamaktadır (Smith, 1993: 300). Smith duygulara yönelik bireysel açıklama sunan değerlendirme teorilerini genişleterek, benliğin sosyal yönüne yani sosyal kimliğe bağlı olarak da olay ve durumların farklı değerlendirmeleri ile duyguların meydana geleceğini öne sürer. Önyargı, bireyin grup üyeliği sebebiyle sahip olduğu, dış gruba yönelik bir sosyal duygusudur (Smith, 1993: 303-304). Bu tanımlama ile spesifik ayrımcı davranışlar duygulara bağlı davranışsal eğilimler ile açıklanabilmektedir. Nefret ve tiksinti uyandıran gruplara yönelik kaçınmacı davranışlar; öfke uyandıran gruplara karşı saldırgan davranışlar bu farklılaşmaya örnek olarak verilebilir (Smith, 1993: 305).

Gruplar Arası Duygular Yaklaşımı, bireyin sosyal davranışını açıklamak için iç grup ve dış grup ayrımı sonucu farklılaşan bilişsel değerlendirmelerine dayalı duygusal

süreçlere odaklanır (Mackie, Silver, Smith, 2004: 228). Bu yaklaşımlara göre gruplar arası duyguların oluşumu için temel süreç sosyal özdeşleşmedir. Sosyal özdeşleşme, grup üyeliğinin bireyin benliğinin bir parçası haline gelmesi; böylelikle tutum, inanç ve davranışlarının grup üyeliği ile ilgili kalıpyargılara bağlı olarak değişmesini sağlayan bir süreçtir. Bu süreç aynı zamanda grubun üyeleri için taşıdığı duygusal olarak önemini ve bireylerin sosyal gruplara karşı geliştirdiği duygusal tepkileri de belirlemektedir (Mackie, Silver ve Smith, 2004: 229; Mackie, Smith ve Ray, 2008: 1867-1870). Gruplar Arası Duygular Yaklaşımı için bu belirleyicilik kökenini duygulara yönelik değerlendirme yaklaşımlarından alır. Bu yaklaşımlara göre farklı değerlendirme süreçlerinin belirli değerlendirme örüntüleri, bazı spesifik duyguların oluşumuna sebep olur (Smith, 1993: 303). Dolayısıyla, farklı gruplara üye bireylerin çevrelerine ve dünyaya yönelik algıları ve değerlendirmeleri de farklılaşmalıdır. Grup üyeliklerine bağlı bu değerlendirmelerin bir araya gelmesi ile bireyler geniş aralıkta ve çeşitlilikte duygular hissetmektedir (Mackie, Smith ve Ray, 2008: 1871). Seger, Smith ve Mackie (2009) grup üyeliğine dair müzikler ve fotoğraflar ile hazırlama etkisi manipülasyonu yapılan koşuldaki katılımcıların açık biçimde grup üyeliğine dair duyguları (Amerikan vatandaşı olarak ... hissedirim gibi) sorulduğunda birbirlerine benzer duygusal yanıtlar verdiğini gözlemlemişlerdir. Amerikalı grup kimliği ile özdeşleşmesi yüksek olan bireylerde bu benzerlik daha fazladır. Ayrıca katılımcıların Amerikalı kimliğine bağlı bu duygusal yanıtları, araştırmanın başında bireysel duyguları sorgulandığında verdikleri cevaplardan farklılaşmıştır (Seger, Smith ve Mackie, 2009: 463). Araştırmacılar sosyal kimlikleri uyaracak unsurların bireylerin duygularını da sosyal kimlikleri bağlamında değiştirdiğini belirtmişlerdir. Bununla birlikte bu değişimin bir hazırlama etkisi manipülasyonu ardından ortaya çıkmaları, sosyal beğenirlik etkisinden bağımsız olarak da görülebileceklerinin bir kanıtıdır (Seger, Smith ve Mackie, 2009: 465).

2.2.2. Gruplar Arası Duygular ve Grupla Özdeşleşme

Mackie, Silver, Smith (2004: 230) gruplar arası duyguların doğasını üç önerme ile özetlemektedir. Buna göre, gruplar arası duygular (1) grupla özdeşleşmeye bağlıdır; (2) bireyin kendisi dahil olmasa dahi grubunu etkileyen olay ve etkileşimler sonucu oluşur; (3) bir grubun diğer gruba yönelik psikolojik ve davranışsal tepkilerini düzenler.

Bireyler diğ er iç grup  yeleri ile benzer gruplar arası duygular deneyimlemektedir. Bu durum, grup  yeleri ile etkileşimler yoluyla sosyal bulaşmanın veya sosyal etki ve norma uyum süreçlerinin bir ürünü olabilmektedir. Bununla birlikte grup üyelerinin olay ve durumlara yönelik benzer değerlendirmelerinin sonucunda da benzer duygular hissetmeleri mümkün olabilir (Smith ve Mackie, 2015: 351). Weisbuch ve Ambady (2008: 1064) araştırmalarında gruplar arası duyguları kasıtsız, ani ve otomatik yanıtlar üzerinden incelemişlerdir. Bu incelemede başkalarının duygularına yönelik otomatik tepkilerin, algılayanın grup  yeliğine bağlı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Buna göre adaptasyon süreçlerine bağlı olduğu düşünülen otomatik duygusal tepkiler de sosyal hayatın kompleks yapısına uygun deneyimlenmektedir. Birey bir dış grup üyesinin mutluluğunu, rahatlığını kendi grubu ve benliği için tehdit olarak anlamlandırmakta ve korku hissetmektedir. Bununla birlikte dış grubun korku ve endişe hissetmesi, i  grubun baskınlığına veya güvende olduğuna dair duyguları güçlendirmektedir. Bireyler iç grup üyelerinin duygularını paylaşmakta ve yansıtmakta iken dış grup üyelerinin duygularına karşıt duygular ile cevap vermektedir (Weisbuch ve Ambady, 2008: 1077). Gruplar arası duygular yalnızca yüz yüze etkileşim ve fiziksel yakınlık sonucu olarak da meydana gelmemektedir. Moons, Leonard, Mackie ve Smith (2009) grup üyelerinin ortak paylaştığı bir fiziksel ortam olmadığında, bireylerin diğ er grup üyelerinin duygularına yönelik bilgi aldıkları duygusal kalıpyargı manip lasyonu öncesi ve sonrasında grup düzeyinde öfke ve korku duygu düzeyleri arasında anlamlı fark bulunduğunu gözlemlemişlerdir. Yani bireyler spesifik bir olay veya durum değerlendirmesi olmaksızın yalnızca gruplarına yönelik duygusal kalıpyargıya ve grup normuna uygun duygular deneyimlemiştir (Moons, Leonard, Mackie ve Smith, 2009: 763).

Gruplar arası duygular belli bir hedef gruba yönelik olabileceği gibi aynı zamanda bir genel duygu-durum olarak kendisini gösterebilir. Öfke, korku, endişe gibi duygular bir dış gruba yönelik tepkinin ve algının bir sonucu olarak ortaya çıkabilir. Ayrıca birey kendisini bir grup  yesi olarak düşündüğünde, genel bir duygu-durum olarak i  grubuna yönelik gurur, mutluluk gibi pozitif ya da suçluluk gibi negatif duygular hissedebilir (Smith ve Mackie, 2016: 414-415). Smith ve ark. (2007) Amerikalı  niversite öğrencileri ile yaptıkları araştırmada Demokrat ya da Cumhuriyetçi grupla yüksek düzeyde  zdeşleşmenin pozitif grup duyguları ile güçlü korelasyon gösterdiği sonucuna

ulaşmışlardır (Smith, Seger ve Mackie, 2007: 441-442). Bu bulgu, Cameron (2004)'un Üç Faktörlü Sosyal Kimlik Modeli ile de uyumludur. Modele göre merkezilik, iç grup duygusu ve grup bağlılığı grupla özdeşleşmeyi etkileyen ana faktörlerdir (Cameron, 2004: 241-243). Grup özdeşleşmesi ve grup bağlılığı yüksek olan bireyler iç grupları ile ilişkili olan duyguları daha yoğun hissetmektedir (Mackie, Smith ve Ray, 2008: 1869). Kessler ve Hollbach (2005), grup özdeşleşmesi ve grup düzeyi duygular arasındaki bu ilişkinin iki yönlü ve dinamik bir yapıda olduğunu göstermişlerdir. Araştırmalarında duygu manipülasyonu sonucu bireylerin grupla özdeşleşme düzeylerinin değiştiğini gözlemlemişlerdir. Bu değişim duygunun türü (öfke veya mutluluk) ve hedefi (iç grup veya dış grup) değişkenlerinin etkileşim etkisi sonucu meydana gelmektedir. İç gruba yönelik mutluluk ve dış gruba yönelik öfke grup özdeşleşme düzeyini arttırmakta; iç gruba yönelik öfke ve dış gruba yönelik mutluluk ise özdeşleşmeyi azaltmaktadır (Kessler ve Hollbach, 2005: 682).

Doosje ve ark. (1998) araştırması duyguların yalnızca bireysel düzeyde oluşmadığını, bireyin içinde bulunmadığı durumlar için dahi grup üyeliği sebebi ile duygusal tepki verebileceğini gösteren ilk çalışmalardan biri olması sebebiyle önemlidir. Araştırmacılar bireylere gruplarının geçmişte yapmış olduğu hataları hatırlattıklarında, bireylerin yıllar önce yaşanmış olaylar için suçluluk hissettiklerini gözlemlemişlerdir (Doosje ve ark., 1998: 883-885). Bu çalışma bireyin kendisinin geçmişteki benzer davranışı sergilememesine rağmen suçluluk hissedebildiğini göstermektedir. Araştırma sonuçlarına göre yüksek düzeyde grup özdeşleşmesi gösteren bireyler, negatif genel grup duygularından kaçınmak için durumu yeniden yorumlama ve değerlendirme eğilimindedir (Doosje, Branscombe ve ark., 1998: 876). Böylece iç grupları kendi benlikleri için merkezi bir konumda olan ve önem taşıyan bireyler, gruplarına dair olumsuz duygulardan kaçınırlar (Mackie, Smith ve Ray, 2008: 1877). Bu çalışmada grup özdeşleşmesi ile grup düzeyinde negatif duygular (suçluluk) arasında negatif korelasyon vardır (Doosje ve ark., 1998: 876-877). Ancak bu sonuç literatürdeki diğer çalışmalar ile (Smith, Seger ve Mackie, 2007; Mackie, Devos ve Smith, 2000) uyumsuzdur. Kuppens ve Yzerbeyt (2014)'ın genel grup duyguları kavramı ise bu uyumsuzluğu gidermek üzere bir getirilen bir öneridir (Kuppens ve Yzerby: 2014: 1574-1575). Kuppens ve Yzerby (2014) gruplar düzeyindeki duygulara yönelik kavramsallaştırmalarında, *gruplar arası duygular* ile *genel grup duygusu* arasında bir

ayrım yapmaktadır. Araştırmacılara göre gruplar arası duygular bireyin grup üyeliği temelinde yaptığı değerlendirmelerin sonucudur ve bireyin grup yerine, grup için deneyimlediği duygulardır. Kendi kavramsallaştırdıkları *genel grup duyguları* ise bireyin gruba yönelik, grup üyeliği hakkındaki duygularıdır ve grupla özdeşleşmenin duygusal yönünü oluşturur (Kuppens ve Yzerbyt, 2014: 1575). Bu yol ile gruplar arası negatif duygular ile negatif genel grup duyguları arasında bir ayrım yapılabilir. Gruplar arası negatif duygular grup düzeyinde öfke, keyifsizlik, gerilim gibi duyguları ifade ederken; negatif genel grup duyguları korku, utanç, tedirginlik, huzursuzluk gibi duyguları ifade etmektedir (Kuppens ve Yzerbyt, 2014: 1576). Bu kavramsallaştırmadan hareketle, Doosje ve arkadaşlarının (1998) araştırması hem grup düzeyinde hem de genel grup duyguları ile ilişkili olarak değerlendirilmelidir. Smith ve Mackie (2016) de benzer biçimde gruplar arası duyguları bireysel olanlardan ayırt etmek için “Aynı olay başka bir iç grup üyesinin başına gelmiş olsa, duygusal tepki aynı olur mu?” sorusunu temel almaktadır. Birey kendisine doğrudan tehdit oluşturmayan durumlarda grubu için endişe ve korku duymakta, grubunun ya da bir iç grup üyesinin haksızlığa uğradığını düşündüğünde öfke hissetmekte ve grubu hedef alan bir söylem karşısında aşağılama ya da küçümseme duygusunu paylaşmaktadır (Smith ve Mackie, 2016: 413).

2.2.3. Gruplar Arası Duygular ve Davranış

Gruplar arası duygulara ilişkin bir diğer önemli husus, kolektif eylemlere eğilimi tahmin edebilme gücüdür (Smith, Seger ve Mackie, 2007: 442). Frijda’nın (1986) duyguların bilişsel süreçlerin öncülü olduğu teorisi ile uyumlu olarak bireyler grup temelinde oluşan duyguları ile bilişsel değerlendirmeler yapmakta ve kolektif eylemlere eğilim göstermektedir (Mackie, Devos ve Smith, 2000: 613). Kolektif eylemleri öngörme adına sunulmuş en kapsamlı modellerden biri van Zomeren, Postmes ve Spears (2008) tarafından ortaya atılan *kolektif eylemlerin sosyal kimlik modeli* (social identity model of collective action [SIMCA])’dir. Bu model, Sosyal Kimlik Kuramı temelinde geliştirilmiştir ve kolektif eyleme katılım grup özdeşleşmesi, algılanan adaletsizlik, grup düzeyinde öfke ve algılanan grup etkililiği parametrelerine bağlı olarak açıklanmaktadır (van Zomeren, Postmes, Spears, 2008: 511). van Zomeren ve ark (2008) bu model temelinde gerçekleştirilen araştırmalara dair bir meta-analiz yaparak çalışmalarında üçlü teorik yaklaşım modeli sunmuşlardır. Bu modelde adaletsizlik, grup etkililiği ve kimlik

faktörlerinin kolektif eylemler için üç önemli yordayıcı değişken olduğunu ve bu değişkenlerin nedensel açıklamalar da sunabildiğini ileri sürülmektedir. Buna göre grup ile ilişkili adaletsizlik veya göreceli yoksunluk algısı grup temelli öfke oluşturmaktadır ve bu da kolektif eylem eğilimini öngörebilen başlıca duygu olarak değerlendirilmektedir (van Zomeren ve ark, 2008: 521). Leonard, Moon, Mackie ve Smith (2010: 106-109) kadınlar ile yaptıkları araştırmada, cinsiyetçi söylem içeren bir metni okuyan kadınların grup temelli öfke hissettiklerini, bu duygunun onların ayrımcılığa karşı algılarını güçlendirerek ve kolektif eyleme katılmaya yönelik ilgilerini arttırdığını ortaya koymaktadır. Çevre dostu kolektif eylemlerin sosyal kimlik modeli ile ilgili araştırmalar da ekolojik kolektif suçluluğun düzeltme, telafi etme davranışları ile, kızgınlığın ise başkalarını suçlama eğilimi ile ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Fritzsche, Barth ve ark., 2018: 252-253).

Özetle, Gruplar Arası Duygular Yaklaşımı gruplar arası ilişkilere literatürüne pek çok katkıda bulunmaktadır (Mackie, Smith ve Ray, 2008: 1876). Bu katkılardan ilki, yaklaşımın temelini oluşturan duyguların yalnızca biyolojik ve bireysel açıdan değil aynı zamanda kimlik ve kategorizasyon süreçlerine bağlı olarak sosyal bir fenomen olarak da ele alınmasıdır. İkincil olarak iç veya dış gruplara dair yapılan değerlendirmeleri pozitif ve negatif sınıflandırmasının ötesinde duygusal tepkilere bağlı olarak çeşitlendirmesidir. Üçüncü katkısı, Gruplar Arası Duygular Yaklaşımının bireyin kendisini birden fazla grup üyeliği ile tanımlayabileceğini ve bireylerin farklı sosyal gruplara zaman için farklı değerlendirmeler ile farklı duygular besleyebileceği dinamik bir anlayışı benimsemesidir. Dördüncü olarak Gruplar Arası Duygular Yaklaşımı inançlar ve tutumlardan çok davranışlara odaklanmaktadır. Bu ele alışıta gruplar arası duygular gruplar arası davranışlara dair bir hazır oluşu ifade etmektedir. Son olarak, model, gruplar arası duyguların insan türünün gruplar halinde yaşamasını sağlayan işlevsel bir faktör işlevi gördüğünü ileri sürerek mevcut açıklamaları genişletmektedir (Mackie, Smith ve Ray, 2008: 1877).

2.3. Sistem Meşrulaştırma Kuramı

Sistem Meşrulaştırma Kuramı, bireylerin kendi dezavantajlarına dahi olsa mevcut düzeni olduğundan daha tutarlı, adil, istenir, sürekli ve meşru görmeye yönelik eğilimleri olduğunu ileri sürer (Jost, Banaji ve Nosek, 2004: 887). Sistem Meşrulaştırma

Kuramı; Sosyal Kimlik Kuramı, Sosyal Baskınlık Kuramı, Adil Dünya İhtiyacı, Bilişsel Çelişki Kuramı, Marksist ve feminist teorilerin önermelerinden yola çıkarak şekillendirilmiştir (Jost ve Hunyday, 2003: 5). Teori, gruplar arası ilişkilerin doğasına yönelik açıklamalar sunan Sosyal Kimlik ve Sosyal Baskınlık kuramlarının önermelerinin tümüyle reddetmemekte ancak farklı bir perspektiften tamamlayıcı bir bakış açısı sunmaktadır (Jost, Banaji ve Nosek, 2004: 883). Bu kuramcılara göre, gruplar arası ilişkileri açıklamakta yalnızca iç gruba yönelik olumlu, dış gruba yönelik olumsuz tutumlar üzerinden yapılan sınıflandırma yetersiz kalmakta ve gerçeklikle uyuşmamaktadır. Sosyal gruplar arasındaki ilişkiler bundan daha karmaşık bir yapı göstermektedir (Mackie ve Smith, 2002: 613). Grup Düzeyinde Duygular Yaklaşımı bu karmaşıklığı farklı duyguların bazı spesifik tutum ve davranışlara sebep olması ile açıklarken; Sistem Meşrulaştırma Kuramı bireylerin içlerinde yaşadıkları sistem ve baskın ideolojilerin etkisi üzerinden alternatif bir inceleme imkânı sunmaktadır (Jost, Banaji ve Nosek, 2004: 884). Sosyal Baskınlık Kuramı ile Sistem Meşrulaştırma Kuramı arasında ise sosyal eşitsizliklerin sürekliliğine yönelik açıklamalarındaki farklılık görülmektedir. Sosyal Baskınlık Kuramında hiyerarşik farklılıklar ve sosyal baskınlık evrimsel temellere dayanır ve kaçınılmazdır. Sosyal baskınlık yönelimi doğuştan getirilen mizaç özelliklerine bağlı görülür. Sistem Meşrulaştırma Kuramında ise eşitsizlikler sosyal öğrenme süreçlerinin bir ürünüdür ve kişisel farklılıklara değil sosyal, politik koşullara bağlıdır (Jost ve Banaji, 1994: 10).

Jost ve Banaji'nin 1994'te ortaya koyduğu şekli ile Sistem Meşrulaştırma Kuramı gruplar arası ilişkilerde kalıpyargıların rolü üzerinde durmakta iken yıllar içinde kuram politik psikoloji, sosyal adalet araştırmaları, benlik ve kimlik çalışmaları ile daha geniş alanlarda incelemelere olanak veren bütüncül bir kurama dönüşmüştür. Kuram üzerindeki çalışmalarda sistem kavramı, aile gibi küçük ölçekli sistemlerden ulus düzeyinde büyük ölçekli sistemleri de kapsayan geniş bir anlamda; sosyal, politik, ekonomik pek çok yapılanma için kullanılmaktadır (van der Toorn ve Jost, 2014: 413).

2.3.1. Üç Meşrulaştırma Motivasyonu

Jost ve Banaji 1994 yılında kalıpyargılara ilişkin makalelerinde *meşrulaştırma* kavramının, sosyal davranışı açıklamak için temel bir kavram olduğuna dikkat çekmektedir. Meşrulaştırma, bir davranış formunu veya fikri destekleyen, haklı gösteren

bir diğer fikir olarak tanımlanmaktadır (Jost ve Banaji, 1994: 1). Jost ve Banaji (1994: 2-10) çoğu sosyal psikoloji açıklamasının ego ve grup meşrulaştırma üzerine geliştirildiğini belirtmekte ve üçüncü bir motivasyon olarak sistem meşrulaştırma kavramını önermektedirler.

Ego meşrulaştırma, bireyin bireysel olarak benliğini meşrulaştırma motivasyonu ile ilgilidir. Bireyin benlik saygısını koruması, sürdürmesi ile ilişkili biçimde ferdi olarak adil, meşru, istenir hissetmeye yönelik motivasyonudur (Jost ve Banaji, 1994: 3; Jost ve Hunyday, 2003: 121). Grup meşrulaştırma, bireyin üye olduğu gruba dair olumlu, istenir bir imajı korumasını ifade eder. Grup meşrulaştırma bireyin grubunun ve grup üyelerinin eylemlerini savunmasına, meşru ve adil görmesine sebep olur (Jost ve Hunyday, 2003: 121). Bir anlamda, Tajfel ve Turner'ın benlik kavramsallaştırmasında bireysel olandan sosyal olana doğru sağladıkları geniş bakış açısı, bu teoride meşrulaştırma kavramı üzerinden yeniden ifade edilmektedir (Jost ve Banaji, 1994: 3-4).

Marx ve Weber gibi sosyologların öne sürdüğü çatışmacı sosyal yapı teorilerine göre toplum, gruplar arasında hiyerarşik biçimde güç ve statü ilişkilerine göre şekillenmektedir. Ego ve grup meşrulaştırma motivasyonlarına dair açıklamalar gruplar ve insanlar arasındaki etkileşimin doğasının çıkar ve çatışmaya dayandığına dair varsayımları paylaşmaktadır (Hogg ve Abrams, 2008: 13). Öte yandan, toplumların çatışmacı yapıda olduğunu vurgulayan bu varsayımlar, tarihsel süreçte ve günümüzde gruplar arasında refah, adalet, güç, ayrıcalıklar yönünden eşitsizlikler olmasına rağmen yapısal değişimin ve büyük çatışmaların neden az görüldüğünü açıklayamamaktadır (Jost ve Hunyday, 2003: 112).

Jost ve Banaji (1994) mevcut sistemlerin devamlılığında üçüncü bir motivasyon olarak sistem meşrulaştırmanın rolüne dikkat çekmişlerdir. Bu araştırmacılara göre mevcut sistemin meşruluğuna dair kalıpyargılar ideolojiler aracılığı ile yaygınlaştırılmaktadır. Sistem meşrulaştırma motivasyonu bireyin kendisinin ve grubunun çıkarları ile uyuşmasa dahi mevcut durumu meşru görmesini ifade eder (Jost ve Banaji, 1994: 10).

2.3.2. İdeoloji ve Yanlış Bilinçlilik

İdeoloji, Latince “eidos” ve “logos” sözcüklerinin birleşmesi ile düşünceler bilimi anlamında ilk olarak Fransız felsefeci Antoine Destutt de Tracy tarafından 18. yüzyılda kullanılmıştır (Bulut, 2011: 185). Bu süreçte ideoloji kavramı, bir felsefi disiplin olarak metafizik ve dini bilginin her türlü etkisinden bağımsız biçimde fikirlerin doğal kaynaklarını araştırmayı ifade etmektedir (Bulut, 2011: 185). Kavramın 18. yüzyılda bu kullanımı, günümüzde bilgi sosyolojisi olarak tanımlanan alana tekabül etmektedir (Jost, 2006: 652). Fransız Devrimi sonrası ideologlar ve Napolyon Bonapart arasındaki çatışmalar ile kavram siyasi bir çerçevede kullanılmaya başlanmıştır (Acar, 2020: 8; Bulut, 2011: 187; Temirkaynak, 2008: 17). Siyasi bağlam ile ideoloji kavramının olumsuz anlamda kullanımında en etkili isim Karl Marx olmuştur (Acar, 2020: 8-9). Marx, ideolojiyi ilk kullanıma karşıt biçimde yeniden yapılandırır (Bulut, 2011: 191). Marx, bireyin düşüncelerini şekillendiren ana faktör olarak sosyal koşulları görmüştür; dolayısı ile fikirlerin oluşumu üzerine tartışmaların seyrini psikolojik açıklamalardan toplumsal açıklamalara doğru değiştirmiştir (Bulut, 2011: 190). Marx, toplum içinde egemen olan sınıfların yalnızca maddi kaynakları değil aynı zamanda zihinsel üretime dair kaynakları da elinde tutan güçler olduğunu savunmaktadır. Marx’a göre ideoloji, iktidar ve yöneten sınıfların çıkarlarını ve görüşlerini yansıtmaktadır. Dolayısıyla bir hakikat çarpıtmasıdır; kitleleri yanıltma işlevini görür. Friedrich Engels’in kavramsallaştırması ile bu bir “yanlış bilinç” olarak tanımlanmıştır (Bulut, 2011: 190).

Sistem Meşrulaştırma Kuramı sosyal davranışları incelemede ideoloji ve yanlış bilincin psikolojik kökenlerini temel alır. Jost ve Banaji (1994: 10) kalıpyargıların, toplumun tüm kesimleri tarafından yüksek bir konsensüsle benimsenmesi ile ideolojik bir işlev gördüğünü savunmaktadır. Bu işlev, bireyin kendisi ve grubunun dezavantajına dahi olsa baskın olan ideolojiyi benimsemesi sonucu mevcut durumu korumaya yönelik davranmasını mümkün kılar.

Jost ve Banaji’nin ideolojinin önemine dair yaptıkları vurgu aynı zamanda “ideolojinin ve tarihin sonu” görüşlerine karşı bir eleştiridir (Jost, 2006: 652). Tarihin sonu tezi 1965’te Daniel Bell tarafından ortaya atılmış, 1989’da F. Fukuyama tarafından tekrar ele alınmıştır. Daniel Bell, modern toplumlarda ideolojik problemlerin öneminin azaldığını; bunların yerini maddi kazanım ve çıkarların aldığını savunmaktadır. Bell’e

göre ekonomi siyasetin üstünde bir öneme sahiptir ve toplumsal yaşam için belirleyici olandır. Fukuyama ise Hegel'in ilerlemeci tarih önermesine dayanarak; Soğuk Savaş döneminin bitmesi ile kapitalist ve liberal ideolojilerin bir karşıtı kalmaması sonucu olarak tarihin sonunun geldiğini iddia etmektedir (Temirkaynak, 2008: 80-82; Bulut, 2011: 103-204). Ayrıca refah toplumlarının ve enformasyon çağında bilgi ve hizmete dayalı ekonominin gelişimi ile sınıfsal farklılıkların son bulacağı fikri, ideolojilerin sosyal hayatı şekillendirmekte işlevsiz kalacağı önermesini getirmiştir (Temirkaynak, 2008: 39; Sarı, 2010: 62, 65). İdeolojinin sonu yaklaşımları insan doğasının kendi çıkarını önceleyen ve rasyonel yapısına vurgu yaparak geliştirilmiştir.

Tarihin sonu tezleri aynı zamanda toplum yapılanması için kültür ve dünya görüşlerinde radikal değişimler olduğunu öne süren modern dönem ve üst anlatıların sonu gibi post-modern görüşler ile de ilişkilidir (Sarı, 2010: 70). F. Lyotard (2019: 11) post-endüstriyel toplum kültürünün post-modernizm olarak değişim gösterdiğini öne sürmektedir. Post-modern yaklaşıma göre toplumsal yapıyı bütüncül biçimde açıklamaya çalışan, toplumları belirli hedeflere ulaştırmayı hedefleyen ideolojiler meşrulaştırıcı etkilerini, önemlerini ve inandırıcılıklarını yitirmiştir (Lyotard, 2019: 16, 34-35). Üst büyük anlatılar ve ideolojiler yerini tarihsel bağlamdan kopuk, şimdiyi dikkate alan bireysel, yerel, farklılıklara odaklanan küçük anlatılara, yeni kimliklere bırakmıştır (Sarı, 2010: 70).

21. yüzyılda yaşanan ekonomik ve siyasi krizler göz önünde bulundurulduğunda, ideoloji ve tarihin sonu tezlerinin öne sürdüğü toplumsal refahın artışı ve sınıflar arası çatışmaların azalması yönündeki öngörülerin doğrulanamadığı dikkat çekmektedir (Sarı, 2010: 81). Dünya genelinde ve birçok ülkede nüfusun azınlık kesimleri toplam ekonomik refahın yarısından fazlasını elinde bulundurmaktadır.¹⁴ Sınıflar arası eşitsizlikler ve bu eşitsizliklerin doğurduğu sorunlar azalmamaktadır (Sarı, 2010: 80-81; Jost ve Hunyday: 2002: 112; İmanlı, 2018: 127-133). Türkiye'de de resmi veriler gelir dağılımında eşitsizliğin arttığını göstermektedir.¹⁵ Bununla birlikte liberal, demokratik sistemlerde son yıllarda yaşanan krizler Avrupa, Amerika ve dünyanın pek çok yerinde

¹⁴ "Küresel refahın yarısına 'yüzde 1' sahip", (23.08.2020), <https://www.ntv.com.tr/dunya/kuresel-refahin-yarisina-yuzde-1-sahip,5U-Kujc4nEi8PuBCB8YFng>.

¹⁵ "Türkiye'de gelir dağılımı rakamları açıklandı", (05.09.2020), <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiyede-gelir-dagilimi-rakamlari-aciklandi/1587020>.

milliyetçi ve dini ideolojiler temelinde popülist söylemleri benimseyen sağ iktidarların artış göstermesine sebep olmuştur (Yıldırım: 2017: 60-61; Kurtbağ, 2020: 147; Sözen, 2017: 31-32). Tüm bu göstergeler ideolojilerin, ülkelerin gelişmişlik seviyesinden bağımsız olarak halk kitlelerinin davranışları üzerinde günümüzde de etkili olduğunu göstermektedir.

Son olarak; ideolojiler toplum, siyaset ve bireyler arası ilişkilerde belirsizlikleri ortadan kaldırma, rolleri belirleme ve sosyal yaşamı anlamlandırmaya yardımcı olmaktadır. Bu sebeple insanlar her daim ideolojilere ilgi gösterecektir (Jost, 2006: 654; Sarı, 2010: 80). Sistem Meşrulaştırma Kuramında da ideoloji, herhangi spesifik siyasi bir ideolojiyi işaret edecek biçimde değil sosyal dünyayı anlamlandırmaya ve yönetebilmeye yardımcı fonksiyonu üzerinden tanımlanmaktadır (Jost, Kay ve Thorisdottir, 2009: 8). İdeolojinin sonu görüşlerinde bireylerin ideolojilerin karmaşık yapısını anlayacak beceriden yoksun olduğu fikri ön plandadır. Oysa bireylerin bilinçli farkındalıkları ötesinde sosyal ve politik sistemleri savunmalarına sebep olacak pek çok durumsal ve içsel faktör bulunmaktadır (Jost, Kay ve Thorisdottir, 2009: 5-9). Jost (2006: 655) sosyoloji ve siyaset bilimlerinde ideolojinin sonu fikrini, bireylerin samimi olarak ideolojilere bağlı kalmasını sağlayan psikolojik ihtiyaçlarının göz ardı edilmesine bağlar. Psikoloji alanının ise 1970'lerde yaşanan metodolojik ve teorik krizler sebebiyle bu fikri benimsemeye hazır durumda olduğunu söyler (Jost, 2006: 654). Her iki süreç, ideolojinin bireylerin sosyal hayatlarında öneminin göz ardı edilmesine yol açmıştır.

Jost, Ledgerwood ve Hardin'e (2008: 175) göre ideolojiler insanların diğerleri ile ortak bir dünya görüşünü paylaşma ve sürdürme ihtiyacına yönelik motivasyonlarının bir ürünüdür. Dini ve politik ideolojiler bireylerin sosyal hayatı ortak bir çerçeveden değerlendirmesini sağlayan araçlar olarak işlev görür (Jost, Ledgerwood ve Hardin, 2008: 175). Sistem Meşrulaştırma Kuramı ile bireyin epistemolojik, ontolojik ve ilişkisel ihtiyaçlarını karşılayan ideolojilerin, psikolojik işleyişin doğal bir parçası olarak incelenmesi amaçlanmaktadır (Jost, 2006: 667).

2.3.3. Statükonun Rasyonalizasyonu

Bir psikoloji kuramı olan Sistem Meşrulaştırma Kuramı, sistem ile birey arasındaki ilişkiyi bireyden sisteme doğru *aşağıdan yukarıya* (bottom-up) bir süreç olarak inceler.

Dolayısı ile odak noktasını, sosyal sistemlerin yapısal özellikleri ve nasıl şekillendikleri değil; bireylerin ve grupların sosyal sistem hakkındaki açık ve gizli tutum ve inançları oluşturur (Jost, Kay ve Thorisdottir, 2009: 10). Kuram içinde mevcut durum, objektif olarak aktüel durumun gerçek bir tanımını yerine mevcut duruma dair kavrayışın düşünce ve duyguları nasıl etkilediğini ifade eden sübjektif bir anlama sahiptir (Eidelman, Crandall, 2009: 86).

Eidelman ve Crandall (2009: 85-100) statükonun bilişsel süreçler ve değerlendirme süreçleri açısından pek çok avantajı olduğunu savunmaktadır. Öncelikle mevcut durum, değişim ve alternatif düzenleri zihinsel olarak kurgulamaya kıyasla çok daha az bilişsel efor gerektirir. Bireylerin hali hazırda maruz kaldığı uyaranlara sahip olması sebebi ile zihinsel olarak tanıdık, belirgin ve ulaşılabilirdir. Bu ulaşılabilirlik aşağıdan yukarı tüm bilişsel süreçleri etkiler. Ayrıca mevcut durum ilk olarak sahip olunan bilginin sonradan gelen bilgilerden geri çağırılma, hatırlanma açısından avantajlı olduğunu ifade eden *öncelik etkisine (primacy effect)* sahiptir. Dolayısıyla mevcut durum kaçınılmaz olarak alternatiflerinin ilk hareket noktası olmak durumundadır; yani *demirleme (anchoring)* süreci ile yabancı fikirleri tanıdık hale getirmeye yarayacak aşına bağlamı oluşturur. Benzer biçimde alternatiflerinin kıyaslanacağı bilişsel bir referans noktasıdır. Mevcut duruma karşıt bir alternatif düşünmek spesifik bir motivasyon, harekete geçirici bir gücü gerektirmektedir. Oysa mevcut durumun devamlılığı herhangi özel bir motivasyonel akıl yürütme ihtiyacı doğurmaz (Eidelman ve Crandall, 2009: 85-91).

Değerlendirme süreçleri açısından ise *maruz bırakılma etkisi (mere exposure effect)* sebebi ile mevcut durum bireyler tarafından olduğundan daha iyi, hoş ve tercih edilebilir olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte mevcut duruma ve hâkim ideolojiye karşıt kararlar vermek, birey için bilişsel çelişki süreçleri ile rahatsız edici bir psikolojik durum yaratabilir. *Kayıptan ve riskten kaçınma (loss aversion)* etkisi sebebi ile bireylerin küçük dahi olsa kayıp getirecek seçeneklerden uzak durması, değişimi engelleyerek mevcut duruma sadık kalmalarına sebep olacaktır. Son olarak var olan düzenin iyi olduğuna yönelik yanlılık (*mere existence bias*) sonucunda bireyler mevcut duruma kolaylıkla pozitif değerler yükleyebilmektedir (Eidelman ve Crandall, 2009: 91-97).

Bireyler tüm bu bilişsel ve değerlendirme süreçlerinin sonucu olarak mevcut durum ile ilişkili faktörleri daha doğal, beklendik ve olası görmektedir. Bu, mevcut durumun daha istenir olarak rasyonalize edilmesine sebep olur (Jost ve Hunyady, 2002: 119-120).

2.3.4. Adil Dünya İnancı ve Eşitsizliğin İçselleştirilmesi

Adil dünya inancı, dünyanın işleyiş biçiminde insanların hak ettiklerini elde ettikleri veya elde ettiklerini hak etmiş olduklarına dair inancı ifade eder (Lerner, 1980: 11). Adil dünya inancı ile bireyler içinde yaşadıkları dünyanın işleyişine dair bir anlayış ve öngörü geliştirmiş olur. Bu sayede çevreleri üzerinde kontrol sahibi olduklarını hissederler (Lerner, 1980: 18). Bu inanç Sistem Meşrulaştırma Kuramının dayanak noktalarından birini oluşturmaktadır. Adil dünya ihtiyacı, grup veya bireylerin elde ettikleri negatif ya da pozitif sonuçların meşru olduğuna dair atıfları ile ilgilidir (Hafer ve Choma, 2009: 109). Ancak Sistem Meşrulaştırma Kuramında adil dünya olgusu bireylerin evrensel kontrol ihtiyacı üzerinden ele alınmaz. Bunun yerine ideolojik araçlar ile sosyal öğrenme süreçlerinin bir ürünü olarak görülür (Jost ve Hunyady, 2002: 116). Böylece kuramda sistem meşrulaştırma eğilimi ile sosyal, tarihi ve ekonomik bağlamı da göz önünde bulunduran geniş bir bakış açısı elde edilmiştir (Jost ve Banaji, 1994: 14).

Adil dünya inancı toplum içinde dezavantajlı grupların kendilerine yönelik negatif fikirleri benimsemesinde de etkilidir. Bireyler kendi dezavantajlı konumlarının sistem işleyişindeki bir adaletsizlik sonucu olabileceği fikrini göz ardı eder, elde ettikleri negatif sonuçların kendi davranışlarının bir ürünü olduğunu düşünürler (Jost ve Banaji, 1994: 14). Jost ve arkadaşları (2002: 28-29) dezavantajlı grup üyelerinin avantajlı grup üyelerine kıyasla mevcut sosyal sistem ve ideolojileri daha fazla desteklediğini gözlemlemişlerdir. Bu durum, dezavantajlı grup üyelerinin bilişsel çelişki ile bağlantılı olan ideolojik çelişkiyi azaltmalarını sağlayan ödünleme mekanizmasının bir ürünüdür. Sistem Meşrulaştırma Kuramı ile böylece bilişsel çelişki teorisinin sosyo-ekonomik eşitsizlik bağlamına uyarlanarak daha geniş bağlamda incelenebileceği gösterilmiştir. Bireyler ideolojiler aracılığı ile sistemi destekleyerek sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri de meşru, istenir, gerekli görebilmektedir (Jost, Pelham ve ark., 2002: 32- 35).

2.3.5. Sistem Meşrulaştırma Eğilimi ve Yatıştırıcı Fonksiyonu

Sistem Meşrulaştırma Kuramı, bireylerin kendi dezavantajlarına dahi olsa mevcut düzeni olduğundan daha tutarlı, adil, istenir, sürekli ve meşru görmeye yönelik eğilimleri olduğunu ifade eder (Jost, Banaji ve Nosek, 2004: 887). Böylesi bir eğilim toplumsal, politik, ekonomik gibi büyük ölçekte ve kurumlar, organizasyonlar, aileler gibi küçük ölçekteki sosyal düzenlemelerin devamlılığı sağlamakta etkilidir (Jost ve Banaji, 1994: 11). Ancak bu sosyal düzenlemeler içinde bireyin kendi dezavantajına olan bir durumu neden desteklediği sorusu kayda değerdir. Bütün insanların farklı düzeylerde kesinlik, süreklilik, *bilişsel kapalılık (cognitive closure)* gibi varoluşsal ihtiyaçlar vardır. Bu ihtiyaçlar güvensizlik, tehdit ve stres sonucu ortaya çıkar (Jost, Gaucher ve Strem, 2015: 327). Sistemi meşrulaştırma, insanların sosyal sistemleri tahmin edilebilir, anlaşılır, tutarlı, anlamlı, adil görmesini sağlayarak stresle başa çıkabilmesini mümkün kılmaktadır (Jost ve Hunyady, 2003: 147). Ayrıca, belirsizliği ve tehdidi azaltma gibi motivasyonların yanı sıra varoluşsal bir motivasyon olan başkaları ile *paylaşılan gerçekliği* koruma ve sürdürme, ideolojiler ve sistem meşrulaştırma ile ilişkilidir (Jost, Langerwood ve Hardin, 2008: 175).

Sistem Meşrulaştırma Kuramında birey için sistem meşrulaştırmanın *yatıştırıcı (palliative)* bir etkisi olduğunu ileri sürmektedir (Jost ve Hunyady, 2003: 144). Wakslak ve ark. (2007) sistem meşrulaştırmanın duygusal stresi azalttığına yönelik bulgulara erişmişlerdir (Wakslak, Jost, Tyler ve ark., 2007: 273). Napier ve Jost (2008) Amerika'da ve dokuz Avrupa ülkesinde yaptıkları araştırmalarında muhafazakâr ideolojiye sahip olmanın mutluluk ve iyi oluş düzeyi ile pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki sergilediğini göstermişlerdir. Özellikle ekonomik eşitsizlik indeksinin yüksek olduğu ülkelerde, sağ görüşe sahip bireyler sol görüşlülere kıyasla daha yüksek yaşam tatmini ve mutluluk bildirmektedir (Napier ve Jost, 2008: 569). Araştırmacılar bu sonuçları eşitsizlik sebebiyle oluşan negatif etkilere karşı ideolojinin bir duygusal tampon işlevi görmesi açıklamışlardır (Napier ve Jost, 2008: 565). Bununla birlikte bazı araştırmalar sistem meşrulaştırmanın yatıştırıcı ve duygusal etkileri üzerine farklı sonuçlara da ulaşmışlardır. Jost ve Burges (2000: 302-303), düşük statülü gruplara mensup bireylerde sistem meşrulaştırmanın yüksek olduğunu ancak gruplarına ve kendilerine yönelik çelişkilerin ve psikolojik içsel çatışmaların da yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Harding ve Sibley (2013) araştırmaları ile sistem meşrulaştırmanın

yatıştırıcı etkisinin kısa ve uzun süreli vadede farklılaşabileceğini göstermişlerdir. Çalışmalarında tehdit ve şiddetle karşı karşıya kalan bireylerde yüksek sistem meşrulaştırmanın, kısa vadede yüksek yaşam tatmini ile ilişkili olduğunu; ancak bir yıl sonra yaptıkları ölçümlerde yüksek sistem meşrulaştırmaya sahip bireylerin düşük olanlara kıyasla daha az yaşam tatminine sahip olduğunu gözlemlemişlerdir (Harding ve Sibley, 2013: 414).

Sistem meşrulaştırmanın yatıştırıcı etkisi üzerine araştırmalar özellikle dezavantajlı grupların duyguları için farklı sonuçlar göstermektedir. Sistem meşrulaştırmanın olumsuz duyguların etkisini azaltan yatıştırıcı fonksiyonunun nasıl ve hangi şartlarda ortaya çıktığı açık değildir. Solak (2015: 3) sistem meşrulaştırma ve yatıştırıcı etkisi üzerine araştırmaların bilişsel ve motivasyonel temelde yoğunlaştığını; duygular üzerine çalışmaların görece az olduğunu belirtmiştir. Araştırmacı, sistem düzeyinde duygulara yönelik sunduğu teorik çerçeve ile duygu ve duygu düzenleme süreçlerinin sistem ve ideolojiler ile ilişkisine dikkat çekmiştir.

2.4. Sistem Düzeyinde Duygular

Sistem düzeyindeki duygulara ilişkin Solak'ın tez çalışması (2015) ile Solak ve arkadaşları (2012) tarafından yapılmış olan araştırma, Sistem Meşrulaştırma Kuramına dayanmaktadır. Solak ve arkadaşları, duyguların yalnızca bireysel veya gruplar arası düzeyde değil aynı zamanda sistem düzeyinde de ortaya çıktığını savunmuştur (Solak, Jost ve ark., 2012: 4). Birey düzeyinde duygular kişisel deneyim, psikolojik durum ve bilişsel değerlendirmelere bağlı iken, grup düzeyinde duygular grup çıkarları ve gruba bağlılık gibi etmenlere bağlıdır. Sistem düzeyinde duygular ise sistem temelli ideoloji ve kültürün etkilerini yansıtır. Negatif sistem duyguları politik ve ekonomik sistemin istikrarsızlığı, adaletsizliği gibi sorunları sebebi ile meydana gelen kaygı, hayal kırıklığı, korku gibi duyguları içerir. Pozitif sistem duyguları ise adil, kalıcı, meşru sistemlerden duyulan tatmin, memnuniyet, gurur, mutluluk gibi duyguları ifade etmektedir (Solak ve ark., 2012: 8).

2.4.1. Sistem Meşrulaştırma Motivasyonu ve Duygular

Literatürde Sistem Meşrulaştırma Kuramını duygularla birlikte inceleyen pek çok araştırma bulunmaktadır. Bu araştırmalar Sistem Düzeyinde Duygular yaklaşımına da

ilham vermiştir. Waksalak ve ark. (2007) yapmış oldukları araştırmada içe doğru (üzüntü, suçluluk gibi) ve dışa doğru duygular (öfke, sempati gibi) ayrımından yaralanarak duyguların sistemi meşrulaştırma ile ilişkilerini incelemişlerdir. İki aşamalı ve deneysel manipölasyonu da içeren çalışmalarında, sistem meşrulaştırmanın ahlaki öfke ve varoluşsal suçluluk duygularının azlığı ile ilişkili olduğunu görmüşlerdir. Ayrıca katılımcılara verdikleri makalelerde sistem meşrulaştırma teması yüksek olanların düşük olanlara kıyasla daha az olumsuz duygulanıma sebep olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Araştırmada dikkat çekici bir nokta da negatif duyguların içe dönük olmaları durumunda, dezavantajlı gruplara destek olma eylemleri ile negatif yönde korelasyon göstermeleridir (Waksalak, Jost, Tyler ve ark., 2007: 273). İçe dönük ve dışa dönük duygulara ilişkin ayrım, sistem meşrulaştırmanın yatıştırıcı fonksiyonu ile çelişiyor gibi gözükken benlik saygısı düşüklüğü ve depresif duygu durumu ile ilgili bulgulara dair bir açıklama olarak değerlendirilebilir. Waksalak ve ark. (2007) araştırması, ideolojiler aracılığı ile sistem meşrulaştırmanın dışa dönük duyguların etkisini azaltarak, yatıştırıcı etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Whitson, Galinsky ve Kay (2015) araştırmalarında duygular ile belirsizlik ilişkine dayalı farklı bir ayrım kullanmışlardır. Bu sınıflandırmaya göre örneğin; mutluluk belirli ve pozitif bir duygu iken umut, belirsiz ve pozitif; öfke, belirli ve negatif iken endişe/korku belirsiz ve negatiftir. Araştırmacılar katılımcıları belirlilik/belirsizlik ve pozitif/negatif duygu gruplarına ayırmışlardır. Belirsiz duygu grubunda bulunan katılımcıların daha yüksek oranda sistem meşrulaştırma ve mevcut hükümeti savunma eğilimi gösterdikleri sonucuna ulaşmışlardır. Araştırmacılar belirsizliğe dayalı duyguların deneyimlenmesinin bireylerde bir belirgin yapıya duyulan ihtiyacı, yani sistem meşrulaştırma ihtiyacını arttırdığını öne sürmüşlerdir (Whitson, Galinsky, Kay, 2015: 92, 94). Osborne ve Sibley (2013) yüksek düzey sistem meşrulaştırma eğiliminin bireysel göreceli yoksunluk ve psikolojik stresin etkilerini azalttığını belirtmişlerdir. Araştırmacılar grup düzeyinde göreceli yoksunluk için de benzer sonuçlara ulaşmış; sistem meşrulaştırma eğilimi arttıkça algılanan ayrımcılığın ve grup için kolektif eylemlere katılma eğiliminin azaldığını gözlemlemişlerdir (Osborne ve Sibley, 2013: 1000). Bu sonuç Jost ve ark. (2012: 206)'nın Amerika, Yunanistan ve İngiltere'de yaptıkları deneysel araştırmalarının sistem meşrulaştırmanın, grup düzeyinde öfkeyi azalttığı ve grup yararı için yapılan protestolara katılmaya yönelik isteksizliğe sebep

olduğu yönündeki sonuçlarıyla da uyumludur. Goudarzi ve arkadaşları (2020) ekonomik sistem meşrulaştırma ile duyguların ilişkisini inceledikleri araştırmalarında katılımcılardan yüz kasları ve deri uyarımlarına dair ölçümler almışlardır. Ölçümler sonucunda negatif duygulanımın, yüksek düzey sistem meşrulaştırma motivasyonuna sahip grupta düşük olana kıyasla daha az olduğunu raporlamışlardır. Bu araştırmacılar, ekonomik sistemin adil, meşru olduğunu düşünmenin eşitsizliğe karşı memnuniyetsizliği azalttığını; bu yolla kişilerin sahip olduğu ideolojik eğilimlerin yatıştırıcı işlev gördüğünü vurgulamışlardır (Goudarzi ve arkadaşları, 2020: 8). Krauth-Gruber ve Bonnot (2018), fakir insanlara yardım etme eğiliminin bireylerin kendilerini avantajlı konumda bir grubun üyesi olarak gördüklerinde kolektif suçluluk hissetmeleri sonucu arttığını ancak fakirliğin sistemin bir sonucu olduğunu düşündükleri koşulda azaldığını belirtmişlerdir (Krauth-Gruber ve Bonnot, 2018: 10). Osborne ve arkadaşları (2019) Amerika'dan bir örneklem ile yaptıkları araştırmada grup temelli öfke ve sistem temelli öfke düşük statülü gruplarda pozitif, yüksek statülü gruplarda ise negatif korelasyonlar göstermiştir. Aynı çalışmada, grup düzeyinde öfke ile yüksek statülü grupların çıkarları ile çelişen sistem karşıtı kolektif eylemleri destekleme eğilimi ve düşük statülü grupların çıkarları ile çelişen sistem taraftarı kolektif eylemleri destekleme eğilimi anlamlı düzeyde ilişki göstermemiştir. Bu sonuç grup temelli kızgınlığın kolektif eylemleri öngörmeye etkili bir değişken olup olmadığının sorgulanması gerektiğini göstermektedir (Osborne, Jost ve ark., 2019: 33). Araştırmacılar ayrıca faktör analizleri sonuçlarında grup temelli öfke ile sistem temelli kızgınlığın kavramsal ve deneysel olarak iki farklı duygu-durumu olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Osborne, Jost ve ark., 2019: 31).

Örnekleri sunulmuş olan araştırmalar, sistem meşrulaştırma eğiliminin, ideolojik araçlarla birlikte bireylerin olumsuz duygularının etkisini azaltarak yatıştırıcı bir nitelik gösterdiği tezini güçlendirmektedir. Bununla birlikte öfke, öfke gibi duyguların sistem karşıtı ve kolektif eylemlere katılma eğilimini arttırdığı da görülmektedir (van Zomeren, Postmes ve Spears, 2008: 513; Wasklak, 2007: 272). Bu bulgular Sistem Meşrulaştırma Kuramının bilişsel ve motivasyonel birleşenleri kadar duygular yönünden de incelenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır (Solak, 2015: 3). Bu bağlamda Solak, sistem düzeyindeki duygular teorisi ile birey ve ego temelli duygu yaklaşımlarına ek ve bütünleştirici bir olarak yeni bir kavramsal zemin sunmaktadır (Solak, 2015: 252).

Solak (2015) sistem düzeyindeki duygulara ilişkin tanımladığı özellikleri sınamak için yaptığı araştırmasında Amerikan ve Türk katılımcılardan birey, grup ve sistem düzeyindeki duygularına ilişkin ölçümler alarak bunların sosyal statü, sosyo-ekonomik konum ve gelir gibi değişkenler ile ilişkilerini incelemiştir. Ayrıca sistem düzeyindeki duyguların sosyal statü ve sistem meşrulaştırıcı eğilim ilişkisinde bir aracı değişken olup olmadığını ve kolektif eylemlere katılma niyetini yordayıp yordayamayacağını test etmiştir. Bu bağlamda hipotezleri ile uyumlu olarak sistem meşrulaştırma eğiliminin sistem düzeyindeki duyguları güçlü bir yordayıcısı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Buna göre duygular, sistem ve ideolojilere bağlı olarak da oluşabilmektedir ve sistem düzeyinde duygular, bireyin sosyo-ekonomik konumu ile ilişkilidir. Ayrıca sistem düzeyindeki duygular sistem meşrulaştırma eğilimi ve kolektif eylemler arasında aracı bir rol oynamaktadır (Solak, 2015: 182-195).

2.4.2. Sistem Temelli ve Sistem Hedefli Duygular

Solak (2015) sistem düzeyinde duyguların özelliklerini şu şekilde sıralamıştır. Bu duygular bireyin sistem içindeki yeri ile ilişkilidir, bireyin sisteme yönelik subjektif değerlendirmelerini yansıtır ve sosyal düzenin devamı ya da değişimi ile ilgili davranış ve eğilimleri belirler (Solak, 2015: 16). Solak (2012: 12), sistem düzeyinde duyguları sistem temelli ve sistem hedefli olarak ikiye ayırmaktadır. *Sistem temelli duygular* bireyin sosyal düzen içindeki yeri, sisteme yönelik algı ve değerlendirmeleri ile ilişki iken *sistem hedefli duygular*, sistemi desteklemek veya karşı çıkmak ile ilişkilidir (Solak ve ark., 2012: 12). Sistem hedefli duygular bireysel veya grup ile ilgili olayların ve atıfların ürünü olabilirler. Herhangi bir kuruma, hükümete veya ideolojiye karşı olmaktan dolayı meydana gelebilseler bile duygunun ana nesnesi doğrudan sistemin kendisidir (Solak ve ark., 2012: 13).

Sistem düzeyinde duygular sosyal etkileşimler içinde etkili olan güç, statü, ayrıcalık üzerinden bireylerin konumuna göre farklılık göstermektedir (Solak, 2015: 18). Bireyler benzer olaylar karşısında farklı sosyal konumları sebebi ile farklı duygusal durumlar deneyimleyebilir. Araştırmalar yüksek statü ile öfke, aşağılama, gurur gibi duyguların; düşük statü ile ise kendini suçlama, kırılganlık, minnettarlık gibi duyguların ilişkili olduğunu göstermektedir (Fischer, Rodriguez Mosquera ve ark., 2004: 91-93; Tiedens Ellsworth ve Mesquita, 2000: 572). Solak (2015) benzer biçimde yüksek statülü

grupların daha fazla pozitif, düşük statüli grupların ise daha fazla negatif duygu bildirdiklerini gözlemlemiştir. Ayrıca araştırmacı, sistem meşrulaştırma eğiliminin statü ile negatif sistem duyguları arasında düzenleyici etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur (Solak, 2015: 130-131).

Sistem düzeyindeki duygular bireylerin toplumsal düzene ve hâkim ideolojiye dair değerlendirmelerini yansıtmaktadır. Dolayısı ile bireylerin sistem meşrulaştırma düzeylerine göre farklılaşmaktadır. Solak (2015: 135-137) yatıştırıcı etkisine de bağlı olarak, yüksek sistem meşrulaştırma eğiliminin ulusal sisteme yönelik olumlu duygular ile pozitif, olumsuz duygular ile negatif ilişki içinde olduğunu gözlemlemiştir.

Son olarak sistem düzeyinde duygular, kolektif eylemlere katılma eğilimi ile ilişkilidir. Sistem meşrulaştırma eğilimi ideolojik yaklaşımların benimsenmesi ve negatif duyguları bastırılması ile ortaya çıkan olumlu duygular sonucu kolektif eylemlere katılma eğiliminin düşük olması ile ilişkilidir (Wakslak, Jost, Tyler ve ark., 2007: 207; Becker, Wright, 2011: 67; Jost, Petritsis, Abrams ve ark., 2012: 206; Osborne, Sibley, 2013: 1000, Krauth-Gruber ve Bannot, 2018: 10). Araştırma sonuçlarının da işaret ettiği gibi sistem meşrulaştırma, sistemin devamlılığını sağlayan bir etmendir. Sistem meşrulaştırma, grup düzeyinde kızgınlığın ve sistemden memnuniyetsizliğin etkisini azaltmaktadır. Dolayısı ile sistem değişikliği ile ilişkili eylemler ile negatif, sistem devamlılığı ile ilgili eylemler ile pozitif ilişkilidir (Osborne, Jost, Becker, Badaan ve ark., 2019: 7, 29).

Zomeran, Postmes ve Spears tarafından 2008 yılında geliştirilen SIMCA Jost, Becker, Osborne (2017) tarafından Sistem Meşrulaştırma Kuramı çerçevesinde genişletilmiştir. Yeni oluşturulan modelde sisteme ilişkin duygular ve ideolojiler kolektif eylemlerde rol oynayan değişkenler olarak yer almaktadır. Bu model grup düzeyinde duyguların sistem meşrulaştırma ile bağlantılı olarak bireylerin avantajlı veya dezavantajlı konumlarına bağlı farklılaşmasını öne çıkarmaktadır. Modelde epistemolojik, varoluşsal ve ilişkisel ihtiyaçlar ile sistem meşrulaştırma ve sistem düzeyinde öfke, sisteme karşı veya sistemi destekleyen eylemleri öngörmeye etkili değişkenler olarak yer almaktadır. SIMCA modelinde olduğu gibi bu modelde de duygular, kolektif eylemi öngören ana birleşenlerden biri olarak ele alınmaktadır (Jost, Becker, Osborne ve Badaan, 2017:

104). Solak'ın (2015: 118) 2013 yılı Gezi Parkı olayları sırasında veri toplayarak yaptığı araştırması kolektif eylemlerde sistem düzeyinde duyguların rolünü inceleyen önemli çalışmalardan biridir. Araştırmada gerçek hayat içinde oluşan bir protesto sürecinde veri toplanmış olması ayrıca dikkate değerdir. Çalışmada katılımcıların söz konusu kolektif eylemlerde yer almalarına dair ayrıntılı bilgi almak için Gezi Parkı olayları sürecindeki davranışlarına yönelik öz-bildirime (self-report) dayalı bir anket uygulanmıştır (Solak, 2015: 120). Bulgular, yüksek negatif sistem duygularına sahip katılımcıların daha fazla kolektif eyleme katıldıkları görülmüştür. Ayrıca katılımcılar içerisinde kendisini herhangi bir politik partiye bağlı olarak tanımlamayan katılımcıların (Örneklemin yaklaşık yüzde 53'ü) Gezi Parkı protestolarına katılma eğilimleri ve sistem-negatif duygularının yüksekliğine dair sonuçlar sistem düzeyinde duyguların kolektif eylemlere katılım açısından taşıdığı öneme dair kayda değer bir bulgudur (Solak, 2015: 148).

2.4.3.Sistem Düzeyinde Duygular ve Duygu Düzenleme

Sistem Düzeyinde Duygular yaklaşımının bir diğer inceleme konusunu “duygu düzenleme stratejileri” (Gross, 2000/2015: 6) oluşturmaktadır (Solak, 2015: 23). Gross (2014) “duygu düzenleme” kavramını duyguların hem deneyimlenmesi hem de ifade edilmesindeki değişimler ile bağlantılı olarak tanımlamaktadır. Ayrıca araştırmacı, duygu düzenleme stratejilerini “durum seçimi (*situation selection*)”, “durum değişikliği (*situation modification*)”, “bilişsel değişiklik (*cognitive change*)” ve “dikkat dağıtımı (*attentional deployment*)”, “tepki modülasyonu (*response modulation*)” olmak üzere beş grup altında toplamaktadır. Bu stratejilerden tepki modülasyonu tepki odaklı (*response-focused regulation*) bir düzenleme stratejisi iken diğerleri öncül-odaklı (*antecedent-focused regulation*) düzenleme stratejileridir (Gross, 2015: 9-11). Sistem düzeyinde duygular üzerine çalışmasında Solak (2015: 24), bilişsel değişikliğin bir örneği olan “bilişsel yeniden düzenleme” ve tepki modülasyonun bir örneği olan “dışavurumu bastırma” stratejilerinin sistem duyguları ile doğrudan ilişkili olduğunu belirtmiştir. Solak'a göre sistem düzeyinde duygu düzenleme stratejileri sosyal bağlama bağlıdır ve sistem meşrulaştırma motivasyonu tarafından tetiklenir (Solak, 2015: 26). Bilişsel yeniden değerlendirme stratejisi bireylerin maruz kaldığı uyaran ve mesajlara bağlı olarak dolaylı biçimde gerçekleşir; bu yönden sistem düzeyinde hâkim ideolojiler ile bağlantılıdır. Bastırma süreçleri ise güç ve sosyal statü ile ilişkilidir. Negatif duyguların

bastırılması kolektif eylemlere katılım eğilimini azaltır; böylece mevcut sistemin devamlılığı sağlanmış olur (Solak, 2015: 28).

Tamir (2015: 5), duygu düzenleme stratejilerine dair motivasyonları hedonik ve araçsal olarak ikiye ayırmaktadır. Solak (2015)'a göre, sistem düzeyindeki duygu düzenleme süreçleri sosyal, davranışsal, varoluşsal motivasyonlar ile bağlantılı olan araçsal motivasyonlar ile ilişkilidir. Buna göre sistem düzeyinde duygular hedonik motivasyonun ifade ettiği gibi olumsuz duygulardan kaçınmak ve olumlu duyguları arttırma çabası yerine sistem meşrulaştırma motivasyonu ile ilişki olarak duyguların amaçsal motivasyonları ile ilgilidir. Bir diğer ifade ile birey olumsuz duyguları sistem meşrulaştırma motivasyonuna bağlı amaçları ile uyumlu ise onlardan kaçınmaz (Solak, 2015: 26).

III. UYGULAMA

Psikoloji literatüründe yalan haberlere dair araştırmalar ağırlıklı olarak iki soru üzerine odaklanmaktadır. Bu sorular bireylerin yalan haberlere neden inandığı ve neden yalan haberleri paylaştığı sorularıdır. Araştırmalarda genel hatları ile bireylerin yalan haber değerlendirmeleri, muhakeme becerisi ya da politik motivasyonlar temel alınarak incelenmektedir. Psikolojik çalışmalarda bu iki çerçeveye dair seçim yalan haber olgusunun araştırmacılar tarafından nasıl ele alındığına bağlıdır. Yalan haberler bazı araştırmacılar tarafından yanlışlık içeren bir bilgi türü gibi değerlendirilirken, bazı araştırmacılar tarafından ise post-truth dönem kavramı ile birlikte incelenmesi gereken bir olgu olarak öne görülmektedir. Yalan haberler post-truth dönem ürünü olarak ele alındığında bu çağın getirdiği politik polarizasyon, incelemelerde politik motivasyonları öne çıkarmaktadır. Buna karşın akıl yürütme becerisine odaklı araştırmalarda temel argüman yalan haberleri post-truth dönemin bir parçası olarak değerlendirmenin hatalı ve yanıltıcı olduğudur (Pennycook ve Rand, 2021: 388-390). Birçok araştırmada da bu çerçevede yalan haberlere inanmak veya paylaşmak, bireylerin muhakeme becerilerine bağlı etmenler ile incelenmektedir. Bu araştırmaların bulgularına göre politik etmenlerden bağımsız olarak bireylerin yalan haberleri doğru bir şekilde ayırt edebilmesi, ayrıntılı düşünmeye yatkın bilgi işleme süreçlerine sahip olmaları (Pennycook ve Rand, 2019; Pennycook ve Rand, 2020), haberleri değerlendirmek için yeteri kadar uzun sürenin olması (Bago, Pennycook ve Rand: 2020), katılımcıların genç olması (Guess, Nagler ve Tucker, 2019) gibi faktörler ile ilişkilidir. Ayrıca yalan haberlere inanma eğilimi de bilgi düzeyine dair aşırı iddialarda bulunma eğilimi, sezgisel/hızlı bilgi işleme, aşinalık (Pennycook ve Rand, 2020), dogmatizm, gerçek dışı şeylere inanma eğilimi, dini aşırı tutuculuk (Bronstein ve ark., 2019) ve tekrar edilen bilginin doğru olduğuna dair bilişsel yanlılık (Pennycook, Cannon ve Rand, 2018) faktörleri ile ilişkili bulunmuştur. Araştırmacılar bu bağlamda yalan haber ile mücadelede bilişsel aşılama (Roozenbeek ve van der Liden, 2019) gibi öncül müdahaleler ile dürtme (Roozenbeek, Freeman ve van der Liden, 2021), dikkati bilginin kesinliğine doğru yönlendirme (Pennycook ve ark., 2021), sosyal medya platformlarında haberlerin (Epstein, Pennycook ve Rand, 2020) veya haber kaynaklarının (Pennycook ve Rand, 2019) güvenilirliğini oylamak yoluyla kitle değerlendirmesinin kullanımı gibi anlık müdahaleleri önermektedir.

Post-truth çağ tanımlaması ile bağlantılı olarak yalan haber değerlendirmelerinde politik motivasyonları öne çıkaran araştırmalar, bu tür motivasyonların bireylerin bilgi işleme ve karar verme süreçlerini belirlediği iddiası üzerinde durmaktadır (Kahan, 2017; Van Bavel, Pereira, 2018). Yalan haber gibi yanlış bilgilendirme süreçleri, bireylerin kendilerinin yanlış bilgilendirmeye açıklığı, kendi var olan politik/sosyal ve kültürel görüşlerine uygun bilgileri tüketmeyi tercih etmeleri, kendi görüşlerine uygun olmayan haber doğrulamalarını tepki ile karşılamaları ve tartışmalı kamusal konulara dair önyargıları ile ilişkilidir (Kahan, 2017: 4). Buna göre yalan haber değerlendirmeleri bireylerin politik kimliklerine (Pereira, Harris ve Van Bavel, 2018); politik ideolojilerine ve partizanlık eğilimine (Van Bavel, Harris, Parnamets ve ark., 2021), politik muhafazakarlığa (Pennycook, Mcphetres, Bago ve ark., 2021) bağlı olarak şekillenmektedir. Politik motivasyonların etkisi yalan haber paylaşımlarında da kendisi göstermektedir. Politik grup üyeliği ve buna bağlı olarak dış grup üyelerine düşmanca duygular (Osmundsen, Bor, Vahlstrup, Bechmann ve ark., 2020) arttıkça yalan haber paylaşma eğilimi artmaktadır.¹⁶ Bu tez çalışması kapsamında Türkiye örneklemindeki bir yalan haber araştırması için politik duyguların ve motivasyonların, Sistem Meşrulaştırma Kuramı ile incelenmesi tercih edilmiştir.

Yalan haberlerin post-truth çağ anlayışı üzerinden incelenmesi yalnızca politik motivasyonları gündeme getirmez. Aynı zamanda özel olarak haberlerin gerçekliğine dair değerlendirmelerin, genel anlamda da bireyin gerçeklik ile kurduğu ilişkinin sosyal yönlerini de göz önünde bulundurmayı gerektirir. Bireyin karşılaştığı bir haberin gerçek olup olmadığına karar verebilmesi yalnızca o haberin içeriği ve biçimine dair ayrıntılı incelemelerine bağlı değildir. Böylesi incelemelerin sağlıklı biçimde işleyebilmesi, aynı zamanda yalan haberlerin sahtelik ipuçlarını taşımasına bağlıdır ki tüm yalan haberlerin bu tür unsurlar taşıdığından bahsetmek mümkün değildir.¹⁷ Bununla birlikte, sosyal hayatın içerdiği durumlar, olaylar ve kişilerin eylemleri her daim başarılı bir şekilde tahmin edilebilir nitelikte de değildir. Dolayısı ile bireyin herhangi bir haber ile

¹⁶ Araştırmalara dair ayrıntılar ve değerlendirmeler tezin giriş bölümü yalan haber başlığı altında sunulmuştur.

¹⁷ Tez çalışmasının giriş bölümünde yalan haberlerin çeşitliliğine dair ayrıntılı açıklamalara yer verilmiştir.

karşılaştığında yapacağı değerlendirme her daim bir parça belirsizlik içerir. Belirsizlikler söz konusu olduğunda da bireyler yalnızca bir takım akıl yürütmelere bağlı olarak değil sosyal motivasyonlarının ve duygularının etkisinde kararlar almaktadır. Bu bağlamda da yalan haberlerin gerçekliğin önemine ve bireylerin gerçeklik ile kurduğu ilişkiye dair tartışmaların gündeme getirildiği post-truth dönem çerçevesinde incelenmesi gerekmektedir.

Bu tez çalışmasında, yalan haber araştırması için post-truth döneme dair niteliklerin göz ardı edilmemesi gerektiğine ve yalnızca bireysel-işsel niteliklerin değil sosyalliğe dair incelemelerin gerekli olduğuna dikkat çekmek amaçlanmaktadır. Bu bağlamda tez çalışmasına dair hipotezler aşağıda sunulmuştur. Araştırmada öncelikle haber değerlendirmeleri daha sonra ise haber paylaşma eğilimleri incelenecektir. Hipotezler oluşturulurken ve bulgular sunulurken de aynı sıra gözetilecektir.

Bireylerin yalan haber değerlendirmelerinde gerek bireysel niteliklerin gerekse sosyal niteliklerin rolü bulunmaktadır. Öncelikle yalan haber çalışmalarına dair psikoloji literatürü ile uyumlu olarak bireysel ve bilişsel niteliklerin rolü incelenecektir. Bu bağlamda bilişsel yansıtma ve biliş ihtiyacı değişkenlerinin haberleri gerçek veya yalan olarak ayırt edebilmek için belirleyici olması beklenmektedir.

H₁: Bilişsel yansıtma ve biliş ihtiyacı değişkenleri ile haber ayırt edicilik puanı ve gerçek haberleri değerlendirme puanı arasında pozitif; yalan haberleri değerlendirme puanı arasında ise negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

H₂: Bilişsel yansıtma ve biliş ihtiyacı değişkenleri, haber ayırt edicilik puanlarını pozitif yönde ve anlamlı bir şekilde yordayacaktır.

Yalan haberler ağırlıklı olarak politik içerikli biçimde üretilmektedir (Pennycook ve Rand, 2021: 389). Haberlerin içeriği ve yayılımı göz önünde bulundurulduğunda, sosyalliğe dair nitelikleri de içeren bir yalan haber araştırması için merkeze alınması gereken olgunun sistem meşrulaştırma motivasyonu olduğu düşünülmektedir. Tezin kuramsal çerçevesine dair bu seçim bir diğer alternatif olarak görülebilecek politik grup meşrulaştırma ile kıyaslamalı incelenecektir. Türkiye’de gerek politik gerekse sosyal sisteme dair değişiklikler getiren uzun süreli sağ muhafazakâr bir iktidar bulunması sebebi ile politik grup meşrulaştırma ve ideolojik eğilimlere dair incelemeler için de haberlerin sistem yönelimi bakımından sınıflandırılmış şekli ile analizler yapılmıştır. Bu

sayede bireylerin yalan haber değerlendirmeleri için “Türkiye sisteminin mevcut durumu ve değişimine dair unsurlar mı yoksa bu değişiklikleri gerçekleştirmiş olan politik grup ile özdeşleşme mi ağırlıklı rol oynamaktadır?” sorusuna cevap bulmak amaçlanmaktadır. Politik gruplar ile ilgili analizler her bir politik grup için ayrı ayrı yapılacaktır. Türkiye’nin mevcut yönetiminin sağ-muhafazakar olduğu göz önünde bulundurulduğunda; sağ politik grubu meşrulaştırma ve sağ-muhafazakar ideolojik eğilim ile sistem yanlısı yalan haber değerlendirmeleri, sol politik grubu meşrulaştırma ile sistem karşıtı yalan haber değerlendirmelerinin ilişkili olması beklenmektedir. Bununla birlikte politik grupların sistem yönelimine göre haber değerlendirmelerinde farklılıklar olacağı öngörülmektedir.

H₃: Politik grup meşrulaştırma ile sistem yanlısı veya sistem karşıtı haber değerlendirmeleri arasında pozitif yönde ve anlamlı ilişkiler vardır.

H₄: Politik-ideolojik eğilimleri ile sistem yönelimli (sistem yanlısı veya sistem karşıtı) yalan haberlere yönelik değerlendirmeleri arasında pozitif yönde ve anlamlı ilişkiler vardır.

H₅: Politik grupların sistem yanlısı ve sistem karşıtı haber değerlendirmeleri arasında anlamlı farklar vardır.

Yalan haberler tezin giriş bölümünde ayrıntılı biçimde açıklandığı üzere duyguları uyacak unsurlar içermekte ve yalan haberlerin yayılımında duyguların etkili olduğu düşünülmektedir. Özellikle belirsizlikler söz konusu olduğunda sosyal motivasyonlar ve duygular bireylerin karar alma süreçlerinde ön plana çıkmaktadır. Yalan haber değerlendirmelerinde de bireylerin sistem meşrulaştırma motivasyonları ile sisteme yönelik duygularının rol oynayacağı düşünülmektedir. Sistem pozitif duygular, katılımcıların Türkiye sisteminin bir ferdi olarak yaşadığı memnuniyet, mutluluk, gurur gibi duyguları; sistem negatif duygular ise hayalkırıklığı, kaygı, kırgınlık gibi duyguları ifade etmektedir.

H₆: Sistem meşrulaştırma motivasyonu ile sistem yanlısı yalan haber değerlendirmeleri arasında pozitif, sistem karşıtı yalan haber değerlendirmeleri arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

H₇: Sistem meşrulaştırma motivasyonu, sistem yanlısı yalan haberleri pozitif yönde, sistem karşıtı haberleri negatif yönde yordayacaktır.

H₈: Sistem-pozitif duygular ile sistem meşrulaştırma, sistem yanlısı yalan haber, sistem yanlısı gerçek haber değerlendirmeleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler vardır.

H₉: Sistem-negatif duygular ile sistem meşrulaştırma arasında negatif, sistem karşıtı yalan haber değerlendirmeleri arasında ise pozitif yönde anlamlı bir ilişkiler vardır.

H₁₀: Sistem-pozitif duygular sistem yanlısı yalan haberleri; sistem negatif duygular sistem karşıtı yalan haber değerlendirmelerini pozitif yönde anlamlı bir şekilde yordayacaktır.

H₁₁: Sistem-pozitif duygular sistem meşrulaştırma ile sistem yanlısı yalan haber değerlendirmeleri arasında aracı değişken rolü üstlenmektedir.

H₁₂: Sistem-negatif duygular sistem meşrulaştırma ile sistem karşıtı yalan haber değerlendirmeleri arasında aracı değişken rolü üstlenmektedir.

Bu tez çalışmasında hem gerçek hem de yalan haberlerin sosyal hayata ilişkin bilgiler içerdiği; dolayısı ile haberlere dair değerlendirmeler söz konusu olduğunda referans alınacak gerçekliğin diğer insanlar ile etkileşim ile şekillenen sosyal bir gerçeklik olduğu üzerinde durulmaktadır. Giriş bölümünde ayrıntılı tartışıldığı üzere sosyal gerçeklikler kaçınılmaz olarak sosyal motivasyonlara bağlı olarak şekillenmektedir. Dolayısı ile haber değerlendirmelerinde bireylerin bilişsel niteliklerinin rolü olsa da sosyal/politik motivasyonlarının ön plana çıkması beklenmektedir. Bu bağlamda yalan haber değerlendirmelerinde bireylerin bilişsel niteliklerine kıyasla sistem meşrulaştırma ve sistem düzeyindeki duygularına dair niteliklerin belirleyici olacağı düşünülmektedir.

H₁₃: Yalan haber değerlemelerini yordamada sistem meşrulaştırma ve sistem düzeyindeki duygular, biliş ihtiyacı ve biliş yansıtma değişkenlerine kıyasla daha güçlü yordayıcılardır.

Ayrıca literatür ile uyumlu olarak bireylerin yalan haber paylaşımlarında haberlerin doğruluğuna yönelik değerlendirmelerinin ve bilişsel yansıtma ile biliş ihtiyacının rolü incelenecektir. Literatür temelinde bilişsel yansıtma ve biliş ihtiyacı yüksekliğinin yalan haber paylaşımlarına karşı koruyucu bir rolü olması beklenmektedir.

H₁₄: Doğru haber paylaşım puanları ile haber doğruluk değerlendirmeleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler vardır.

H₁₅: Doğru haber paylaşım puanları ile bilişsel yansıtma ve biliş ihtiyacı puanları arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler vardır.

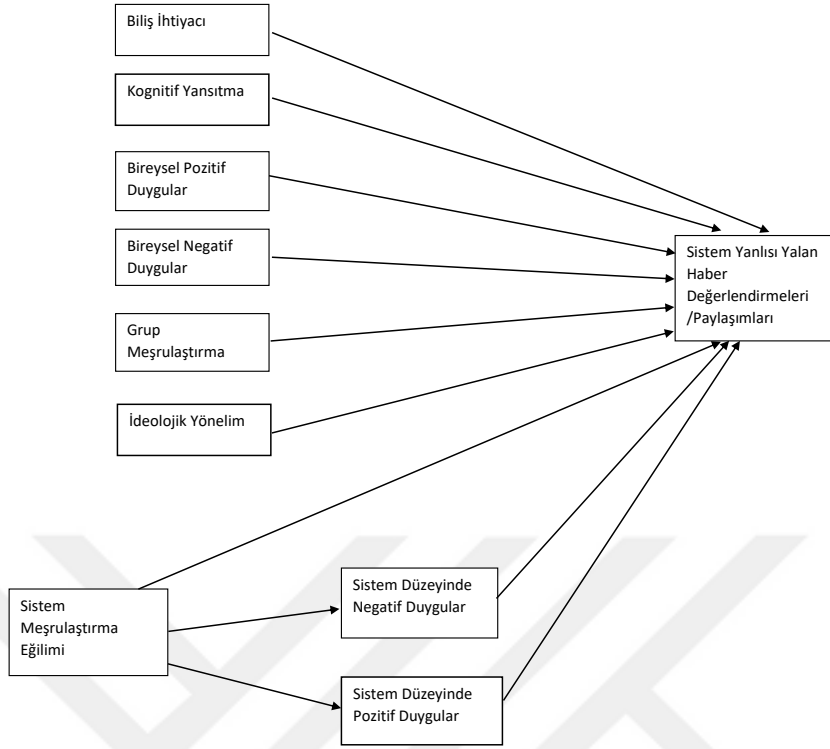
Giriş bölümünde tanıtılan SIMCA gibi kolektif eylemlere dair modellerde kolektif eylemlerde duyguların aracı rolü dikkat çekmektedir. Solak (2015: 148) da Gezi Parkı protestolarında sistem meşrulaştırma ve sistem duyguları arasında düzenleyici bir rolü olduğunu gözlemlemiştir. Bu tez çalışmasında da bireylerin yalan haber paylaşımlarında sistem meşrulaştırma eğilimlerinin ve sisteme yönelik duygularının rol oynaması beklenmektedir.

H₁₆: Sistem meşrulaştırma motivasyonu ile sistem düzeyinde pozitif duygular ve sistem yanlısı yalan haber paylaşımları arasında pozitif, sistem karşıtı yalan haber paylaşımları arasında negatif yönde ilişki vardır.

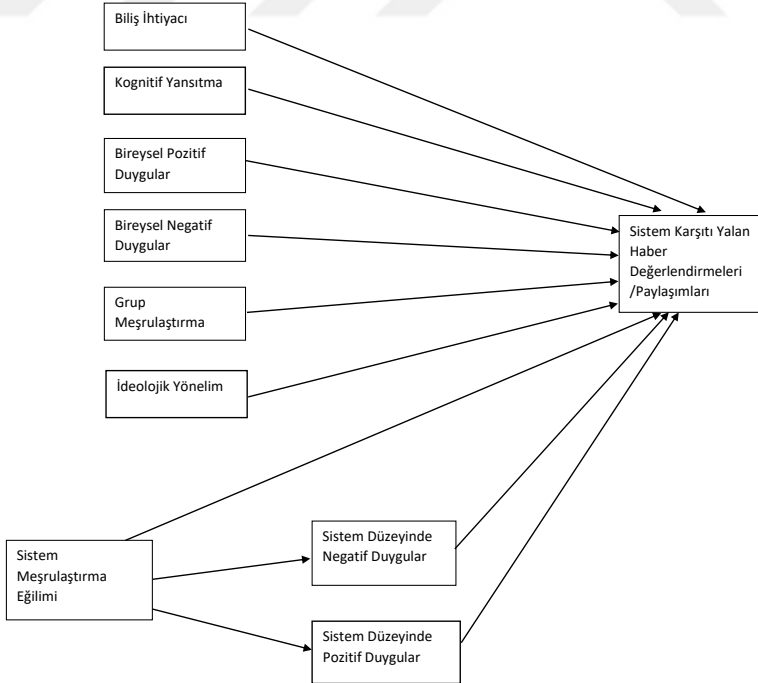
H₁₇: Sistem düzeyinde negatif duygular ile sistem karşıtı yalan haber paylaşımları arasında pozitif, sistem meşrulaştırma ve sistem yanlısı yalan haber paylaşımları arasında negatif yönde ilişki vardır.

H₁₈: Sistem meşrulaştırma motivasyonu ve sistem düzeyinde duygular ile sistem yanlısı veya karşıtı haber paylaşımları arasında anlamlı; nötr haberler arasında anlamsız ilişkiler vardır.

Tez çalışması kapsamında yalan haberler sistem karşıtı ve sistem yanlısı olarak gruplandırılmıştır. Sistem yönelimine göre yapılan bu gruplandırma sonrasında yalan haberleri değerlendirme ve paylaşma süreçlerinde rol oynayacağı düşünülen değişkenler ile kavramsal bir model oluşturulmuştur. Model Şekil-2 ve Şekil-3'te sunulmuştur. Bu modelde bireysel nitelikler için bireysel duygular, biliş ihtiyacı ve bilişsel yansıtma değişkenleri grup düzeyinde değerlendirmeler için grup meşrulaştırma ve ideolojik yönelimler ve sistem düzeyinde değerlendirmeler için sistem meşrulaştırma eğilimi ve sistem düzeyinde duygular değişkenleri göz önünde bulundurulmuştur. Oluşturulan bu modeller de analizlerde sınanmıştır.

Şekil 2: Sistem Yanlısı Haber Değerlendirme ve Paylaşımlarında Rol Oynayan Değişkenlere dair Model

Şekil 3: Sistem Karşıtı Haber Değerlendirme ve Paylaşımlarında Rol Oynayan Değişkenlere dair Model

IV. YÖNTEM

4.1.Katılımcılar

Tez çalışmasında 18-65 yaş arası ana dili Türkçe olan katılımcılara gönüllülük esasına bağlı bir şekilde, Surveymonkey çevrimiçi platformu aracılığı form oluşturularak veri toplanmıştır. Araştırma için kullanılan anket formu linkine 354 kişinin giriş yaptığı ancak yalnızca 228 kişinin anket formunu tamamladığı görülmüştür. İncelemeler sonucu sistematik bir şekilde tüm sorulara aynı cevabı veren 1 ve onam formunu onaylamayan 1 katılımcı çıkarılarak 226 kişiden elde edilen veriler üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir.

Katılımcıların cinsiyetleri 169'u kadın, 56'sı erkek, 1 diğer olarak dağılmaktadır ve yaşları 19 ile 58 arasında değişmektedir ($M=27$, $SS=7.1$). Araştırma örnekleminin eğitim düzeyi açısından Türkiye ortalamasının üstünde olduğu dikkat çekmektedir. Katılımcıların %6'sı (14 kişi) doktora, %26'sı (60 kişi) yüksek lisans, %39'u (87 kişi) lisans %25'i (59 kişi) lise mezunudur. Katılımcıların 116'sı aktif çalışma hayatı içinde yer aldığını; 110'u ise çalışmadığını bildirmiştir. Gelir düzeyi 0-40.000 arasında değişmektedir (Ort.= 4964). Katılımcıların %65'nin (147 kişi) en uzun süre yaşadığı yerleşim birimi büyük şehir iken %26'sının (60 kişi) şehir ve %6'sının (14 kişi) kırsal kesimler olduğu görülmüştür. Bununla birlikte şu an yaşamakta olduğunuz yerleşim birimi sorusuna katılımcıların %75'i (169 kişi) büyükşehir, % 17si (40 kişi) şehir, %3,9 (9 kişi)'u kırsal olarak cevap vermiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Mesleklerine Göre Dağılımı

Meslek grubu	Katılımcı Sayısı	Örneklem Grubu İçindeki Oranı (%)
Öğrenci	93	41
Tıp Doktoru	44	19
Akademik Personel	18	7
Psikolog	10	4
Öğretmen	9	3,9
Avukat	9	3,9
Mühendis	9	3,9
İşsiz	5	2,2
Diğer	29	12,8
	226	100

4.2. Veri Toplama Araçları

Veri toplama araçları katılımcılara; Pozitif ve Negatif Duygu Ölçeği (PNAS), Haber Değerlendirme Formu, Demografik Bilgi Formu, Bilişsel Yansıtma Testi, Biliş İhtiyacı Ölçeği, Politik Grubu Meşrulaştırma Ölçeği, Ulusal Sistem Meşrulaştırma Ölçeği, Ulusal Sistem Duygu Ölçeği ve İdeolojik Yönelim Ölçeği sıralaması ile verilmiştir.

4.2.1. Demografik Bilgi Formu

Demografik bilgi formu aracılığı ile katılımcıların yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, gelir düzeyi, yaşadıkları ve yaşamlarının büyük çoğunluğunu geçirdikleri yerleşim birimine dair bilgiler toplanmıştır.

Katılımcılardan ayrıca sosyal medya kullanım sıklıkları, en çok hangi sosyal medya platformunu kullandıkları, haber almak için hangi yolları kullandıkları, en çok hangi haber sitelerini ziyaret ettikleri gibi sosyal medya kullanımlarına dair bilgi toplanmıştır. Form EK-1’de sunulmuştur.

4.2.2. Bilişsel Yansıtma Testi-2 (Cognitive Reflection Test- 2)

Bilişsel Yansıtma Testi-2 Shane Frederick (2005) tarafından bireylerin sezgisel veya analitik düşünmeye yatkınlıklarını belirlemek amacı ile geliştirilmiştir. Bu test içinde yer alan sorulara doğru cevap verebilmek dürtüsel olarak akla gelen ilk yanıtı baskılamayı gerektirir. CRT ilk geliştirildiği hali ile üç soru içermektedir (Örn. Bir beyzbol sopası ve bir beyzbol topu 1.10 TL tutuyor. Beyzbol sopası, beyzbol topundan 1.00 TL daha pahalı. Buna göre beyzbol topunun fiyatı nedir?). Sorular katılımcıya açık uçlu biçimde sunulur. Her bir sorunun önceden belirlenmiş bir doğru cevabı vardır. Katılımcılar doğru cevapları için puan alırken, yanlış cevaplar için puan almazlar. Katılımcının yüksek puan alması analitik düşünmeye yatkın olduğu şeklinde yorumlanır. Bu tez çalışmasında Thompson ve Oppenheimer (2016) tarafından geliştirilen CRT-2 kullanılmıştır. Thompson ve Oppenheimer (2016: 100-101) testin ağırlıklı olarak matematiksel becerileri ölçtüğüne yönelik eleştirileri göz önünde bulundurarak alternatif bir soru seti önermişlerdir (Örn. Siz bir koşu yarışındasınız ve ikinci olan kişiyi geçtiniz kaçınıcı sıraya yükselirsiniz?). Bilişsel Yansıtma Testi-2, EK-2’de sunulmuştur.

4.2.3.Biliş İhtiyacı Ölçeği

Cacioppo ve Petty (1982) biliş ihtiyacını , bireylerin bilgi edinmek, olayların arkasında yatan nedenleri öğrenmek, karmaşık problemleri çözmek gibi bilişsel çaba gerektiren aktivitelerden keyif almasını olarak tanımlamaktadır (1982: 116-117). Cacioppo ve Petty tarafından 1982 yılında geliştirilen Biliş İhtiyacı Ölçeği ilk başta 34 maddeye sahipken daha sonra 1984 yılında yine aynı araştırmacılar tarafından kısaltılmıştır (Cacioppo, Petty ve Kao, 1984: 306-307). Ölçek bu hali ile yarısı olumlu, yarısı olumsuz 18 maddeden oluşmaktadır ve tek faktörlü bir yapı göstermektedir. Katılımcılar her madde için 5'li Likert tipi (1= Hiç Katılmıyorum, 5= Tamamen Katılıyorum) değerlendirmeler ile maddelerin kendilerine uygunluklarına göre yanıt vermektedir. Ölçeğin Türkçe uyarlamasında 7, 10 ve 16. maddeler faktöre yüklenmediği için çıkarılmış ve Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı .89 olarak bulunmuştur (Uçar, 2017: 648). Biliş İhtiyacı Ölçeği EK-3'te sunulmaktadır.

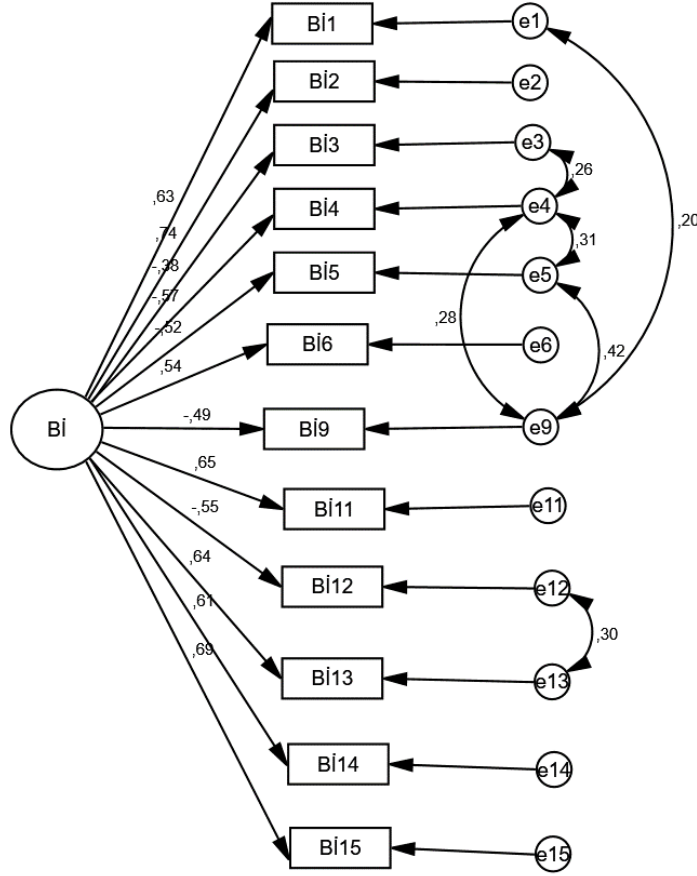
Bu tez çalışması için IBM SPSS programı ile yapılan Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) verilerin normal dağılım göstermesi sebebi ile maximum likelihood yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiş ve 7, 17, 16 ve 18. maddelerin hiçbir faktöre yüklenmediğini görülmüştür. Ayrıca IBM AMOS programı aracılığı ile yapılan DFA 18 madde için modelin veriye kötü uyum gösterdiğine işaret etmiştir ($X^2/sd = 3.44$, RMSEA = .105, CFI = .70 SRMR = .93 , GFI=.76). SPSS programı aracılığı ile yapılan DFA sonuçları ve katılımcıların ölçeğin maddelerinin muğlaklığına yönelik verdikleri geri bildirimler de göz önünde bulundurularak, standardize regresyon katsayıları düşük olan 7, 8, 10, 16, 17 ve 18. maddeleri çıkarılarak analiz tekrarlanmıştır. Sonuçlar uyum indekslerinin ölçüm aracı için oluşturulan 12 maddelik modelin veriye yeterli uyum gösterdiğine işaret etmiştir ($X^2/sd = 2.24$, RMSEA = .075, CFI = .93, NFI = .89, GFI= .92, SRMR= .06). On iki madde için yapılan güvenilirlik analizinde Cronbach alfa değeri .86 olarak bulunmuştur.

Tablo 2: Biliş İhtiyacı Ölçeği Maddeleri Faktör Yükleri Tablosu (N=224)

Biliş İhtiyacı Ölçeği Maddeleri Faktör Yükleri Tablosu

	Faktör
2. Çok fazla düşünme gerektiren bir durumu ele almak için sorumluluk almayı isterim.	.742
4. Düşünme yeteneklerimi kesin olarak zorlayan şeylerdense daha az düşünme gerektiren şeyleri tercih ederim.	-.699
15.Önemli ama çok fazla düşünme gerektirmeyen bir görevdense zihinsel, zor ve önemli bir görevi tercih ederim	.699
5. Bir şeyler hakkında derin düşünmek zorunda kalacağım durumları önceden sezip kaçmayı denerim.	-.659
11. Problemlere yeni çözüm önerileri gerektiren görevlerden gerçekten hoşlanırım	.650
14. Soyut olarak düşünmek kavramı bana çekici gelir.	.636
12. Düşünmek için yeni yollar öğrenmek beni çok fazla heyecanlandırmaz	-.633
13. Hayatımın çözmem gereken parçalar ile dolu olmasını tercih ederim.	.628
9. Öğrendikten sonra az düşünmeyi gerektiren görevlerden hoşlanırım	-.607
1. Karmaşık problemleri basit problemlere tercih ederim	.603
6. Uzun ve zorlu karşılıklı tartışmalardan memnun olurum.	.575
3. Düşünmek benim için eğlenme fikri değildir.	-.495
Özdeğer:	5.01
Faktörün açıkladığı varyans yüzdesi:	.38

Şekil 4: Biliş İhtiyacı Ölçeği için Doğrulayıcı Faktör Analizi Modeli (N=224)

CMIN/DF = 2.24, RMSEA = .075, CFI = .93, NFI = .89, GFI = .92, SRMR = .06

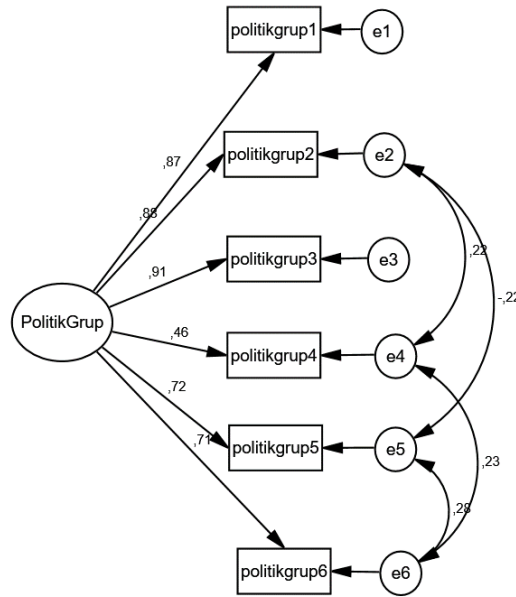
4.2.4. Politik Grubu Meşrulaştırma Ölçeği

Politik Parti Grup Meşrulaştırma Ölçeği (*Political Group Justification Scale*) Solak (2015: 37) tarafından şekillendirilmiştir. Ölçek Smith, Seger ve Mackie (2007) çalışmalarında politik kimliğe uyarladığı İç Grup Kimliği Ölçeğine Solak'ın eklediği 2 madde ile genişletilmiştir (Solak, 2015: 37). Ölçek, tek faktörlü yapıda olup katılımcıların maddeleri (Örn. “Kendimi politik partimin tipik bir destekçisi olarak görürüm.” ve “Politik partimin destekçisi olmaktan memnunum.”) Likert tipi derecelendirme üzerinden değerlendirmelerini sağlamaktadır. Katılımcıların aldığı

yüksek puanlar grup meşrulaştırma düzeyinin yüksekliğine işaret etmektedir. Toplam altı madde içeren ölçek İngilizce olarak oluşturulmuş ve ölçeğin Türkçe uyarlaması yine Solak (2015: 121) tarafından yapılmış ve iç tutarlılık katsayısı .90 olarak bulunmuştur.

Bu tez çalışması kapsamında AMOS programı aracılığı ile maximum likelihood yöntemi kullanılarak yapılan Doğrulayıcı Faktör Analizi uyum indekslerinin ölçüm aracının 6 maddesi ile veriye iyi uyum gösterdiğine işaret etmiştir ($X^2/sd = 1.61$, RMSEA = .053, CFI = .99, NFI = .99, GFI= .98, SRMR= .01). Güvenilirlik analizi sonucu Cronbach alfa değeri .89 olarak bulunmuştur. Politik Grubu Meşrulaştırma Ölçeği EK-4'te sunulmuştur.

Şekil 5: Politik Grup Meşrulaştırma için Doğrulayıcı Faktör Analizi Modeli (N=225)

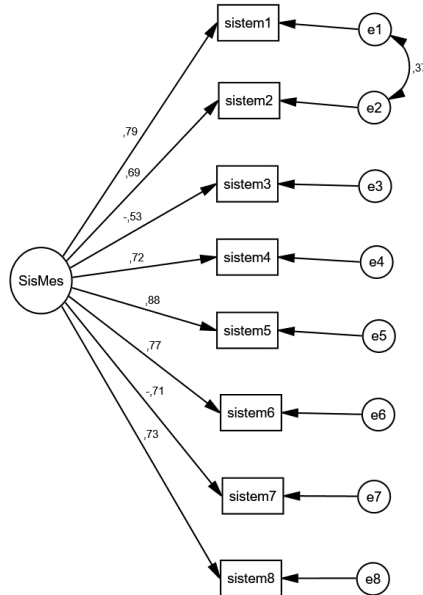
($X^2/sd = 1.61$, RMSEA = .053, CFI = .99, NFI = .99, GFI= .98, SRMR= .01).

4.2.5. Sistem Meşrulaştırma Ölçeği

Sistem Meşrulaştırma Ölçeği (*System Justification Scale*) Kay ve Jost (2003) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek bireylerin mevcut sistemin meşruiyetine dair kanaatlerine yönelik bir ölçüm aracıdır. Tek faktörlü yapıda olan bu ölçek 8 madde (Örn. “Genel olarak, Türkiye adil bir ülkedir.” veya “Genel olarak, Türkiye toplumu olması gerektiği gibi hareket etmektedir işlemektedir.” gibi) içermektedir. Katılımcılar 9’lu Likert tipi değerlendirmeleri ile her madde için puanlama yapmaktadır. Ölçeğin iç güvenilirlik kat sayısı .88 olarak bulunmuştur (Kay ve Jost, 2003: 828). Ölçeğin Türkçe uyarlayan Yıldırım (2010: 99) güvenilirlik katsayısını .67 olarak rapor etmiştir.

Bu tez çalışmasında AMOS programı aracılığı ile maximum likelihood hesaplaması kullanılarak yapılan DFA sonucu uyum indekslerinin ölçüm aracının veriye iyi uyum gösterdiğine işaret etmiştir ($X^2/sd = 1.84$, RMSEA = .062, CFI = .98, NFI = .96, GFI = .96, SRMR = .02). Güvenilirlik analizi sonucu Cronbach alfa değeri .89 olarak bulunmuştur. Sistem Meşrulaştırma Ölçeği EK-5’te sunulmuştur.

Şekil 6: Sistem Meşrulaştırma Ölçeği için Doğrulamalı Faktör Analizi Modeli (N=224)

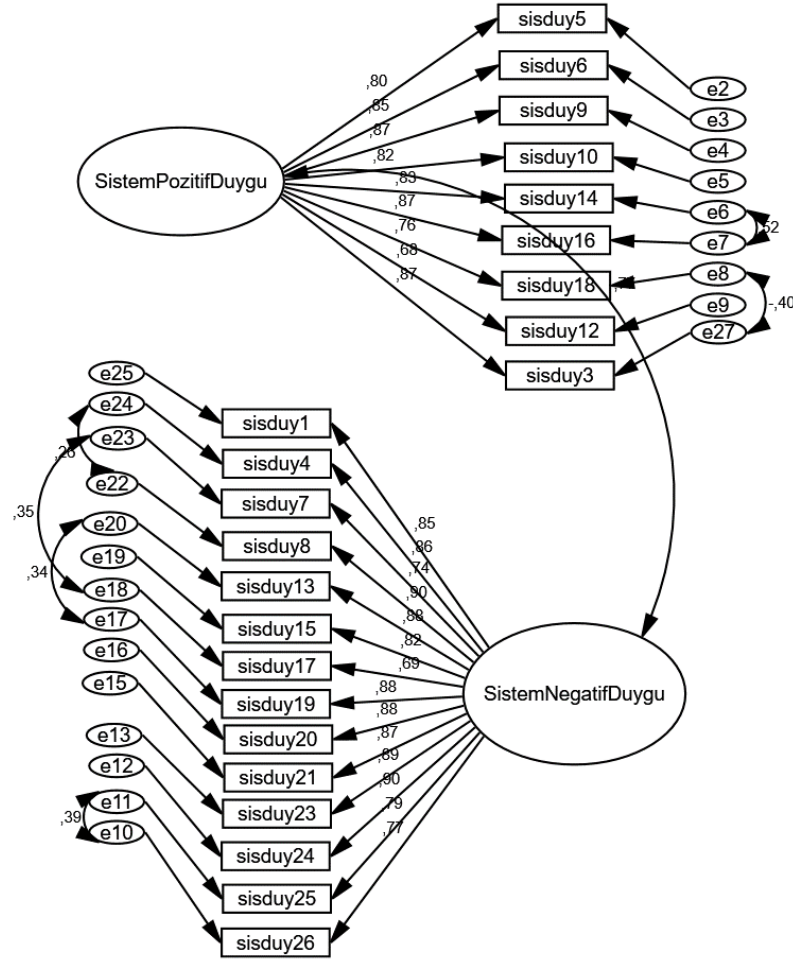
($X^2/sd = 1.84$, RMSEA = .062, CFI = .98, NFI = .96, GFI = .96, SRMR = .02)

4.2.6. Ulusal Sistem Duygu Ölçeği

Ulusal Sistem Duygu Ölçeği Solak (2015) tarafından Amerikalı katılımcıların Amerikan sistemine yönelik duygularını ölçmek üzere geliştirilmiştir. Bireyler sistem katılımcısı olarak olarak deneyimledikleri 27 duyguyu 7’li Likert tipi maddeler içeren ölçek (1= Kesinlikle katılmıyorum, 7= Kesinlikle katılıyorum) üzerinden değerlendirir. Ölçeğin Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı pozitif duygular için .96; negatif duygular için .92 olarak bulunmuştur (Solak, 2015: 41). Ölçeğin Türkçe uyarlaması Solak tarafından yapılmış ve faktör analizleri sonrası “Diğer ülkelerdeki sistemlere karşı kızgınlık hissediyorum” ve “Türkiye’deki sistemin bir katılımcısı olarak gıpta edilmiş hissederim.” maddelerinin çıkarılmasına karar verilmiştir. Cronbach alfa güvenilirlik alfa katsayısı pozitif ulusal duygular için .94; negatif ulusal duygular için .96 olarak bulunmuştur (Solak, 2015: 122). Ölçek EK-6’da sunulmuştur.

Bu tez çalışmasında AMOS programı aracılığı ile Maximum Likelihood yöntemi kullanılarak yapılan DFA sonucunda uyum indeksleri ölçüm aracının veriye iyi uyum göstermediğine işaret etmiştir ($X^2/sd = 2.061$, RMSEA = .070, CFI = .93, NFI= .88, GFI= .81, SRMR = .06). Modelden standardize regresyon katsayısı .50’den düşük olan “Diğer ülkelerdeki sistemlere karşı, kızgınlık hissediyorum”, “Türkiye’deki sistemin bir katılımcısı olarak, gıpta edilmiş hissederim.” ve “Türkiye’deki sistemin bir katılımcısı olarak, suçluluk hissederim.” maddeleri çıkarılıp tekrarlanan DFA analizi uyum indekslerinin ölçüm aracının 24 maddesi ile veriye iyi uyum gösterdiğine işaret etmiştir ($X^2/sd = 1.93$, RMSEA = .066, CFI = .95, NFI=.91, GFI= .84, SRMR = .04).

Şekil 7: Ulusal Sistem Duygu Ölçeği için Doğrulayıcı Faktör Analizi Modeli (N=218)

($\chi^2/df = 1.93$, RMSEA = .066, CFI = .95, NFI = .91, GFI = .84, SRMR = .04)

4.2.7. İdeolojik Yönelim Ölçeği

Çavdar ve Boyacıoğlu (2018) tarafından geliştirilen ölçek ile bireylerin siyasi yönelimlerini belirlemek amaçlanmıştır. Ölçek 5’li Likert derecelendirmesi içeren (1= Hiç uygun değil, 5= Tamamen uygun) dokuz tanımlayıcı sığata sahip madde (“Muhafazakar”, “Liberal”, “Sosyalist” gibi) ve bir adet katılımcıların sunulan ideolojilerin dışında ideolojik eğilim yazabilmesini sağlayan “Diğer” maddesi içermektedir. Bununla birlikte katılımcılar ölçekte bulunan son madde ile kendilerini genel siyasi spektrumda nerede konumlandıklarını “Sol”, “Sola yakın” “Ne sol ne sağ”, “Sağa yakın”, “Sağ” seçenekleri üzerinden ifade edebilmektedir. Orijinal

çalışmanın faktör analizi sonuçlarına göre ölçek sağ ve sol siyasi yönelim olmak üzere iki alt boyut içermektedir. Sağ yönelim için tutarlılık katsayısı .76 iken sol yönelim için .80'dir.

Bu tez çalışmasında IBM SPSS 25 programında Varimax döndürmesi ile temel bileşenler analizi uygulanmıştır. Analiz sonuçları 3 faktörlü bir yapıya işaret etmiştir. *Sağ-Muhafazakar* (Dindar ve Muhafazar), *Sol-Muhafazakar* (Milliyetçi, Cumhuriyetçi, Ulusalıcı, Kemalist) ve *Sol Liberal* (Liberal, Sosyal Demokrat ve Sosyalist) olarak adlandırılan üç faktörün toplam varyansın %71'ni açıkladığı görülmüştür.

Güvenilirlik analizleri Sağ-Muhafazakar alt boyutu için Cronbach alfa değerinin .80, Sol- Muhafazakar için .77, Sol-Liberal alt boyutu için ise .68 olduğu görülmüştür. Ölçek EK-7'de sunulmuştur.

Tablo 3: İdeolojik Yönelim Faktör Yükleri Tablosu (N=201)

	Sol-Muhafazakar	Sağ-Muhafazakar	Sol-Liberal
Milliyetçi	0.81		
Cumhuriyetçi	0.75		
Ulusalıcı	0.72		
Kemalist/Atatürkçü	0.71		
Muhafazakâr		0.87	
Dindar		0.86	
Liberal			0.82
Sosyal Demokrat			0.78
Sosyalist			0.60
Özdeğer:	3.33	2.00	1.09
Faktörün açıkladığı varyans yüzdesi:	37.0	22.2	12.1

4.2.8. Pozitif ve Negatif Duygu Ölçeği (PNAS)

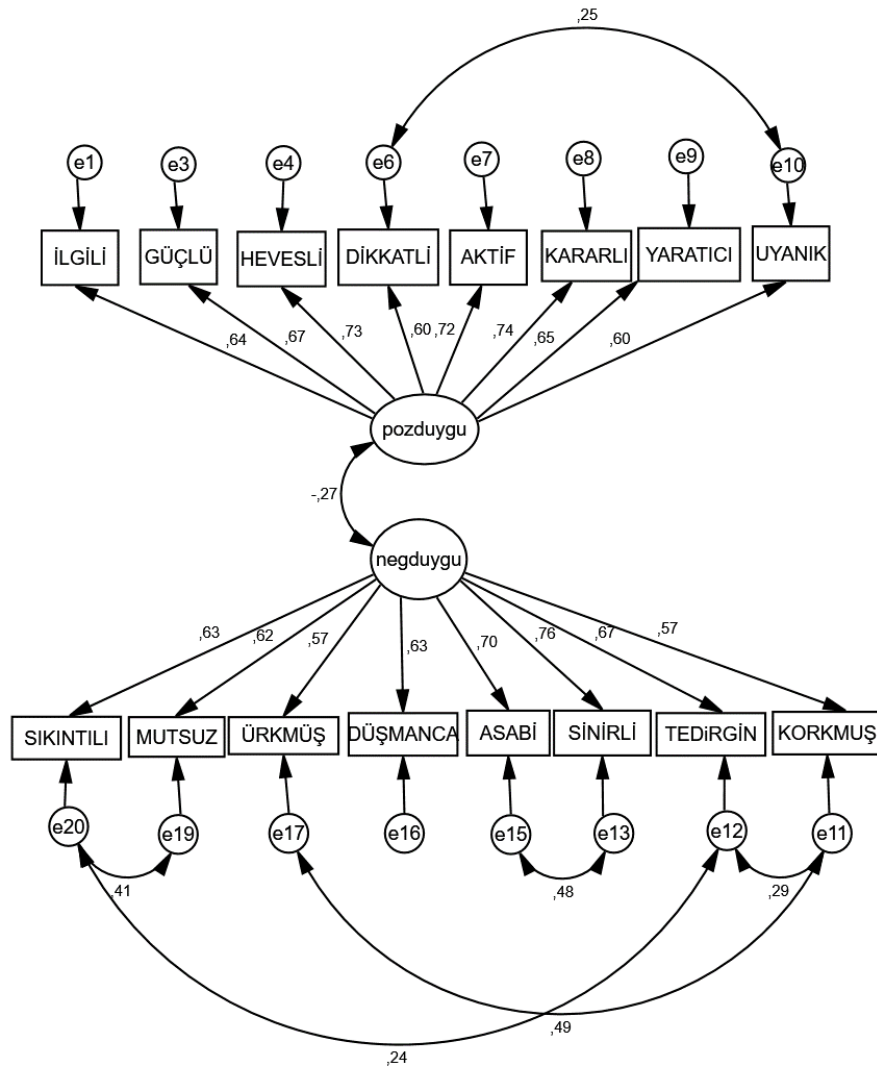
Watson, Clark ve Tellegen (1988) tarafından geliştirilen ölçek duyguları pozitif ve negatif olmak üzere iki temel boyutta incelemektedir. Ölçek Türkçeye Gençöz (2000) tarafından uyarlanmıştır ve güvenilirlik katsayıları pozitif faktör için .83 negatif faktör için .86 olarak bulunmuştur. Ölçek EK-8'de sunulmuştur.

AMOS Programı aracılığı ile Maximum Likelihood kullanılarak yapılan DFA, 20 madde için modelin veriye kötü uyum gösterdiğine işaret etmiştir ($X^2/sd = 1.96$,

RMSEA = .067, CFI = .91, NFI = .83, GFI= .86, SRMR = .091). Standardize regresyon katsayıları .50'den düşük olan *Heyecanlı*, *Utanmış*, *Suçlu*, *Gururlu* maddeleri çıkartılarak tekrarlanan analiz sonrası 16 maddelik modelin uyum indekslerinin ölçüm aracı için oluşturulan veriye yeterli uyum sağladığı görülmüştür ($X^2/sd = 1.79$, RMSEA = .061, CFI = .95, NFI = .90, GFI= .91, SRMR= .079).

Güvenilirlik analizi sonuçları Cronbach alfa değerlerinin hem pozitif duygular için hem de negatif duygular için .86 olduğunu ortaya koymuştur.

Şekil 8: Pozitif ve Negatif Duygu Ölçeği için Doğrulayıcı Faktör Analizi Modeli (N=217)

($X^2/sd = 1.79$, RMSEA = .061, CFI = .95, NFI = .90, GFI= .91, SRMR= .079)

4.2.9. Haber Değerlendirme Formu

Haber Değerlendirme Formu bu çalışma için özel olarak hazırlanmış haberlerden oluşmaktadır. Haber Değerlendirme Formu'nun geliştirilme aşamasında öncelikle tez yazarı tarafından haber doğrulama platformlarının (teyit.org, doğrulukpayı.com) ve geleneksel medya kurumlarının (NTV.com, CNN.com, BBC.com/Türkçe, vb.) web siteleri incelenerek 36 haberi içeren bir haber havuzu oluşturulmuştur. Daha sonra sosyal psikoloji alanında çalışan akademisyen ve doktora öğrencilerinden oluşan 10 kişilik bir heyet bu haber havuzundaki haberleri, SurveyMonkey üzerinde oluşturulan bir online anket formu üzerinde değerlendirmişlerdir. Bu anket formunda akademik heyete “Bu haberi daha önce duydunuz mu?”, “Başlığı sunulmuş haberin doğruluğunu nasıl değerlendirirsiniz?” “Türkiye’nin toplumsal sistemini genel olarak [hukuki, siyasi, ekonomik sistemini] düşündüğünüzde bu haberin niteliğini nasıl sınıflandırırsınız?”, “Haberin günlük hayatta karşılaştığınız yalan haberler ile benzerliğini değerlendiriniz.” soruları yönelmiştir. Ankette ayrıca, akademik heyetin gerek her bir soru gerekse anketin geneline dair yorumlarını paylaşabilecekleri “notlar” bölümleri yer almıştır. Hakem heyetine sunulan bu anketin sonuçları her bir haber için sorulara verilen cevapların ortalamaları alınarak analiz edilmiştir. Analiz sonrası değerlendirmelerde öncelikle haberlerin katılımcılara sunulmasına dair etik hususlara ilişkin yorumlar daha sonra sırası ile haberlerin sistem yönelimleri (sistem karşıtı/sistem yanlısı/nötr), gündelik hayattaki yalan haberlere benzerliği, haberin doğruluğuna dair değerlendirmeler ve haberin daha önce duyulup duyulmadığına ilişkin sonuçlar göz önünde bulundurulmuştur. Haber Değerlendirme Formu oluşturulma sürecinde pilot çalışma yapılması yerine bir hakem heyetine başvurulmasının sebebi, ana çalışmanın online form aracılığı ile yürütülmesinin planlanması sebebi ile formun daha önceden katılımcılar tarafından incelenmiş olma ihtimaline engel olmaktır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda belirlenen 18 haberin çalışmada kullanılmasına karar verilmiştir. Bu haberler akademik heyetin değerlendirmelerinden hareketle sistem yanlısı, sistem karşıtı ya da nötr nitelikteki yalan ya da doğru haberler olarak gruplandırılmıştır. Böylece, ölçüm aracında 3'er adet sistem yanlısı yalan ve gerçek haber, 3'er adet sistem karşıtı yalan ve gerçek haber, 3'er adet nötr yalan ve gerçek haber olmak üzere 9 yalan haber, 9 gerçek haber yer almıştır.

Her bir haber için katılımcılara “Bu haberi daha önce duydunuz mu? (Evet/Hayır/Belki)”, “Bildiğiniz kadarıyla haberdeki iddia ne kadar doğrudur? (1 = Kesinlikle yanlıştır. 7 = Kesinlikle doğrudur.)” ve “Bu haberi sosyal medya araçlarında paylaşmayı düşünür müsünüz? (1= Kesinlikle paylaşmam, 7 = Kesinlikle paylaşırım)” soruları yöneltilmiştir. Ölçek EK-9’da sunulmuştur.

Haberlerin kesinliğine yönelik incelemelerde her bir haber için “Bildiğiniz kadarıyla haberdeki iddia ne kadar doğrudur? (1 = Kesinlikle yanlıştır. 7 = Kesinlikle doğrudur.)” sorusuna verilen cevapların incelendiği bir *Haber İddia Formu* oluşturulmuştur. Haber İddia Formu için öncelikle IBM SPSS programı kullanılarak temel bileşenler analizi ve Varimax döndürme tekniği ile Keşfedici Faktör Analizi (KFA) uygulanmıştır. Bu analizin sonuçları form için öngörülenin dışında 5 faktörlü bir yapı göstermiş ayrıca haberleri içeren maddelerin bu faktörlere dağılımı açısından anlamlı bir örüntüye işaret etmemiştir. Haber İddia Formuna gerçek/yalan ve sistem karşıt/yanlı/nötr boyutları üzerinden AMOS programı üzerinden Maximum Likelihood yöntemi kullanılarak yapılan Doğrulayıcı Faktör Analizi sonuçları 18 madde için veriye iyi uyum göstermediğine işaret etmiştir ($X^2/sd = 1.81$, RMSEA = .060, CFI = .85, NFI = .73, GFI = .90, SRMR = .08). *Gerçekyanlı2* ve *gerçekkarşıtl1* maddeleri çıkarılarak yapılan düzenleme sonucunda uyum indekslerinin istenilen aralıklarda olduğu ve 16 maddenin veriye iyi uyum gösterdiği görülmüştür ($X^2/sd = 1.59$, RMSEA = .051, CFI = .90, NFI = .78, GFI = .93, SRMR = .073). Haber İddia Formu için yapılan analiz sonuçları bu tez çalışması için formun kullanımın uygunluğuna işaret etmiştir.

Haberlere dair analizlerde söz konusu haberi duyduğunu belirten katılımcıların verileri analizlere dahil edilmemiştir. Bu tez çalışmasında katılımcıların haberlerin iddialarına yönelik değerlendirmelerine odaklanılarak analizler yapılmıştır. Haber paylaşımlarına dair analizler, korelasyon analizi ile kısıtlı tutulmuştur. Bunun sebebi, haber paylaşımlarına dair sorulara katılımcıların ağırlıklı olarak söz konusu haberi paylaşmayacakları yönünde cevap verdiğinin tespit edilmesidir. Bunun sebebi, haber paylaşımlarına dair sorulara katılımcıların ağırlıklı olarak söz konusu haberi paylaşmayacakları yönünde cevap verdiğinin tespit edilmesidir. Bu tespiti haber paylaşımlarına dair verilerin *skewness* (çarpıklık) ve *kurtosis* (basıklık) değerleri incelendiğinde normallik varsayımlarını sağlamaması da desteklemektedir.

Tablo 4: Tez Çalışmasında Kullanılan Ölçeklerin Psikometrik Yapılarına Dair Özet

Ölçek	Orijinal Çalışma α	Uyarlama Çalışması α	Madde Sayısı	Tez çalışması α	Açıklanan Varyans %
Biliş İhtiyacı	.90 (18)	.89 (15)	12	.86	38
Politik Grubu Meşrulaştırma	.89 (6)	.90 (6)	6	.89	66
Sistem Meşrulaştırma	.88(8)	.67 (8)	8	.89	59
Ulusal Sistem Duygu Ölçeği			24	.78	71
Pozitif Sistem Duyguları	.96(11)	.91 (9)	9	.94	
Negatif Sistem Duyguları	.92(16)	.94 (16)	15	.96	
İdeolojik Yönelim Ölçeği			9		71
Sağ - Muhafazakar	.76(3)		2	.80	
Sol - Muhafazakar	.80(6)		4	.77	
Sol - Liberal			3	.68	
PNAS Duygu Ölçeği			15		48
Pozitif Duygular	.88(10)	.83(10)	8	.86	
Negatif Duygular	.87 (10)	.86(10)	7	.86	

Not:Parantez içinde verilmiş sayılar ölçek madde sayılarını ifade etmektedir.

4.3. İşlem

Tez çalışması için Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulu 2020-10 sayılı etik onayı sonrasında veri toplanmaya başlanmıştır. İlk aşamada Haber Değerlendirme Formunda kullanılacak haberlerin belirlenmesi için akademik heyet değerlendirmelerine yönelik veri toplama süreci tamamlanmıştır. Haber Değerlendirme Formunun son halini alması ile araştırma için veri toplama işlemi 05.04.2021 tarihinde başlatılmış 14.06.2021 tarihinde ise tamamlanmıştır. Veriler Surveymonkey isimli çevrimiçi platform aracılığı ile gönüllülük esasına dayalı bir şekilde toplanmıştır. Katılımcılardan isim, soy isim gibi kişisel bilgiler istenmemiş; yalnızca veri toplama aşamasının tamamlanması sonrasında, çalışmada kullanılan haberlerin yalan ya da gerçek niteliğine dair bilgi vermek amaçlı e-mail adresleri istenmiştir. Katılımcılar çalışma hakkında ve çalışmada kullanılacak kişisel verilerinin korunacağına dair bilgilendirilmiştir. Katılımcılara tez yazarının Twitter, Instagram, WhatsApp gibi sosyal medya hesaplarında, anket linkinin paylaşılması yolu ile

ulaşılmıştır. Çalışmanın duyurusunda katılımcılarda herhangi bir hazırlama etksi oluşmaması için yalan haber ifadesi kullanılmamıştır. Covid-19 pandemi sürecinde veri toplamada aşamasında yaşanan zorluklar sonucunda ayrıca İstanbul Medeniyet Üniversitesi öğrencilerinden çeşitli derslerde, dersi veren öğretim üyesinin belli bir ders kredisi teşviki ile gönüllülük esasına bağlı olarak veri toplanmıştır. Bu veri toplama sürecinde öğrencilere araştırmaya katılıma karşı puan alabilecekleri farklı bir alternatif ödev yapma şansı da sunulmuştur. Böylece öğrencilerden gönüllü olanlar araştırmada katılımcı olmuşlardır. Bununla birlikte öğrencilerden toplanan veriler ile diğer katılımcılar arasında kişisel performans gerektiren değişkenlere dair sonuçlarda bir farklılık olup olmadığı kontrol edilmiştir. Bağımsız Örneklem T Test analizleri sonucunda 68 kişilik öğrenci grubu ile 158 kişilik diğer katılımcı grubu arasında bilişsel performans gerektiren değişkenler için herhangi bir farklılık olmadığı görülmüştür. Gruplar arasında biliş ihtiyacı açısından anlamlı bir farklılık yoktur ($t_{(217)} = -.55$, $p > .05$). Aynı şekilde grupların CRT performansları arasında da anlamlı bir farklılık görülmemiştir ($t_{(217)} = -1.32$, $p > .05$).

V. BULGULAR

5.1. Veri Analizi

Çalışmada SPSS 25 aracılığı ile her bir ölçek ve alt faktörleri için ortalama puanlar oluşturularak, ilişkisel ve grup kıyaslamalı hipotezler sınanmıştır. Ayrıca AMOS 24 programı hem ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirliklerinin tespit edilmesi adına doğrulayıcı faktör analizinde hem de değişkenler arası ilişkilere dair modellerin yol analizi ile sınanmasında kullanılmıştır.

Haber değerlendirmelerine dair sonuçlar için haber ayırt edicilik puanı, yalan haber değerlendirme puanı, gerçek haber değerlendirme puanı, sistem yanlısı yalan haber değerlendirme puanı, sistem karşıtı yalan haber değerlendirme puanı ve nötr haber değerlendirme puanı oluşturulmuştur. Bu puan türleri doğrudan bireylerin çalışmada sunulan haberlerin doğruluğuna dair 1 ile 7 arasında verdiği değerlerin ortalamalarının alınması ile hesaplanmıştır. Haber ayırt edicilik puanı hariç tüm puan türleri bireyin haberin doğruluğuna dair inancını ifade etmektedir. Haber değerlendirme değişkenlerinde “gerçek haber değerlendirme” puanlarının yüksekliği ve “yalan haber değerlendirme” puanlarının düşüklüğü, haberler arasında doğru ayırımlar yapıldığına göstergedir. *Haber ayırt edicilik puanı* hesaplanırken ise gerçek haberlere dair değerlendirmeler doğrudan alınırken, yalan haber değerlendirmeleri ters kodlu madde hesaplaması yapılarak ortalama puana dahil edilmiştir. Böylece *haber ayırt edicilik puanı* ile bireylerin haberlerin gerçek mi yalan mı olduğunda dair doğru bir ayırım yapıp yapamadığı tek bir değişken üzerinden incelenebilmektedir. Haber ayırt edicilik puanı yüksekliği haberler arasında doğru bir ayırım yapıldığına işaret etmektedir.

Bulgularda öncelikle bilişsel yansıtma ve biliş ihtiyacı daha sonra politik grup meşrulaştırma ve ideolojik yönelim son olarak da sistem meşrulaştırma ve sistem düzeyinde duygular ile haber değerlendirmeler arasında ilişkilere yönelik korelasyon analizlerinin sonuçları sunulmuştur. Bununla birlikte aynı sıra izlenerek haber paylaşımları ile belirtilen değişkenlere dair korelasyon analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Daha sonra sistem yanlısı ve sistem karşıtı yalan haber değerlendirmelerini yordayan değişkenleri incelemek amacı ile yapılan hiyerarşik regresyon analizlerine ve yine bu haber değerlendirmelerine dair oluşturulan modellerin yapısal eşitlik modellemesi ile sınanan yol analizlerine dair sonuçlar sunulmuştur. Son olarak politik

gruplarının haber değerlendirmeleri arasında farkların incelendiği Tek Yönlü Varyans Analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

5.2.Demografik Değişkenlere Dair Betimsel Analizler

Katılımcıların veri toplama araçlarından aldıkları sonuçlara dair ortalama, standart sapma, en düşük ve en yüksek değerler Tablo-5'te sunulmuştur. Tabloda ayrıca veri dağılımının normalliğine dair tespitler için göz önünde bulundurulan *skewness* ve *kurtosis* değerleri de verilmiştir.

Tablo 5: Araştırma Değişkenlerine Dair Betimsel İstatistikler (N = 226)

	Ort.	SS.	Min.	Maks.	Skewness	Kurtosis
Biliş İhtiyacı	3.42	0.70	1.67	5.00	0.03	-0.39
CRT-2	3.00	0.88	0.00	4.00	-0.77	0.23
Bireysel Pozitif Duygu	2.79	0.72	1.00	4.50	-0.08	-0.43
Bireysel Negatif Duygu	2.26	0.82	1.00	4.29	0.41	-0.61
Politik Grup Meşrulaştırma	2.44	1.34	1.00	6.00	0.60	-0.73
Sistem Meşrulaştırma	2.89	1.58	1.00	7.88	0.75	-0.24
Sistem Pozitif Duygu	2.65	1.27	1.00	7.00	0.73	0.14
Sistem Negatif Duygu	4.54	1.62	1.00	7.00	-0.41	-0.77
Sağ Muhafazakar	2.52	1.10	1.00	5.00	0.37	-0.61
Sol Muhafazakar	2.52	0.99	1.00	5.00	0.48	-0.38
Sol Liberal	2.19	0.90	1.00	5.00	0.55	-0.02
Haber Ayırt Edicilik Puanı	4.50	0.42	3.15	5.69	-0.17	0.27
Gerçek Haber Değerlendirme	3.94	0.86	1.43	6.00	-0.40	0.15
Yalan Haber Değerlendirme	2.98	0.82	1.00	4.88	-0.04	-0.12
Sistem Yanlısı Yalan Haber Doğruluk	2.40	1.11	1.00	5.33	0.57	-0.46
Sistem Karşıtı Yalan Haber Doğruluk	3.55	1.46	1.00	6.00	-0.07	-0.93
Sistem Nötr Yalan Haber Doğruluk	3.20	1.39	1.00	6.00	0.19	-0.66
Sistem Nötr Gerçek Haber Doğruluk	3.95	1.11	1.00	6.00	-0.33	-0.27
Sistem Yanlı Gerçek Haber Doğruluk	3.56	1.13	1.00	6.00	0.03	-0.10
Sistem Karşıt Gerçek Haber Doğruluk	4.36	1.36	1.00	6.00	-0.65	-0.40
Yalan Haber Paylaşım	1.87	0.93	1.00	4.67	0.96	-0.07
Gerçek Haber Paylaşım	2.09	1.14	1.00	5.29	0.80	-0.45
Doğru Haber Paylaşım	4.36	0.25	3.38	5.19	-0.13	1.91
Sistem Yanlısı Haber Paylaşımları	1.40	0.72	1.00	4.33	2.20	4.57
Sistem Karşıtı Yalan Haber Paylaşımları	2.29	1.58	1.00	6.00	1.02	-0.24
Sistem Nötr Yalan Haber Paylaşımları	1.92	1.17	1.00	6.00	1.20	0.52
Sistem Yanlısı Gerçek Haber Paylaşımları	1.86	1.12	1.00	6.00	1.20	0.59
Sistem Karşıtı Gerçek Haber Paylaşımları	2.37	1.52	1.00	6.00	0.84	-0.42
Sistem Nötr Yalan Haber Paylaşımları	2.05	1.26	1.00	5.67	1.05	0.03

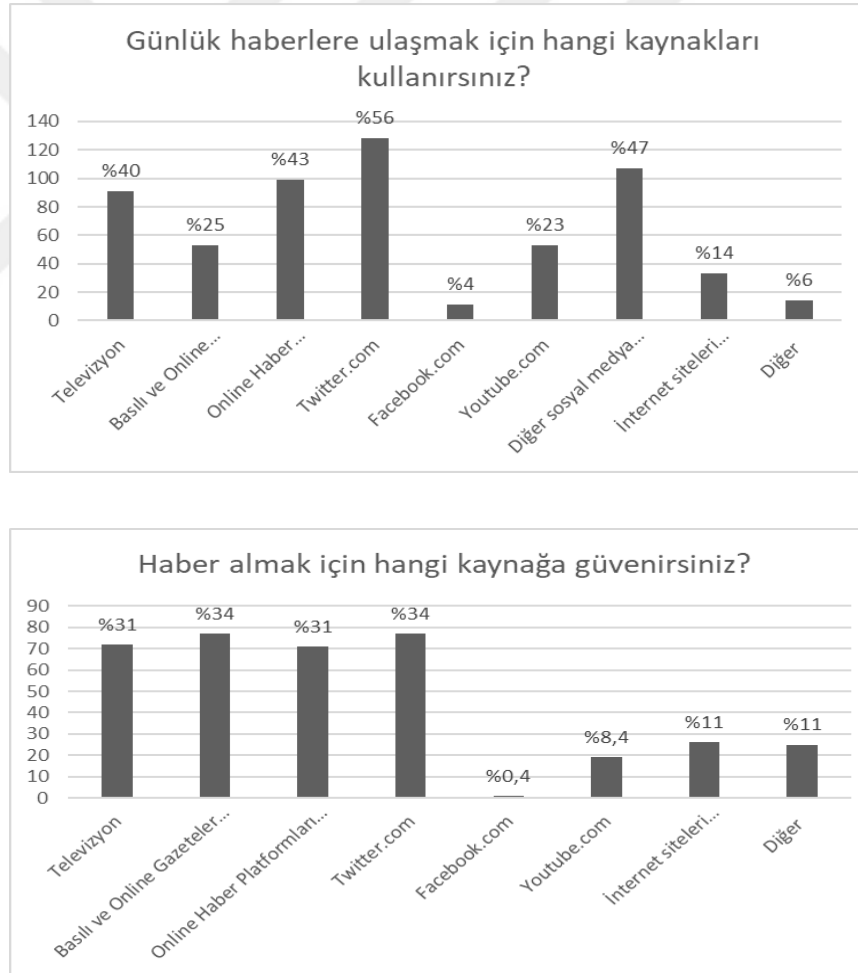
Araştırmada öncelikle kadın (N = 164) ve erkek (N = 54) grupları arasında araştırma değişkenleri açısından bir farklılık olup olmadığı test edilmiştir. Bağımsız T Test analiz sonuçlarına göre kadınlar (M = 2.6, SS = .73) erkeklere (M = 3.1, SS= .53) kıyasla daha düşük bireysel pozitif duygulara ($t_{(216)} = -4.20$, $p < .05$) ; yine kadınlar (M = 3.3, SS = .69) erkeklere (M = 3.5, SS = .68) kıyasla düşük biliş ihtiyacına ($t_{(216)} = -2.14$, $p < .05$) sahiptir. Erkekler (M = 2.2, SS= .84) kadınlara kıyasla (M = 2.6, SS= 1.0) daha düşük sol muhafazakarlık eğilimi göstermiştir ($t_{(216)} = 2.72$, $p < .05$). Bununla birlikte kadınların sistem karşıtı yalan haber paylaşma eğilimleri (M = 2.4, SS = 1.6) erkeklere (M = 1.9, SS = 1.4) kıyasla istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek çıkmıştır ($t_{(216)} = 2.07$, $p < .05$). Ancak yalan ya da gerçek fark etmeksizin haber paylaşma eğilimi açısından erkeklerin ortalamaları (M = 4.4, SS = .25) kadınlardan (M = 4.3, SS = .23) anlamlı derecede daha yüksektir ($t_{(216)} = -3.02$, $p < .05$).

Katılımcılara sosyal medya kullanım alışkanlıklarına dair bilgi edinmek amacı ile çeşitli sorular yöneltilmiştir. “Haber almak için hangi kaynağa güvenirsiniz?” sorusuna verilen cevaplarda sanal haber platformlarının katılımcıların %31’i (71 kişi), televizyonun katılımcıların %32’si (72 kişi), basılı ve online gazetelerin (Hürriyet, Habertürk, Sözcü, Karar, Yenişafak vd.) katılımcıların %34’i (77 kişi) tarafından seçildiği görülmüştür. Katılımcıların güven duyduğu haber kaynakları içerisinde televizyon ve online gazetelere dair yüksek oranlar geleneksel medya araçlarına güvenin sürdüğünü göstermektedir. Bununla birlikte online haber platformlarına ve Twitter.com sosyal medya aracına güvenin de geleneksel medya araçları ile benzer düzeyde olduğu dikkat çekmektedir. Twitter.com’a güvendiğini belirten katılımcı sayısı 77 (%34)’dir. Günlük habere ulaşmak için kullanılan kaynaklara dair soruda ise twitter.com katılımcıların yarısından fazlasının tercihi ile %56 (128 kişi) ilk sırada yer alırken, diğer sosyal medya araçları (Instagram, Whatsapp vd.) %47 (107 kişi), online haber platformları (Ensonhaber, Diken, Medyascope vd.) %43 (99 kişi), televizyon %40 (91 kişi), basılı ve online gazeteler (Hürriyet, Habertürk, Sözcü, Karar, Yenişafak vd.) %25 (58 kişi), Youtube.com %23 (53 kişi) ile takip etmektedir. (Bknz. Tablo-6) Bu sonuçlar habere ulaşmak için sosyal medya araçlarının ve televizyonun ağırlıklı olarak tercih edildiğini ortaya koymaktadır. Tez çalışmasındaki bu sonuçlar Reuters Enstitüsünün 2021 yılı

medya raporunda yer alan, Türkiye’de habere ulaşmak için internet ve televizyonun en çok tercih edilen araçlar olduğuna dair sonuçlar ile de uyumludur.¹⁸

Katılımcıların %64’ü gazete okumadığını belirtirken, en çok tercih edilen basılı gazetelerde Hürriyet (%13), Sözcü (%13), Milliyet (%8), Yeni Şafak (%5) Sabah (%7,5); online gazete olarak da EnSonHaber.com (%28), Hürriyet.com (%29), Milliyet.com (%19,5), Sözcü.com (%20), Habertürk.com (%27), NTV.com (%15), T24 (%11) öne çıkmaktadır. Katılımcıların gazete tercihlerinde iktidara yakın olduğu düşünülen medya kuruluşlarının sahip olduğu gazetelerin ağırlığı dikkat çekmektedir (Feridunoğlu, 2016: 1060).

Tablo 6: Haber Kaynaklarına Dair Tercih ve Güvene İlişkin Grafikler

¹⁸ <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/digital-news-report/2021>

5.3. Değişkenler Arası İlişki Analizleri

Araştırmada kullanılan değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek üzere Pearson korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Tüm değişkenlere dair korelasyon tablosu Ek-10'da sunulmuştur.

5.3.1. Haber Değerlendirmeleri ile Diğer Değişkenler Arası İlişkiler

5.3.1.1. Eğitim ve Gelir Düzeyi ile Haber Değerlendirmeleri Arasında Korelasyonlar

Yalan haber değerlendirmelerinde rol oynayabileceği düşünülen eğitim düzeyi ve gelir düzeyi değişkenleri ile haber değerlendirme değişkenleri arasındaki ilişkilere dair Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Yalnızca gelir düzeyine dair analizler yapılırken örneklem içinde bulunan 93 kişilik öğrenci grubu analizin dışında tutulmuştur. Öğrenci grubunun çoğunluğu, sabit ve belirli bir gelir kaynakları olmadığı için gelir düzeyini sıfır olarak girme eğilimi gösterirken; bir kısmı da yalnızca aldıkları Kredi Yurtlar Kurumu öğrenci kredi/bursu miktarını girmeyi tercih etmiştir. Örneklem içindeki öğrenci grubunun dışarıda bırakılmasının sebebi, öğrenci grubunun gelir düzeyine dair bildirimlerinin sosyal-ekonomik düzeylerini ve yaşam standartlarını yansıtmadığının düşünülmektedir.

Öğrenci grubu çıkarılması ile kalan 133 kişilik katılımcı grubunun gelir ortalaması 0 ile 40.000 TL arasında değişmektedir ($M = 7375$, $SS = 5046$). Katılımcıların gelir düzeyleri ile biliş ihtiyacı ($r = .08$, $p > .05$), bilişsel yansıtma ($r = .04$, $p > .05$), haber ayırt edicilik puanı ($r = .04$, $p > .05$), gerçek haber değerlendirme ($r = .11$, $p > .05$) ve yalan haber değerlendirme ($r = .07$, $p > .05$) arasında anlamlı ilişkiler yoktur.

Tablo 7: Gelir Düzeyi ile Değişkenler Arası Korelasyonlar (N=133)

	1	2	3	4	5	6
1. Gelir Düzeyi	1	.081	.046	.025	.116	.077
2. Biliş İhtiyacı		1	.072	.018	-.016	-.064
3. CRT			1	.122	.213*	.076
4. Haber ayırt edicilik				1	.503**	-.577**
5. Gerçek haber değerlendirme					1	.379**
6. Yalan haber değerlendirme						1

* $p < 0.05$

** $p < 0.01$

Eğitim düzeyi ile biliş ihtiyacı ($r = .03, p > .05$), haber ayırt edicilik puanı ($r = .10, p > .05$), gerçek haber değerlendirme ($r = -.02, p > .05$) ve yalan haber değerlendirme ($r = -.10, p > .05$) arasında anlamlı ilişkiler yoktur. Yalnızca eğitim düzeyi ile bilişsel yansıtma (CRT) arasında pozitif yönde ve anlamlı bir korelasyon olduğu görülmüştür ($r = .14, p < .05$).

Tablo 8: Eğitim Düzeyi ile Değişkenler Arası Korelasyonlar (N=226)

	1	2	3	4	5	6
1.Eğitim düzeyi	1	.039	.148*	.101	-.027	-.103
2.Biliş İhtiyacı		1	.108	.004	.020	-.001
3.CRT			1	.035	.098	.074
4.Haber ayırt edicilik puanı				1	.449**	-.528**
5.Gerçek haber doğruluk değerlendirme					1	.485**
6. Yalan haber doğruluk değerlendirme						1

* $p < 0.05$

** $p < 0.01$

5.3.1.2. Biliş İhtiyacı, Bilişsel Yansıtma (CRT-2) ve Haber Değerlendirmeleri Arasında Korelasyonlar

Tablo 9: Biliş İhtiyacı ve CRT ile Haber Değerlendirmeleri Arasındaki Korelasyonlar (N = 219)

	1	2	3	4	5
1.Biliş İhtiyacı	1	.137*	0.017	0.06	0.039
2.CRT-2		1	0.006	0.076	0.066
3.Haber Ayırt Edicilik			1	.437**	-.546**
4.Gerçek Haber Doğruluk Değerlendirme				1	.480**
5.Yalan Haber Doğruluk Değerlendirme					1

* $p < 0.05$

** $p < 0.01$

Yalan haber çalışmalarına dair literatürdeki bulguları sınamak amacı ile geliştirilmiş olan Hipotez-1 ve Hipotez-2 doğrultusunda bilişsel yansıtma ve biliş ihtiyacının hem kendi aralarında hem de haber değerlendirmeleri ile ilişkileri incelenmiştir. Literatür ile uyumsuz olarak CRT-2 skorları ile biliş ihtiyacı arasında ($r = .01, p > .05$) ve CRT skorları ile haber ayırt edicilik puanı arasında ($r = .01, p > .05$) anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür. Benzer biçimde CRT-2 skorları ile gerçek haber doğruluk

değerlendirmeleri ($r = .09, p > .05$) ve yalan haber doğruluk değerlendirmeleri arasında ($r = .06, p > .05$) anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Biliş ihtiyacı ile haber ayırt edicilik ($r = .02, p > .05$), gerçek haber doğruluk değerlendirmeleri ($r = .06, p > .05$) ve yalan haber doğruluk değerlendirmeleri ($r = .02, p > .05$) arasında da anlamlı ilişkiler yoktur.

Çalışmada bilişsel yansıtma veya biliş ihtiyacının, haber değerlendirmeleri ile ilişkisine dair korelasyon analizlerinde anlamlı sonuçlara ulaşılmadığı için regresyon analizleri yapılmamıştır. Dolayısı ile bilişsel yansıtma ve biliş ihtiyacı değişkenlerinin yalan haber değerlendirmelerini anlamlı bir şekilde yordayabileceğine dair herhangi bir bulguya ulaşılamamıştır. Bu bağlamda, Hipotez-1 ve Hipotez-2 doğrulanmamıştır.

3.1.3. Politik Grup Meşrulaştırma ile Haber Değerlendirmeleri Arasında Korelasyonlar

Politik grup meşrulaştırma ile haber değerlendirmeleri arasındaki incelemeler sağ, orta ve sol gruplar için ayrı ayrı yapılmıştır. Tüm sonuçlar Tablo-10, Tablo-11 ve Tablo 12 üzerinden incelenebilmektedir. Sağ politik grupta ($N = 66$) beklendik şekilde grup meşrulaştırma eğilimi arttıkça sistem meşrulaştırma eğilimi ($r = .52, p < .05$), sistem düzeyinde pozitif duygular ($r = .52, p < .05$), sistem yanlısı yalan haberleri doğru olarak görme eğilimi ($r = .28, p < .05$) artmaktadır. Orta politik grupta da benzer şekilde grup meşrulaştırma eğilimi arttıkça; sistem meşrulaştırma ($r = .21, p < .05$), sistem pozitif duygular ($r = .21, p < .05$) ve sistem yanlısı yalan haberleri doğru olarak değerlendirme ($r = .19, p < .05$) artmaktadır. Sol politik grupta ($N = 42$) ise grup meşrulaştırma eğilimi arttıkça sistem karşıtı yalan haberleri doğru olarak değerlendirme ($r = .32, p < .05$) artmaktadır. Bu sonuçlara göre politik grup meşrulaştırma eğilimi ile sistem yönelimli haber değerlendirmeleri arasında anlamlı bir ilişki olacağını ifade eden Hipotez-3 doğrulanmıştır.

Sistem meşrulaştırma eğilimi, sistem-pozitif duygular ve politik grup meşrulaştırma arasındaki pozitif yönde anlamlı ilişkiler mevcut sisteme dair değerlendirmelerde politik kimliğe dair olguların önemine işaret etmektedir. Bireylerin sistem meşruiyetine yönelik değerlendirmeleri, politik sistemi yöneten politik grubun meşruiyetine dair değerlendirmeleri ile ilişkilidir. Bu durum ideolojik yönelimlere dair ilişki analizlerinde de kendisini göstermektedir.

Tablo 10: Sağ Politik Grup için Korelasyonlar (N=66)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.Grup Meşrulaştırma	1	.525**	.527**	-.330**	.288*	-0.104	0.181	0.017	0.220	-0.060
2.Sistem Meşrulaştırma		1	.780**	-.692**	.252*	-.385**	0.119	-.274*	.250*	-0.178
3.Sistem Pozitif Duygu			1	-.644**	.436**	-.277*	0.092	-0.163	.400**	-0.066
4.Sistem Negatif Duygu				1	-.268*	.390**	0.030	0.148	-.247*	0.116
5.Sistem Yanlısı Yalan Haber Değerlendirmeleri					1	0.113	.274*	0.025	.552**	0.206
6.Sistem Karşıtı Yalan Haber Değerlendirme						1	.344*	.339**	-0.004	.453**
7.Sistem Nötr Yalan Haber Değerlendirme							1	.319*	.430**	0.26
8.Sistem Karşıtı Gerçek Haber Değerlendirme								1	0.201	.496**
9.Sistem Yanlısı Gerçek Haber Değerlendirme									1	.429**
10.Sistem Nötr Gerçek Haber Değerlendirme										1

*p < 0.05

**p < 0.01

Tablo 11: Orta Politik Grup için Korelasyonlar (N=111)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.Grup Meşrulaştırma	1	.215*	.218*	-0.071	-0.0873	.190*	0.091	-0.111	-0.075	-0.020
2.Sistem Meşrulaştırma		1	.791**	-.705**	-.311**	.420**	-0.120	-0.109	0.146	0.022
3.Sistem Pozitif Duygu			1	-.574**	-.284**	.435**	-0.026	-0.118	.266**	0.025
4.Sistem Negatif Duygu				1	.422**	-.299**	0.177	.245*	-0.066	0.094
5.Sistem Karşıtı Yalan Haber Değerlendirmeleri					1	-0.111	.344**	0.168	-0.022	.293**
6.Sistem Yanlısı Yalan Haber Değerlendirme						1	0.0381	0.172	.435**	0.147
7.Sistem Nötr Yalan Haber Değerlendirme							1	0.198	0.129	.289**
8.Sistem Karşıtı Gerçek Haber Değerlendirme								1	.296**	.358**
9.Sistem Yanlısı Gerçek Haber Değerlendirme									1	.298**
10.Sistem Nötr Gerçek Haber Değerlendirme										1

*p < 0.05

**p < 0.01

Tablo 12: Sol Politik Grup İçin Korelasyonlar (N=42)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.Grup Meşrulaştırma	1	0.113	0.103	0.119	.321*	0.035	0.321	0.242	-0.015	0.225
2.Sistem Meşrulaştırma		1	.451**	-.374*	-0.267	-0.045	0.045	-0.128	0.269	-0.103
3.Sistem Pozitif Duygu			1	-.620**	-0.255	-0.200	-0.174	-0.067	-0.108	0.046
4.Sistem Negatif Duygu				1	.510**	0.051	0.241	0.087	0.164	0.060
5.Sistem Karşıtı Yalan Haber Değerlendirmeleri					1	0.047	.582**	.331*	0.231	.380*
6.Sistem Yanlısı Yalan Haber Değerlendirme						1	.376*	0.047	.412**	.309*
7.Sistem Nötr Yalan Haber Değerlendirme							1	.359*	.367*	.362*
8.Sistem Karşıtı Gerçek Haber Değerlendirme								1	0.214	0.128
9.Sistem Yanlısı Gerçek Haber Değerlendirme									1	.432**
10.Sistem Nötr Gerçek Haber Değerlendirme										1

*p < 0.05

**p < 0.01

5.3.1.4.İdeolojik Yönelimler ile Haber Değerlendirmeleri Arasında Korelasyonlar

Bireylerin ideolojik yönelimleri ile yalan haber değerlendirmeleri arasındaki ilişkiler (Bknz. Tablo-13) incelendiğinde sağ ve sol muhafazakarlık eğilimi ile gerçek haber değerlendirmeleri arasında anlamlı ilişkiler görülmez iken, yalan haber değerlendirmeleri arasında anlamlı ilişkiler görülmektedir. Sağ muhafazakarlık ile yalan haber değerlendirmeleri arasında ($r = .18, p < .05$) ve sol muhafazakarlık ile yalan haber değerlendirmeleri arasında ($r = .14, p < .05$) pozitif yönde ilişki vardır. Bireylerin siyasi ideolojik eğilimleri güçlendikçe yalan haberleri gerçek olarak görme eğilimleri artmaktadır. Benzer bir şekilde ideolojik olarak sol-muhafazakâr olmak ile haber doğruluk değerlendirme arasında da negatif yönde anlamlı bir ilişki görülmektedir ($r = -.18, p < .05$). Bu analizlerde gerek gerçek haberlere gerekse yalan haberlere ilişkin sistem veya politik yönelim açısından bir sınıflandırma yapılmamış; nötr, sistem yanlısı ve sistem karşıtı haber gruplarının ortak değerlendirmeleri ele alınmıştır. Haberler için siyasi bir ayrıma gidilmediğinde dahi ideolojik yönelimler söz konusu olduğunda gerçek haberler ile yalan haber değerlendirmeleri arasında bir farklılık oluşması dikkate

değerdir. Bu durum yalan haberlerin, değerlendirilmesi sırasında gerçek haberlerden farklı süreçleri uyacak unsurlara sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Haberler sistem yönelimli olan ve olmayan şeklinde sınıflandırıldığında ideolojiler ve haber değerlendirmeleri arasındaki ilişkinin güçlendiği görülmüştür. Sonuçlar ideolojik eğilimler ve yalan haber değerlendirmeleri arasında anlamlı bir ilişki olacağını ön gören Hipotez-4'ün desteklendiğini göstermektedir. Sistem yanlısı haber değerlendirmeleri ile sağ-muhafazakarlık eğilimi arasında ($r = .50, p < .05$) pozitif yönde anlamlı ilişki gözlemlenirken; sol-liberal olma eğilimi ile sistem yanlısı haber değerlendirmeleri arasında negatif yönde ($r = -.19, p < .05$) ilişki vardır. Bu sonuçlar Türkiye'nin mevcut sisteminin yönetiminde sağ-muhafazakar bir iktidarın bulunduğu göz önüne alındığında anlamlıdır. Sağ-muhafazakar bireyler sistem yanlısı yalan haberleri gerçek olarak değerlendirirken iken sol-liberal bireyler yalan olarak tespit edebilmektedir. Sistem-yanlısı gerçek haberler söz konusu olduğunda ise sağ muhafazakarlık ile haber değerlendirmeleri arasında anlamlı pozitif ilişki görülürken ($r = .37, p < .05$), sol-muhafazakarlık ile negatif yönde anlamlı bir ilişki ($r = -.14, p < .05$) görülmektedir. Sol-liberal eğilim ile sistem yanlısı gerçek haber değerlendirmeleri arasında ise anlamlı bir ilişki yoktur.

Sistem karşıtı yalan haber değerlendirmeleri ile sağ-muhafazakarlık arasında negatif yönde anlamlı ($r = -.23, p < .05$), sol-muhafazakarlık ile pozitif yönde, anlamlı ve ($r = .17, p < .05$) ve sol-liberal yönelim ile pozitif yönde, anlamlı bir ilişki ($r = .23, p < .05$) olduğu görülmektedir. Yani, sağ muhafazakarlık eğilimi arttıkça sistem karşıtı yalan haberi doğru olarak görme eğilimi azalırken, sol muhafazakar ve sol liberal grupta bu eğilim yükselmektedir. Buna karşın hem sistem karşıtı gerçek haberlerin hem de nötr haberlerin değerlendirilmesi ile ideolojik yönelimler arasında anlamlı ilişkiler yoktur. Bu sonuçlar özellikle sistem karşıtı haberler söz konusu olduğunda yalan haberlerin bireylerin ideolojik yönelimlerini uyacak bir etki yaptığı şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 13: İdeolojik Yönelimler ile Haber Değerlendirmeleri Arasındaki Korelasyon (N=219)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1.Sağ Muhafazakar	1	-0.11	-.263**	-0.12	0.10	.183**	-.239**	.502**	.170*	-0.10	.373**	0.00
2.Sol Muhafazakar		1	.491**	-.188**	-0.02	.146*	.178**	-0.06	.141*	-0.02	-.147*	0.08
3.Sosyalist/Liberal			1	-0.04	0.07	0.09	.236**	-.198**	0.08	0.08	-0.09	0.11
4.Haber Ayırt Edicilik Puanı				1	.265**	-.662**	-.383**	-.345**	-.542**	.233**	.133*	.198**
5.Gerçek Haber Değerlendirme					1	.547**	.431**	.251**	.344**	.691**	.588**	.829**
6.Yalan Haber Değerlendirme						1	.667**	.494**	.738**	.335**	.342**	.473**
7. Sistem Karşıtı Yalan Haber Doğruluk							1	-0.13	.271**	.402**	-0.02	.470**
8.Sistem Yanlısı Yalan Haber Doğruluk								1	.177**	-0.05	.546**	0.10
9.Sistem Nötr Yalan Haber Doğruluk									1	.246**	.187**	.290**
10.Sistem Karşıt Gerçek Haber Doğruluk										1	0.11	.376**
11.Sistem Yanlı Gerçek Haber Doğruluk											1	.259**
12.Sistem Nötr Gerçek Haber Doğruluk												1

** p < 0.01

* p < 0.05

5.3.1.5.Sistem Meşrulaştırma Motivasyonu ve Sistem Düzeyinde Duygular ile Haber Değerlendirmeleri Arasında Korelasyonlar

Sistem meşrulaştırma eğilimi ile pozitif sistem duyguları arasında beklendik şekilde oldukça yüksek düzeyde pozitif yönde ilişki anlamlı ilişki ($r = .81, p < .05$) vardır. negatif sistem duyguları ile negatif yönde güçlü ilişki ($r = -.73, p < .05$) görülmektedir. Bu güçlü ilişkiler bireylerin sistem meşrulaştırma eğilimlerinde duygularının oldukça önemli olduğuna işaret etmektedir. Sonuçlar aşağıdaki Tablo-14 üzerinden incelenebilmektedir.

Tez çalışmasının ana hipotezlerini oluşturan sistem meşrulaştırma eğilimi ve sistem düzeyinde duygular değişkenleri ile haber değerlendirmeler arasındaki ilişkiler incelendiğinde haber ayırt edicilik puanı, gerçek haber değerlendirme ve yalan haber değerlendirme ile sistem değişkenleri (sistem meşrulaştırma motivasyonu, sistem düzeyinde pozitif duygular, sistem düzeyinde negatif duygular) arasında anlamlı ilişkiler olmadığı görülmektedir. Ancak haberler sistem yönelimleri açısından sınıflandırıldığında anlamlı ilişkiler ortaya çıkmaktadır. Buna göre sistem meşrulaştırma eğilimi ile sistem yanlısı yalan haberleri doğru olarak değerlendirme arasında pozitif yönde, anlamlı ilişki ($r = .47, p < .05$), sistem karşıtı yalan haberleri doğru olarak değerlendirme arasında bu kez negatif yönde bir ilişki ($r = -.37, p < .05$) vardır. Sistem meşrulaştırma eğilimi arttıkça sistem yanlısı yalan haberleri doğru görme eğilimi artmakta, sistem karşıtı yalan haberleri yalan olarak görme eğilimi ise artmaktadır. Benzer ilişkiler sistem yanlısı ve karşıtı gerçek haberler için de görülmektedir. Sistem meşrulaştırma ile sistem yanlısı gerçek haberleri doğru görme eğilimi arasında pozitif yönde ($r = .32, p < .05$); sistem karşıtı gerçek haberleri doğru görme arasında negatif yönde ($r = -.25, p < .05$) ilişkiler vardır. Yalan haberler söz konusu olduğunda ilişkinin güçlendiği dikkat çekmektedir. Gerçek veya yalan nötr haberler ile sistem meşrulaştırma arasında ise anlamlı ilişkiler yoktur.

Sistem-pozitif duygular ile sistem yanlısı yalan haber değerlendirmeleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişki ($r = .53, p < .05$); sistem karşıtı yalan haber değerlendirmeleri arasında negatif yönde anlamlı ilişki ($r = -.39, p < .05$) vardır. Benzer biçimde sistem düzeyinde pozitif duygular ile sistem yanlısı gerçek haber değerlendirmeleri arasında pozitif yönde anlamlı ($r = .33, p < .05$); sistem karşıtı gerçek haberleri doğru olarak

değerlendirme arasında negatif yönde anlamlı ($r = -.25, p < .05$) ilişki olduğu görülmüştür. Nötr haberler ile pozitif sistem duyguları arasında anlamlı ilişkiler yoktur.

Sistem-negatif duyguların da sistem yönelimli haber değerlendirmelerinde rol oynayabileceği anlaşılmaktadır. Bu duygular ile sistem yanlısı yalan haberler arasında negatif yönde anlamlı ilişki ($r = -.42, p < .05$); sistem karşıtı yalan haberleri doğru olarak değerlendirme arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler ($r = .44, p < .05$) vardır. Benzer biçimde sistem-negatif duygular ile sistem yanlısı gerçek haberleri doğru olarak değerlendirme arasında negatif yönde anlamlı ($r = -.24, p < .05$); sistem karşıtı gerçek haberleri doğru olarak değerlendirme arasında pozitif yönde anlamlı ilişki ($r = .29, p < .05$) vardır.

Özetle, bireylerin sistem-pozitif duyguları arttıkça sistem yanlısı haberleri doğru olarak değerlendirme eğilimleri artmakta, sistem karşıtı haberleri yalan haber olarak görme eğilimleri artmaktadır. Bu durum yalan haberler söz konusu olduğunda gerçek haberlere kıyasla daha güçlü ilişkiler ile kendini göstermektedir. Sistem-negatif duygular için de benzer ilişkiler söz konusudur.

Bu bağlamda sistem meşrulaştırma ve sistem düzeyinde duyguların haber değerlendirmeleri ile ilişkilerini öngören, Hipotez-6, Hipotez-8 ve Hipotez-9 doğrulanmıştır.

Tablo 14: Sistem Meşrulaştırma Motivasyonu ve Sistem Düzeyinde Duygular ile Haber Değerlendirmeleri Arasındaki Korelasyonlar (N=217)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.Sistem Meşrulaştırma	1	.814**	-.738**	-.398**	.471**	0.05	-.258**	.328**	-0.09
2.Sistem Pozitif Duygu		1	-.712**	-.335**	.530**	0.07	-.243**	.333**	-0.02
3.Sistem Negatif Duygu			1	.443**	-.429**	0.05	.295**	-.247**	.133*
4. Sistem Karşıtı Yalan Haber Doğruluk				1	-0.13	.271**	.402**	-0.02	.470**
5.Sistem Yanlısı Yalan Haber Doğruluk					1	.177**	-0.05	.546**	0.10
6.Sistem Nötr Yalan Haber Doğruluk						1	.246**	.187**	.290**
7.Sistem Karşıt Gerçek Haber Doğruluk							1	0.11	.376**
8.Sistem Yanlı Gerçek Haber Doğruluk								1	.259**
9.Sistem Nötr Gerçek Haber Doğruluk									1

** p < 0.01

* p < 0.05

5.3.2.Haber Paylaşımları ile Diğer Değişkenler Arasında İlişkiler

5.3.2.1. Haber Değerlendirmeleri ve Haber Paylaşımları Arasında Korelasyonlar

Haberlerin doğruluğuna dair değerlendirmeler ile söz konusu haberleri paylaşma eğilimleri arasında anlamlı düzeyde ilişkiler olduğu görülmektedir. Sonuçlar aşağıdaki Tablo-15 üzerinden incelenebilmektedir. Haberlerin ayırt ediciliği ile paylaşımlar arasında ($r = .23$, $p < .05$), gerçek haberlerin doğruluğuna dair değerlendirmeler ile paylaşımları arasında ($r = .28$, $p < .05$), yalan haberlerin doğruluğuna dair değerlendirmeler ile paylaşımları arasında ($r = .30$, $p < .05$) anlamlı ilişkiler vardır. Bireyler yalan veya gerçek haber fark etmeksizin bir haberi doğru olarak değerlendirdiklerinde onu paylaşma eğilimleri artmaktadır. Benzer bir biçimde haberlerin sistem yönelimi (yanlı/karşıt/nötr) açısından ayırımı da bir fark oluşturmamaktadır. Sistem karşıtı yalan haberlerin doğruluğuna dair değerlendirmeler ile paylaşımları arasında ($r = .40$, $p < .05$), nötr yalan haberlerin doğruluğuna dair değerlendirmeler ile paylaşımları arasında ($r = .24$, $p < .05$), sistem karşıtı gerçek haberlere dair değerlendirmeler ile paylaşımları arasında ($r = .33$, $p < .05$), sistem yanlısı gerçek haberlere dair değerlendirmeler ile paylaşımları arasında ($r = .37$, $p < .05$), nötr gerçek haberlerin doğruluğuna dair değerlendirmeler ile paylaşımları arasında ($r = .29$, $p < .05$) pozitif yönde, anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir.

Tüm haber gruplarının doğruluğuna dair inanç ile haber paylaşımları arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğu dikkat çekmektedir. Bireylerin haberlerin doğru olduğuna dair inançları arttıkça söz konusu haberleri paylaşma eğilimleri de artmaktadır. Bu bağlamda

Hipotez-14

doğrulanmıştır.

Tablo 15: Haber Değerlendirmeleri ve Haber Paylaşımları Arasındaki Korelasyonlar

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10 ¹	11	12	13	14	15	16	17	18
1. Haber Ayırt Edicilik Puanı	1,00	.232**	.449**	0.027	-.528**	-0.083	-.406**	-0.056	-.227**	-.139*	-.385**	-0.069	.409**	0.048	.262**	0.045	.351**	-0.007
2. Haber Paylaşım		1,00	0.041	.131*	-.143*	-.343**	-.161*	-.351**	0.001	-.159*	-0.135	-.186**	0.125	0.057	0.034	.190**	0.001	0.120
3. Gerçek Haber Doğruluk Değerlendirmeleri			1,00	.289**	.485**	.255**	.306**	.241**	.291**	.149*	.333**	.195**	.695**	.230**	.659**	.264**	.822**	.271**
4. Gerçek Haber Paylaşım				1,00	.250**	.886**	.218**	.743**	0.084	.608**	.176*	.771**	.251**	.863**	.168*	.853**	.251**	.919**
5. Yalan Haber Doğruluk Değerlendirmeleri					1,00	.303**	.677**	.256**	.525**	.239**	.681**	.246**	.246**	.185**	.362**	.198**	.421**	.262**
6. Yalan Haber Paylaşım						1,00	.282**	.868**	0.079	.663**	.231**	.818**	.177**	.791**	.144*	.719**	.237**	.814**
7. Sistem Karşıtı Yalan Haber Değerlendirmeleri							1,00	.409**	-.146*	0.053	.399**	0.122	.276**	.276**	-0.041	0.060	.367**	.204**
8. Sistem Karşıtı Yalan Haber Paylaşımları								1,00	-.132*	.429**	.219**	.506**	.236**	.750**	0.024	.506**	.260**	.671**
9. Sistem Yanlısı Yalan Haber Değerlendirmeleri									1,00	.375**	0.095	.150*	0.028	-0.081	.541**	.224**	0.117	0.110
10. Sistem Yanlısı Yalan Haber Paylaşımları ¹										1,00	0.080	.555**	0.055	.535**	.266**	.639**	0.082	.551**
11. Nötr Yalan Haber Değerlendirmeleri											1,00	.249**	.211**	.175*	.198**	0.092	.277**	.175*
12. Nöt Yalan Haber Paylaşımları												1,00	0.080	.598**	.181**	.657**	.173**	.762**
13. Sistem Karşıtı Gerçek Haber Değerlendirmeleri													1,00	.334**	.204**	.179**	.371**	.161*
14. Sistem Karşıtı Gerçek Haber Paylaşımları														1,00	0.032	.629**	.199**	.653**
15. Sistem Yanlısı Gerçek Haber Değerlendirmeleri															1,00	.321**	.319**	.140*
16. Sistem Yanlısı Gerçek Haber Paylaşımları																1,00	0.129	.707**
17. Nötr Gerçek Haber Değerlendirmeleri																	1,00	.295**
18. Nötr Gerçek Haber Paylaşımları																		1,00

** p < 0.01

* p < 0.05

¹: Sistem Yanlısı Yalan Haber Paylaşımları için Sperman's rho katsayısı kullanılmıştır.

5.3.2.2. *Bireysel Duygular, Biliş İhtiyacı, Bilişsel Yansıtma (CRT-2) ve Haber Paylaşımları Arasında Korelasyonlar*

Bireysel pozitif duygular ile nötr yalan haber ($r = .18, p < .05$), sistem yanlısı gerçek haber ($r = .26, p < .05$), nötr gerçek haber ($r = .16, p < .05$), gerçek haber ($r = .16, p < .05$) paylaşımları arasında pozitif yönde ilişkiler görülmektedir (Bknz. Tablo-16). Buna karşın bireysel negatif duygular yalnızca sistem karşıtı haber paylaşımları ile anlamlı ilişkiler göstermektedir. Bireysel negatif duygular ile sistem karşıtı yalan haber paylaşımları arasında ($r = .13, p < .05$) ve sistem karşıtı gerçek haber paylaşımları ($r = .17, p < .05$) arasında pozitif yönde ilişkiler vardır.

Biliş ihtiyacı ile sistem karşıtı yalan haber paylaşımları ($r = .14, p < .05$), nötr yalan haber paylaşımları ($r = .15, p < .05$), sistem yanlısı gerçek haber paylaşımları ($r = .18, p < .05$), nötr gerçek haber paylaşımları ($r = .18, p < .05$) ve gerçek haber paylaşımları ($r = .18, p < .05$) arasında anlamlı pozitif yönde ilişkiler olduğu görülmektedir. Gerek sistem yönelimi gerekse yalan/gerçek olarak nitelik açısından farklı haber grupları ile olan bu anlamlı ilişkiler, biliş ihtiyacı ile haber paylaşma eğilimleri arasında anlamlı çıkarım yapmayı güçleştirmektedir.

Bireylerin bilişsel yansıtma puanları ile herhangi bir kategorideki haberleri paylaşma eğilimleri arasında anlamlı ilişkiler görülmemektedir. Biliş ihtiyacı ve bireysel pozitif duygular ile haber paylaşımları arasında haberlerin yalan veya gerçek olmaları veya sistemsel yönelimleri açısından anlamlı bir örüntü oluşturarak çıkarım yapmayı sağlayacak bir ilişki görülmemektedir. Dolayısıyla, *Hipotez-15* doğrulanamamıştır. Biliş ihtiyacı veya bilişsel yansıtma ile gerçek haberlerin paylaşımı arasında tutarlı ve anlamlı bir ilişki yoktur. Ancak bireysel negatif duyguların yalan veya gerçek fark etmeksizin yalnızca sistem karşıtı haberler ile anlamlı ilişkiler göstermesi dikkat çekicidir.

Tablo 16: Biliş İhtiyacı, CRT-2, Bireysel Duygular ile Haber Paylaşımları Arasındaki Korelasyonlar (N=219)

	1	2	3	4	5	6	7	8 [!]	9	10	11	12	13
1.Biliş İhtiyacı	1	.137*	.390**	-0.05	0.07	.189**	.149*	0.065	.140*	.156*	.134*	.185**	.181**
2.CRT-2		1	0.11	-0.01	-0.05	0.01	0.03	0.076	0.00	0.04	-0.03	-0.05	0.07
3.Bireysel Pozitif Duygular			1	-.247**	0.08	.167*	0.12	0.077	0.03	.185**	0.03	.267**	.168*
4.Bireysel Negatif Duygular				1	0.02	0.11	0.09	0.025	.139*	0.02	.171*	0.02	0.08
5.DoğruHaber Paylaşım					1	.137*	-.341**	-.169*	-.349**	-.170*	0.06	.200**	0.12
6.Gerçek Haber Paylaşım						1	.885**	.595**	.744**	.771**	.861**	.847**	.915**
7.Yalan Haber Paylaşım							1	.653**	.871**	.812**	.788**	.709**	.812**
8. Sistem Yanlısı Yalan Haber Paylaşımları [!]								1	.425**	.544**	.521**	.627**	.538**
9.Sistem Karşıtı Yalan Haber Paylaşımları									1	.496**	.746**	.502**	.672**
10.Sistem Nötr Yalan Haber Paylaşımları										1	.591**	.651**	.765**
11.Sistem Karşıtı Gerçek Haber Paylaşımları											1	.620**	.644**
12.Sistem Yanlısı Gerçek Haber Paylaşımları												1	.695**
13.Sistem Nötr Gerçek Haber Paylaşımları													1

** p < 0.01

* p < 0.05

!: Sistem Yanlısı Yalan Haber Paylaşımları için Sperman's rho katsayısı kullanılmıştır.

5.3.2.3. Politik Grup Meşrulaştırma ile Haber Paylaşımları Arasında Korelasyonlar

Politik grup meşrulaştırma ile haber paylaşımları arasındaki ilişkiler sağ, orta ve sol gruplar için ayrı ayrı incelenmiştir. Politik grup meşrulaştırma arttıkça sağ politik grupta sistem yanlısı gerçek haberleri paylaşma artarken ($r = .30$; $p < .05$) ; sol grupta da sistem karşıtı gerçek haberleri paylaşma eğiliminin arttığı ($r = .32$; $p < .05$) görülmüştür. Yalan haber paylaşımları ile grup meşrulaştırma arasında da benzer bir ilişki örüntüsü ile sağ politik grupta sistem yanlısı yalan haberleri paylaşma artarken ($r = .20$; $p > .05$); sol grupta da sistem karşıtı gerçek haberleri paylaşma eğiliminin arttığı ($r = .21$; $p > .05$) görülmektedir ancak sonuçlar istatistiksel olarak anlamlı değildir. Orta politik grup için grup meşrulaştırma ile herhangi bir haber türü paylaşımı arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Anlamlı ilişkilerin sistem yanlısı gerçek haberlerin paylaşımı söz konusu olduğunda ve sol veya sağ olarak konumlandırma ile ortaya çıkması dikkat çekicidir. Sonuçlar aşağıdaki Tablo 17, Tablo 18 ve Tablo 19 üzerinden incelenebilmektedir.

Tablo 17: Sağ Politik Grup için Haber Paylaşımlarına Dair Korelasyonlar (N=66)

	1	2	3	4	5	6	7
1.Grup Meşrulaştırma	1	0.205	0.040	0.151	.306*	0.033	0.108
2.Sistem Yanlısı Yalan Haber Paylaşımı		1	.611**	.655**	.654**	.564**	.714**
3.Sistem Karşıtı Yalan Haber Paylaşımı			1	.589**	.466**	.743**	.717**
4.Sistem Nötr Yalan Haber Paylaşımı				1	.655**	.638**	.791**
5.Sistem Yanlısı Gerçek Haber Paylaşımı					1	.580**	.687**
6.Sistem Karşıtı Gerçek Haber Paylaşımı						1	.609**
7.Sistem Nötr Gerçek Haber Paylaşımı							1

* $p < 0.05$

* $p < 0.01$

Tablo 18: Orta Politik Grup için Haber Paylaşımlarına Dair Korelasyonlar (N = 111)

	1	2	3	4	5	6	7
1.Grup Meşrulaştırma	1	0.154	0.024	0.177	0.169	0.068	0.070
2.Sistem Yanlısı Yalan Haber Paylaşımı		1	.439*	.485*	.638*	.580*	.476*
3.Sistem Karşıtı Yalan Haber Paylaşımı			1	.562*	.493*	.720*	.674*
4.Sistem Nötr Yalan Haber Paylaşımı				1	.741*	.721*	.838*
5.Sistem Yanlısı Gerçek Haber Paylaşımı					1	.694*	.737*
6.Sistem Karşıtı Gerçek Haber Paylaşımı						1	.715*
7.Sistem Nötr Gerçek Haber Paylaşımı							1

* p < 0.01

Tablo 19: Sol Politik Grup ve Haber Paylaşımları Arasındaki Korelasyonlar (N=42)

	1	2 ¹	3	4	5	6	7
1.Grup Meşrulaştırma	1	0.082	0.217	0.321	0.016	.326*	0.074
2. Sistem Yanlısı Yalan Haber Paylaşımları ¹		1	0.155	0.406	0.356	0.358	0.199
3.Sistem Karşıtı Yalan Haber Paylaşımı			1	.366*	.597**	.710**	.619**
4.Sistem Nötr Yalan Haber Paylaşımı				1	0.255	0.233	0.252
5.Sistem Yanlısı Gerçek Haber Paylaşımı					1	.519**	.594**
6.Sistem Karşıtı Gerçek Haber Paylaşımı						1	.470**
6.Sistem Nötr Gerçek Haber Paylaşımı							1

*p < 0.05

** p < 0.01

¹: Sistem Yanlısı Yalan Haber Paylaşımları için Sperman's rho katsayısı kullanılmıştır.**5.3.2.4. İdeolojik Eğilimler ile Haber Paylaşımları Arasında Korelasyonlar**

Sağ-muhafazakârlık ile sistem karşıtı yalan haber paylaşımları ($r = -.25$, $p < .05$) ve sistem karşıtı gerçek haber paylaşımları ($r = -.23$, $p < .05$) arasında negatif yönde ve anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir. Ayrıca sağ-muhafazakârlık ile gerçek haber paylaşımları arasında da negatif yönde bir ilişki ($r = -.14$, $p < .05$) vardır. Sol-

muhafazakârlık ile sistem karşıtı yalan haber paylaşımları arasında pozitif yönde anlamlı ($r = .14, p < .05$); yalan haber paylaşımı ile ($r = .15, p < .05$) arasında pozitif yönde, haber paylaşma eğilim değişkeni arasında da negatif yönde ve anlamlı ilişki ($r = -.21, p < .05$) vardır. Bu durum sol-muhafazakârlık eğilimi arttıkça yalan haber paylaşma eğiliminin arttığını göstermektedir. Son olarak sol-liberal ideolojik eğilim ile sistem karşıtı yalan haber paylaşımları ($r = .21, p < .05$) ve sistem karşıtı gerçek haber paylaşımları arasında ($r = .15, p < .05$) pozitif yönde ve anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir. Aynı zamanda sol liberal eğilim ile yalan haber paylaşımları arasında pozitif ve anlamlı düzeyde ilişki ($r = .18, p < .05$) vardır. Sonuçlar aşağıdaki Tablo-20’de incelenebilmektedir.

İdeolojik yönelimler ile sistem yönelimli haber paylaşımlarının tutarlı ilişkiler gösterdiği düşünülmektedir. Sağ-muhafazakâr eğilim arttıkça sistem yanlısı haber paylaşma eğilimleri; sol-liberal eğilim arttıkça sistem karşıtı haber paylaşımları artmaktadır.

Tablo 20: İdeolojik Eğilimler ile Haber Paylaşımları Arasındaki Korelasyonlar (N=219)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1.Sağ-Muhafazakarlık	1	-0.107	-.269**	-0.026	-.149*	-0.129	0.106	-.252**	-0.015	-.233**	-0.027	-0.111
2.Sol-Muhafazakarlık		1	.477**	-.211**	0.054	.151*	0.070	.141*	0.107	0.005	0.027	0.095
3.Sol-Liberal			1	-0.124	0.127	.180**	0.079	.218**	0.096	.155*	0.076	0.099
4.Doğru Haber Paylaşım				1	.137*	-.341**	-.169*	-.349**	-.170*	0.062	.200**	0.12
5.Gerçek Haber Paylaşım					1	.885**	.595**	.744**	.771**	.861**	.847**	.915**
6.Yalan Haber Paylaşım						1	.653**	.871**	.812**	.788**	.709**	.812**
7.Sistem Yanlısı Yalan Haber Paylaşımları							1	.425**	.544**	.521**	.627**	.538**
8.Sistem Karşıtı Yalan Haber Paylaşımları								1	.496**	.746**	.502**	.672**
9.Sistem Nötr Yalan Haber Paylaşımları									1	.591**	.651**	.765**
10.Sistem Karşıtı Gerçek Haber Paylaşımları										1	.620**	.644**
11.Sistem Yanlısı Gerçek Haber Paylaşımları											1	.695**
12.Sistem Nötr Gerçek Haber Paylaşımları												1

**p < 0.01

*p < 0.05

!: Sistem Yanlısı Yalan Haber Paylaşımları için Sperman's rho katsayısı kullanılmıştır.

5.3.2.5. *Sistem Meşrulaştırma ve Sistem Düzeyinde Duygular ile Haber Paylaşımları Arasında Korelasyonlar*

Sistem meşrulaştırma eğilimi ile sistem karşıtı yalan haber paylaşımları arasında negatif yönde, anlamlı ($r = -.32, p < .05$) bir ilişki olduğu görülmektedir. Ayrıca sistem meşrulaştırma ile sistem karşıtı gerçek haber paylaşımları ile de negatif yönde, anlamlı bir ilişki ($r = -.23, p < .05$) vardır. Bu sonuçlar ile uyumlu biçimde sistem düzeyinde pozitif duygular ile sistem yanlısı yalan haber paylaşımları arasında pozitif yönde, anlamlı ($r = .15, p < .05$); sistem karşıtı yalan haber paylaşımları arasında negatif yönde, anlamlı ($r = -.32, p < .05$) ve sistem karşıtı gerçek haber paylaşımları ile negatif yönde anlamlı ($r = -.28, p < .05$) ilişki vardır. Nötr haber paylaşımları söz konusu olduğunda sistem meşrulaştırma veya sistem düzeyinde duygular ile anlamlı ilişkiler söz konusu değildir. Bu sonuçlara göre *Hipotez-16*, *Hipotez-17* ve *Hipotez-18* doğrulanmıştır. Sistem meşrulaştırma eğilimi ve sisteme yönelik pozitif duygular arttıkça yalan veya gerçek ayırt etmeden bireylerin sistem karşıtı haberleri paylaşma eğilimlerinde azalma, sistem yanlısı haberleri paylaşma eğilimlerinde ise artma görülmektedir.

Sistem düzeyinde negatif duygular ile sistem karşıtı yalan haber paylaşımları arasında pozitif yönde, anlamlı ($r = .42, p < .05$); sistem karşıtı gerçek haber paylaşımları arasında pozitif yönde ve anlamlı ($r = .29, p < .05$) ilişki vardır. Sistem-pozitif duygular ve haber paylaşma eğilimleri arasındaki ilişkilere kıyasla sistem-negatif duygular ile haber paylaşma eğilimleri arasındaki ilişkilerin daha güçlü olduğu dikkat çekmektedir. Sistem düzeyinde negatif duygular aynı zamanda yalan haber paylaşımları ile pozitif yönde, anlamlı ($r = .23, p < .05$); gerçek haber paylaşımları ile pozitif yönde, anlamlı ($r = .17, p < .05$) ve doğru haber paylaşımları ile negatif yönde, anlamlı ilişki ($r = -.15, p < .05$) göstermektedir. Bu durum negatif duyguların genel olarak haber paylaşma eğilimlerini arttırdığını düşündürmektedir. Sonuçlar Tablo-21’de incelenebilmektedir.

Tablo 21: Sistem Meşrulaştırma ve Sistem Düzeyinde Duygular ile Haber Paylaşımları Arasındaki Korelasyonlar (N=219)

	1	2	3	4	5	6	7 [!]	8	9	10	11	12
1.Sistem Meşrulaştırma	1	.806**	-.733**	0.058	-0.117	-.138*	0.099	-.327**	0.035	-.236**	0.059	-0.092
2.Sistem Pozitif Duygular		1	-.705**	0.049	-0.115	-0.132	.158*	-.328**	0.04	-.284**	0.063	-0.051
3.Sistem Negatif Duygular			1	-.158*	.170*	.236**	-0.058	.423**	0.035	.296**	0.013	0.113
4.Doğru Haber Paylaşım				1	.137*	-.341**	-.169*	-.349**	-.170*	0.062	.200**	0.12
5.Gerçek Haber Paylaşım					1	.885**	.595**	.744**	.771**	.861**	.847**	.915**
6.Yalan Haber Paylaşım						1	.653**	.871**	.812**	.788**	.709**	.812**
7.Sistem Yanlısı Yalan Haber Paylaşımları [!]							1	.425**	.544**	.521**	.627**	.538**
8.Sistem Karşıtı Yalan Haber Paylaşımları								1	.496**	.746**	.502**	.672**
9.Sistem Nötr Yalan Haber Paylaşımları									1	.591**	.651**	.765**
10.Sistem Karşıtı Gerçek Haber Paylaşımları										1	.620**	.644**
11.Sistem Yanlısı Gerçek Haber Paylaşımları											1	.695**
12.Sistem Nötr Gerçek Haber Paylaşımları												1

**p < 0.01

*p < 0.05

!: Sistem Yanlısı Yalan Haber Paylaşımları için Sperman's rho katsayısı kullanılmıştır.

5.4. Sistem Düzeyinde Duyguları Yordayan Değişkenlere Yönelik Çoklu Regresyon Analizleri

Tez çalışmasında sistem düzeyinde duyguların yordayıcılarına dair incelemeler için regresyon analizi yapılmıştır. Negatif ve pozitif sistem düzeyinde duygulara dair analiz için değişkenler (gelir düzeyi, eğitim düzeyi, biliş ihtiyacı, bilişsel yansıtma, grup meşrulaştırma, politik grup, sağ -muhafazakârlık, sol-muhafazakârlık, sol-liberallik, sistem meşrulaştırma) “enter” yöntemi ile modele eklenerek çoklu regresyon analizine tabi tutulmuştur. Bulgularda değişkenlerin standardize edilmiş R^2 değerleri paylaşılmıştır.

Sisteme düzeyinde negatif duygulara dair çoklu regresyon analizi sonuçları anlamlıdır $F(12, 194) = 32.284, p < .001$. Değişkenler sistem düzeyinde negatif duygulara dair varyansın %64’ünü açıklayabilmektedir. Negatif sistem düzeyinde duyguları yordamada bireysel negatif duyguların ($\beta = .230, p < .001$), bireylerin kendilerini sağ, orta, sol olarak tanımladıkları ideolojik grup kimliklerinin ($\beta = -.230, p < .001$) ve sistem meşrulaştırma eğiliminin ($\beta = -.572, p < .001$) istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkili olduğu görülmüştür. Her üç değişkenin de anlamlı etkisi beklendiktir. Bireysel duygular ile sistem düzeyinde duyguların birbirinden tamamı ile ayrışması beklenemez. Bununla birlikte sisteme dair değerlendirmeler, bireylerin ideolojik eğilimleri ve grup aidiyetlerinden etkilenmektedir. Ancak yordayıcılık gücü en yüksek değişkenin negatif yönde anlamlı etki gösteren sistem meşrulaştırma eğilimi olması, sistem düzeyinde duygulardaki varyansı açıklamakta sistem meşrulaştırma eğiliminin öne çıktığını göstermektedir.

Öte yandan, gelir düzeyi, eğitim düzeyi, biliş ihtiyacı, bilişsel yansıtma, sağ muhafazakârlık, sol-muhafazakârlık , sol liberallik gibi değişkenlerin yordayıcı gücü yoktur.

Tablo 22: Sistem Düzeyinde Negatif Duyguları Yordayan Değişkenler

<i>Yordayıcı değişkenler</i>	<i>β</i>
Gelir düzeyi	-.021
Eğitim Düzeyi	-0.21
Biliş İhtiyacı	.066
Bilişsel Yansıtma	.025
Bireysel Duygular	
Pozitif Bireysel Duygular	-.015
Negatif Bireysel Duygular	.230*

Grup Meşrulaştırma	.064
Politik Grup	-.230*
Sağ Muhafazakarlık	.044
Sol Muhafazakarlık	-.032
Sol Liberallik	.103
Sistem Meşrulaştırma Eğilimi	-.572*
F değeri:	32.284*
Standardize R ² Toplam:	.64
p < 0.001	

Sistem düzeyinde pozitif duygulara ilişkin çoklu regresyon analiz sonuçları anlamlıdır $F(12, 194) = 38.889$, $p < .001$. Değişkenler sistem düzeyinde pozitif duygularına dair varyansın %68'ni açıklayabilmektedir. Sistem düzeyinde pozitif duyguları yordamada bireysel pozitif duyguların ($\beta = .093$, $p < .05$), bireylerin kendilerini sağ, orta, sol olarak tanımladıkları ideolojik grupların ($\beta = .133$, $p < .05$) ve sistem meşrulaştırma eğiliminin ($\beta = .677$, $p < .001$) istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkili olduğu görülmüştür. Yordayıcılık gücü en yüksek değişken pozitif yönde anlamlı etki gösteren sistem meşrulaştırma eğilimidir. Sistem düzeyinde negatif duygularda olduğu gibi pozitif duygulardaki varyansı açıklamakta da öne çıkan değişken sistem meşrulaştırma eğilimi olmuştur.

Gelir düzeyi, eğitim düzeyi, biliş ihtiyacı, bilişsel yansıtma, sağ muhafazakarlık, sol muhafazakarlık, sol liberallik gibi değişkenler istatistiksel anlamlı sonuç vermemiştir.

Tablo 23: Sistem Düzeyinde Pozitif Duyguları Yordayan Değişkenler

<i>Yordayıcı değişkenler</i>	<i>β</i>
Gelir düzeyi	.018
Eğitim Düzeyi	-.083
Biliş İhtiyacı	.042
Bilişsel Yansıtma	-.036
Bireysel Duygular	
Pozitif Bireysel Duygular	.093*
Negatif Bireysel Duygular	-.037
Grup Meşrulaştırma	.035
Politik Grup	.133*
Sağ Muhafazakarlık	.085
Sol Muhafazakarlık	-.008
Sol Liberallik	.014
Sistem Meşrulaştırma Eğilimi	.677***
F değeri:	38.889***
Standardize R ² Toplam:	.68
*p < 0.05	
**p < 0.01	
***p < 0.001	

5.5. Yalan Haber Değerlendirmelerini Yordayan Değişkenlere Yönelik Hiyerarşik Regresyon Analizleri

Yalan haber değerlendirmelerini yordayan değişkenleri ve her bir değişkenin yordayıcı rolünü inceleyebilmek için sistem yanlısı ve sistem karşıtı haber değerlendirme puanlarına hiyerarşik regresyon analizi uygulanmıştır. Bu analiz ile tez çalışmasının ana hipotezine bağlı olarak bireysel nitelikteki değişkenler (bireysel duygular, biliş ihtiyacı ve bilişsel yansıtma) ile sosyal nitelikteki değişkenlerin (grup meşrulaştırma, ideolojik eğilimler, sistem meşrulaştırma ve sistem düzeyinde duygular) yalan haber değerlendirmelerindeki varyansın ne kadarını açıkladıklarına dair bir kıyaslama yapılması hedeflenmiştir.

Analize ilk basamakta gelir düzeyi ve eğitim düzeyi demografik değişkenleri, ikinci aşamada bilişsel nitelikler için biliş ihtiyacı ve bilişsel yansıtma değişkenleri, üçüncü aşamada bireysel duygular, dördüncü aşamada grup meşrulaştırma ve ideolojik grup (sağ/orta/sol), beşinci aşamada sistem meşrulaştırma eğilimi ve son olarak sistem düzeyinde duygular eklenmiştir. Her basamakta değişkenler analize “enter” yöntemi ile dahil edilmiştir. Bulgularda değişkenlerin standardize edilmiş R^2 değerleri paylaşılmıştır.

Tablo 24: Sistem Yanlısı Yalan Haber Değerlendirmelerini Yordayan Değişkenler

<i>Yordayıcı değişkenler</i>	β_1	β_2	β_3	β_4	β_5	β_6
Gelir düzeyi	.13	0.14	0.11	0.11	.10	.096
Eğitim Düzeyi	-.17*	-.18*	-.17*	-.08	-.12	-.10
Biliş İhtiyacı		-.054	-.07	.025	.025	.020
Bilişsel Yansıtma		.068	.066	.057	.060	.073
Bireysel Duygular						
Pozitif Bireysel Duygular			0.32	-.01	-.030	-.059
Negatif Bireysel Duygular			-.156*	-.10	-.059	-.032
Grup Meşrulaştırma				.19**	0.12	.115
Politik Grup				.43***	.305***	.234**
Sistem Meşrulaştırma Eğilimi					.268***	.019
Sistem Düzeyinde Duygular						
Sistem Pozitif Duygular						.303**
Sistem Negatif Duygular						-.068
F değeri:	2.56	1.62	2.05	9.67***	10.4***	9.79**
F değişim:		0.69	2.85	30.7	12.3	4.91
Standardize R^2 Toplam:	0.015	0.012	0.03	0.25***	0.29***	0.31**
Standardize R^2 Farkı :	0.024	0.007	0.027	0.222	0.042	0.032

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

İdeolojik grup: sağ/orta/sol olarak kodlanmıştır.

Sistem yanlısı yalan haber değerlendirmelerini yordamada gelir düzeyi, biliş ihtiyacı, bilişsel yansıtma ve bireysel pozitif duyguların anlamlı sonuç vermedikleri görülmüştür. Tablo-24'te analiz sonuçları sunulmuştur. Eğitim düzeyi ilk üç basamakta negatif yönde anlamlı yordayıcı rol üstlenmekte (β değerleri sırası ile -.17, -.18, -.17, $p < .05$) ancak 4. Basamakta bireysel duygu değişkenin eklenmesi sonrasında bu anlamlılığını yitirmektedir. Negatif bireysel duygular modele eklendikleri 4. basamakta negatif yönde anlamlılık gösterirken ($\beta = -.15$, $p < .05$) grup meşrulaştırma ve ideolojik grup değişkenlerinin modele girmesi ile bu anlamlılığını yitirdiği görülmüştür. Grup meşrulaştırma eğiliminin yalnızca modele ilk girdiği 4. basamakta anlamlı yordayıcı rolü olduğu görülmektedir ($\beta = .19$, $p < .05$). İdeolojik grupların ise 4. basamak ve sonrasında anlamlı etkisi olduğu görülmektedir (β 'lar sırası ile .43 $p < .001$, .30 $p < .001$; .23 $p < .05$). Bu durum sistem yanlısı haber değerlendirmelerindeki varyansı açıklamada modele eklenen diğer değişkenlere kıyasla ideolojik grupların daha güçlü bir rolü olduğunu göstermektedir. Sistem meşrulaştırma eğilimi 5. basamakta negatif yönde anlamlı etki gösterirken ($\beta = -.32$, $p > .001$); son basamakta sistem düzeyinde duyguların eklenmesi ile bu etki anlamlılığını yitirmiştir. Sistem-negatif duyguların anlamlı bir yordayıcı gücü görülmez iken sistem-pozitif duygular ($\beta = .30$, $p < .05$) pozitif yönde anlamlı etki göstermektedir. Tüm değişkenlerin yer aldığı model sistem yanlısı yalan haber değerlendirmelere dair varyansın %30'unu açıklamaktadır.

Tablo 25: Sistem Karşıtı Yalan Haber Değerlendirmelerini Yordayan Değişkenler

<i>Yordayıcı değişkenler</i>	β_1	β_2	β_3	β_4	β_5	β_6
Gelir düzeyi	-.043	-.050	-.004	.003	.016	.019
Eğitim Düzeyi	-.045	-.055	-.068	-.118	-.073	-.070
Biliş İhtiyacı		.10	0.144	.095	.096	.075
Bilişsel Yansıtma		.040	0.044	.070	.063	.060
Bireysel Duygular						
Pozitif Bireysel Duygular			-.071	-.046	-.028	-.033
Negatif Bireysel Duygular			.276***	.248***	.190**	.129
Grup Meşrulaştırma				-.020	.075	.047
Politik Grup				-.254***	-.088	-.029
Sistem Meşrulaştırma Eğilimi					-.328***	-.166
Sistem Düzeyinde Duygular						
Sistem Pozitif Duygular						.026
Sistem Negatif Duygular						.297**
F değeri:	.059	0.951	3.898***	4.866***	6.450***	6.135*
F değişim:		1.310	9.62	7.060	16.131	3.866
Standardize R ² Toplam:	-.004	-.001	.078***	.131***	.193***	.216*
Standardize R ² Farkı :		.013	.087	.060	.063	.030

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

İdeolojik grup: sağ/orta/sol olarak kodlanmıştır.

Sistem karşıtı yalan haber değerlendirmeleri için gelir düzeyi, eğitim düzeyi, biliş ihtiyacı, bilişsel yansıtma, bireysel pozitif duyguların anlamlı bir yordayıcı rolü olmadığı görülmektedir. Tablo 25'te analiz sonuçları sunulmuştur. Bireysel negatif duygular modele girdikleri 3. Basamaktan son basamağa kadar pozitif yönde anlamlı yordayıcı etki göstermektedir (β sırası ile .27, .24, .19, $p < .001$). Bu yordayıcı rol sistem düzeyinde duyguların modele girdiği son basamakta istatistiksel anlamlılığını yitirmektedir. Grup meşrulaştırmanın anlamlı bir yordayıcı rolü görülmez iken ideolojik grupların negatif yönde anlamlı rolü vardır ($\beta = -.25$, $p < .001$). Sistem meşrulaştırmanın modele girmesi ile bu rol istatistiksel olarak anlamsızlaşmıştır. Sistem meşrulaştırmanın negatif yönde ($\beta = -.32$, $p < .001$) anlamlı yordayıcısı rolü görülmektedir. Son olarak modele sistem düzeyinde duyguların eklenmesi ile sistem meşrulaştırma eğilimin etkisi anlamsız olarak değişirken sistem düzeyinde negatif duygular pozitif yönde anlamlı etki göstermektedir ($\beta = -.29$, $p < .001$). Sistem düzeyinde pozitif duyguların ise anlamlı bir etkisi yoktur. Tüm değişkenler birlikte sistem karşıtı yalan haber değerlendirmelere dair varyansın %21'ni açıklamaktadır. Analiz sonuçlarına göre sistem yönelimli haber değerlendirmelerinin en güçlü yordayıcıları sistem meşrulaştırma motivasyonu ve sistem düzeyinde duygulardır. Dolayısıyla, Hipotez-7 ve Hipotez-10 doğrulanmıştır. Analiz sonuçları ayrıca yalan haber değerlendirmelerinde sistem meşrulaştırma eğilimi ve sistem düzeyinde duyguların, bilişsel niteliklere kıyasla daha güçlü yordayıcılar olduğunu ifade eden H-13 hipotezinin doğrulandığını göstermektedir.

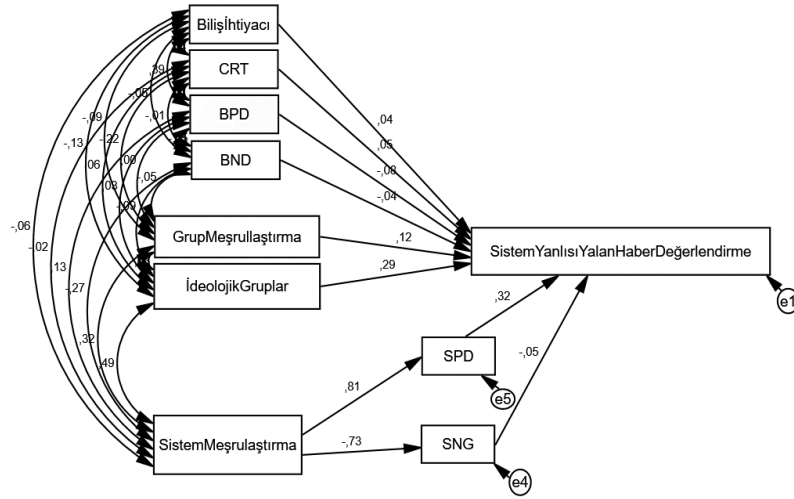
5.6. Yalan Haber Değerlendirmelerinde Rol Oynayan Değişkenlere Dair Yol Analizi

Yalan haber değerlendirmeleri ile ilişkili olabileceği düşünülen değişkenlere dair Şekil-9'da oluşturulan model AMOS programı aracılığı ile yol analizine tabi tutulmuştur. Bu analizle yalan haber değerlendirmelerinde rol oynayan değişkenler arası ilişkileri bütüncül bir şekilde inceleyebilmek amaçlanmıştır.

Modelde öncelikle sistem yanlısı yalan haber değerlendirmeleri incelenmiştir. Modelin göreceli ki-kare indeksi ($\chi^2/df = 6.6$), yaklaşık hataların ortalama karekökü (RMSEA = .16), uyum iyiliği indeksi (GFI = .92), karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI = .89) ve

SRMR = .50 değerleri modelin iyi uyum göstermediğine işaret etmektedir (Schermele-Engel, Moosbrugger, Müller, 2003: 31-43).

Şekil 9: Sistem Yanlısı Yalan Haber Değerlendirmelerde Rol Oynayan Değişkenlere Dair Model

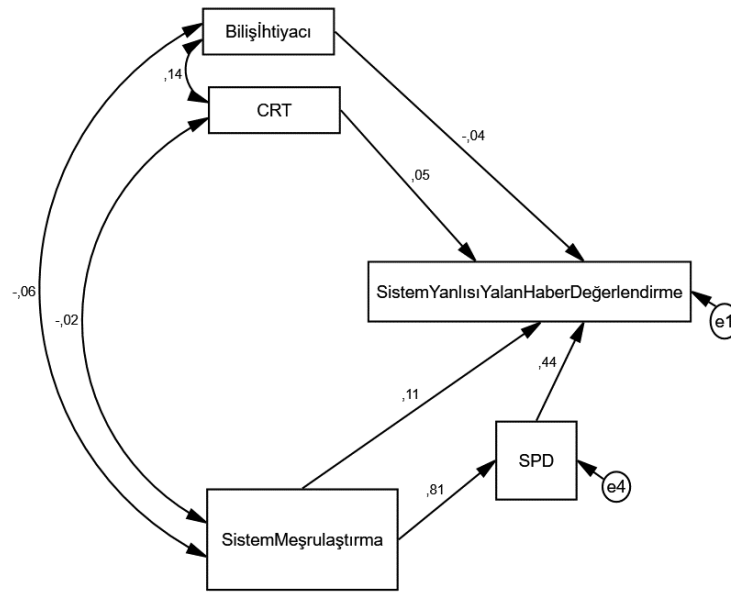
CMIN=93,311; DF=14; CMIN/DF=6,665; p=,000; RMSEA=,161; CFI=,890; GFI=,924

BND: Bireysel Negatif Duygular. BPD: Bireysel Pozitif Duygular; SNG: Sistem düzeyinde Negatif Duygular. SPD: Sistem düzeyine Pozitif Duygular

İkinci aşamada tezin ana hipotezine odaklanılarak model sadeleştirilmiştir. Buna göre yalan haberlere dair değerlendirmede sistem meşrulaştırma eğilimi ve bu eğilime bağlı sistem duygularının bilişsel niteliklere kıyasla daha yordayıcı olacağı hipotezi temelinde sistem yanlısı yalan haber değerlendirmeleri için sistem meşrulaştırma eğilimi, sistem duyguları ve biliş ihtiyacı ile bilişsel yansıtma değişkenlerinin yer aldığı model test edilmiştir. Şekil-10'da sunulan modelde $X^2/sd = 1.08$, CFI = .99, GFI = .99, RMSEA = .01, SRMR = .01 değerleri modelin veriye iyi uyum gösterdiği görülmüştür. Modelde sistem meşrulaştırma motivasyonunun sistem pozitif duygular üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi olduğu ($\beta = .81$, $p < .05$) ve sistem pozitif duyguların sistem yanlısı yalan haber değerlendirmeleri üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi olduğu ($\beta = .53$, $p < .05$) görülmüştür. Buna karşın biliş ihtiyacı ($\beta = .05$, $p > .05$) ve bilişsel yansıtma puanının (CRT) ($\beta = .05$, $p > .05$) sistem yanlısı yalan haber değerlendirmeleri için anlamlı etkileri olmadığı tespit edilmiştir. Bootstrap analizinde 5000 yeniden örneklem ve %95 güven aralığı seçilerek yapılan yol analizi sistem-pozitif duyguların sistem

meşrulaştırma ile sistem yanlısı yalan haber değerlendirmeleri arasında dolaylı etkisinin anlamlı olduğunu göstermiştir ($\beta = .35$, %95 GA [.19, .51]. Modele dair bir diğer önemli husus, sistem meşrulaştırmanın sistem yanlısı haber değerlendirme üzerindeki regresyon katsayısının çok düşük olması, dolayısı ile anlamlı etkisinin görülmemesidir. Bu durum sistem-pozitif duyguların modelde yer almasının bir sonucu olarak görülebilir. Sistem-pozitif duygular, sistem meşrulaştırma ile sistem yanlısı yalan haber değerlendirmeleri arasında aracı bir rol üstlenmektedir. Sistem-pozitif duygular sistem yanlısı yalan haber değerlendirmelerindeki varyansın %64'ünü açıklayabilmektedir.

Şekil 10: Sistem Yanlısı Yalan Haber Değerlendirmelerde Rol Oynayan Değişkenlere Dair Sadeleştirilmiş Model

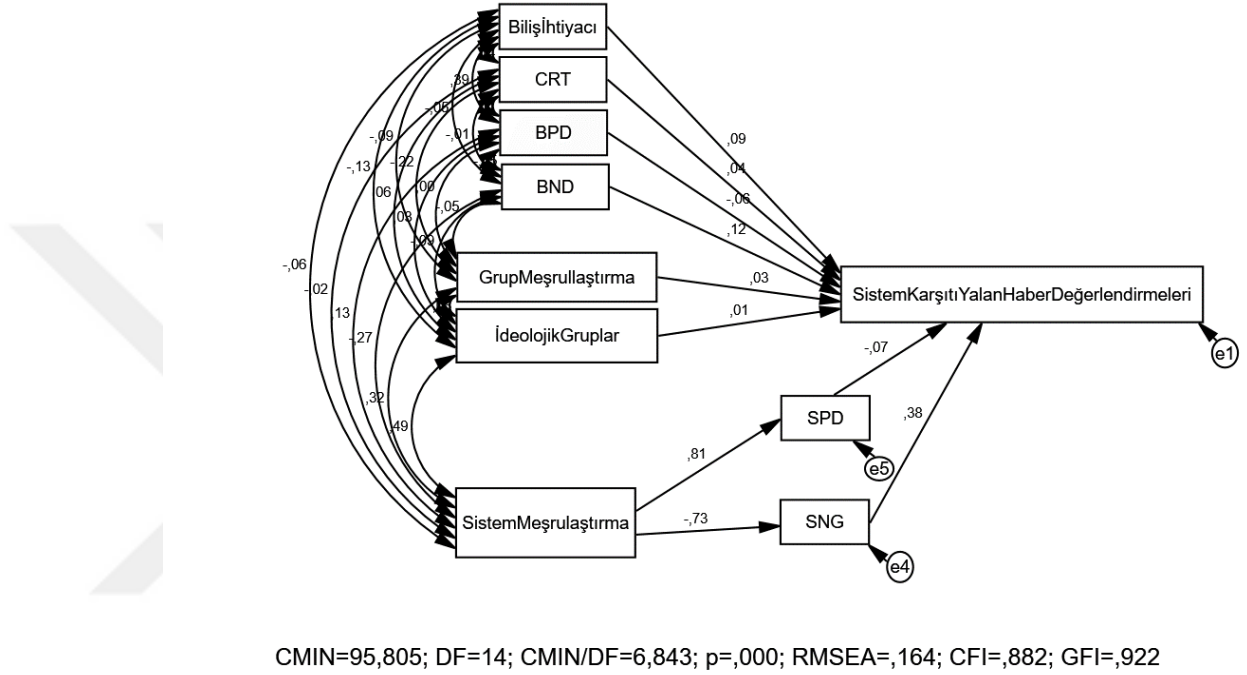

CMIN=2,162; DF=2; CMIN/DF=1,081, RMSEA=.019; GFI=.996;CFI=.999

SPD: Sistem düzeyinde Pozitif Duygular

Sistem karşıtı yalan haber değerlendirmeleri için de öncelikle tez çalışmasında yer alan ilgili tüm değişkenlerin bulunduğu model test edilmiştir. Model Şekil-11’de incelenebilir. Analiz sonucunda elde edilen $X^2/sd = 6.84$, CFI = .88, GFI = .92, RMSEA = .16, SRMR = .05 değerleri modelin veriye iyi uyum göstermediğine işaret etmiştir.

Şekil 11: Sistem Karşıtı Yalan Haber Değerlendirmelerinde Rol Oynayan Değişkenlere Dair Model

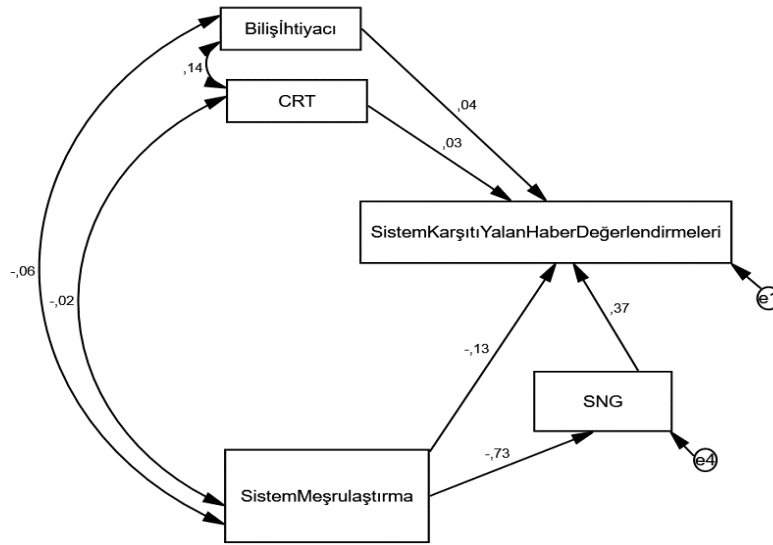
BND: Bireysel Negatif Duygular. BPD: Bireysel Pozitif Duygular; SNG: Sistem Negatif Duygular. SPD: Sistem Pozitif Duygular

Sistem yanlısı yalan haber değerlendirmelerine dair modelde yapılan sadeleştirme işlemi sistem karşıtı yalan haber değerlendirmeleri için de yapılmıştır. Sistem karşıtı yalan haber değerlendirmeleri için sistem meşrullştırma, sistem duyguları ve biliş ihtiyacı ile bilişsel yansıtma değişkenlerinin yer aldığı model test edilmiştir. Şekil-12’de sunulan modelde $X^2/sd=2.11$, CFI = .99, GFI = .99, RMSEA = .068, SRMR = .02 değerleri modelin iyi uyum gösterdiğine işaret etmektedir. Modelde sistem meşrullştırma motivasyonunun sistem negatif duygular üzerinde anlamlı yordama gücü olduğu ($\beta = -.75$, $p < .05$) ve sistem negatif duyguların sistem karşıtı yalan haber değerlendirmeleri üzerinde anlamlı yordayıcı gücü olduğu ($\beta = .42$, $p < .05$)

görülmüştür. Buna karşın biliş ihtiyacı ($\beta = .04$, $p > .05$) ve CRT-2 puanının ($\beta = .04$, $p > .05$) sistem karşıtı yalan haber değerlendirmeleri için anlamlı etkileri olmadığı tespit edilmiştir. Bootstrap analizi sistem meşrulaştırma ile sistem karşıtı yalan haber değerlendirmeleri arasında dolaylı ilişkinin anlamlı olduğunu göstermiştir ($\beta = -.270$, %95 GA[-.42,-.13]. Modelde sistem meşrulaştırmanın sistem karşıtı yalan haberler değerlendirmeleri için anlamlı bir yordayıcılığı olmadığı görülmektedir. Sistem-negatif duygular sistem meşrulaştırma ile sistem karşıtı yalan haber değerlendirmeleri arasında aracı rol üstlenmektedir (Baron ve Kenny, 1986: 1176). Sistem-negatif duygular, sistem karşıtı yalan haber değerlendirmelerindeki varyansın %53'ünü açıklayabilmektedir.

Yol analizi sonuçları Hipotez- 11, 12 ve 13'ün doğrulandığı göstermiştir.

Şekil 12: Sistem Karşıtı Yalan Haber Değerlendirmelerinde Rol Oynayan Değişkenlere Dair Model

CMIN=4,021; DF=2; CMIN/DF=2,011, RMSEA=,068; GFI=,993;CFI=,991

SNG: Sistem Negatif Duygular

5.7. Biliş İhtiyacında Politik Gruplar Arası Farklar

Politik gruplara dair ölçüm için katılımcılara kendilerini politik spektrumda (1 = sol, 2 = sola yakın, 3 = ne sol ne sağ, 4 = sağa yakın, 5 = sağ) nasıl konumlandıklarını sorulmuştur. Elde edilen veriler ile 12 kişilik “sol” ile 30 kişilik “sola yakın” grupları “sol” (n = 42) olarak, 111 kişilik “ne sağ ne sol” grubu “orta” olarak ve 22 kişilik “sağ” ile 44 kişilik “sağa yakın” kategorisi “sağ” (n=66) olarak birleştirilerek yeni gruplar oluşturulmuştur.

Politik grupların biliş ihtiyacı açısından farklılaşıp farklılaşmadığı Tek Yönlü ANOVA ile incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre sol ($M = 3.6$, $SS = 0.7$), orta ($M = 3.3$, $SS = 0.6$) ve sağ ($M = 3.7$, $SS = 0.6$) gruplar arasında biliş ihtiyacı açısından anlamlı düzeyde farklılaşma görülmüştür $F(2, 216) = 3.82$, $p < .05$. Tukey post hoc testi sol ve orta grup arasında anlamlı düzeyde ($p < .05$) farklılık olduğunu göstermiştir. Sol ve sağ grup arasında ($p > .05$) ve sağ ve orta grup arasında ($p > .05$) ise anlamlı farklılıklar görülmemektedir. Orta politik grup, sağ politik gruba kıyasla; sağ politik grup, sol politik gruba kıyasla daha düşük biliş ihtiyacı göstermiştir. Tek yönlü ANOVA’ya dair bilgiler Tablo 26 ve Tablo 27’de yer almaktadır.

5.8. Yalan Haber Değerlendirmeleri ve Paylaşımlarında Politik Gruplar Arası Farklar

Politik grupların sistem yönelimli gruplandırılmış yalan haber değerlendirmelerinin ve paylaşımlarının farklılaştığına dair hipotezleri sınamak amacıyla Tek Yönlü Varyans analizleri yapılarak gruplar arası farklar incelenmiştir.

Tek yönlü varyans analizinde sol ($M = 1.6$, $SS = .74$) orta ($M = 2.2$, $SS = .95$) sağ ($M = 3.1$, $SS = 1.1$) grupların sistem yanlısı yalan haber değerlendirmelerinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür $F(2, 216) = 34.135$, $p < .05$. Tukey post hoc testi, sol ve orta ($p < .05$), sol ve sağ ($p < .05$), sağ ve orta ($p < .05$) anlamlı düzeyde farklılaşma olduğunu göstermiştir. Buna göre politik olarak kendisini sağ görüşlü olarak konumlandıran grup; sol veya orta olarak konumlandıran gruplara kıyasla sistem yanlısı yalan haberlerdeki iddiaları daha fazla doğru/gerçek olarak değerlendirmiştir.

Sistem yanlısı gerçek haberlere dair değerlendirmeler için de gruplar arasında anlamlı düzeyde farklılaşma söz konusudur $F(2, 216) = 24.11$, $p < .05$. Tukey post hoc testi

sonuçlarına göre sol ($M = 3.2$, $SS = 1.1$) ve orta ($M = 3.3$, $SS = 1.01$) grup arasında anlamlı düzeyde bir farklılaşma yoktur; ancak sağ ($M = 4.0$, $SS = 1.1$) ve sol gruplar ile sağ ve orta gruplar sistem yanlısı gerçek haberleri değerlendirmede birbirlerinden anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır ($p < .05$). Sağ politik grup sistem yanlısı gerçek haberlerdeki iddiaları sol gruba kıyasla daha doğru/gerçek olarak değerlendirmektedir.

Sistem karşıtı yalan haber değerlendirmeleri için yapılan tek yönlü ANOVA analizlerinde de sol ($M = 3.9$, $SS = 1.5$), orta ($M = 3.7$, $SS = 1.4$) ve sağ ($M = 2.9$, $SS = 1.2$) grupların sistem karşıtı yalan haberleri değerlendirmede istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür $F(2, 216) = 35.57$, $p < .05$. Tukey post hoc testi sonuçlarına göre sol ve sağ gruplar ($p < .05$), sağ ve orta ($p < .05$) arasında anlamlı düzeyde farklılaşma varken sol ve orta gruplar arasında anlamlı düzeyde fark yoktur. Sol ve orta politik grup, sağ gruba kıyasla sistem karşıtı yalan haberleri daha fazla gerçek/doğru olarak değerlendirme eğilimi göstermiştir. Sistem karşıtı gerçek haberler söz konusu olduğunda ise gruplar arasında anlamlı düzeyde bir farklılaşma olmadığı dikkat çekmektedir ($p > .05$). Tek yönlü ANOVA'ya dair bilgiler Tablo 26 ve Tablo 27'de yer almaktadır.

Politik gruplar arasında nötr haberlere dair değerlendirmelerde ise gerek gerçek nötr gerekse yalan nötr haberler için anlamlı düzeyde farklılaşma görülmemiştir ($p > .05$). Politik gruplar arası kıyaslamalar sistem yönelimli yalan haberleri değerlendirmede gruplar arasında farklar olduğunu göstermiştir. Buna göre H-5 hipotezi doğrulanmıştır.

Tablo 26: Haber Değerlendirmeleri ve Biliş İhtiyacına Dair Ortalama, Standart Sapma Değerleri

Bağımlı Değişkenler	Politik Gruplar	N	Ort.	SS	Min.	Maks.
Sistem Yanlısı Yalan Haber Değerlendirmeleri	Sol	42	1.66	0.74	1.00	4.33
	Orta	111	2.23	0.95	1.00	4.67
	Sağ	66	3.16	1.10	1.00	5.33
	Toplam	219	2.40	1.10	1.00	5.33
Sistem Karşıtı Yalan Haber Değerlendirmeleri	Sol	42	3.92	1.52	1.00	6.00
	Orta	111	3.76	1.43	1.00	6.00
	Sağ	66	2.93	1.28	1.00	6.00
	Toplam	219	3.54	1.45	1.00	6.00
Sistem Yanlısı Gerçek Haber Değerlendirmeleri	Sol	42	3.26	1.12	1.00	6.00
	Orta	111	3.37	1.01	1.00	5.50
	Sağ	66	4.06	1.17	1.00	6.00
	Toplam	219	3.55	1.12	1.00	6.00
Sistem Karşıtı Gerçek Haber Değerlendirmeleri	Sol	40	4.68	1.35	1.00	6.00
	Orta	103	4.36	1.36	1.00	6.00
	Sağ	63	4.15	1.34	1.00	6.00
	Toplam	206	4.36	1.36	1.00	6.00
Biliş İhtiyacı	Sol	42	3.68	0.77	1.67	5.00
	Orta	111	3.34	0.63	1.83	5.00
	Sağ	66	3.36	0.72	1.75	4.67
	Toplam	219	3.41	0.69	1.67	5.00
CRT-2	Sol	42	2.78	.97	1.00	4.00
	Orta	111	3.09	.83	1.00	4.00
	Sağ	66	2.98	.88	.00	4.00
	Toplam	219	3.00	.88	.00	4.00

Tablo 27: Haber Değerlendirmeleri ve Biliş İhtiyacının Politik Gruplara göre Farklılaşp Farklılaşmadığına Dair Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Değişken		Kareler Toplamı	sd.	Kareler Ortalaması	F	p	η^2
Sistem Yanlısı Yalan Haber Değerlendirmeleri	Gruplar Arası	63.972	2	31.986	34.135	<.05	.24
	Grup İçi	202.403	216	0.937			
	Toplam	266.375	218				
Sistem Karşıtı Yalan Haber Değerlendirmeleri	Gruplar Arası	35.577	2	17.788	8.991	<.05	.07
	Grup İçi	427.356	216	1.978			
	Toplam	462.932	218				
Sistem Yanlısı Gerçek Haber Değerlendirmeleri	Gruplar Arası	24.117	2	12.059	10.27	<.05	.08
	Grup İçi	253.611	216	1.174			
	Toplam	277.728	218				

Sistem Karşıtı Gerçek Haber Değerlendirmeleri	Gruplar Arası	6.841	2	3.42	1.855	0.159	.01
	Grup İçi	374.354	203	1.844			
	Toplam	381.194	205				
Biliş İhtiyacı	Gruplar Arası	3.645	2	1.823	3.823	<.05	.03
	Grup İçi	102.993	216	0.477			
	Toplam	106.639	218				
CRT-2	Gruplar Arası	2,845	2	1,422	1,838	.162	.01
	Grup İçi	167,155	216	0,774			
	Toplam	170	218				

Tablo 28: Tüm Hipotezlere Dair Tablo

Hipotezler	Analiz	Bulgu	Hipotezin Desteklenme Durumu
H1: Bilişsel yansıtma ile biliş ihtiyacı. haber değerlendirme puanı, gerçek haberleri değerlendirme arasında pozitif; yalan haberleri değerlendirme arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır.	Pearson Korelasyon	Değişkenler arasında anlamlı ilişkiler yoktur.	X
H2: Bilişsel yansıtma ve biliş ihtiyacı, haber değerlendirme doğruluk puanlarını pozitif yönde anlamlı bir şekilde yordayacaktır.	Basit Regresyon	Değişkenler arasında anlamlı ilişkiler yoktur.	X
H3: Politik grup meşrulaştırma ile sistem yanlısı veya sistem karşıtı haber değerlendirmeleri arasında pozitif yönde ve anlamlı ilişkiler vardır.	Pearson Korelasyon	Politik grup meşrulaştırma arttıkça sağ politik grupta sistem yanlısı haberleri doğru görme eğilimi; sol politik grupta ise sistem karşıtı yalan haberleri doğru görme eğilimi artmaktadır. .	✓
H4: Politik-ideolojik eğilimleri ile sistem yönelimli (sistem yanlısı veya sistem karşıtı) yalan haberlere yönelik değerlendirmeleri arasında pozitif yönde ve anlamlı ilişkiler vardır.	Pearson Korelasyon	Sağ muhafazakarlık ile sistem yanlısı yalan haber değerlendirmeleri, sol muhafazakarlık ve sol liberallik ile sistem karşıtı yalan haber değerlendirmeleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler vardır.	✓
H5: Politik gruplar arasında sistem yanlısı ve sistem karşıtı haber değerlendirmeleri arasında anlamlı farklar vardır.	Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)	Sağ, orta ve sol politik gruplar arasında sistem karşıtı ve sistem yanlısı haber değerlendirmelerini anlamlı düzeyde farklılık vardır.	✓
H6: Sistem meşrulaştırma motivasyonu ile sistem yanlısı yalan haber değerlendirmeleri arasında pozitif. sistem karşıtı yalan haber değerlendirmeleri arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır.	Pearson Korelasyon	Değişkenler arasında beklenen yönde ve anlamlı ilişkiler görülmüştür.	✓
H7: Sistem meşrulaştırma motivasyonu, sistem yanlısı yalan haberleri pozitif yönde sistem karşıtı haberleri negatif yönde yordayacaktır.	Hiyerarşik Regresyon	Sistem meşrulaştırma motivasyonu sistem yanlısı yalan haber değerlendirmelerini pozitif yönde, sistem karşıtı yalan haber değerlendirmelerini negatif yönde anlamlı düzeyde yordamaktadır.	✓

H8: Sistem-pozitif duygular ile sistem meşrulaştırma. sistem yanlısı yalan haber. sistem yanlısı gerçek haber değerlendirmeleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler vardır.	Pearson Korelasyon	Değişkenler arasında beklenen yönde ve anlamlı ilişkiler görülmüştür.	✓
H9: Sistem-negatif duygular ile sistem meşrulaştırma arasında negatif; sistem karşıtı yalan haber değerlendirmeleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkiler vardır.	Pearson Korelasyon	Değişkenler arasında beklenen yönde ve anlamlı ilişkiler görülmüştür.	✓
H10: Sistem-pozitif duygular sistem yanlısı yalan haberleri; sistem negatif duygular sistem karşıtı yalan haber değerlendirmelerini pozitif yönde anlamlı bir şekilde yordayacaktır.	Hiyerarşik Regresyon	Sistem-pozitif duygular sistem yanlısı yalan haberleri; sistem negatif duygular sistem karşıtı yalan haber değerlendirmelerini pozitif yönde anlamlı bir şekilde yordamaktadır.	✓
H11: Sistem-pozitif duygular sistem meşrulaştırma ile sistem yanlısı yalan haber değerlendirmeleri arasında aracı değişken rolü üstlenmektedir.	Yapısal Eşitlik Modeli Analizi (AMOS)	Sistem- pozitif duygular sistem meşrulaştırma ile sistem yanlısı yalan haber değerlendirmeleri aracı rol oynamaktadır.	✓
H12: Sistem-negatif duygular sistem meşrulaştırma ile sistem karşıtı yalan haber değerlendirmeleri arasında aracı değişken rolü üstlenmektedir.	Yapısal Eşitlik Modeli Analizi (AMOS)	Sistem- negatif duygular sistem meşrulaştırma ile sistem karşıtı yalan haberler arasında aracı rol oynamaktadır.	✓
H13: Yalan haber değerlemelerini yordamada sistem meşrulaştırma ve sistem düzeyindeki duygular. biliş ihtiyacı ve bilişsel yansıtma değişkenlerine kıyasla daha güçlü yordayıcıdır.	Hiyerarşik Regresyon ve Yapısal Eşitlik Modeli Analizi (AMOS)	Sistem meşrulaştırma ve sistem düzeyinde duyguların, sistem yönelimli yalan haber değerlendirmeleri için istatistiksel anlamlı yordayıcı etkisi görülürken, biliş ihtiyacı ve biliş yansıtmanın anlamlı etkisi yoktur.	✓
H14: Doğru haber paylaşım puanları ile haber doğruluk değerlendirmeleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler vardır.	Pearson Korelasyon	Doğru haber paylaşım puanları ile haber doğruluk değerlendirmeleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler vardır.	✓
H15: Doğru haber paylaşım puanları ile bilişsel yansıtma ve biliş ihtiyacı puanları arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler vardır.	Pearson Korelasyon	Değişkenler arasında anlamlı ilişkiler yoktur.	X
H16: Sistem meşrulaştırma motivasyonu ve sistem düzeyinde pozitif duygular ile sistem yanlısı yalan haber paylaşımları arasında pozitif, sistem karşıtı yalan haber paylaşımları arasında negatif yönde ilişki vardır.	Pearson Korelasyon	Değişkenler arasında beklenen yönde ve anlamlı ilişkiler görülmüştür. Yalnızca sistem meşrulaştırma ile sistem yanlısı yalan haber değerlendirmeleri arasında anlamlı ilişkiler yoktur.	✓
H17: Sistem düzeyinde negatif duygular ile sistem karşıtı yalan haber paylaşımları arasında pozitif, sistem yanlısı yalan haber paylaşımları arasında negatif yönde ilişki vardır.	Pearson Korelasyon	Değişkenler arasında beklenen yönde ve anlamlı ilişkiler görülmüştür.	✓
H18: Sistem meşrulaştırma motivasyonu ve sistem düzeyinde duygular ile sistem yanlı veya karşıt haber paylaşımları arasında anlamlı; nötr haberler arasında anlamsız ilişkiler vardır.	Pearson Korelasyon	Değişkenler arasında beklenen yönde ve anlamlı ilişkiler görülmüştür.	✓

VI. TARTIŞMA ve SONUÇ

Oxford Sözlüğü tarafından post-truth kavramının yılın kelimesi seçildiği 2016 yılından günümüze kadar sosyal bilimler literatüründe pek çok araştırma, insanların neden belirsiz iddiaları doğru görme eğiliminde olduğu sorusuna odaklanmaktadır (Braisher ve Marsh, 2020: 500-501). Araştırmalar insanların neden komplo teorilerine (Douglas, Uscinski, Sutton ve ark., 2019; Prooijen, 2018), yalan haberlere (Pennycook ve Rand, 2021), astrolojiye (Andersson, 2021), sahte bilime (O'Brien, Palmer ve Albarracin, 2021) inandığını incelemektedir. Bu incelemeler, internet ve sosyal medyanın kamusal bilgi paylaşım ve dolaşım alanları olarak ortaya çıkması ile oluşan bir bilgi ekosistemi krizine işaret etmektedir (Lewondowsky, Ecker ve Cook, 2017: 355, 359). COVID-19 pandemisinin oluşturduğu kaos ortamı da söz konusu bu krizi şiddetlendirmiş; yanlış, belirsiz veya boş iddiaların gerek bireyleri gerekse kamuyu ciddi boyutlarda nasıl etkileyebileceğini göz önüne sermiştir. Dünya Sağlık Örgütü Genel Direktörü Tedros Adhanom Ghebreyesus “Sadece pandemi ile değil; aynı zamanda infodemi ile de mücadele ediyoruz.”¹⁹ açıklaması ile yanlış bilgi yayılımını ifade eden “infodemi” kavramı üzerinden bu duruma dikkat çekmiştir (Nielsen ve ark. 2020: 5). Bu tez çalışmasında post-truth dönem bilgi krizi çerçevesinde yalan haberlerin bireyler tarafından değerlendirilme ve paylaşılma süreçlerinde rol oynayan değişkenler incelenmiştir.

Psikoloji literatüründe yalan haber araştırmaları konuyu ele alma biçimlerine göre üç başlık altında incelenmektedir. Bu başlıklar bilişsel temelli, sosyal temelli ve evrimsel/kültürel temelli yaklaşımlar olarak özetlenebilir (Akar, 2022: 6). Bilişsel temelli yaklaşımlar, zihinsel işlevlere (bilgi işleme, karar verme, dikkat vb.) ağırlık vererek, bireylerin yalan haberleri değerlendirmelerini ve paylaşımlarını incelemektedir (Pennycook ve Rand, 2020; Bago, Pennycook ve Rand, 2020; Pennycook Mcphetres, Zhang, Lu ve Rand, 2020; Pennycook ve Rand, 2019a). Bu incelemelerin temelini ikili bilgi işleme süreçleri (Kahneman, 2011/2015) oluşturmaktadır. Araştırmacılar sezgisel bilgi işleme süreçlerine yatkınlığın, bilişsel yanlılıkların ve dikkatsizliğin dolayısı ile hızlı bilgi işleme süreçlerinin yalan haberlere inanmakta temel faktör olduğunu iddia

¹⁹ <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/munich-security-conference>

etmektedirler (Pennycook ve Rand, 2021: 388). Buna karşın sosyal temelli yaklaşım bireylerin yalan haberlere inanmalarını ve yalan haberleri paylaşımlarını sosyal, özel olarak da politik motivasyonlarına bağlı olarak açıklamaktadır. Bireyler siyasi ideolojilerine ve politik grup aidiyetlerine uygun olan yalan haberlere inanmakta ve onları paylaşmaktadır (Kahan, 2017; Pereira, Harris ve Van Bavel, 2018; Osmundsen ve ark., 2020; Hameleers ve Brosius, 2021). Son olarak evrimsel/kültürel yaklaşım insanlık kültürünü evrensel olarak ele alır, insan topluluklarının antropolojik ve evrimsel gelişimine odaklanır. Bu yaklaşıma göre insanlar gerçekliği, doğruyu ve anlamı olgusal ispatlar ile değil; diğer insanlar ile iletişim kurarak, ortak bir gerçeklik kavrayışı ve ortak değerler üzerinden inşa etmektedir (Lin, Zhang, Oyserman, 2021: 1-2). Bu bağlamda insanlar iletişim kurdukları kişilere güvenmeye eğilimlidir. İnsan bilişi ise karşısındakini anlamaya yönelik biçimde işlemektedir. Bu durum insanların zayıf iddiaları da anlamlı, gerçek veya doğru görmeye eğilimli olmasına sebep olan faktörlerden birisidir. Bu faktörün etkisi, kolektivist zihin yapısının uyarılması ile artmaktadır. Dolayısı ile evrimsel/kültürel yaklaşıma göre, bireylerin yalan haber değerlendirmeleri diğer insanların söylemlerini anlamlandırmaya yönelik motivasyonları ve kolektivist zihin yapısı ile alakalıdır (Lin, Zhang, Oyserman, 2021: 6-7).²⁰

Yalan haber araştırmalarındaki bu üç yaklaşım birbirlerini tamamlayıcı bir nitelik göstermektedir. Buna göre bireyin eylemi, diğer insanlar ile ortak paylaştığı gerçekler, duygular, amaçlar ve motivasyonlar ile şekillenmektedir. Bu süreç insanlığın evrensel olarak paylaştığı kolektivist kültürel bir zihin yapısının sonucudur. Kolektivist zihin yapısı durumsal niteliklere bağlı olarak uyarılmaktadır. Sosyal medya araçlarının yapısı ve algoritmaları, zihnin bu kolektivist yönünü uyaracak biçimde işlemektedir. Bununla birlikte birey tüm insanlar ile ortak fikir, duygu ve amaçları paylaşamaz. Bu paylaşımı sağlayabildiği, kendisi ile benzer olduğunu düşündüğü insanlar ile bir grup oluşturur. Grup oluşumu, bireyin grubu kendi eylemleri için bir referans noktası olarak görmesinin sonucunda; kendi iç grup üyeleri ile ortaklık ve paylaşımlarını güçlendirirken, dış grup

²⁰ Tartışma bölümünde bahsedilen bu üç yaklaşım ve bu yaklaşımlar ile ilgili araştırmalar ayrıntılı olarak tezin giriş bölümünde “post-truth” ve “yalan haber” başlıkları altında tanıtılmıştır.

üyeleri ile farklılıklarını belirginleştirir²¹. Bu durum, bireyin bilgileri değerlendirme sürecinde kendi grubu ve grup kimliği ile uyumlu değerlendirmeler yapmasına yol açan çeşitli bilişsel yanlılıkları ortaya çıkarır. Yalan haberler söz konusu olduğunda, haberlerin politik ve ekonomik içeriği bireylerin kendilerini özdeşleştikleri politik gruplara uygun değerlendirmeler yapmasına sebep olmaktadır. Politik grup kimliği veya ideolojisine uygun şekilde bilgi işlemek, birey için bilişsel açıdan daha hızlı ve kolay olmaktadır. Birey ayrıntılı ve detaylı olarak söz konusu haberin doğruluğunu sorgulamadığı sürece, sezgisel düşünme süreci grup kimliğine uygun şekilde haberi değerlendirmesine yol açmaktadır. Bu şekilde, araştırma sonuçlarının yalan haber değerlendirme ve paylaşım süreçleri için bilişsel, sosyal ve kültürel olmak üzere üç düzey psikolojik yordayıcıları ile tutarlı bir bütün olarak açıklama sunabileceği görülmektedir. Ancak araştırma sonuçları ve bu sonuçlara dair araştırmacıların kanaatleri, bu psikolojik faktörlerden hangisinin daha öncelikli ve önemli olduğuna dair farklılıklar içermektedir. Bilişsel temelli yaklaşımlar analitik düşünme becerisi yüksek olduğunda, yeterli bir zaman verildiğinde ve kişinin dikkatinin haberin doğruluğuna yönelmesi durumunda bireylerin sosyal motivasyonlarının etkisinden uzaklaşarak haberlere dair doğru ayırmalar yapabileceğini savunmaktadır (Pennycook ve Rand, 2020: 399). Buna karşın sosyal temelli yaklaşımlar, kişinin analitik düşünme becerisi yüksek olduğunda dahi yalan haberlere dair değerlendirme ve paylaşımlarının sosyal motivasyonları tarafından belirleneceğini iddia etmektedir. Bireyin ayrıntılı düşünme süreci sosyal motivasyonlarına uygun haberleri doğrulamaya ve rasyonalize etmeye yönelik çalışacaktır (Kahan, 2017: 4).

Bu tez çalışması ile amaçlanan yalan haber araştırmalarında bilişsel temelli yaklaşımlar ile sosyal temelli yaklaşımların önermeleri arasında bir kıyaslama yapmaktır. Bu amaca yönelik katılımcılardan bilişsel temelli yaklaşımlarda sıklıkla kullanılan “Bilişsel Yansıtma Testi” ve bu çalışmada özel olarak tercih edilen “Biliş İhtiyacı Ölçeği” aracılığı ile veriler toplanmıştır. Bilişsel temelde yapılan araştırma sonuçlarından yola çıkarak gerek bilişsel yansıtmanın gerekse biliş ihtiyacının kişilerin yalan haber değerlendirmeleri ve paylaşımları ile anlamlı ilişkiler göstereceği hipotezi üzerinde

²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. “Sosyal Kimlik Kuramı” başlığı

durulmuştur. Ancak araştırmanın sonuçları (diğer araştırma sonuçları ile uyumsuz olarak) bu bilişsel değişkenler ile haber değerlendirme ve paylaşımları arasında anlamlı ilişkiler göstermemiştir. Bu durumun tek istisnası haber değerlendirmeleri için bilişsel yansıtma ile nötr gerçek haber değerlendirmeleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişkidir. Bu sonuç bireylerin haberleri gerçek ya da yalan olarak ayırt edebilmesinde bilişsel becerilerinin rolünün, haberlerin sistemsel yöneliminden etkileniyor olabileceğine işaret etmektedir. Haber paylaşımları için biliş ihtiyacı ile sistem karşıtı yalan haber paylaşımı, nötr yalan haber paylaşımı, sistem yanlısı gerçek haber paylaşımı, nötr gerçek haber paylaşımı, gerçek haber paylaşımı arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir. Bu sonuçlarda gerek sistem yönelimi açısından gerekse gerçek/yalan niteliği açısından farklı haber gruplarına dair haber paylaşımlarının, biliş ihtiyacı ile pozitif yönde ilişkiler göstermesi; biliş ihtiyacının yalan haberlerin paylaşımında bir koruyucu faktör olarak görülmesini güçleştirmektedir. Hatta, biliş ihtiyacının bireylerin çevrelerine dair kapsamlı biçimde bilgi sahibi olmasına yönelik bir gereksinimi ifade ettiği göz önünde bulundurulduğunda, bireylerin her türlü habere ulaşımını ve paylaşımını güçlendirmesi beklendiktir. Biliş ihtiyacı açısından sol politik grubun, sağ gruptan; sağ grubun ise orta gruptan anlamlı düzeyde yüksek olması dikkate değer bir diğer bulgudur. Bu bulgu biliş ihtiyacının bir tutum mu yoksa bilişsel yapıya ilişkin bir nitelik mi olduğu tartışmaları çerçevesinde değerlendirebilir (Gülgöz, Sadowski, 1995: 16). Biliş ihtiyacı bir tutum olarak değerlendirildiğinde ve biliş ihtiyacı ölçeğinin kişilerin beyanına dayanan (*self-report*) bir ölçek olduğu da düşünüldüğünde; liberal grup içersinde bilgi edinimine dair normların etkisi, grup üyelerinin biliş ihtiyacının yüksek olmasını açıklayabilir.

Pennycook ve Rand (2019: 48; 2020: 193) araştırmalarında bilişsel yansıtma ile yalan haber değerlendirme veya paylaşımları arasında ilişkilerin zayıflığına dikkat çekmektedir. Ancak söz konusu araştırmalarda yalan haber değerlendirme ve paylaşımları ile bilişsel yansıtma sonuçları arasında negatif yönde, gerçek haber değerlendirme ve haber değerlendirme doğruluğu arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler görülmektedir. Bu tez araştırmasında ise haber değerlendirmeleri ile bilişsel yansıtma veya biliş ihtiyacı arasında diğer çalışmalar ile benzer yönde anlamlı ilişkiler görülmemiştir. Araştırmaların sonuçlarına dair farklılıklar dikkat çekicidir. Tez

araştırması ile söz konusu araştırmaların bilişsel yansıtma ve yalan haberlere değerlendirmelerine dair veri toplama yöntemleri oldukça benzerdir. Üç araştırmada da bilişsel yansıtma için CRT testi tercih edilirken, yalan haberlere dair veriler için katılımcılara Likert-tipi maddeler aracılığı ile haberlerin doğruluğuna ve paylaşmaya yönelik niyetlerine dair sorular yöneltilmiştir. Araştırmaların sonuçlarına dair farklılık öncelikli olarak farklı toplumlardan katılımcılar ile veri toplanmış olması ile açıklanabilir. Türkiye’de yapılan ve mevcut tez çalışmasının sonuçlarını kıyaslayabileceğimiz başka bir yalan haber araştırmasına rastlanamadığı için bu değerlendirmeler spekülatif düzeyde kalmaktadır .

Bir diğer açıklama da Haber Değerlendirme Formu için seçilen haberlerin nitelikleri üzerinden yapılabilir. Araştırmalarda kullanılan formlar için haberler, bazı doğrulama platformları (bu tez çalışması için: teyit.org ve doğrulukpayı.com.tr; Pennycook ve Rand’in araştırmaları için: snopes.com) ve geleneksel medya araçlarının internet sitelerinden (bu tez çalışması için: CNN.com.tr, BBC.com/turkce vb., Pennycook ve Rand’in araştırmaları için: nytimes.com, washingtonpost.com vb.) seçilmiştir. Araştırmaları kıyaslamak söz konusu olduğunda seçilen haberlerin nitelik bakımından özdeşlikleri tartışmalıdır. Maertens ve ark. (2021) da yalan haber araştırmalarında farklı haber formları üzerinden yapılan incelemelerin, çalışmaların birbirleri ile kıyaslanması ve sonuçların genellenebilmesi adına bir sorun oluşturduğunu ifade etmişlerdir (2021: 4). Ancak haber değerlendirme formunun tüm çalışmalarda ortak kullanılabilecek standardize bir yapısının oluşturulması hayli güçtür. Bu güçlük farklı toplumların farklı toplumsal yapı ve gündemlerin olmasından, haberlerin birçok çalışmada tekrar ediliyor olmasının muhtemel katılımcıların o haberleri duyma ihtimalini arttırmasından ve haberlerin zaman içinde yalan veya gerçek niteliğini kaybedebilecek olma ihtimalinden kaynaklanmaktadır (Maertens ve ark, 2021: 40-41). Buna karşın mevcut araştırmalarda haber değerlendirme formların oluşturulurken toplumların gündeminde yer alan haberlerin seçilmesi, formun günlük hayatta karşılaşılan yalan haberleri temsil gücünü yüksek olmasını sağlamaktadır.

Bu tez çalışmasında sosyal temelli yaklaşımların önermelerini sınamak için ise Sosyal Kimlik Kuramı ile Sistem Meşrulaştırma ve Sistem Düzeyinde Duygular olmak üzere iki kuramsal yaklaşım çerçevesinde veri toplanmıştır. Sosyal Kimlik Kuramı

çerçevesindeki incelemeler için politik gruplara dair veriler kullanılmıştır. Katılımcıların ideolojik eğilimlerine ve kendilerini ideolojik olarak sağ, orta veya sol gruplardan hangisinde gördüklerine dair veri toplanmıştır. Sistem Meşrulaştırma Kuramı çerçevesinde yapılacak incelemeler için ise bireylerin sistem meşrulaştırma düzeyleri ve sistem düzeyinde duygularına dair ölçümler alınmıştır. Bu bağlamda kuramlar temelinde ortaya çıkan değişkenlerin (politik grup meşrulaştırma, ideolojik eğilim, sistem meşrulaştırma ve sistem düzeyinde duygular) yalan haber değerlendirme ve paylaşımları ile ilişkilerinin incelenmesi ve hangi değişkenlerin daha belirleyici olduğuna dair kıyaslamaların yapılması hedeflenmiştir.

Bu tez çalışmasının kuramsal çerçevesinin Sistem Meşrulaştırma Kuramı ve Sistem Düzeyinde Duygular Yaklaşımı temel alarak şekillendirilmesi, Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasal atmosferi ile ilgilidir. Bu kuramsal seçimde, Türkiye'nin mevcut yapısının “Yeni Türkiye” olarak nitelendirilmesine sebep olan sistemsel değişimler geçirdiği göz önünde bulundurulmuştur (Bora, 2016: 327). Alternatif olarak görülebilecek ideolojik temelde politik grup kimliklerine dayalı bir incelemenin Türkiye'nin mevcut durumu ile yeteri kadar örtüşmeyebileceği ihtimali göz önünde bulundurulmuştur. Bu düşüncede siyasi ve sosyal sistemdeki değişimin, grupların sistem içindeki pozisyonlarını da değiştirebileceği; dolayısı ile bireylerin kendilerini bağlı hissettikleri politik gruplara dair yeniden bir değerlendirme sürecine girebilecekleri fikri etkili olmuştur. Bu bağlamda partizanlığın ve ideolojinin yalan haber değerlendirmelerini yordayacağını bulgulayan Pereira, Harris ve Van Bavel (2018) kimlik ve ideoloji arasındaki ilişkinin ağırlıklı olarak iki partinin önce çıktığı (Demokrat ve Cumhuriyetçi gibi) politik sistemlerde anlamlı sonuç vereceğini; çok partili politik sistemler için bu durumun değişebileceğine dair uyarıda bulunmaktadır (2018: 56). Türkiye örneğinde her ne kadar ikili ittifaklara ayrılmaktan bahsetmekten mümkünse de bu ayrışma ve tarafların kendi içlerinde ortaklığının, ideolojiler ve kimlikler temelinde şekillendiğini söylemek güçtür. Söz konusu ittifaklar 2017 ve 2018 yıllarında anayasa ve hükümet sisteminde yapılan değişiklikler sonrası birer zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır (Savut, 2020: 45). Bu değişikliğin yakın zamanda meydana geldiği de göz önünde bulundurulduğunda, siyasi grup kimlikleri ve bu kimlikler bağlamında bireylerin zihninde şekillenen prototipler muğlaklık içerebilir.

Dolayısı ile kimliğe bağılı unsurların belirleyiciliğinin Türkiye örneklemini için şaibeli olacağı düşünülmüştür. İttifaklar temelindeki ayrımın, siyasi ve kamusal sistemin yapısındaki değişimlere yönelik tavrın bir ürünü olduğu üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda mevcut sisteminin kişiler tarafından meşru, kalıcı, adil olarak görülüp görülmediğine dair unsurlar ön plana çıkarak Sistem Meşrulaştırma Kuramı çerçevesinde bir değerlendirmenin gerekliliğine işaret etmiştir.

Politik grup meşrulaştırmaya dair analizler, politik grup meşrulaştırma arttıkça sol-muhafazakârlık, sistem meşrulaştırma, sistem düzeyinde pozitif duygular, sistem yanlısı yalan haberlerin doğruluğuna dair inancın arttığına işaret etmektedir. Grup meşrulaştırma ve sistem meşrulaştırma arasında anlamlı bir ilişki görülmesi araştırmadaki katılımcıların mevcut sistem içerisinde görece yüksek statülü konumda olduğuna da işaret olabilir (Jost ve Thompson, 2000: 230; Jost ve Burger, 2000: 303). Katılımcıların gelir düzeyi ve eğitim düzeyinin yüksekliği de bu çıkarımı destekler niteliktedir.

Sağ politik grup içinde grup meşrulaştırma eğilimi arttıkça sistem yanlısı yalan haberleri doğru olarak değerlendirme ve sistem yanlısı gerçek haberleri paylaşma eğiliminin arttığı; sol politik grupta ise sistem karşıtı yalan haberleri doğru görme eğilimi ve sistem karşıtı gerçek haberleri paylaşma eğiliminin arttığı görülmüştür. Sonuçlarda haber değerlendirmeleri ile paylaşımları arasındaki farklılık dikkat çekicidir. Her iki politik grupta da yalan haber paylaşımları için anlamlı ilişkiler görülmez iken gerçek haber paylaşımlarında anlamlı ilişkiler vardır. Haber paylaşımlarına dair bu sonuç literatür ile uyumludur. İnsanlar yalan haber paylaşmış olmanın kendi itibarları ve öz-imajları üzerindeki zararından kaçındıkları için kendi politik görüşleri ile uyumlu dahi olsa haber paylaşımı yapmaktan çekinmektedir (Altay, Hacquin ve Mercier, 2020: 2). Paylaşımlara dair yalnızca bir niyet sorgulaması yapılması çalışmanın bir eksikliğidir. Ancak bulgular incelendiğinde bireylerin kendi politik gruplarının itibarına uygun yalan haberler yerine gerçek haberleri paylaşma eğilimlerinin olması, yalan ve gerçek haberler arasında niteliksel bir farklılığın olduğunu da düşündürmektedir. Katılımcılar böylesi bir farklılığı izleyerek sistem eğilimleri ve politik gruplarına uygun dahi olsa yalan haberleri ayırt ederek paylaşma eğilimi sergilememiş olabilirler.

İdeolojik eğilimler ile yalan haber değerlendirme ve paylaşımları arasında hipotezlerde öngörülen şekilde ilişkiler saptanmıştır. Buna göre sağ-muhafazakârlık arttıkça sistem yanlısı yalan haberleri gerçek olarak değerlendirme ve paylaşma eğilimi artmakta; sol-muhafazakârlık ve sol-liberallik arttıkça sistem karşıtı yalan haberleri gerçek olarak değerlendirme eğilimi artmaktadır. Sağ-muhafazakârlık ile sistem korumaya yönelik haber değerlendirmeleri (sistem yanlısı haberleri gerçek olarak, sistem karşıtı haberleri ise yalan olarak değerlendirme) arasında güçlü ilişkiler görülmektedir. Bu sonuçlar sağ-muhafazakarlığın sistemde olabilecek değişimlere hassas olması sebebiyle sistem meşrulaştırma eğilimini güçlendirdiğine dair literatür ile uyumludur (Jost ve Hunyady, 2005: 262; Jost, Glaser, Kruglanski ve Sulloway, 2003: 350). Benzer bir durum sol-liberalizm ile sistem eleştirel haber değerlendirmeleri arasındaki korelasyonların, sol-muhafazakârlık ile sistem eleştirel haber değerlendirmeleri arasındaki korelasyonlara kıyasla daha güçlü olması ile de görülmektedir. Türkiye'nin mevcut sistemi sağ-muhafazakâr bir yönetime sahip olmasına rağmen sol ideoloji kendi içerisinde muhafazakârlık veya liberalliğe bağlı olarak sistem eleştirel haber değerlendirmelerinde farklılık göstermiştir. Bu bulgular literatürde yalan haberlere inanma eğilimde muhafazakârlığın liberalliğe kıyasla daha etkili olduğuna dair diğer araştırma sonuçları ve haber değerlendirme ve paylaşımlarında ideolojik asimetri görüldüğüne dair araştırmacıların kanaatleri ile uyumludur (Lawson ve Kakkar, 2021; Michael ve Breaux, 2021; van der Linden, Panagopoulos ve Roozenbeek, 2020; Pennycook and Rand, 2019). İdeolojik eğilimler ile haber paylaşımları arasında ilişkiler incelendiğinde ise sağ-muhafazakarlık eğiliminin, sistem karşıtı yalan veya gerçek haberleri paylaşmayı azalttığı; sol-liberallik eğiliminin ise arttırdığı dikkat çekmektedir. Sistem yanlısı haber paylaşımları ile herhangi bir ideolojik eğilim arasında ve sol-muhafazakarlık eğilimi ile sistem karşıtı haber paylaşımları arasında anlamlı ilişkiler görülmemektedir. Nötr haber değerlendirme ve paylaşımları ile ideolojik eğilimler arasında ise anlamlı ilişkiler yoktur. Nötr haberler söz konusu olduğunda anlamlı ilişkilerin görülüyor olması sistem yanlısı veya karşıtı haber değerlendirme ve paylaşımlarında sosyo-politik değişkenlerin etkili olduğuna dair argümanları desteklemektedir.

Sonuçlar, ideolojilerin dünyayı anlamlandırma ve varoluşsal tehditten kaçınma gibi varoluşsal motivasyonlar kadar paylaşılan gerçeklik çerçevesinde kişiler arası ilişkileri

sürdürmeyi sağlayan ilişkisel motivasyonlar ile ilişki olduğunda dair sosyal psikoloji literatürü ile uyumludur (Jost, Ledgerwood ve Hardin, 2008: 171). Jost, Ledgerwood ve Hardin (2008: 181) muhafazakârlık ve sistem meşrulaştırma eğiliminin yüksek olduğu durumlarda paylaşılan gerçeklik temelinde ilişkisel motivasyonların daha çok öne çıkacağını iddia etmektedirler. Tez araştırması sonuçlarında ideolojilerin, bireylerin haber değerlendirmeleri ve paylaşımlarında önemli bir rol oynadığını ve muhafazakâr ideoloji söz konusu olduğunda ilişkilerin daha da güçlendiğini göstermektedir. Ancak ilişkisel motivasyonların önemli bir rol oynadığına yönelik çıkarım için daha ayrıntılı verilere ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca ideolojilere dair hangi niteliğin yalan haber değerlendirmelerinde öne çıktığı da açık değildir. Katılımcılara ideolojik eğilimleri sunulduğunda ideolojilere dair ayrıntılı tanımlamalar verilmemiştir. Bu durum ideolojik eğilimlere dair sorgulamada, katılımcıların kendilerini ait hissettikleri politik gruplara yönelik bir değerlendirme yapmalarına sebep olmuş olabilir. Politik gruplar (sağ, orta, sol) için ayrı ayrı yapılan analizlerde politik grup meşrulaştırma eğilimi ile sistem yönelimine göre haber değerlendirmeleri arasındaki ilişkiler bu yorumu destekler niteliktedir. Dolayısı ile haber içeriğinin benimsenen ideolojiye dair değerler ile uyumlu olduğu için değil (varoluşsal ve epistemik motivasyonlar); bireylerin kendisini ideolojisi aracılığı ile bir politik grup içerisinde sınıflandırdığı için (ilişkisel motivasyon), haber değerlendirmeleri ile ideolojiler arasında beklendik ilişkiler görüldüğü düşünülmektedir. Ancak bu husus, ideolojiler ve yalan haber değerlendirmelerine ilişkin ileride yapılacak araştırmalarda ideolojilere dair ayrıntılı tanımlamaların katılımcılara sunulması ile test edilmelidir.

Sistem meşrulaştırma ve sistem düzeyinde duygulara yönelik analiz sonuçlarına göre sistem meşrulaştırma ve sistem-pozitif duyguların sistem korumaya yönelik, sistem-negatif duygular ile sistem eleştirel haber değerlendirmeleri ve paylaşımları arasında hipotezlerde beklenen şekilde ilişkiler bulunduğu görülmektedir. Sistem meşrulaştırma eğilimi ve sistem-pozitif duygular arttıkça sistem yanlısı haberleri gerçek olarak değerlendirme ve paylaşma artarken, sistem karşıtı haberleri yalan olarak değerlendirme artmıştır. Sistem-negatif duygular söz konusu olduğunda da tam tersi ilişkiler görülmektedir. Sistem düzeyinde duygular, sistem meşrulaştırma eğilimine kıyasla haber değerlendirmeler ile daha güçlü ilişkiler göstermektedir. Ayrıca yalan haber

değerlendirme ve paylaşımları söz konusu olduğunda (gerçek haberlere kıyasla) sistem düzeyinde duygular ile ilişkilerin güçlendiği de dikkat çekmektedir. Bu sonuçlar yalan haber çalışmaları için duyguların ihmal edilemeyecek kadar önemli olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca bu bulgular da dolaylı olarak yalan haberlerin gerçek haberlere kıyasla bireylerin duygularını uyaracak biçimde üretildiğine dair iddiaları destekler niteliktedir (Bayer ve ark., 2020: 82).

Sistem yanlısı ve sistem karşıtı haber değerlendirmelerine ayrı ayrı yapılan regresyon analizleri de sistem düzeyinde duyguların, haber değerlendirmelerinde belirleyici rolü sebebi ile öne çıktığını göstermektedir. Sistem yanlısı yalan haber değerlendirmeleri için yapılan regresyon analizinde, sistem düzeyinde duygular hariç tüm değişkenler modele dahil edildiğinde yalnızca sağ politik grupta olma ve sistem meşrulaştırma eğiliminin anlamlı ve pozitif yönde sistem yanlısı yalan haber değerlendirmelerini yordadığı görülmektedir. Sistem-pozitif duygular analize dahil edildiğinde ise, sağ politik grupta olmanın anlamlı etkisi devam ederken sistem meşrulaştırma eğiliminin yordayıcı anlamlı etkisi kaybolmaktadır. Sistem karşıtı haber değerlendirmeleri için de benzer bir durum söz konusudur. Sistem karşıtı yalan haberler söz konusu olduğunda tüm değişkenler analize dahil edildiğinde yalnızca sistem-negatif duyguların anlamlı yordayıcı etkisi görülmektedir. Bu durum haber değerlendirmeleri sürecinde sistem meşrulaştırma eğiliminin duygusal yönünün öne çıktığı şeklinde yorumlanabilir. Yapısal eşitlik modeli aracılığı ile yapılan yol analizleri de bu bulguyu desteklemektedir. Analiz sonuçlarına göre sistem düzeyinde duygular, sistem meşrulaştırma ve haber değerlendirmeleri arasında tam aracı bir rol oynamaktadır. Regresyon analizleri, sistem yanlısı yalan haber değerlendirmelerindeki varyansın en yüksek oranda sistem-pozitif duygular ve sağ politik grupta olma tarafından açıklandığını gösterirken; sistem karşıtı yalan haber değerlendirmelerindeki varyansın yalnızca sistem-negatif duygular tarafından açıklandığını göstermektedir. Bu sonuçlar Türkiye güncel siyasal sistemi içinde sistemi meşru görmek ile sistemi yöneten sağ grubu meşrulaştırma arasındaki ilişkinin güçlü olduğuna dair bir öngöründe bulunmayı mümkün kılmaktadır. Söz konusu bu öngörü de ileride yapılacak yalan haber araştırmalarında sistem meşrulaştırma ile sistemi yöneten siyasal grupla özdeşleşme veya politik gruba yönelik pozitif duygulara gibi farklı değişkenler aracılığı ile ayrıntılı

biçimde incelenmelidir. Bu tez çalışmasında ayrıca sağ-orta ve sol gruplar arasında sistem yanlısı ve sistem karşıtı yalan haber değerlendirmelerinin farklılaştığı görülmüştür. Kendisini sağ ideolojik grupta sınıflandıran katılımcılar, sol grupta sınıflandıranlara kıyasla sistem yanlısı yalan haberlere daha fazla inanma eğilimi göstermiştir. Öte yandan, sol ideolojik grupta bulunan katılımcılar sağda bulunanlara kıyasla sistem karşıtı yalan haberleri daha fazla gerçek olarak değerlendirme eğiliminde olmuşlardır.

Sistem meşrulaştırma ve sistem düzeyinde duygular üzerinde yapılan analizlerde ortaya çıkan bir diğer husus, Türkiye toplumu ve sistemine dair sorgulamada bireylerin sistem kavramını nasıl ele aldığı ile ilgili muğlaklıktır. Katılımcıların Türkiye sistemi içerisinde son yirmi yılda gerçekleşen değişimleri göz önünde bulundurarak mevcut sisteme dair bir değerlendirme mi, yoksa daha genel bir değerlendirme mi yaptıkları net değildir. Bu muğlaklık çalışmanın bir sınırlılığı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu tez çalışmasında sistem yanlısı veya sistem karşıtı yalan haberler değerlendirmeleri için ele alınan gerek bireysel gerekse sosyal düzeyde değişkenlerin tamamı ile oluşturulan modellerin yapısal eşitlik modeli ile yapılan yol analizleri sonucu veriye iyi uyum sağlamadığı görülmüştür. Her ne kadar tez çalışmasının amacı haber değerlendirmelerini yordayan kapsamlı bir model oluşturmak olmasa da literatürde haber değerlendirmeleri ile ilişkili olduğu görülen bazı değişkenlerin yer aldığı bu kapsamlı modelin anlamlı sonuç vermesi beklenmiştir. Modelin çok fazla değişkeni içerdiği ve örneklem sayısına hassas RMSEA, SRMR değerlerinin istenen aralıkta olmadığı göz önünde bulundurulduğunda daha geniş bir örneklem ile test edilmesinin sonuçları değiştirebileceği düşünülmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018: 346).

Tez çalışmasının bilişsel ve sosyal psikolojik nitelikte değişkenlerin kıyaslanmasını içeren ana hipotezi çerçevesinde, yalnızca biliş ihtiyacı ve bilişsel yansıtma değişkenleri ile sistem meşrulaştırma ve sistem düzeyinde duyguların yer aldığı sadeleştirilmiş modeller hem sistem yanlısı haber değerlendirmeleri hem de sistem karşıtı haber değerlendirmeleri için anlamlı sonuçlar vermiştir. Söz konusu modellerin veriye iyi uyum gösterdiği görülmüştür. Modeller içerisinde biliş ihtiyacı ve bilişsel yansıtma değişkenleri anlamlı değildir. Dolayısı ile yalan haber değerlendirmeleri için sistem

düzeyinde duyguların anlamlı yordayıcı rollerinden bahsedilebilirken, biliş ihtiyacı ve bilişsel yansıtma değişkenlerinin böyle bir rolü görülmemiştir. Bu bağlamda tezin ana hipotezi doğrulanmıştır.

Özetle, bu tez çalışmasında bireylerin yalan haber değerlendirmelerinde sistem meşrulaştırma motivasyonu, sistem düzeyinde duygular, ideolojiler ve bireyin kendisini bir politik grup içerisinde sınıflandırması gibi faktörlerin etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Buna karşın biliş ihtiyacı ve bilişsel yansıtma değişkenlerinin haber değerlendirmelerinde istatistiksel olarak anlamlı bir yordayıcı rolü olmadığı görülmüştür. Bu sonuç yalan haberlerin yalnızca bir yanlış bilgi olgusu olarak ele alınmasının yetersizliğini ortaya koymaktadır. Bu durum, yalan haberler ele alınırken yapılacak hakikat sorgulamasına dair bir çerçeve belirlenmesi gerektiğini göstermektedir. Yalan haberler söz konusu olduğunda incelenmesi gereken hakikatler, olgusal hakikatlerdir (Ünal, 2021: 7).²² Bilişsel temelde yapılan yalan haber araştırmalarında, bireylerin rasyonel hakikatleri değerlendirmekte etkili olabilecek zihinsel becerilerinin (örn. bilişsel yansıtma) olgusal hakikatleri değerlendirmedeki rolü incelenmektedir. Bu inceleme, rasyonel hakikatlere ulaşmak için gerekli zihinsel beceriler ile olgusal hakikatlere dair muhakemeler arasındaki ilişkiyi görmek açısından önemlidir ancak haber değerlendirmelerini belirleyen süreçleri keşfetmek söz konusu olduğunda yetersizdir. Çünkü çalışmalarda kullanılan bilişsel yansıtma gibi bilişsel niteliklere dair ölçeklerin ölçmeyi amaçladığı hakikat ile yalan haberler söz konusu olduğunda değerlendirilmesi gereken hakikat birebir örtüşmemektedir. Rasyonel hakikatlerin zıttı bilgisizlikten kaynaklanan yanlışlar veya yanılsamalar iken olgusal hakikatlerin zıttı kasıtlı biçimde yapılan yanlış, yani yalandır (Arendt, 2012: 277). Bu çerçevede yalana dair değerlendirmeler, olgusal hakikatler göz önünde bulundurularak yapılmalıdır ve kaçınılmaz olarak sosyal motivasyonları gündeme getirmektedir. Bu çerçeveye yalan haberlerin yalnızca toplumsal hayatı ve siyaseti ilgilendiren konular için söz konusu olmadığı; örneğin, bilimsel konularda da gündeme geldiği üzerinden bir eleştiri getirilebilir. Ancak bu noktada bugün yalan haberler üzerinden tartışılan bilimsel hususların post-truth dönem içerisinde her şeyin siyasallaşmasından pay aldığı hatırd

²² Rasyonel ve olgusal hakikat ayırımına dair detaylı bilgiler tezin giriş bölümünde “Post-truth çağ” başlığı altında sunulmuştur.

tutulmalıdır (Ünal, 2021: 79). Bu siyasallaşma süreci, post-truth dönemde gittikçe artan politik kutuplaşma tarafından beslenmekte ve toplumu ilgilendiren her konuya (Covid-19 pandemisi sürecinde aşı tartışmalarında olduğu gibi) sirayet etmektedir (Ünal, 2021: 76).

Post-truth çağ tanımlamasından yola çıkarak söylenebilir ki yalan haberler, bireylerin yalan veya yanlış bilgiye dair değerlendirmelerinin değil; sosyal gerçekliğe dair değerlendirmelerinin bir sonucudur. Bir bilginin doğruluğuna dair detaylı değerlendirme bireyin “Bu bilgi diğer bildiklerim ile uyuyor mu”, “Bilgi kendi içerisinde tutarlı mı” sorularının yanı sıra “Bu bilgi güvenilir bir kaynaktan geliyor mu?” ve “Diğer insanlar bu bilginin doğruluğuna inanıyor mu?” sorularını içermektedir (Lewandowsky, Ecker, Seifert, Schwarz ve Cook, 2012: 112). Diğer kişilerin söz konusu bilgiye dair tutumu, bireyin bilginin doğruluğuna dair değerlendirmelerinde önemli bir kriterdir. Birey, bir haber ile karşılaştığında sosyal veya politik mevcut bilgileri, motivasyonlarıyla şekillenen ve diğerleri ile ortak paylaştığı gerçekliğe bağlı bir değerlendirme yapmaktadır. Bu gerçekliğe dair hangi unsurların haber değerlendirmesinde etkili olacağı ise haber içeriğine ve dolaşımına bağlıdır. Haberin, sosyal medya platformlarında olduğu gibi bireyin kendisi gibi düşünen kişiler aracılığı ile bireye ulaşması ve politik mevcut sistemi veya bir politik grubu ilgilendiren bir bilgi içermesi gibi unsurlar belirleyicidir.

Bireyin haber değerlendirmelerinde toplumsal ve politik grupların etkili olmasını açıklayan faktörlerden birisi güven duygusudur. Pek çok araştırmada bireylerin yalan haberlere neden inandığı sorusu medya, politik, bilimsel kurumlara güvensizlik üzerinden açıklanmaktadır (van Prooijen ve ark., 2022; Zimmermann ve Kohring, 2020; Pennycook, McPhetres, Bago ve Rand, 2020; Ognyanova, Lazer, Robertson ve Wilson, 2020; Roozenbek ve ark., 2020). Post-truth dönemde kurumsal güven eksikliğinin gruplar arası çatışmalara etkisi, Allport’un *Gruplar Arası Temas Hipotezinde (Intergroup Contact Theory)* temasın önyargıyı azaltmaya yönelik işlevi için sağlanması gereken koşullardan biri olarak bir üst otorite desteği önermesi üzerinden düşünülebilir (Allport, 1954/1979: 281; Pettigrew, 1998: 67). Grupları ortak bir gerçeklik zemininde buluşturabilecek ve güvenilir bir otorite olarak kabul görecekt kurumların yetersizliği, sosyal medya gibi çevrimiçi gruplar arası temas alanlarında tehdit algısı ve kaygıyı

arttıran bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır (Pettigrew, 1998: 71). Bu duygular da grupların haber değerlendirmelerindeki farklılıklar aracılığı ile çatışmalar oluşturmaktadır.

En temel sosyal duygu olarak tanımlanan güven, sosyal hayat ve insanların güvenilir, dürüst, samimi ve işbirlikçi olacağına dair içsel yönelim olarak tanımlanır (Mayo, 2015: 287). Yalan haberlerin herhangi bir yanlış bilgi olarak değil, olgusal hakikatlere zıt bir “yalan” olarak incelenmesi gerektiği argümanı üzerinde durulduğunda; güven duygusu, bu inceleme için olmazsa olmaz bir nitelik kazanmaktadır. Bu bağlamda son dönem yalan haber araştırmalarında “güven” üzerine odaklanıldığı göz önünde bulundurulduğunda, tez çalışmasında güven duygusuna dair doğrudan ve detaylı verilerin toplanmaması bir eksikliktir. Ancak sistem meşrulaştırmanın araştırmalarda güven ile ilişkili bir motivasyon olarak ele alınıyor olması (Samson, 2018; Tan ve ark., 2016; van der Toorn, Tyler ve Jost: 2011) meşrulaştırma temelinde bir incelemenin de güven ile ilişkili görülebileceğini düşündürmektedir. Gelecek çalışmalarda sistem meşrulaştırma, politik grup aidiyeti ve ideolojilerin haber değerlendirilmelerindeki rolünde sosyal güvenin aracı etkisine dair ayrıntılı analizler, haber değerlendirme sürecini anlamaya katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Reuters Enstitüsünün medya araştırmasının güvene dair bölümünde elde edilen veriler, Yanatma (2018)’ya göre Türkiye’de medyaya güvenin politik eğilimlere dayalı olduğuna işaret etmektedir. Türkiye’den sol politik grup aidiyeti bildiren katılımcıların medyaya güveni %29 iken sağ görüşlü katılımcıların %51’dir (Yanatma, 2018: 22-23). Bu durum sistem meşrulaştırmaya ve politik gruplara dair toplanan verilerin dolaylı bir sosyal güven sorgulaması olarak işlev görüyor olma ihtimalini akla getirmektedir. Bu önermeyi sınayabilmek için sistem meşrulaştırma, politik grup aidiyeti, kurumsal güven ve haber değerlendirmeleri arasındaki ilişkiye dair ayrıntılı incelemeler gerekmektedir.

Psikoloji literatüründe son yıllarda yalan haberler ile mücadele için öneriler içeren pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar Ecker ve arkadaşları (2022) tarafından *reaktif çürütme (debunking)* ve *proaktif çürütme (predebunking)* olarak iki kategoride incelenmektedir. Reaktif çürütme, genellikle belirli bir haberin ortaya çıktıktan sonra yalan veya yanıltıcı olduğuna dair bilgilendirmeyi ifade etmektedir (Ecker ve ark., 2022: 21). Reaktif çürütme stratejisinin yalan haberlere inancı azaltmak adına etkili

olabileceğine işaret eden çalışmalar olsa da iddiaları çürütme ve doğrulamaların, istenilen ölçüde başarılı olamadığı da görülmektedir (Ecker ve ark., 2022: 13; Roozenbeek ve Van der Liden, 2021: 6). Bu başarısızlığa sebep olan doğrulamaya karşı direnç faktörleri arasından bilişsel açıdan Devam Eden Etki (*The Continued Influence Effect*); sosyal açıdan ise bireylerin dünya görüşlerine uyumluluk öne çıkmaktadır (Lewandowsky, Ecker, Seifert, Schwarz ve Cook, 2012: 114, 118). Devam Eden Etki, bir bilgi edinildiğinde o bilginin bellek içerisinde birbiri ile ilişkili bir ağ sistemine dâhil olduğu ve aktive edildiği sürece mevcudiyetini koruduğu ifade etmektedir (Johnson ve Seifert, 1994: 1420). Yalan habere dair doğrulama yapıldığında, haber basitçe değiştirilmemekte veya silinmemektedir. Doğru bilgi ile yanlış/yalan bilgi bir arada kalmaya devam eder; yalnızca hangi bilginin aktive olacağı önem kazanır (Marsh, Cantor ve Brashier, 2016: 2). Bu bağlamda üzerinde durulması gereken doğru bilginin aktivasyonun nasıl sağlanacağıdır (Ecker ve ark., 2022: 16). Bunun için doğrulamaların söz konusu olayın sebep-sonuç ilişkisini ortaya koyacak detayları içermeleri, basit ve anlaşılır bir dil içermeleri ve akılda kalıcı nitelikte olmaları gerektiği üzerinde durulmaktadır (Ecker ve ark., 2022: 17). Doğrulamalar için diğer bir başka direnç faktörü de kişilerin ideolojileri ve dünya görüşleridir. Kişiler kendi dünya görüşleri ile uyumlu olmayan bilgileri daha az tanıdık ve tutarlı bulmakta, daha zor işlemekte ve bilginin güvenilir olmayan bir kaynaktan geldiğine inanmaya daha eğilimli olmaktadır. Bununla birlikte kişinin dünya görüşü ile uygun olmayan doğrulamalar *geri tepme etkisi (back-fire effect)* oluşturabilmektedir (Lewandowsky ve ark., 2012: 119). Bu bağlamda Lewandowsky doğrulamalarda kişilerin dünya görüşlerini tehdit edebilecek bir unsurun olup olmadığının incelenmesi gerektiğini belirtir. Böyle bir tehdit söz konusu olacak ise geri tepme etkisinden mümkün olduğunca korunmak için doğrulmada uygun ve açık bir dil kullanmasını ve dünya görüşü, kimlik veya benlik *olumluma (affirmation)* sağlayacak unsurlar içermesi önerilerinde bulunmaktadır (Lewandowsky ve ark., 2012: 123).

Proaktif çürütme, bireylerin yalan haber ile karşılaşmadan önce doğru bilgilendirilmesi, yalan haberlere dair bilinçlendirilmesi, medya okur-yazarlığının arttırılması yolu ile eleştirel düşüncenin geliştirilmesi, yalan haberlerin nasıl üretildiğine dair tekniklerin öğretilmesi yolu ile aşılama (*inoculation*) yapılması gibi öncül müdahaleleri

içermektedir. Proaktif çürütme stratejileri reaktif çürütmelere kıyasla belirli bir haberi hedef almaları gerekmediği için genellenebilir olmaları açısından avataj sağlamaktadır (Ecker ve ark., 2022: 17). Roozenbeek ve Van der Liden (2021: 5) yalan haberleri doğru veya yanlış bilgi içermeleri üzerinden incelemek yerine haberlerin yanıltıcı (*misleading*), zarar verici özelliklerinin üzerinde durulması gerektiğini iddia etmektedirler. Bu bağlamda haber üretiminin niyetini önceleyen araştırmacılar, yalan haber oluşturma ve yayma süreçlerinde kullanılan stratejileri katılımcıların öğrendiği oyunlar aracılığı ile yalan habere karşı bir aşılama geliştirmeyi amaçlamaktadırlar (Roozenbeek ve Van der Liden, 2021: 7). Bu bağlamda geliştirdikleri oyunlarda²³ katılımcılara oyun içerisinde takipçi sayısı attırmak ve gündem oluşturmak için duygusal olarak uyarıcı bir üslup, polarize bir dil, trollük, komplo teorist açıklamalar ve mantık hataları gibi yalan haberlere dair özellikler birer teknik gibi öğretilmektedir. Oyun aracılığı ile aşılama tekniğinin kullanıldığı pek çok araştırma bu tekniğin bireylerin yalan haberlere inancını azalttığı görülmüştür (Maertens, Roozenbeek, Basol ve van der Linden, 2021: 11-14; Basol, Roozenbeek ve van der Linden, 2020: 6; Roozenbeek ve van der Linden, 2019: 570). Ancak araştırmalarda bu tür bir aşılamanın gerçek haberleri ayırt etme becerisini arttırdığına dair bir bulguya ulaşılmamış (Basol, Roozenbeek ve van der Linden, 2020: 6); bu kez bireylerin gerçek haberleri de yalan olarak değerlendirme eğiliminin arttığı (Roozenbeek ve van der Linden, 2019: 577) görülmüştür. İnsanların kesin bilgileri desteklemeyi sağlayan bilişsel süreçleri ile hatalı, yanlış veya yanıltıcı bilgileri öğrenme, hafızada tutma ve geri çağırmaya dair bilişsel mekanizmalarının ortak olması (Marsh, Cantor ve Brashier, 2016: 32) sebebiyle bu sonuç şaşırtıcı değildir. Bu noktada araştırmaya katılan katılımcıların oyunlardaki teknikleri mi yoksa yalnızca karşılaştıkları her bilgiye şüphe ile yaklaşmaları gerektiğini mi öğrendikleri belirsiz kalmaktadır (Roozenbeek ve van der Linden, 2019: 578). Başka bir deyişle, yalan haberlere karşı bir yöntem olarak görülen doğrulama veya bilinçlendirme çabaları bireyleri genel olarak her habere karşı daha şüpheli ve güvensiz yapmaktadır.

²³ *Bad News*, <https://www.getbadnews.com>; *Harmony Square*, www.harmonysquare.game; *Go Viral!*, www.goviralgame.com; *Cranky Uncle* www.crankyuncle.com

Şüphe, yalan haber ile mücadele için gerek akademik metinlerde (Ecker ve ark., 2021: 22; Lewandowsky ve ark., 2012: 120) gerekse doğrulama platformlarında (Özgür, 2021) önerilmektedir. Bu öneriler ile birlikte Lewandowsky ve ark. (2012: 121) ve Özgür (2021), şüphenin sağlıklı ve makul bir formunun gerekliliğine de dikkat çekmektedirler. Makul şüphenin nitelikli ve derinlikli bir araştırma, tüm kanıtları değerlendirme, tutarlılık gibi özellikler taşıdığı belirtilmektedir (Lewandowsky ve Cook, 2020: 3). Şüphe için benzeri bir ayırım, sağlıklı şüpheyi tanımlamak için eleştirel yaklaşımı ifade eden *skeptisizm* ve sosyal güvensizliği ifade eden *kinizm* kavramları üzerinden yapılmaktadır. Kinizm ve skeptisizm farklı bilişsel stiller olarak, bireylerin iddialara şüphe ile yaklaşmasını ve sorgulamasını getirmektedir (Bensly ve ark. 2022: 96). Ancak kinizm, diğerlerinin eylemlerindeki niyetlerinin kötü olacağına dair yıkıcı bir şüphe iken; skeptisizm, kusurların ve yetersizliğin farkında olarak bu kusurlara belli bir ölçüde hoşgörü içeren yapıcı bir eleştirel tutumdur (Quiring, Ziegele, Schemer, Jakob, Jakobs ve Schultz, 2021: 3498-3499). Literatürde proaktif ve reaktif yürütme stratejileri, eleştirel düşünmeyi ve skeptisizmi geliştirmek adına bilişsel çözüm önerileridir.

Bensly ve ark. (2022), asılsız iddialara duyulan inancı yordayan değişkenleri inceledikleri araştırmalarında, kinizmin en güçlü yordayıcı olarak öne çıktığını ve bireylerin skeptisizm ve kinizm düzeyleri arasında anlamlı ve pozitif yönde ($r = .37, p < .05$) bir ilişki olduğunu görmüşlerdir. Bununla birlikte araştırmacılar kinizmin duygusal yönü güçlü ve sezgisel/hızlı bir bilişsel stil olarak değerlendirilmesini önermektedirler (Bensly ve ark., 2022: 96). Benzer şekilde Newman, Lewandowsky ve Mayo (2022: 1-5), COVID-19 aşılmasına dair yanlış bilgilere inanmanın, ortak kabul gerçekliğe daha az inanma ve alternatif açıklamaları daha çok benimsemeye yol açan bir güvensiz zihin yapısı (*disttrust mindset*) ile ilişkili olduğunu göstermişlerdir. Güvensiz zihin yapısı da Bensly ve ark. (2022) önermelerinde olduğu gibi otomatik ve sezgisel bir yapı olarak tanımlanmaktadır (Mayo, 2015: 311). Araştırmalarda güven, güvensizlik, kinizm gibi olguların öne çıkması bilişsel temelli yaklaşımlarda ele alındığı şekli ile bireylerin analitik veya sezgisel gibi sabit zihin yapılarına sahip olmadığını, bağlama bağlı olarak belli zihinsel stillerin aktive olduğunu (Mayo, 2015: 312, 313) ve bu stillerin de yalan haberlere inanmada etkili olduğuna işaret etmektedir. Tüm bu süreçte de güven duygusu önemli ve belirleyici bir rol oynamaktadır. Bireyler güven duyduğu bir referans

noktasından hareketle haber değerlendirmeleri yapmaktadırlar. Bilişsel aşılama sonucu bireylerin haber ayırt etme becerilerinin arttığına dair özgüvenlerinin yanıltıcı haberleri fark etmede etkili olduğu (Roozenbeek ve van der Linden, 2021: 11) göz önünde bulundurulduğunda, bireyin güven için kendisini referans almasının da önemli olduğu görülmektedir. Güven ve şüphe üzerinden yapılan incelemeler sonucunda şekillenen bilişsel temelli açıklamalar veya çözümler yanlış değil ancak eksiktir. Yalan haberlere inanmaya sebep olan faktörlerin incelenmesinde olduğu gibi yalan haber ile mücadeleye dair literatürde de duyguların rolüne dair incelemelerin ihmal edildiği dikkat çekmektedir (Ecker ve ark. 2021: 24). Şüphe de güven de yalnızca bir bilişsel değerlendirme olarak ele alınmakta, böylece duygusal nitelikleri göz ardı edilmektedir. Teorik ve bilimsel incelemeler açısından şüphe ve güven, istendik (skeptisizm) ve istenmedik (kinizm) olarak tanımlanarak ayrışmalar da gerçek hayat içerisinde bu duyguların etkileri, teorik ayrımlar ile birbirleriyle uyuşmayabilir. Yalan haberlerin ve yanlış bilgilendirmenin arttığına dair farkındalık, şüphe duygusunu uyarmakta, bireylerin kurumlara güvenlerini azaltarak, kurumlardan gelen doğrulamaları reddetmelerine sebep olmakta ve yalan haberlere inancı arttıran bir faktör olarak bir kısır döngü oluşturmaktadır (Thorson, Sheble ve Southwell, 2018: 265).

Yalan haber ile mücadele çalışmaları ağırlıklı olarak yalan haberleri çürütmeye yönelik yapılmaktadır. Doğrulama platformları ve yalan haberlere karşı farkındalık oluşturarak yapılan müdahaleler tekil olarak yalan haberler ile mücadele için etkili yollar olarak karşımıza çıkmaktadır ancak yalan haberlerin kamusal bilgi ekosistemi ve sosyal hayata verdikleri zararlar karşısında etkisiz kalmaktadırlar. Bu bağlamda yalan haber ile mücadelede bireylerin sağlıklı şüphe ve eleştirel düşünme becerilerinin güçlendirilmesi kadar kurumsal güven duygusunun geliştirilmesine, kinizm bağlamdaki güvensizliğin azaltılmasına dair stratejilere de ihtiyaç vardır. Medya, bilim veya demokratik kurumlara güveni arttıracak, toplumsal kutuplaşmayı azaltacak, popülist siyasi söylemlerin etkisini düşürecek müdahaleler de gerekmektedir (Ecker ve ark., 2022: 23-24). Doğrulama süreçlerinde yalan haberlerin duyguları uyardığı göz önünde bulundurularak, gerektiğinde bireylerin tehdit algısı, kaygı, korku, öfke gibi olumsuz duygularını yatıştırmaya yönelik ifadelerin kullanılması müdahale stratejilerine eklenmelidir.

Yalan haber araştırmaları ağırlıklı olarak “İnsanlar neden yalan haberlere inanır ve yalan haberleri paylaşır?”, sorularına odaklanmaktadır. Ancak aynı zamanda insanların nasıl, ne zaman, hangi koşullarda yalan haberlere inandıklarını sorgulamak da gereklidir (Thorson, Sheble ve Southwell, 2018: 265). Yalan haber problemi insanların bilgi sahibi olma ihtiyaçları, insanların yanılabilir yönleri ile haber ve bilgilerin paylaşıldığı bilgi ekosisteminin problemlerinin ortak bir üründür (Thorson, Sheble ve Southwell, 2018: 267). Yalan haberlere inancı, bilişsel fonksiyonlar üzerinden açıklamak, sorunu bireylere yükleyerek; bağlam ve koşulları göz ardı etmeye sebep olmaktadır. Yalan haberleri son yıllarda sıklıkla gündemde tutan faktörlerle birlikte post-truth dönem üzerinden incelemek, yalan haber sorununa kapsamlı önlemler bulmak adına gereklidir. Bu gerekliliğın karşılanması ancak iletişim, bilişim teknolojileri, felsefe, siyaset, sosyoloji ve psikoloji gibi birçok bilim alanının ortak multidisipliner çalışmaları ile mümkün olacaktır.

Son olarak bireyi, teknolojik araçların büyük verileri ve algoritmaları aracılığı ile manipüle edilen bir kurban rolünde görmek de yanlış bir perspektif oluşturacaktır. Byung Chul Han (2020), dijital büyük verilerin yalnızca korelasyonel ilişkiler üzerinden incelenebilen bir veri yığını oluşturduğuna ve bir bilgi niteliğı göstermediğine dikkat çeker. Han’a göre bilgi ancak nedensellik ve etkileşim ilişkilerinin kurulması sonucu meydana gelir. Bu ilişkiler *Homo Narrans*²⁴ olarak tanımlanan insan türünün teoriler, kavramlar ve anlam aracılığı ile gerçeklik üretmesi ile mümkündür (Chul Han, 2020: 66, 75). Son dönem teknolojiler ile birlikte insanlığın evrimii ve sanal dünyayla yeni tanıyor olduğu düşünöldüğünde; sanal gerekliğın nasıl şekilleneceğı ve etkileri henüz belirsizdir. Bireylerin bilgi ediniminde, sosyal medya ve internet araçlarına, bu araçlardan gelen bilgilere ve bu araçları kullanırken kendi varlıklarına yönelik misyon ve anlam atıfları temel belirleyicilerden biri olacaktır. Bu sebeple yalan haber ve post-truth döneme dair niceliksel çalışmalar kadar niteliksel araştırmalara ihtiyaç olduğu düşünölmektedir.

²⁴ Hikaye anlatan insan. Gezgın, I. (2020). *Homo Narrans*. Redingot.

VII. KAYNAKÇA

Acar, Y. (2020). *Siyasi Öznelerde İdeolojik Körlüğün Etkisi*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ackland, R. & Gwynn K. (2020). Truth and The Dynamics of News Diffusion on Twitter. İçinde R. Greifeneder, M. E. Jaffé, E. J. Newman, & N. Schwarz (Ed.). *Truth and the Dynamics of News Diffusion on Twitter* (ss. 27-46). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429295379-4>

- Adanır, O. (2004). *Baudrillard'ın simülasyon kuramı üzerine notlar ve söyleşiler* (2. bs). Dokuz Eylül Yayınları.
- Akar, S. (2022, Şubat 19). *Yalan Haber Değerlendirmelerinde Sistem Düzeyinde Duyguların Rolü*. [Konferansı Özet Kitapçığı]. Hakikat Sonrası Çağda İnfodemi & Bilgi Düzensizlikleri Lisansüstü Öğrenci Konferansı, İstanbul.
<http://infodemiegitimi.org/konferans/>
- Allcott, H. & Gentzkow. M. (2017). Social Media and Fake News in the 2016 Election. *The Journal of Economic Perspectives*, 31(2), 211-235.
- Allport, G. W. (1979). *The Nature of Prejudice: 25th Anniversary Edition*. Basic Books.
- Allport, F. H. & Lepkin, M. (1945). Wartime rumors of waste and special privilege: Why some people believe them?. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 40(1), 3-36. <https://doi.org/10.1037/h0058110>
- Allport, G. W. & Postman, L. J. (1945). Section Of Psychology: The Basic Psychology of Rumor. *Transactions of the New York Academy of Sciences*, 8(2 Series II), 61-81. <https://doi.org/10.1111/j.2164-0947.1945.tb00216.x>
- Alpay, Y. (2017). *Yalanın siyaseti: Yalanın meşrulaştırılması, hakikatin önemsizleşmesi ve hileli akıl yürütme teknikleri*. Destek Yayınları.
- Altay, S., Hacquin, A.-S., & Mercier, H. (2020). Why do so few people share fake news? It hurts their reputation. *New Media & Society*.
<https://doi.org/10.1177/1461444820969893>
- Andersson, I., (2021). Even the stars think that I am superior: Personality, intelligence and belief in astrology. *Personality and Individual Differences*.
<https://doi.org/10.1016/j.paid.2021.111389>

- Arkonaç, S. (2016). *İnsan İnsan İçinde—Ana Akım ve Eleştirel Sosyal Psikoloji*. Hiperlink Yayınları
- Arkonaç, S. (1993). *Grup ilişkileri*. Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Aronson, E., Wilson. T. D., Akert, R. M., & Gündüz, O. (2012). *Sosyal psikoloji*. Kaknüs Yayınları.
- Axt, J. R., Landau, M. J. & Kay, A. C. (2020). The Psychological Appeal of Fake-News Attributions. *Psychological Science*, 31(7), 848-857. <https://doi.org/10.1177/0956797620922785>
- Axt, J., Landau, M., & Kay, A. (2020). *Fake News Attributions as a Source of Nonspecific Structure* (R. Greifeneder, M. E. Jaffé, E. J. Newman, & N. Schwarz, Ed.; ss. 220-234). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429295379-15>
- Bago, B., Rand, D. G., & Pennycook, G. (2020). Fake news, fast and slow: Deliberation reduces belief in false (but not true) news headlines. *Journal of Experimental Psychology: General*, 149(8), 1608-1613. <https://doi.org/10.1037/xge0000729>
- Bahamondes-Correa, J. (2016). System Justification's Opposite Effects on Psychological Wellbeing: Testing a Moderated Mediation Model in a Gay Men and Lesbian Sample in Chile. *Journal of Homosexuality*, 63(11), 1537-1555, <https://doi.org/10.1080/00918369.2016.1223351>
- Bakir, V., & McStay, A. (2018). Fake News and The Economy of Emotions. *Digital Journalism*, 6(2), 154-175. <https://doi.org/10.1080/21670811.2017.1345645>
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical

considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182.
<https://doi.org/10.1037/0022-3514.51.6.1173>

Basol, M., Roozenbeek, J., & van der Linden, S. (2020). Good News about Bad News: Gamified Inoculation Boosts Confidence and Cognitive Immunity Against Fake News. *Journal of Cognition*, 3(1), 2. <https://doi.org/10.5334/joc.91>

Baudrillard, J. (2020). *Simulakrlar ve simulasyon* (O. Adanır. Çev.; 13. bs). Doğu-Batı Yayınları.

Bayer, J. B., Triêu, P., & Ellison, N. B. (2020). Social Media Elements. Ecologies. and Effects. *Annual Review of Psychology*, 71(1), 471-497.
<https://doi.org/10.1146/annurev-psych-010419-050944>

Becker, J. C., & Wright, S. C. (2011). Yet another dark side of chivalry: Benevolent sexism undermines and hostile sexism motivates collective action for social change. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101(1), 62-77.
<https://doi.org/10.1037/a0022615>

Bensley, D. A., Watkins, C., Lilienfeld, S. O., Masciocchi, C., Murtagh, M. P., & Rowan, K. (2022). Skepticism, cynicism, and cognitive style predictors of the generality of unsubstantiated belief. *Applied Cognitive Psychology*, 36(1), 83-99. <https://doi.org/10.1002/acp.3900>

Bentzen, N. (2018). *From post-truth to post-trust? | Think Tank | European Parliament*.
Geliş tarihi 24 Ocak 2022, gönderen

[https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_ATA\(2018\)6282](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_ATA(2018)6282)
98

Bialek, M., & Pennycook, G. (2018). The cognitive reflection test is robust to multiple

- exposures. *Behavior Research Methods*, 50(5), 1953-1959.
<https://doi.org/10.3758/s13428-017-0963-x>
- Bilgin, N. (2016). *Sosyal Psikoloji Kavramlar, Yaklaşımlar Sözlüğü*. Bağlam.
- Bless, H., & Fiedler, K. (1995). Affective States and the Influence of Activated General Knowledge. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21(7), 766-778.
<https://doi.org/10.1177/0146167295217010>
- Bless, H., Schwarz, N., Clore, G., Golisano, V., Rabe, C., & Wölk, M. (1996). Mood and the Use of Scripts: Does a Happy Mood Really Lead to Mindlessness? *Journal of personality and social psychology*, 71, 665-679.
<https://doi.org/10.1037/0022-3514.71.4.665>
- Bora, T. (2016). Yeni Türkiye—Tanıl Bora. *Birikim Dergisi*. 326-327.
<https://birikimdergisi.com/haftalik/7718/yeni-turkiye>
- Bower, G. H. (1981). Mood and memory. *The American Psychologist*, 36(2), 129-148.
<https://doi.org/10.1037//0003-066x.36.2.129>
- Boyer, P. (2020). *Minds make societies: How cognition explains the world humans create*. Yale University Press.
- Bozdağ, Ç. (2017). *Türkiye’de Yeni Medya Kullanım Eğilimleri Sonuçları | Kadir Has Üniversitesi*. <https://khas.edu.tr/en/node/5963>
- Brady, W. J., Wills, J. A., Jost, J. T., Tucker, J. A., & Bavel, J. J. V. (2017). Emotion shapes the diffusion of moralized content in social networks. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 114(28), 7313-7318.
<https://doi.org/10.1073/pnas.1618923114>
- Brashier, N. M., & Marsh, E. J. (2020). Judging Truth. *Annual Review of Psychology*,

71(1), 499-515. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-010419-050807>

Bronstein, M. V., Pennycook, G., Bear, A., Rand, D. G., & Cannon, T. D. (2019). Belief in Fake News is Associated with Delusionality, Dogmatism, Religious Fundamentalism, and Reduced Analytic Thinking. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 8(1), 108-117. <https://doi.org/10.1016/j.jarmac.2018.09.005>

Brown, J. D., & Marshall, M. A. (2001). Self-esteem and emotion: Some thoughts about feelings. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27(5), 575-584. <https://doi.org/10.1177/0146167201275006>

Bulut, Y. (2011). İdeolojinin Tarihçesi. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(23), 183-206.

Han, Byung-Chul. (2020). *Psikopolitika Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri* (H. Barışcan, Çev.). Metis Yayınları.

Cacioppo, J. T., & Petty, R. E. (1982). The need for cognition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42(1), 116-131. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.42.1.116>

Cacioppo, J. T., Petty, R. E., & Feng Kao, C. (1984). The Efficient Assessment of Need for Cognition. *Journal of Personality Assessment*, 48(3), 306-307. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4803_13

Cacioppo, J. T., Petty, R. E., Feinstein, J. A., & Jarvis, W. B. G. (1996). Dispositional differences in cognitive motivation: The life and times of individuals varying in need for cognition. *Psychological Bulletin*, 119(2), 197-253. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.119.2.197>

- Cameron, J. E. (2004). A three-factor model of social identity. *Self and Identity*, 3(3), 239-262. <https://doi.org/10.1080/13576500444000047>
- Campitelli, G., & Gerrans, P. (2014). Does the cognitive reflection test measure cognitive reflection? A mathematical modeling approach. *Memory & Cognition*, 42(3), 434-447. <https://doi.org/10.3758/s13421-013-0367-9>
- Chater, N., Felin, T., Funder, D. C., Gigerenzer, G., Koenderink, J. J., Krueger, J. I., Noble, D., Nordli, S. A., Oaksford, M., Schwartz, B., Stanovich, K. E., & Todd, P. M. (2018). Mind, rationality, and cognition: An interdisciplinary debate. *Psychonomic Bulletin & Review*, 25(2), 793-826. <https://doi.org/10.3758/s13423-017-1333-5>
- Cohen, A. R., Stotland, E., & Wolfe, D. M. (1955). An experimental investigation of need for cognition. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 51(2), 291-294. <https://doi.org/10.1037/h0042761>
- Cooper, J. & Avery, J. J. (2019). Gullibility and the envelope of legitimacy. *The Social Psychology of Gullibility: Conspiracy Theories, Fake News and Irrational Beliefs*, 304-318. <https://doi.org/10.4324/9780429203787>
- Currie Sivek, S. (2018). Both Facts and Feelings: Emotion and News Literacy. *Journal of Media Literacy Education*, 10(2), 123-138. <https://doi.org/10.23860/JMLE-2018-10-2-7>
- Damasio, A. R. (1999). *Descartes'in yanılgısı: Duygu, akıl ve insan beyni = Descartes' error: emotion, reason and the human brain* (B. Atlamaz & O. Deniztekin. Çev.). Varlık Yayınları.
- DiFonzo, N., & Bordia, P. (2007). *Rumor psychology: Social and organizational*

approaches. American Psychological Association.

<https://doi.org/10.1037/11503-000>

Digital News Report 2021. Reuters Institute for the Study of Journalism. Geliş tarihi 17 Kasım 2021. gönderen <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/digital-news-report/2021>

Doğruluk ne demek TDK Sözlük Anlamı. (Geliş tarihi 06 Mart 2021). gönderen <https://sozluk.gov.tr/?kelime=dogruluk>

Doise, W. (1980). Levels of explanation in the European Journal of Social Psychology. *European Journal of Social Psychology*, 10(3), 213-231. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420100302>

Doosje, B., Branscombe, N. R., Spears, R., & Manstead, A. S. R. (1998). Guilty by association: When one's group has a negative history. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75(4), 872-886. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.75.4.872>

Douglas, K. M., Uscinski, J. E., Sutton, R. M., Cichocka, A., Nefes, T., Ang, C. S., & Deravi, F. (2019). Understanding Conspiracy Theories. *Political Psychology*, 40(S1), 3-35. <https://doi.org/10.1111/pops.12568>

Dovidio, J. F. (2014). *The SAGE handbook of prejudice, stereotyping and discrimination*. <http://www.credoreference.com/book/sageukhprstd>

Dovidio, J. F., Newheiser, A.-K., & Leyens, J.-P. (2011). A history of intergroup relations research. İçinde Kruglanski, W. & Stroebe, W. (Ed.). *A History of Intergroup Relations Research* (ss. 408-429). Routledge Handbooks Online. <https://doi.org/10.4324/9780203808498.ch19>

- Draft, F. (2018, Aralık 10). *Fake news, It's complicated*. Medium, <https://medium.com/1st-draft/fake-news-its-complicated-d0f773766c79>
- Drummond, C., & Fischhoff, B. (2017). Individuals with greater science literacy and education have more polarized beliefs on controversial science topics. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 114(36), 9587-9592. <https://doi.org/10.1073/pnas.1704882114>
- Duckitt, J. H. (1992). Psychology and prejudice: A historical analysis and integrative framework. *American Psychologist*, 47(10), 1182-1193. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.47.10.1182>
- Duckitt, J. H. (2014). Prejudice and the social sciences: A historical analysis. İçinde J. F. Dovidio, M. Hewstone, P. Glick, & V. Esses (Ed.). *Handbook of Prejudice, Stereotyping, and Discrimination* (ss. 29-44). SAGE Publications Ltd. <http://dx.doi.org/10.13140/2.1.4457.0881>
- Ecker, U. K. H., Lewandowsky, S., Cook, J., Schmid, P., Fazio, L. K., Brashier, N., Kendeou, P., Vraga, E. K., & Amazeen, M. A. (2022). The psychological drivers of misinformation belief and its resistance to correction. *Nature Reviews Psychology*, 1(1), 13-29. <https://doi.org/10.1038/s44159-021-00006-y>
- Eidelman, S., & Crandall, C. S. (2009). A psychological advantage for the status quo. İçinde J. T. Jost, A. C. Kay, & H. Thorisdottir (Ed.). *Social and psychological bases of ideology and system justification* (ss. 85-105). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195320916.003.004>
- Ellemers, N., Kortekaas, P., & Ouwerkerk, J. W. (1999a). Self-categorisation, commitment to the group and group self-esteem as related but distinct aspects of

social identity. *European Journal of Social Psychology*, 29(2-3), 371-389.
[https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-0992\(199903/05\)29:2/3<371::AID-EJSP932>3.0.CO;2-U](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-0992(199903/05)29:2/3<371::AID-EJSP932>3.0.CO;2-U)

Epstein, Z., Pennycook, G., & Rand, D. (2019). *Will the crowd game the algorithm? Using layperson judgments to combat misinformation on social media by downranking distrusted sources.* PsyArXiv.
<https://doi.org/10.31234/osf.io/z3s5k>

Erdogan, E., Semerci, P. (2020). Hakikat Sonrası Tartışmalarının Gerçek Olmayan Varsayımlarını Ele Almak: Akıl, Bilim ve Demokrasi Karşıtlığı. *Pasajlar Sosyal Bilimler Dergisi*.

Fake news definition and meaning | *Collins English Dictionary*. (2021). Geliş tarihi 30 Mart 2021. gönderen <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/fake-news>

Felin, T., Koenderink, J., & Krueger, J. I. (2017). Rationality, perception and the all-seeing eye. *Psychonomic Bulletin & Review*, 24(4), 1040-1059.
<https://doi.org/10.3758/s13423-016-1198-z>

Feridunoğlu, İ. (2016). Çok Partili Siyasi Hayatımızda Medya Siyaset İlişkileri Bağlamında İktidar Olgusu. *Journal of International Social Research*, 9, 1047-1062. <https://doi.org/10.17719/jisr.20164420175>

Fessler, D. M. T., Pisor, A. C., & Holbrook, C. (2017). Political Orientation Predicts Credulity Regarding Putative Hazards. *Psychological Science*, 28(5), 651-660.
<https://doi.org/10.1177/0956797617692108>

Fiedler, K., & Bless, H. (2000). The formation of beliefs at the interface of affective and

- cognitive processes. İçinde A. S. R. Manstead, N. H. Frijda, & S. Bem (Ed.). *Emotions and Beliefs: How Feelings Influence Thoughts* (ss. 144-170). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511659904.006>
- Fischer, A. H., Rodriguez Mosquera, P. M., van Vianen, A. E. M., & Manstead, A. S. R. (2004). Gender and culture differences in emotion. *Emotion*, 4(1), 87-94. <https://doi.org/10.1037/1528-3542.4.1.87>
- Forgas, J. P. (1995). Mood and judgment: The affect infusion model (AIM). *Psychological Bulletin*, 117(1), 39-66. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.117.1.39>
- Forgas, J. P. (2000). Feeling is believing? The role of processing strategies in mediating affective influences on beliefs. İçinde *Emotions and belief: How feelings influence thoughts* (ss. 108-143). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511659904.005>
- Forgas, J. P., & Baumeister, R. F. (2019). Homo credulus: On the Social Psychology of Gullibility. İçinde *The Social Psychology of Gullibility* (ss. 1-18). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429203787-1>
- Forgas, J. P., & Ciarrochi, J. V. (2002). On Managing Moods: Evidence for the Role of Homeostatic Cognitive Strategies in Affect Regulation. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28(3), 336-345. <https://doi.org/10.1177/0146167202286005>
- Forgas, J. P., & Fiedler, K. (1996). Us and them: Mood effects on intergroup discrimination. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(1), 28-40. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.70.1.28>

- Forgas, J. P., Fiedler, K., & Crano, W. (2015). The social psychology of politics: Homo Politicus revisited. İçinde J. P. Forgas, K. Fiedler, & W. Crano (Ed.). *Social Psychology and Politics* (ss. 1-18). Psychology Press.
- Forgas, J. P., Johnson, R., & Ciarrochi, J. (1998a). Mood management: The role of processing strategies in affect control and affect infusion. İçinde *Personal control in action: Cognitive and motivational mechanisms* (ss. 155-195). Plenum Press. https://doi.org/10.1007/978-1-4757-2901-6_7
- Frederick, S. (2005). Cognitive Reflection and Decision Making. *Journal of Economic Perspectives*. 19(4), 25-42, <https://doi.org/10.1257/089533005775196732>
- Frijda, N. H. (2008). The psychologists' point of view. İçinde *Handbook of emotions*. 3rd ed (ss. 68-87). The Guilford Press.
- Frijda, N. H. (2013). *The laws of emotion*. Routledge.
- Frijda, N. H., & Mesquita, B. (1998). The analysis of emotions: Dimensions of variation. İçinde *What develops in emotional development?* (ss. 273-295). Plenum Press. https://doi.org/10.1007/978-1-4899-1939-7_11
- Frijda, N. H., & Mesquita, B. (2000). Beliefs through emotions. İçinde *Emotions and belief: How feelings influence thoughts* (ss. 45-77). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511659904.003>
- Frijda, N. H., Kuipers Munneke, P., & ter Schure, E. (1989). Relations among emotion, appraisal, and emotional action readiness. *Journal of Personality and Social Psychology*. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.2.212>
- Frijda, N. H., Manstead, A. S. R., & Bem, S. (2000). The influence of emotions on

- beliefs. İçinde A. S. R. Manstead, N. H. Frijda, & S. Bem (Ed.). *Emotions and Beliefs: How Feelings Influence Thoughts* (ss. 1-9). Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511659904.001>
- Fritsche, I., Barth, M., Jugert, P., Masson, T., & Reese, G. (2018). A social identity model of pro-environmental action (SIMPEA). *Psychological Review*, 125(2), 245-269. <https://doi.org/10.1037/rev0000090>
- Gamble, C., Gowlett, J., & Dunbar, R. I. M. (2014). *Thinking big: How the evolution of social life shaped the human mind*.
- Gerçek ne demek TDK Sözlük Anlamı. (2021) Geliş tarihi 06 Mart 2021. gönderen <https://sozluk.gov.tr/?kelime=gercek>
- Gezgin, I. (2020). *Homo Narrans*. Redingot.
- Giddens, A. (2013). *Sosyoloji*. Kırmızı Yayınları.
- Giddens, A. (2018). *Modernliğin sonuçları* (E. Kusdil, Çev.; 8. bs). Ayrıntı.
- Gigerenzer, G. (2008). Why Heuristics Work. *Perspectives on Psychological Science*, 3(1), 20-29. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6916.2008.00058.x>
- Gigerenzer, G., Fiedler, K., & Olsson, H. (2012). Rethinking cognitive biases as environmental consequences. İçinde G. Gigerenzer & P. M. Todd (Ed.). *Ecological rationality: Intelligence in the world* (ss. 80-110). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195315448.003.0025>
- Goudarzi, S., Pliskin, R., Jost, J. T., & Knowles, E. D. (2020). Economic system justification predicts muted emotional responses to inequality. *Nature Communications*, 11(1), 383. <https://doi.org/10.1038/s41467-019-14193-z>

- Greifeneder, R., & Bless, H. (2017). The interplay of cognition and feelings. İçinde R. Greifeneder, H. Bless, & K. Fiedler (Ed.). *Social Cognition* (2. bs. ss. 126-144). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315648156-7>
- Greifeneder, R., Bless, H., & Pham, M. T. (2011). When Do People Rely on Affective and Cognitive Feelings in Judgment? A Review. *Personality and Social Psychology Review*, 15(2), 107-141. <https://doi.org/10.1177/1088868310367640>
- Greifeneder, R., Jaff  , M. E., Newman, E. J., & Schwarz, N. (2020). What is the new and ture about fake news? İçinde R. Greifeneder, M. E. Jaff  , E. J. Newman, & N. Schwarz (Ed.). *The Psychology of Fake News* (ss. 1-8). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429295379-15>
- Gross, J. J. (2015). *Handbook of emotion regulation*. The Guilford Press.
- Guess, A., Nagler, J., & Tucker, J. (2019). Less than you think: Prevalence and predictors of fake news dissemination on Facebook. *Science Advances*, 5(1), <https://doi.org/10.1126/sciadv.aau4586>
- G  lg  z, S., Sadowski, C. J. (1995). D    nme İhtiyacı   l  e  inin T  rk  e uyarlamasi ve     renci ba  arisi g  stergeleri ile korelasyonu. *T  rk Psikoloji Dergisi*, 10 (35), 15-24.
- G  rb  z, S., & Sahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Ara  tırma Y  ntemleri* (5.). Se  kin.
- Habermas, J. (2003). *Kamusallı  ın yapısal d  n    m   = Strukturwandel der   ffentlichkeit* (T. Bora & M. Sancar.   ev.). İleti  im.
- Hafer, C. L., & Choma, B. L. (2009). Belief in a just world. perceived fairness. and justification of the status quo. İçinde *Social and psychological bases of ideology and system justification* (ss. 107-125). Oxford University Press.

<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195320916.003.005>

Haigh, M. (2016). Has the Standard Cognitive Reflection Test Become a Victim of Its Own Success? *Advances in Cognitive Psychology*, 12(3), 145-149.

<https://doi.org/10.5709/acp-0193-5>

Hameleers, M., & Brosius, A. (2021). You Are Wrong Because I Am Right! The Perceived Causes and Ideological Biases of Misinformation Beliefs.

International Journal of Public Opinion Research.

<https://doi.org/10.1093/ijpor/edab028>

Harari, Y. N. (2017). *Hayvanlardan tanrılara: Sapiens : insan türünün kısa bir tarihi* (C. Kara & E. Genç. Çev.). Kolektif Kitap.

Harding, J. F., & Sibley, C. G. (2013). The palliative function of system justification: Concurrent benefits versus longer-term costs to wellbeing. *Social Indicators Research*, 113(1), 401-418. <https://doi.org/10.1007/s11205-012-0101-1>

Hendricks, V. F., & Vestergaard, M. (2019). *Reality lost: Markets of attention. misinformation and manipulation*.

Hepp, A. (2015). *Medyatikleşen Kültürler* (Ç. Bozdağ & E. Posos-Devrani, Çev.). Dipnot Yayınları.

Higgins, E. T. (2019). *Shared reality: What makes us strong and tears us apart*. Oxford University Press.

Hogg, M. A. (2012). Social Identity and the Psychology of Groups. İçinde M. R. Leary & J. P. Tangney. *Handbook of self and identity*. 2nd ed (ss. 502-519). The Guilford Press.

Hogg, M. A., & Abrams. D. (1988). *Social Identifications: A Social Psychology of*

Intergroup Relations and Group Processes. Routledge.

Hogg, M. A., & Vaughan, G. M. (2017). *Sosyal Psikoloji* (İ. Yıldız & A. Gelmez. Çev.).
Ütopya Yayınevi.

Hogg, M. A., Abrams, D., Otten, S., & Hinkle, S. (2004). The Social Identity
Perspective: Intergroup Relations, Self-Conception, and Small Groups. *Small
Group Research*. <https://doi.org/10.1177/1046496404263424>

Hortaçsu, N. (2014). *Grup içi ve gruplar arası süreçler*. İmge Kitabevi.

İmanlı, E. (2018) *Yeni dünya düzeninin geleceği: Eşitsizlik, yoksulluk ve sosyal
dışlanma..* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Uludağ Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü.

Jahoda, G. (2017). *Sosyal Psikoloji Tarihi* (Ş. Başlı. Çev.; 2.). Türkiye İş Bankası
Kültür Yayınları.

Johnson, H. M., & Seifert, C. M. (1994). Sources of the continued influence effect:
When misinformation in memory affects later inferences. *Journal of
Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 20(6), 1420-1436.

Jordan, C. H., Whitfield, M., & Zeigler-Hill, V. (2007). Intuition and the
correspondence between implicit and explicit self-esteem. *Journal of
Personality and Social Psychology*, 93(6), 1067-1079.
<https://doi.org/10.1037/0022-3514.93.6.1067>

Jost, J. T., & Burgess, D. (2000). Attitudinal Ambivalence and the Conflict between
Group and System Justification Motives in Low Status Groups. *Personality and
Social Psychology Bulletin*, 26(3), 293-305.
<https://doi.org/10.1177/0146167200265003>

- Jost, J. T., & Hunyady, O. (2005). Antecedents and Consequences of System-Justifying Ideologies. *Current Directions in Psychological Science*, 14(5), 260-265.
<https://doi.org/10.1111/j.0963-7214.2005.00377.x>
- Jost, J. T., & Thompson, E. P. (2000). Group-Based Dominance and Opposition to Equality as Independent Predictors of Self-Esteem, Ethnocentrism, and Social Policy Attitudes among African Americans and European Americans. *Journal of Experimental Social Psychology*, 36(3), 209-232.
<https://doi.org/10.1006/jesp.1999.1403>
- Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W., & Sulloway, F. J. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin*, 129(3), 339-375. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.129.3.339>
- Jost, J. T. (2006). The end of the end of ideology. *American Psychologist*, 61(7), 651-670. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.61.7.651>
- Jost, J. T., & Banaji, M. R. (1994). The role of stereotyping in system-justification and the production of false consciousness. *British Journal of Social Psychology*, 33(1), 1-27. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.1994.tb01008.x>
- Jost, J. T., & Burgess, D. (2016). Attitudinal Ambivalence and the Conflict between Group and System Justification Motives in Low Status Groups: *Personality and Social Psychology Bulletin*. <https://doi.org/10.1177/0146167200265003>
- Jost, J. T., & Hunyady, O. (2002). The psychology of system justification and the palliative function of ideology. *Çinde European review of social psychology*. Vol 13 (ss. 111-153). Psychology Press/Taylor & Francis (UK).
- Jost, J. T., Banaji, M. R., & Nosek, B. A., (2004). A Decade of System Justification

Theory: Accumulated Evidence of Conscious and Unconscious Bolstering of the Status Quo. *Political Psychology*, 25(6), 881-919. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2004.00402.x>

Jost, J. T., Becker, J., Osborne, D., & Badaan, V. (2017). Missing in (Collective) Action: Ideology, System Justification and the Motivational Antecedents of Two Types of Protest Behavior. *Current Directions in Psychological Science*. <https://doi.org/10.1177/0963721417690633>

Jost, J. T., Chaikalis-Petrtsis, V., Abrams, D., Sidanius, J., Toorn, J., van der, & Bratt, C. (2011). Why Men (and Women) Do and Don't Rebel: Effects of System Justification on Willingness to Protest. *Personality and Social Psychology Bulletin*. <https://doi.org/10.1177/0146167211422544>

Jost, J. T., Gaucher, D., & Stern, C. (2015). "The world isn't fair": A system justification perspective on social stratification and inequality. *İçinde APA handbook of personality and social psychology. Volume 2: Group processes* (ss. 317-340). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/14342-012>

Jost, J. T., Kay, A. C., & Thorisdottir, H. (2009). *Social and psychological bases of ideology and system justification* (ss. xvii. 529). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195320916.001.0001>

Jost, J. T., Ledgerwood, A., & Hardin, C. D. (2008). Shared Reality, System Justification, and the Relational Basis of Ideological Beliefs. *Social and Personality Psychology Compass*, 2(1), 171-186. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2007.00056.x>

- Jost, J. T., Pelham, B. W., Sheldon, O., & Sullivan, B. N. (2003). Social inequality and the reduction of ideological dissonance on behalf of the system: Evidence of enhanced system justification among the disadvantaged. *European Journal of Social Psychology*, 33(1), 13-36. <https://doi.org/10.1002/ejsp.127>
- Kahan, D. M. (2013). Ideology, motivated reasoning and cognitive reflection. *Judgment and Decision Making*, 8(4), 407-424.
- Kahan, D. M. (2017). *Misconceptions. Misinformation. and the Logic of Identity-Protective Cognition* (SSRN Scholarly Paper ID 2973067). Social Science Research Network. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2973067>
- Kahan, D. M., Jenkins-Smith, H. & Braman, D. (2011). Cultural cognition of scientific consensus. *Journal of Risk Research*, 14(2), 147-174. <https://doi.org/10.1080/13669877.2010.511246>
- Kahan, D. M., Peters. E., Dawson, E. C., & Slovic, P. (2017). Motivated numeracy and enlightened self-government. *Behavioural Public Policy*, 1(1), 54-86. <https://doi.org/10.1017/bpp.2016.2>
- Kahneman, D. (2015). *Hızlı ve yavaş düşünme* (O. Ç. Deniztekin & F. N. Deniztekin, Çev.). Varlık.
- Kalsnes, B. (2018). Fake News. *Oxford Research Encyclopedia of Communication*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228613.013.809>
- Karaarslan, A. (2018). *Post-truth ve medyada gerçeklik*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Kessler, T., & Hollbach, S. (2005). Group-based emotions as determinants of ingroup

identification. *Journal of Experimental Social Psychology*, 41(6), 677-685.
<https://doi.org/10.1016/j.jesp.2005.01.001>

Keyes, R. (2017). *Hakikat Sonrası Çağ: Günümüz Dünyasında Yalancılık ve Aldatma* (D. Özçetin. Çev.). TUDEM.

KONDA, (2012). *Gündelik Hayatta Güven*. KONDA Araştırma ve Danışmanlık.
<https://konda.com.tr/tr/rapor/gundelik-hayatta-guven/>

KONDA, (2019). *KONDA Medya Raporu*. KONDA Araştırma ve Danışmanlık.
<https://konda.com.tr/tr/rapor/konda-medya-raporu/>

Krauth-Gruber, S., & Bonnot, V. (2020). Collective guilt, moral outrage, and support for helping the poor: A matter of system versus in-group responsibility framing. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 30(1), 59-72.
<https://doi.org/10.1002/casp.2428>

Kruglanski, A. (2019). *Our shared reality is fraying*. The Conversation. Geliş tarihi 25 Şubat 2021. gönderen <http://theconversation.com/our-shared-reality-is-fraying-103065>

Kuhn, T. S. (2019). *Bilimsel devrimlerin yapısı* (N. Kuyas, Çev.). Kırmızı Yayınları.

Kunda, Z. (1990). The case for motivated reasoning. *Psychological Bulletin*, 108(3), 480-498. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.108.3.480>

Kurtbağ, Ö. (2020). ABD’de Yükselen Popülist Dalga ve Trumpizm: Neoliberal Küreselleşme. Ekonomik Kriz. Siyasetin İşlevsizleşmesi ve Elitizme Karşı Bir Geri Tepki mi? *Gazi Akademik Bakış*. 13(26). 135-164.

Küresel refahın yarısına “yüzde 1” sahip. (2020). Geliş tarihi 23 Ağustos 2020. gönderen <https://www.ntv.com.tr/dunya/kuresel-refahin-yarisina-yuzde-1->

sahip.5U-Kujc4nEi8PuBCB8YFng

- Lawson, M. A., & Kakkar, H. (2021). Of pandemics, politics, and personality: The role of conscientiousness and political ideology in the sharing of fake news. *Journal of Experimental Psychology*. <https://doi.org/10.1037/xge0001120>
- Lazer, D. M. J., Baum, M. A., Benkler, Y., Berinsky, A. J., Greenhill, K. M., Menczer, F., Metzger, M. J., Nyhan, B., Pennycook, G., Rothschild, D., Schudson, M., Sloman, S. A., Sunstein, C. R., Thorson, E. A., Watts, D. J., & Zittrain, J. L. (2018). The science of fake news. *Science*, 359(6380), 1094-1096. <https://doi.org/10.1126/science.aao2998>
- Lazarus, R. S. (2001). Relational meaning and discrete emotions. In K. R. Scherer, A. Schorr, & T. Johnstone (Eds.), *Appraisal processes in emotion: Theory, methods, research* (pp. 37–67). Oxford University Press.
- Leonard, D. J., Moons, W. G., Mackie, D. M., & Smith, E. R. (2010). “We’re mad as hell and we’re not going to take it anymore”: Anger self-stereotyping and collective action: *Group Processes & Intergroup Relations*. <https://doi.org/10.1177/1368430210373779>
- Lerner, J. S., Li, Y., Valdesolo, P., & Kassam, K. S. (2015). Emotion and Decision Making. *Annual Review of Psychology*, 66(1), 799-823. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-010213-115043>
- Lerner, M. J. (1980). *The belief in a just world: A fundamental delusion*. Plenum Press.
- Levin, I. P., Huneke, M. E., & Jasper, J. D. (2000). Information processing at successive stages of decision making: Need for cognition and inclusion–exclusion effects. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 82(2), 171-193.

<https://doi.org/10.1006/obhd.2000.2881>

Lewandowsky, S., & Cook, J. (2020). *The Conspiracy Theory Handbook*.

Lewandowsky, S., Ecker, U. K. H., Seifert, C. M., Schwarz, N., & Cook, J. (2012).

Misinformation and Its Correction: Continued Influence and Successful
Debiasing. *Psychological Science in the Public Interest*, 13(3), 106-131.

<https://doi.org/10.1177/1529100612451018>

Lewandowsky, S., Ecker, U. K. H., & Cook, J. (2017). Beyond Misinformation:

Understanding and Coping with the “Post-Truth” Era. *Journal of Applied
Research in Memory and Cognition*, 6(4), 353-369.

<https://doi.org/10.1016/j.jarmac.2017.07.008>

Lin, Y., Zhang, Y. C., & Oyserman, D. (2021). Seeing meaning even when none may

exist: Collectivism increases belief in empty claims. *Journal of Personality and
Social Psychology*. <https://doi.org/10.1037/pspa0000280>

Lyotard, J.-F. (2019). *Postmodern Durum* (İ. Birkan. Çev.; 3.). Bilgesu.

Mackie, D. M., & Smith, E. R. (1998). Intergroup relations: Insights from a
theoretically integrative approach. *Psychological Review*, 105(3), 499-529.

<https://doi.org/10.1037/0033-295X.105.3.499>

Mackie, D. M., & Smith, E. R. (2018). Chapter One - Intergroup Emotions Theory:

Production. Regulation. and Modification of Group-Based Emotions. İçinde J.
M. Olson (Ed.). *Advances in Experimental Social Psychology* (C. 58. ss. 1-69).

Academic Press. <https://doi.org/10.1016/bs.aesp.2018.03.001>

Mackie, D. M., & Worth, L. T. (1989). Processing deficits and the mediation of positive

affect in persuasion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(1), 27-

40. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.57.1.27>

Mackie, D. M., Devos, T., & Smith, E. R. (2000). Intergroup emotions: Explaining offensive action tendencies in an intergroup context. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(4), 602-616. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.79.4.602>

Mackie, D. M., Maitner, A. T., & Smith, E. R. (2016). Intergroup emotions theory. İçinde *Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination*. 2nd ed (ss. 149-174). Psychology Press.

Mackie, D. M., Silver, L. A., & Smith, E. R. (2004). Intergroup Emotions: Emotion as an Intergroup Phenomenon. İçinde *The social life of emotions* (ss. 227-245). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511819568.013>

Maertens, R., Götz, F., Schneider, C. R., Roozenbeek, J., Kerr, J. R., Stieger, S., Iii, W. P. M., Drabot, K., & Linden, D. S. van der. (2021). *The Misinformation Susceptibility Test (MIST): A psychometrically validated measure of news veracity discernment*. <https://doi.org/10.31234/osf.io/gk68h>

Maertens, R., Roozenbeek, J., Basol, M., & van der Linden, S. (2021). Long-term effectiveness of inoculation against misinformation: Three longitudinal experiments. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 27(1), 1-16. <https://doi.org/10.1037/xap0000315>

Manstead, A. S. R. (2010). Social psychology of emotion. İçinde *Advanced social psychology: The state of the science* (ss. 101-137). Oxford University Press.

Marsh, E. J., Cantor, A. D., & M. Brashier, N. (2016). Chapter Three - Believing that Humans Swallow Spiders in Their Sleep: False Beliefs as Side Effects of the Processes that Support Accurate Knowledge. İçinde B. H. Ross (Ed.),

Psychology of Learning and Motivation (C. 64, ss. 93-132). Academic Press.

<https://doi.org/10.1016/bs.plm.2015.09.003>

Marsh, E. J. & Stanley, M. L. (2020). False Beliefs: Byproducts of an adaptive knowledge base? İçinde R. Greifeneder, M. E. Jaffé, E. J. Newman, & N. Schwarz (Ed.). *The Psychology of Fake News* (ss. 131-146). Routledge.

Martel, C., Pennycook, G., & Rand, D. (2019). *Reliance on emotion promotes belief in fake news*. <https://doi.org/10.31234/osf.io/a2ydw>

Mayo, R. (2015). Cognition is a matter of trust: Distrust tunes cognitive processes.

European Review of Social Psychology, 26(1), 283-327.

<https://doi.org/10.1080/10463283.2015.1117249>

Michael, R. B., & Breaux, B. O. (2021). The relationship between political affiliation and beliefs about sources of “fake news”. *Cognitive Research: Principles and Implications*, 6(1), 6. <https://doi.org/10.1186/s41235-021-00278-1>

Mlicki, P. P., & Ellemers, N. (1996). Being different or being better? National stereotypes and identifications of Polish and Dutch students. *European Journal of Social Psychology*, 26(1), 97-114. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-0992\(199601\)26:1<97::AID-EJSP739>3.0.CO;2-F](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-0992(199601)26:1<97::AID-EJSP739>3.0.CO;2-F)

Moons, W. G., Leonard, D. J., Mackie, D. M., & Smith, E. R. (2009). I feel our pain: Antecedents and consequences of emotional self-stereotyping. *Journal of Experimental Social Psychology*, 45(4), 760-769. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2009.04.016>

Mosleh, M., Pennycook, G., Arechar, A. A., & Rand, D. G. (2021). Cognitive reflection correlates with behavior on Twitter. *Nature Communications*, 12(1), 921.

<https://doi.org/10.1038/s41467-020-20043-0>

Mullen, B., Brown, R., & Smith, C. (1992). Ingroup bias as a function of salience, relevance, and status: An integration. *European Journal of Social Psychology*, 22(2), 103-122. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420220202>

Muthukrishna, M., Henrich, J., & Slingerland, E. (2021). Psychology as a Historical Science. *Annual Review of Psychology*, 72(1), 717-749. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-082820-111436>

Napier, J. L., & Jost, J. T. (2008). Why Are Conservatives Happier Than Liberals?: *Psychological Science*. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1111/j.1467-9280.2008.02124.x>

Newman, D., Lewandowsky, S., & Mayo, R. (2022). Believing in nothing and believing in everything: The underlying cognitive paradox of anti-COVID-19 vaccine attitudes. *Personality and Individual Differences*, 189, 111522. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2022.111522>

Nielsen, R. K., Fletcher R., Newman N., Brennen J. S., Howard P. N. (2020). Navigating the ‘infodemic’: How people in six countries access and rate news and information about coronavirus. Reuters Institute for the Study of Journalism.

North, M. S., & Fiske, S. T. (2012). A history of social cognition. İçinde *Handbook of the history of social psychology* (ss. 81-99). Psychology Press.

Rosnow, R. L. (1980). Psychology of rumor reconsidered. *Psychological Bulletin*, 87(3), 578–591. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.87.3.578>

O’Brien, T. C., Palmer, R., & Albarracín, D. (2021). Misplaced trust: When trust in science fosters belief in pseudoscience and the benefits of critical evaluation.

Journal of Experimental Social Psychology, 96, 104184.

<https://doi.org/10.1016/j.jesp.2021.104184>

Ognyanova, K., Lazer, D., Robertson, R. E., & Wilson, C. (2020). Misinformation in action: Fake news exposure is linked to lower trust in media, higher trust in government when your side is in power. *Harvard Kennedy School Misinformation Review*. <https://doi.org/10.37016/mr-2020-024>

Oruç, M. S. (2019). *Postmodernite ve Yeni Medya Çağında Siyasal İletişim: Post-Truth Fenomeni Üzerine Bir İnceleme*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Osborne, D., & Sibley, C. G. (2013). Through rose-colored glasses: System-justifying beliefs dampen the effects of relative deprivation on well-being and political mobilization. *Personality & Social Psychology Bulletin*, 39(8), 991-1004. <https://doi.org/10.1177/0146167213487997>

Osborne, D., Jost, J. T., Becker, J. C., Badaan, V., & Sibley, C. G. (2019). Protesting to challenge or defend the system? A system justification perspective on collective action. *European Journal of Social Psychology*, 49(2), 244-269. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2522>

Osmundsen, M., Bor, A., Vahlstrup, P. B., Bechmann, A., & Petersen, M. B. (2020). *Partisan polarization is the primary psychological motivation behind political fake news sharing on Twitter*. <https://doi.org/10.31234/osf.io/v45bk>

Oxford Word of the Year 2016 | Oxford Languages. (2016). Geliş tarihi 16 Aralık 2020. gönderen <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/>

Oyserman, D. (2015). Culture as Situated Cognition. İçinde *Emerging Trends in the*

Social and Behavioral Sciences (ss. 1-20). John Wiley & Sons, Ltd.

<https://doi.org/10.1002/9781118900772.etrds0067>

Oyserman, D., Sorensen, N., Reber, R., & Chen, S. X. (2009). Connecting and separating mind-sets: Culture as situated cognition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97(2), 217-235. <https://doi.org/10.1037/a0015850>

Özgür, E. (2021). *Nereye kadar şüphe duyacağız? - Teyit*. Geliş tarihi 02 Mart 2022, gönderen <https://teyit.org/teyitpedia-nereye-kadar-suphe-duyacagiz>

Pennycook, G., & Rand, D. (2021a). *Reducing the spread of fake news by shifting attention to accuracy: Meta-analytic evidence of replicability and generalizability*. PsyArXiv. <https://doi.org/10.31234/osf.io/v8ruj>

Pennycook, G., & Rand, D. G. (2019). Lazy. not biased: Susceptibility to partisan fake news is better explained by lack of reasoning than by motivated reasoning. *Cognition*, 188, 39-50. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2018.06.011>

Pennycook, G., & Rand, D. G. (2020). Who falls for fake news? The roles of bullshit receptivity, overclaiming, familiarity and analytic thinking. *Journal of Personality*, 88(2), 185-200. <https://doi.org/10.1111/jopy.12476>

Pennycook, G., & Rand, D. G. (2021). The Psychology of Fake News. *Trends in Cognitive Sciences*, 25(5), 388-402. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2021.02.007>

Pennycook, G., Binnendyk, J., Newton, C., & Rand, D. (2020). *A practical guide to doing behavioural research on fake news and misinformation*. PsyArXiv. <https://doi.org/10.31234/osf.io/g69ha>

Pennycook, G., Epstein, Z., Mosleh, M., Arechar, A. A., Eckles, D., & Rand, D. G. (2021). Shifting attention to accuracy can reduce misinformation online. *Nature*,

592(7855), 590-595. <https://doi.org/10.1038/s41586-021-03344-2>

Pennycook, G., McPhetres, J., Bago, B., & Rand, D. (2020). *Beliefs about COVID-19 in Canada, the U.K., and the U.S.A.: A novel test of political polarization and motivated reasoning*. PsyArXiv. <https://doi.org/10.31234/osf.io/zhjqp>

Pennycook, G., McPhetres, J., Zhang, Y., Lu, J. G., & Rand, D. G. (2020). Fighting COVID-19 Misinformation on Social Media: Experimental Evidence for a Scalable Accuracy-Nudge Intervention. *Psychological Science*, 31(7), 770-780. <https://doi.org/10.1177/0956797620939054>

Pereira, A., Bavel, J. J. V., & Harris, E. A. (2018). Identity concerns drive belief: The impact of partisan identity on the belief and dissemination of true and false news. PsyArXiv. <https://doi.org/10.31234/osf.io/7vc5d>

Petrocelli, J. V. (2018). Antecedents of bullshitting. *Journal of Experimental Social Psychology*, 76, 249-258. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2018.03.004>

Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup Contact Theory. *Annual Review of Psychology*, 49(1), 65-85. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.49.1.65>

Petty, R. E., Brinol, P., Loersch, C., & McCaslin, M. J. (2009). The need for cognition. *İçinde Handbook of individual differences in social behavior* (ss. 318-329). The Guilford Press.

Petty, R. E., Briñol, P., Tormala, Z. L., & Wegener, D. T. (2007). The role of metacognition in social judgment. *İçinde A. Kruglanski & E. T. Higgins (Ed.). Social psychology: Handbook of basic principles. 2nd ed* (ss. 254-284). The Guilford Press.

Piaget, J. (2003). *The Psychology Of Intelligence* (M. Piercy & D. E. Berlyne, Çev.).

Routledge, London and New York.

Pinker, S. (2019). *Enlightenment now the case for reason. science. humanism and progress*. Penguin Books.

Praslin, R., & Crano, W. D. (2012). A history of social influence research. İçinde *Handbook of the history of social psychology* (ss. 321-339). Psychology Press.

Quiring, O., Ziegele, M., Schemer, C., Jakob, N., Jakobs, I., & Schultz, T. (2021). Constructive Skepticism, Dysfunctional Cynicism? Skepticism and Cynicism Differently Determine Generalized Media Trust. *International Journal of Communication*, 15(0), 22.

Reicher, S., Spears, R., & Haslam, S. A. (2010). The Social Identity Approach in Social Psychology. İçinde *The SAGE Handbook of Identities* (ss. 45-62). SAGE Publications Ltd. <https://doi.org/10.4135/9781446200889>

Reuters Institute Digital Report. (2019). <https://www.digitalnewsreport.org/.survey/>

Roozenbeek, J., Schneider, C. R., Dryhurst, S., Kerr, J., Freeman, A. L. J., Recchia, G., van der Bles, A. M., & van der Linden, S. (2020). Susceptibility to misinformation about COVID-19 around the world. *Royal Society Open Science*, 7(10), 201199. <https://doi.org/10.1098/rsos.201199>

Roozenbeek, J., Schneider, C. R., Dryhurst, S., Kerr, J., Freeman, A. L. J., Recchia, G., van der Bles, A. M., & van der Linden, S. (2020). Susceptibility to misinformation about COVID-19 around the world. *Royal Society Open Science*, 7(10), 201199. <https://doi.org/10.1098/rsos.201199>

Roozenbeek, J., Van der Linden, S., Inoculation Theory and Misinformation (2021). Riga: NATO Strategic Communications Centre of Excellence.

- Roozenbeek, J., & van der Linden, S. (2019). Fake news game confers psychological resistance against online misinformation. *Palgrave Communications*, 5(1), 1-10. <https://doi.org/10.1057/s41599-019-0279-9>
- Roozenbeek, J., Freeman, A. L. J., & van der Linden, S. (2021). How Accurate Are Accuracy-Nudge Interventions? A Preregistered Direct Replication of Pennycook et al. (2020). *Psychological Science*. <https://doi.org/10.1177/09567976211024535>
- Ross, R. M., Rand, D., & Pennycook, G. (2019). Beyond “fake news”: Analytic thinking and the detection of false and hyperpartisan news headlines. PsyArXiv. <https://doi.org/10.31234/osf.io/cgsx6>
- Samson, K. (2018). Trust as a mechanism of system justification. *Plos One*, 13(10), e0205566. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0205566>
- Sari, M. A. (2010). Tarihin mi Sonu Yoksa İdeolojilerin mi? *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*. 14. <https://arastirmax.com/en/publication/kaygi-uludag-universitesi-fen-edebiyat-fakultesi-felsefe-dergisi/14/tarihin-mi-sonu-yoksa-ideolojilerin-mi/arid/d4788833-fdfb-4eba-8596-1192d8054909>
- Savut, E. (2020). Geçmişten Bugüne Türkiye Siyasetinde Seçim İttifakları: Tercih Mi? Zorunluluk Mu? *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 39. 33-48. <https://doi.org/10.30794/pausbed.660099>
- Scarantino, A. (2008). The philosophy of emotions. İçinde L. Feldman- Barrett. J. M. Haviland-Jones. & M. Lewis (Ed.). *Handbook of emotions*. 4rd Edition (ss. 3-49). The Guilford Press.

- Scherer, K. R., Schorr, A., & Johnstone, T. (Eds.). (2001). *Appraisal processes in emotion: Theory, methods, research*. Oxford University Press.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8, 23-74.
- Schwarz, N. (2012). Feelings-as-information theory. İçinde *Handbook of theories of social psychology*. Vol. 1 (ss. 289-308). Sage Publications Ltd.
<https://doi.org/10.4135/9781446249215.n15>
- Seeger, C., Smith, E., & Mackie, D. (2009). Subtle Activation of a Social Categorization Triggers Group-Level Emotions. *Journal of Experimental Social Psychology*, 45, 460-467. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2008.12.004>
- Shepherd, S., & Kay, A. C. (2012). On the perpetuation of ignorance: System dependence, system justification, and the motivated avoidance of sociopolitical information. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102(2), 264-280.
<https://doi.org/10.1037/a0026272>
- Sidanius, J., & Pratto, F. (1999). *Social dominance: An intergroup theory of social hierarchy and oppression*. Cambridge University Press.
- Sindermann, C., Cooper, A., & Montag, C. (2020). A short review on susceptibility to falling for fake political news. *Current Opinion in Psychology*, 36, 44-48.
<https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2020.03.014>
- Smith, C. A., & Lazarus, R. S. (1990). Emotion and adaptation. In L. A. Pervin (Ed.), *Handbook of personality: Theory and research* (pp. 609–637). The Guilford Press.

- Smith, E. R., & Mackie, D. M. (2008). Intergroup emotions. İçinde *Handbook of emotions*. 3rd ed (ss. 428-439). The Guilford Press.
- Smith, E. R., & Mackie, D. M. (2015). Dynamics of Group-Based Emotions: Insights From Intergroup Emotions Theory: *Emotion Review*, 349-354. <https://doi.org/10.1177/1754073915590614>
- Smith, E. R., Seger, C. R., & Mackie, D. M. (2007). Can emotions be truly group level? Evidence regarding four conceptual criteria. *Journal of Personality and Social Psychology*, 93(3), 431-446. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.93.3.431>
- Smith, E., & Mackie, D. (2015). Dynamics of Group-Based Emotions: Insights From Intergroup Emotions Theory. *Emotion Review*, 7. <https://doi.org/10.1177/1754073915590614>
- Smith, R. (2015). *Zihin ve Doğa Arasında Bir Psikoloji Tarihi* (T. Binder. Çev.). Ayrıntı Yayınları. <https://www.ayrintiyayinlari.com.tr/kitap/zihin-ve-doga-arasinda/927>
- Smith, S. M., & Shaffer, D. R. (1991). The effects of good moods on systematic processing: “Willing but not able. or able but not willing?” *Motivation and Emotion*, 15(4), 243-279. <https://doi.org/10.1007/BF00995645>
- Solak, N. (2015). “The Role Of Emotions And Emotion Regulation In The System Justification Process” [Yayınlanmamış Doktora Tezi] Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Solak, N., Jost, J. T., Sümer, N., & Clore, G. L. (2012). Rage Against the Machine: The Case for System-Level Emotions. *Social and Personality Psychology Compass*,

6(9), 674-690. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2012.00456.x>

Solso, R. L., MacLin, O. H., & MacLin, M. K. (2019). *Bilişsel Psikoloji* (A. Ayçiçeği-Dinn. Çev.; 9.). Bilge-Kültür Sanat.

Sözen, Y. (2017). *Demokrasi. Otoriterlik ve Popülizmin Yükselişi* [Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu]. TÜSİAD. <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/10006-demokrasi-otoriterlik-ve-populizmin-yukselisi>

Spears, R. (2021). Social Influence and Group Identity. *Annual Review of Psychology*, 72(1), 367-390. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-070620-111818>

Taburoğlu, Ö. (2020). Hakikat Sonrası Bazı Görüngüler: Biyosiyaset. Algı Yönetimi. Yeni Medya. *Pasajlar Dergisi*, Sayı 04: *Post-Truth Çağı*. <https://www.pasajlardergisi.com/magaza/post-truth-cagi/>

Tajfel, H. (1970). Experiments in Intergroup Discrimination. *Scientific American*, 223(5), 96-103.

Tajfel, H., & Turner, J. (2001). An integrative theory of intergroup conflict. İçinde *Intergroup relations: Essential readings* (ss. 94-109). Psychology Press.

Tajfel, H., & Turner, J. C. (2004). *The Social Identity Theory of Intergroup Behavior* (s. 293). Psychology Press. <https://doi.org/10.4324/9780203505984-16>

Tajfel, H., Billig, M. G., Bundy, R. P., & Flament, C. (1971). Social categorization and intergroup behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 1(2), 149-178. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420010202>

Tamir, M. (2016). Why Do People Regulate Their Emotions? A Taxonomy of Motives

- in Emotion Regulation. *Personality and Social Psychology Review: An Official Journal of the Society for Personality and Social Psychology, Inc*, 20(3), 199-222. <https://doi.org/10.1177/1088868315586325>
- Tan, X., Liu, L., Huang, Z., Zheng, W., & Liang, Y. (2016). The Effects of General System Justification on Corruption Perception and Intent. *Frontiers in Psychology*, 7. <https://www.frontiersin.org/article/10.3389/fpsyg.2016.01107>
- Tandoc, E. C., Lim, Z. W., & Ling, R. (2018). Defining “Fake News”. *Digital Journalism*, 6(2), 137-153. <https://doi.org/10.1080/21670811.2017.1360143>
- Temirkaynak, M. (2008). *Yanlış Bilinç’ten Son’a Giden Yolda İdeolojinin Serüveni : Tarihin ve İdeolojilerin Sonu Tartı malarının Sosyolojik Zemini  zerine Bir Analiz*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Adnan Menderes Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstit  
- Thomson, K. S., & Oppenheimer, D. M. (2016). Investigating an alternate form of the cognitive reflection test. *Judgment and Decision Making*, 11(1), 99-113.
- Thorson, E. A., Sheble, L., & Southwell, B. G. (2018). Conclusion: An Agenda for Misinformation Research. İçinde E. A. Thorson, L. Sheble, & B. G. Southwell (Ed.), *Misinformation and Mass Audiences*. University of Texas Press. <https://doi.org/10.7560/314555-019>
- Tiedens, L. Z., Ellsworth, P. C., & Mesquita, B. (2000). Stereotypes about sentiments and status: Emotional expectations for high- and low-status group members. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26(5), 560-574. <https://doi.org/10.1177/0146167200267004>
- Todd, P. M., & Gigerenzer, G. (2012). What is ecological rationality? İçinde G.

Gigerenzer & P. M. Todd (Ed.). *Ecological rationality: Intelligence in the world* (ss. 3-30). Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195315448.003.0011>

Toorn, J. van der, & Jost, J. T. (2014). Twenty years of system justification theory: Introduction to the special issue on “Ideology and system justification processes”. *Group Processes & Intergroup Relations*.
<https://doi.org/10.1177/1368430214531509>

Tosun, L. P. (2019). *Sanal Ortamda Gerçek Kisiler Sosyal Ağlar ve Sosyal Psikoloji* (2. bs). Nobel Akademik Yayıncılık.

Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D., & Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the social group: A self-categorization theory* (ss. x. 239). Basil Blackwell.

Turner, J. C., Oakes, P. J., Haslam, S. A., & McGarty, C. (1994). Self and collective: Cognition and social context. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20(5), 454-463. <https://doi.org/10.1177/0146167294205002>

Türker, Ö. (2007). Kelam İlminin Metafizikleşme Süreci. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 23, 75-92.

Türkiye’de gelir dağılımı rakamları açıklandı. Geliş tarihi 05 Eylül 2020. gönderen <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiyede-gelir-dagilimi-rakamlari-aciklandi/1587020>

Ünal, M. B. (2021). *Post-truth siyasetin popülizm, kamusalılık ve güven ekseninde incelenmesi* [Ankara Üniversitesi : Sosyal Bilimler Enstitüsü : Siyasal Bilgiler Fakültesi : Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı].

<https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/73969>

- Van Bavel, J. J., & Pereira, A. (2018). The Partisan Brain: An Identity-Based Model of Political Belief. *Trends in Cognitive Sciences*, 22(3), 213-224. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2018.01.004>
- Van Bavel, J. J., Harris, E. A., Pärnamets, P., Rathje, S., Doell, K. C., & Tucker, J. A. (2021). Political psychology in the digital (mis)information age: A model of news belief and sharing. *Social Issues and Policy Review*, 15(1), 84-113. <https://doi.org/10.1111/sipr.12077>
- van der Linden, S., Panagopoulos, C., & Roozenbeek, J. (2020). You are fake news: Political bias in perceptions of fake news. *Media, Culture & Society*, 42(3), 460-470. <https://doi.org/10.1177/0163443720906992>
- van der Toorn, J., Tyler, T. R., & Jost, J. T. (2011). More than fair: Outcome dependence, system justification, and the perceived legitimacy of authority figures. *Journal of Experimental Social Psychology*, 47(1), 127-138. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2010.09.003>
- Van Prooijen, J. W. (2018). *The psychology of conspiracy theories*. Routledge.
- van Prooijen, J.-W., Cohen Rodrigues, T., Bunzel, C., Georgescu, O., Komáromy, D., & Krouwel, A. P. M. (2022). Populist Gullibility: Conspiracy Theories, News Credibility, Bullshit Receptivity, and Paranormal Belief. *Political Psychology*. <https://doi.org/10.1111/pops.12802>
- Van Zomeren, M., Postmes, T., & Spears, R. (2008). Toward an Integrative Social Identity Model of Collective Action: A Quantitative Research Synthesis of Three Socio-Psychological Perspectives. *Psychological bulletin*, 134, 504-535.

<https://doi.org/10.1037/0033-2909.134.4.504>

Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online.

Science, 359(6380), 1146-1151. <https://doi.org/10.1126/science.aap9559>

Wakslak, C. J., Jost, J. T., Tyler, T. R., & Chen, E. S. (2016). Moral Outrage Mediates the Dampening Effect of System Justification on Support for Redistributive

Social Policies: *Psychological Science*.

<https://journals.sagepub.com/doi/10.1111/j.1467-9280.2007.01887.x>

Wardle, C. (2017). *Fake news. It's complicated.* First Draft.

<https://firstdraftnews.org:443/latest/fake-news-complicated/>

Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). *Information Disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making*

Information Disorder Toward an interdisciplinary framework for research and policymaking

Weeks, B. E. (2015). Emotions, Partisanship and Misperceptions: How Anger and

Anxiety Moderate the Effect of Partisan Bias on Susceptibility to Political Misinformation. *Journal of Communication*, 65(4), 699-719.

<https://doi.org/10.1111/jcom.12164>

Weisbuch, M., & Ambady, N. (2008). Affective divergence: Automatic responses to others' emotions depend on group membership. *Journal of Personality and*

Social Psychology, 95(5), 1063-1079. <https://doi.org/10.1037/a0011993>

Welsh, M., Burns, N., & Delfabbro, P. (2013). The cognitive reflection test: How much more than numerical ability? *Proceedings of the 35th Annual Conference of the*

Cognitive Science Society. 1587-1592.

- Whitson, J. A., Galinsky, A. D., & Kay, A. (2015). The emotional roots of conspiratorial perceptions. system justification. and belief in the paranormal. *Journal of Experimental Social Psychology*, 56, 89-95.
<https://doi.org/10.1016/j.jesp.2014.09.002>
- Yanatma, S. (2018). *Digital News Report 2018—Turkey Supplementary Report*.
<https://www.digitalnewsreport.org/publications/2018/digital-news-report-2018-turkey-supplementary-report/>
- Yıldırım, Y. (2017). Liberal Demokrasinin Krizi Bağlamında Avrupa’da Sağ-Popülizm ve Yükselen Aşırı-Sağ. *Amme İdaresi Dergisi*.
- Zimmermann, F., & Kohring, M. (2020). Mistrust, Disinforming News, and Vote Choice: A Panel Survey on the Origins and Consequences of Believing Disinformation in the 2017 German Parliamentary Election. *Political Communication*, 37(2), 215-237.
<https://doi.org/10.1080/10584609.2019.1686095>

VIII. EKLER

EK-1: DEMOGRAFİK BİLGİ FORMU

Yaşınız :

Cinsiyet : ☐ Kadın ☐ Erkek ☐ Diğer

Çalışıyor musunuz?: ☐Evet ☐ Hayır

Mesleğiniz:

Gelir Düzeyi (Aylık yaklaşık gelirinizi rakamsal olarak belirtiniz):

Yaşamınız boyunca en uzun süreyle bulunduğunuz yerleşim birimi?

- ☐ Kırsal
- ☐ Büyük şehir
- ☐ Şehir

Şu an yaşamakta olduğunuz yerleşim birimi?

- ☐ Kırsal
- ☐ Büyük şehir
- ☐ Şehir

Şu an yaşadığınız şehrin ismini yazınız: _____

Eğitim durumunuz nedir (En son mezun olduğunuz eğitim basamağını işaretleyiniz)?

- ☐ İlkokul
- ☐ Ortaokul
- ☐ Lise
- ☐ Lisans
- ☐ Master
- ☐ Doktora
- ☐ Diğer (Lütfen verilen boşluğa yazınız)_____

Mail adresiniz:.....

En sık ziyaret ettiğiniz sosyal medya platformunu ve onları ne sıklıkla ziyaret ettiğinizi işaretleyiniz.

	Günde 6 saatten fazla	Günde 3- 6 saat	Günde 1- 3 saat	Günde en fazla 1 saat	2-3 günde bir	Haftada 1	Hiç
Facebook							
Youtube							
Whatsapp							
Messenger							
Instagram							
Tumblr							
Twitter							
Tik Tok							
Snapchat							

Günlük haberlere ulaşmak için hangi kaynakları kullanırsınız?

- Televizyon

- ☐ Online Haber Platformları (Ensonhaber, Diken, medyascope vs. gibi)
- ☐ Basılı ve Online Gazeteler (Hürriyet, Habertürk, Sözcü, Karar, Yenişafak vs gibi)
- ☐ Twitter.com
- ☐ Facebook.com
- ☐ Youtube.com
- ☐ Diğer sosyal medya araçlarına
- ☐ İnternet sitelerine
- ☐ Diğer (Lütfen Belirtiniz)

Haber almak için hangi kaynağa güvenirsiniz?

- ☐ Televizyon
- ☐ Basılı veya Online Gazete (Hürriyet, Habertürk, Sözcü, Karar, Yenişafak vs gibi)
- ☐ Online Haber Platformları (Ensonhaber, Diken, medyascope vs. gibi)
- ☐ Twitter.com
- ☐ Facebook.com
- ☐ Youtube.com
- ☐ İnternet sitelerine
- ☐ Diğer (Lütfen Belirtiniz)

En çok okuduğunuz basılı gazeteleri seçiniz.

- ☐ Sabah
- ☐ Sözcü
- ☐ Hürriyet
- ☐ Posta
- ☐ Türkiye
- ☐ Milliyet
- ☐ Akşam
- ☐ Takvim
- ☐ Yeni Şafak
- ☐ Fanatik
- ☐ Aydınlık
- ☐ Diğer (Lütfen Belirtiniz)
- ☐ Okumuyorum

İsmini belirttiğiniz basılı gazeteleri hangi sıklıkla okuyorsunuz? *

- ☐ Her gün
- ☐ Haftada birkaç kez

- ☐ Haftada bir
- ☐ Ayda birkaç kez
- ☐ Ayda bir
- ☐ Yılda birkaç kez
- ☐ Hiçbir zaman

En çok okuduğunuz online gazeteleri seçiniz.

- ☐ Ensonhaber.com.tr
- ☐ Hurriyet.com. tr
- ☐ Aksam.com. tr
- ☐ Yeniakit.com. tr
- ☐ Milliyet.com. tr
- ☐ Sozcu.com. tr
- ☐ Haberturk.com
- ☐ Yenisafak.com
- ☐ Sabah.com. tr
- ☐ Haberler.com.tr
- ☐ GazeteDuvar.com.tr
- ☐ Diken.com.tr
- ☐ Sputniknews.com
- ☐ T24.com.tr
- ☐ Solhaber.com.tr
- ☐ Star.com.tr
- ☐ Bianet.com.tr
- ☐ NTV.com.tr
- ☐ Sol Haber.com.tr
- ☐ Memurhaber.com.tr
- ☐ Mynet.com.tr
- ☐ Nethaber.com.tr
- ☐ medyascope.com.tr
- ☐ Diğer (Lütfen Belirtiniz)
- ☐ Okumuyorum

İsmini belirttiğiniz online gazeteleri hangi sıklıkla okuyorsunuz?

- ☐ Her gün
- ☐ Haftada birkaç kez
- ☐ Haftada bir
- ☐ Ayda birkaç kez
- ☐ Ayda bir
- ☐ Yılda birkaç kez
- ☐ Hiçbir zaman

EK-2: BİLİŞSEL YANSITMA TESTİ (COGNİTİVE REFLECTION TEST)

1. Siz bir koşu yarışındasınız ve ikinci olan kişiyi geçtiniz. Kaçınıcı sıraya yükselirsiniz?
2. Bir çiftlikte 15 tane koyun var. 8 tanesi hariç hepsi öldü. Geriye kaç tane kaldı?
3. Ayşe'nin babasının 3 tane çocuğu var. İlk iki çocuğunun adı Eylül ve Ekim ise üçüncü çocuğunun adı nedir?
4. 3 metre derinliğinde, 3 metre uzunluğunda, 3 metre genişliğinde (boş) bir çukurun içinde kaç metreküp toprak vardır?

EK-3: BİLİŞ İHTİYACI ÖLÇEĞİ

Lütfen aşağıdaki ifadeleri dikkatlice okuyup, her birine ne ölçüde katılıp katılmadığınızı 1 (Hiç katılmıyorum) ve 5 (Kesinlikle katılıyorum) arasında size yansıtan uygun gördüğünüz bir rakamı işaretleyerek belirtiniz.

1. Karmaşık problemleri basit problemlere tercih ederim	1	2	3	4	5
2. Çok fazla düşünme gerektiren bir durumu ele almak için sorumluluk almayı isterim.	1	2	3	4	5
3. Düşünmek benim için eğlenme fikri değildir.	1	2	3	4	5
4. Düşünme yeteneklerimi kesin olarak zorlayan şeylerdense daha az düşünme gerektiren şeyleri tercih ederim.	1	2	3	4	5
5. Bir şeyler hakkında derin düşünmek zorunda kalacağım durumları önceden sezip kaçmayı denerim.	1	2	3	4	5
6. Uzun ve zorlu karşılıklı tartışmalardan memnun olurum.	1	2	3	4	5
7. Elimden gelenin en iyisini yaptığımı düşünürüm	1	2	3	4	5
8. Uzun dönemli projelerdense günlük küçük projeler hakkında düşünmeyi tercih ederim.	1	2	3	4	5
9. Öğrendikten sonra az düşünmeyi gerektiren görevlerden hoşlanırım	1	2	3	4	5
10. Benim yaşamımı en iyi noktaya götüren düşüncelere bağlı fikirler bana çekici gelir	1	2	3	4	5
11. Problemlere yeni çözüm önerileri gerektiren görevlerden gerçekten hoşlanırım.	1	2	3	4	5
12. Düşünmek için yeni yollar öğrenmek beni çok fazla heyecanlandırmaz	1	2	3	4	5
13. Hayatımın çözmem gereken parçalar ile dolu olmasını tercih ederim.	1	2	3	4	5
14. Soyut olarak düşünmek kavramı bana çekici gelir.	1	2	3	4	5
15. Önemli ama çok fazla düşünme gerektirmeyen bir görevdense zihinsel, zor ve önemli bir görevi tercih ederim	1	2	3	4	5
16. Zihinsel olarak çok caba gerektiren bir görevi tamamladıktan sonra tatmin olmaktansa rahatlamış hissederim	1	2	3	4	5
17. Benim için bir şeyin bir işi yapması yeterlidir; nasıl ve neden çalıştığı ile ilgilenmem	1	2	3	4	5

18. Kişisel olarak beni etkilemedikleri zaman bile genellikle sorunlar hakkında ayrıntılı düşünmeyi sona erdiririm.	1	2	3	4	5
---	---	---	---	---	---

EK-4: POLİTİK GRUBU MEŞRULAŞTIRMA ÖLÇEĞİ

Lütfen aşağıdaki ifadeleri dikkatlice okuyup, her birine ne ölçüde katılıp katılmadığınızı 1 (Hiç katılmıyorum) ve 7 (Kesinlikle katılıyorum) arasında size yansıtan uygun gördüğünüz bir rakamı her bir ifadenin karşısındaki boşluğa yazarak belirtiniz. Soruların doğru ya da yanlış yanıtı yoktur, önemli olan sizin düşünce ve duygularınızdır.

- 1 = Hiç Katılmıyorum
2= Katılmıyorum
3=Pek Katılmıyorum
4= Kararsızım
5= Biraz Katılıyorum
6= Katılıyorum
7= Kesinlikle Katılıyorum

• Kendimi politik partimin tipik bir destekçisi olarak görürüm.	-----
• Politik partimin destekçisi olmaktan memnunum.	-----
• Politik partimin üyelerine/destekçilerine karşı güçlü bir bağ hissedirim.	-----
• Diğer politik parti üyeleri/destekçileri ile özdeşim kurarım.	-----
• Desteklediğim politik partinin diğer destekçileri ve üyeleri Türkiye’deki diğer parti üyelerinden/destekçilerinden üstündür.	-----
• Genellikle, politik partimin üyeleri ve destekçileri davranışlarında meşru ve haklıdır.	-----

EK-5: SİSTEM MEŞRULAŞTIRMA ÖLÇEĞİ

Lütfen aşağıdaki ifadeleri dikkatlice okuyup, her birine ne ölçüde katılıp katılmadığınızı 1 (Hiç katılmıyorum) ve 9 (Kesinlikle katılıyorum) arasında size yansıtan uygun gördüğünüz bir rakamı bir ifadenin karşısındaki yazarak belirtiniz. Soruların doğru ya da yanlış yanıtı yoktur, önemli olan sizin düşünce ve duygularınızdır.

- Genel olarak, Türkiye adil bir ülkedir.

Hiç katılmıyorum ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ Kesinlikle
Katılıyorum
1 2 3 4 5 6 7 8 9

- Genel olarak, Türkiye toplumu olması gerektiği gibi hareket etmektedir işlemektedir.

Hiç katılmıyorum ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ Kesinlikle
Katılıyorum
1 2 3 4 5 6 7 8 9

- Türkiye yeniden yapılandırılmalıdır.

Hiç katılmıyorum ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ Kesinlikle
Katılıyorum
1 2 3 4 5 6 7 8 9

- Türkiye dünyadaki en iyi ülkedir.

Hiç katılmıyorum ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ Kesinlikle
Katılıyorum
1 2 3 4 5 6 7 8 9

- Türkiye, vatandaşlarının iyiliğine hizmet eder.

Hiç katılmıyorum ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ Kesinlikle
Katılıyorum
1 2 3 4 5 6 7 8 9

- Türkiye'deki herkes için zengin ve mutlu olmada fırsat eşitliği vardır.

Hiç katılmıyorum ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ Kesinlikle
Katılıyorum
1 2 3 4 5 6 7 8 9

• **Türkiye her yıl daha kötüye gidiyor.**

Hiç katılmıyorum ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ Kesinlikle
Katılıyorum
1 2 3 4 5 6 7 8 9

• **Türkiye genelde insanların hak ettiklerini elde edecekleri şekilde düzenlenmiştir.**

Hiç katılmıyorum ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ Kesinlikle
Katılıyorum
1 2 3 4 5 6 7 8 9

EK-6: ULUSAL SİSTEM DUYGU ÖLÇEĞİ

TÜRKİYEDEKİ DÜZENE, SİSTEME ya da “YAŞAM TARZI”NA odaklanmanızı rica ediyoruz. Kendinizi bir TÜRKİYE’NİN MEVCUT DÜZEN VE SİSTEMİNİN BİR FERDİ olarak düşündüğünüzde, aşağıdaki duyguları ŞU ANDA ne ölçüde hissediyorsunuz? Lütfen kendinizi Türkiye’nin düzeni ve sisteminin içinde yaşayan bir ferdi olarak düşündüğünüzde aşağıdaki duyguları şu anda ne ölçüde hissettiğinizi her bir ifadenin karşısında 1 (Hiç) ve 7 (Çok fazla) arasında size yansıtan uygun gördüğünüz bir rakamı işaretleyerek belirtiniz Kısacası, TÜRKİYE’DEKİ mevcut DÜZEN ve SİSTEMİNİN bir ferdi olduğunuz için şu anda nasıl hissediyorsunuz?

• Türkiye’nin sistem ve düzenine karşı kızgın hissediyorum.	Hiç	1	2	3	4	5	6	7	Çok fazla
• Diğer ülkelerin sistem ve düzenine karşı kızgın hissediyorum.	Hiç	1	2	3	4	5	6	7	Çok fazla
• Türkiye’nin sistem ve düzeninin bir ferdi olarak, memnuniyet hissediyorum.	Hiç	1	2	3	4	5	6	7	Çok fazla
• Türkiye’nin sistem ve düzeninin bir ferdi olarak, korku hissediyorum.	Hiç	1	2	3	4	5	6	7	Çok fazla
• Türkiye’nin sistem ve düzeninin bir ferdi olarak, umutlu hissediyorum.	Hiç	1	2	3	4	5	6	7	Çok fazla
• Türkiye’nin sistem ve düzeninin bir ferdi olarak, gururlu hissediyorum.	Hiç	1	2	3	4	5	6	7	Çok fazla
• Türkiye’nin sistem ve düzeninin bir ferdi olarak, iğrenme hissediyorum.	Hiç	1	2	3	4	5	6	7	Çok fazla
• Türkiye’nin sistem ve düzeninin bir ferdi olarak, huzursuz hissediyorum.	Hiç	1	2	3	4	5	6	7	Çok fazla
• Türkiye’nin sistem ve düzeninin bir ferdi olarak, mutlu hissediyorum.	Hiç	1	2	3	4	5	6	7	Çok fazla
• Türkiye’nin sistem ve düzeninin bir ferdi olarak, minnettar hissediyorum.	Hiç	1	2	3	4	5	6	7	Çok fazla
• Türkiye’nin sistem ve düzeninin bir ferdi olarak, kendimi suçlu hissediyorum.	Hiç	1	2	3	4	5	6	7	Çok fazla
• Türkiye’nin sistem ve düzeninin bir ferdi olarak, saygılı hissediyorum.	Hiç	1	2	3	4	5	6	7	Çok fazla
• Türkiye’nin sistem ve düzeninin bir ferdi olarak, tedirgin hissediyorum.	Hiç	1	2	3	4	5	6	7	Çok fazla
• Türkiye’nin sistem ve düzeninin bir ferdi olarak, neşeli hissediyorum.	Hiç	1	2	3	4	5	6	7	Çok fazla
• Türkiye’nin sistem ve düzeninin bir ferdi olarak, engellenme hissediyorum.	Hiç	1	2	3	4	5	6	7	Çok fazla
• Türkiye’nin sistem ve düzeninin bir ferdi olarak, huzurlu hissediyorum.	Hiç	1	2	3	4	5	6	7	Çok fazla
• Türkiye’nin sistem ve düzeninin bir ferdi olarak, utanç hissediyorum.	Hiç	1	2	3	4	5	6	7	Çok fazla
• Türkiye’nin sistem ve düzeninin bir ferdi olarak, heyecanlı hissediyorum.	Hiç	1	2	3	4	5	6	7	Çok fazla
• Türkiye’nin sistem ve düzeninin bir ferdi olarak, kaygılı hissediyorum.	Hiç	1	2	3	4	5	6	7	Çok fazla

• Türkiye'nin sistem ve düzeninin bir ferdi olarak, üzgün hissediyorum.	Hiç	1	2	3	4	5	6	7	Çok fazla
• Türkiye'nin sistem ve düzeninin bir ferdi olarak, isyan duygusu hissediyorum.	Hiç	1	2	3	4	5	6	7	Çok fazla
• Türkiye'nin sistem ve düzeninin bir ferdi olarak, pişmanlık hissediyorum.	Hiç	1	2	3	4	5	6	7	Çok fazla
• Türkiye'nin sistem ve düzeninin bir ferdi olarak, rahatsız edilmiş hissediyorum.	Hiç	1	2	3	4	5	6	7	Çok fazla
• Türkiye'nin sistem ve düzeninin bir ferdi olarak, hayal kırıklığı hissediyorum.	Hiç	1	2	3	4	5	6	7	Çok fazla
• Türkiye'nin sistem ve düzeninin bir ferdi olarak, ihanete uğramış hissediyorum.	Hiç	1	2	3	4	5	6	7	Çok fazla
• Türkiye'nin sistem ve düzeninin bir ferdi olarak, kırgın hissediyorum.	Hiç	1	2	3	4	5	6	7	Çok fazla
• Türkiye'nin sistem ve düzeninin bir ferdi olarak, gıpta etmiş hissediyorum.	Hiç	1	2	3	4	5	6	7	Çok fazla

EK-7: İDEOLOJİK YÖNELİM ÖLÇEĞİ

Lütfen aşağıdaki sıfatların sizin siyasi duruşunuzu ne kadar yansıttığını, sıfatların yanında yer alan rakamları işaretleyerek belirtiniz

	Hiç uygun değil	Kısmen Uygun	Uygun	Oldukça Uygun	Tamamen Uygun
1.Muhafazakâr	1	2	3	4	5
2.Dindar	1	2	3	4	5
3.Cumhuriyetçi	1	2	3	4	5
4.Kemalist/Atatürkçü	1	2	3	4	5
5.Milliyetçi	1	2	3	4	5
6.Sosyal Demokrat	1	2	3	4	5
7.Sosyalist	1	2	3	4	5
8.Ulusalçı	1	2	3	4	5
9.Liberal	1	2	3	4	5
10. Diğer(lütfen belirtiniz)	1	2	3	4	5

Kendinizi siyasi yelpazade nerede gördüğünüzü belirtiniz.

Sol	Sola yakın	Ne sol ne sağ	Sağa yakın	Sağ
1	2	3	4	5

EK-8: POZİTİF VE NEGATİF DUYGU ÖLÇEĞİ (PNAS)**PANAS DUYGU ÖLÇEĞİ**

	Çok az veya hiç	Biraz	Ortalama	Oldukça	Çok Fazla
İLGİLİ					
SIKINTILI					
HEYECANLI					
MUTSUZ					
GÜÇLÜ					
SUÇLU					
ÜRKMÜŞ					
DÜŞMANCA					
HEVESLİ					
GURURLU					
ASABI (KOLAYCA SİNİRLENEBİLECEK					
DİKKATLİ					
UTANMIŞ					
SİNİRLİ					
TEDİRGİN					
AKTİF					
KORKMUŞ					

EK-9 : YALAN HABER DEĞERLENDİRME FORMU

Katılımcılara her bir haber için aşağıdaki sorular yöneltilmiştir. Haberler aşağıda kategoriler halinde sunulmuştur.

Bu haberi daha önce duydunuz mu?

Evet ☐

Hayır ☐

Emin Değilim ☐

Bildiğiniz kadarıyla yukarı başlıktaki iddia ne kadar doğrudur?

Kesinlikle yanlıştır. ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ Kesinlikle doğrudur.
1 2 3 4 5 6 7

Bu haberi sosyal medya araçlarında paylaşmayı düşünür müsünüz?

Kesinlikle paylaşmam ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ Kesinlikle paylaşıyorum.
1 2 3 4 5 6 7

Sistem Yanlısı Yalan Haberler

Son on beş yılda eğitime rekor yatırım! Türkiye'nin eğitime ayırdığı bütçe payı 15 kat arttı.

Türkiye'de son on beş yılda eğitime ayrılan bütçe her yıl artarak yükseltildi. Okul ve derslik sayılarında büyük artış yaşandı, atanamayan öğretmenlerin dramı son buldu. Altyapıya önemli yatırımlar yapılırken, diğer yandan da sistemde köklü reformlar için gerek...

OECD 2016 yılında Türkiye'nin yüksek gelirli ülke grubunda olduğunu açıkladı.

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), gelişmiş ülkelerdeki düşük, gelişmekte olan ülkelerdeki yüksek büyümenin, ülkelerin gelir klasmanında değişime neden olduğunu belirterek, "2015'in orta gelirli ülkeleri Kolombiya, Kosta Rika, Endonezya, Meksika, Güney Afrika ve Türkiye şu anda yüksek gelirli ülkeler" değerlendirmesinde bulundu. Türkiye'nin...

Avrupa'da sağlık sisteminden şikayetçi vatandaşlar, Türk vatandaşlığı ve oturma izni için başvuruları arttırdı.

Virüs sonrasında Batılı ülkelerin ölüme terk ettiği yaşlılar, Türk vatandaşlığı için sıraya girdi. İspanya'dan Pakistan'a kadar her ülkeden yaşlı nüfus, Türk vatandaşlık bürolarını arıyor. Dünyanın en mutlu ülkesi olan Norveç'ten bile gelmek isteyenler...

Sistem Karşıtı Yalan Haberler

DÖVİZ HAKKINDA KONUŞMAK DAHİ YASAK

Mayıs ayında Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu'nun aldığı karar ile döviz kuru hakkında haber yapmak ve konuşmak yasaklandı. Resmi Gazete'de yayımlanan yönetmeliğe göre, "finansal sisteme olan güveni zedeleyerek sistemik riske neden olabilecek şekilde bilgi ve söylentiler yaymak" manipülasyon olarak...

Mecliste çocuğa cinsel istismarın cezasının düşürülmesine yönelik bir düzenleme görüşüldü.

Son yıllarda artan istismar ve taciz vakaları kamuoyunda büyük tepkiye yol açarken mecliste çocuklara cinsel istismar suçlarında mağdur ve failin evlenmesi öngören düzenlemeyle birlikte bazı durumlarda cezaların azaltılması da tartışıldı. İstismar ve..

Son düzenleme ile içme suyuna ÖTV (Özel Tüketim Vergisi) geldi.

Maliye Bakanlığı'nın yaptığı son düzenlemeyle birlikte yaşamın devamı için temel ihtiyaç maddelerinden biri olan içme suyuna yüzde 10 ÖTV zammı geldi..

Sistem Yanlısı Gerçek Haberler

Türkiye’de trafikteki taşıt sayısı son 10 yılda yüzde 60 artış gösterdi.

Türkiye İstatistik Kurumu, Aralık 2019’a ilişkin "Motorlu Kara Taşıtları İstatistikleri" dair verileri açıkladı. Trafiğe kayıtlı araç sayısı, geçen yıl bir önceki yıla göre yüzde 1,27 artarak 23 milyonun üzerine çıktı. Bu sayı 2010 yılına dair veriler ile...

Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi verilerine göre Türkiye’de doktora öğrencisi sayısı son 5 yılda yaklaşık yüzde 30 oranında arttı.

Millî Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi’nin 2014’ten bu günümüze kadarki verileri incelendiğinde, doktora yapan öğrenci sayısının yıllar içerisindeki artışı dikkat çekiyor. Türkiye’de kayıtlı doktora...

Türkiye ormanlık alan artışı sıralamasında dünyanın en başarılı beşinci ülkesidir.

Küresel Orman Kaynakları Raporuna göre 2010-2020 arasında Türkiye’deki yıllık ormanlık alan artışı yaklaşık yüzde bir oranındadır ve bu artış hızıyla Türkiye orman artışı sıralamasında dünyanın en başarılı beşinci ülkesidir. Rap..

Sistem Karşıtı Gerçek Haberler

OECD Daha İyi Yaşam Endeksinde Türkiye 41 ülke arasından 38. sıradadır.

OECD Daha İyi Yaşam Girişimi insanların ve ülkelerin refahını arttıran unsurları ve tüm ülkeler için genel refahı artırmak için ne gibi adımlar atılabileceği üzerine çalışıyor. Bu kapsamda farklı kategorilere dair Türkiye'den elde edilen veriler ortak değerlendirilmiştir...

Türkiye'de gelir dağılımı eşitsizliği ve yoksulluk arttı.

TÜİK'in her sene yayınladığı gelir ve yaşam koşulları araştırması sonuçları 2018 yılına kıyasla 2020 yılında gelir eşitsizliğinin azaldığını gösterse de son 5 yılın sonuçları gini katsayısı bazında karşılaştırıldığında eşitsizliğin arttığı...

OECD: En uzun çalışma saatleri Türkiye'de

OECD'nin verilerine göre, Türkiye, Avrupa ülkeleri arasında en uzun çalışma saatlerine sahip ülke olarak gösteriliyor. Türkiye'de haftalık çalışma saatlerinin yasal sınırı 45 saat olsa da çalışma süresi 48 saat..

Nötr Yalan Haberler

Dünyanın merkezi ÇORUM!

Dünyanın en çok kullanılan arama motorlarından Google'ın haritalama servisi Google Haritalar, dünyanın coğrafi merkezini Çorum kırsalını oluşturan bölge olarak açıkladı...

Uçakta doğan bebeklere yaşam boyu ücretsiz seyahat hakkı

Uçakta doğan bebeklere yaşam boyunca tüm ülkelere ücretsiz seyahat hakkı tanınmaktadır. Bununla birlikte uluslararası alanda doğan bebekler dünya vatandaşı olarak nitelendirilmekte ve birçok ülkeye vizesiz seyahat...

â ê î ô û

Türkçe yazım dilinde şapka kullanımı kalktı.

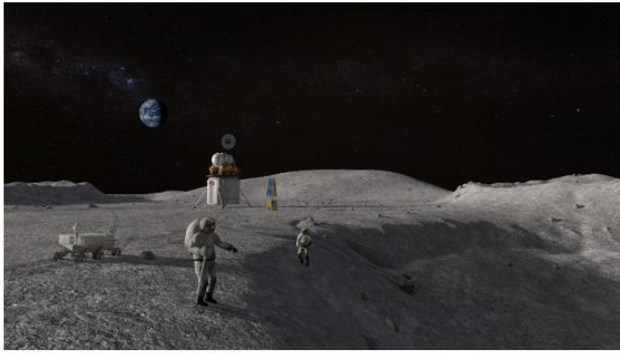
Türkçe 'de şapka olarak bilinen düzeltme işaretinin kullanımı kalktı. Düzeltme işareti daha çok Arapça ve Farsça kelimelerde inceltme..

Nötr Gerçek Haberler

Kamboçya'da mayın bularak hayat kurtaran yaşlı fareye altın madalya verildi.

Kara mayınlarını bulmak için eğitilen, karayeri boyunca 39 mayın ve 22 patlamamış mühimmat bulan ve birçok insanı ölüm ve yaralanmaktan kurtaran 'Magawa' isimli dev keseli sıçan, altın madalyaya layık görüldü..

NASA 2024'te Aya kadın astronot göndermeyi planlamaktadır.

ABD Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi (NASA), "Ay'a geri dönme planını" açıkladı. NASA, 28 milyar dolarlık Artemis programı ile 1972'den sonra ilk kez 2024'te Ay'a astronotlar göndermeyi hedefliyor. İki astronottan biri kadın olacak. Hedefin gerçek..

22 yıl önce kaybolan adamın cesedi Google Earth sayesinde bulundu.

ABD'nin Florida eyaletinde 1997 yılında ortadan kaybolan 40 yaşındaki W.M.ın arabasına ve cesedine 22 yıl sonra Google Earth sayesinde ulaşıldı..

EK – 10 : Tüm Değişkenlere Dair Korelasyonlar (N=226)

Haber Değerlendirmeleri ile Diğer Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar

	Ort.	SS.	1	2	3	4	5.a	5.b	6.a	6.b	6.c	6.d	6.e	6.f	6.g	6.h	6.i	7.a	7.b	7.c	8.a	8.b
1.Biliş İhtiyacı	3.39	0.72	1	0.108	-0.111	-0.128	-0.052	.164*	0.027	0.065	0.027	-0.065	0.113	-0.019	-0.036	0.093	0.111	-.193**	-0.006	.162*	.352**	-0.052
2.CRT-2	2.98	0.88		1	-.213**	-0.005	-0.017	-0.012	0.018	0.097	0.060	0.027	0.043	0.044	.168*	0.005	0.001	-0.018	-0.044	-0.029	0.102	-0.013
3.Politik Grup Meşrulaştırma	2.47	1.35			1	.317**	.270**	-0.119	-0.074	0.033	0.090	.211**	-0.088	0.082	-0.005	0.130	-0.035	0.104	.258**	0.120	-0.010	-0.019
4.Sistem Meşrulaştırma	2.93	1.61				1	.814**	-.738**	-0.044	-0.031	0.014	.471**	-.398**	0.048	-0.086	.328**	-.258**	.470**	0.009	-.251**	.142*	-.264**
5.a.Sistem Pozitif Duygu	2.66	1.28					1	-.712**	-0.093	0.012	0.089	.530**	-.335**	0.067	-0.024	.333**	-.243**	.517**	0.001	-.214**	.221**	-.269**
5.b.Sistem Negatif Duygu	4.51	1.62						1	0.001	0.106	0.082	-.429**	.443**	0.050	.133*	-.247**	.295**	-.455**	0.067	.325**	-0.091	.394**
6.a.Haber Ayırt Edicilik Puanı	4.39	0.37							1	.265**	-.662**	-.345**	-.383**	-.542**	.198**	.133*	.233**	-0.120	-.188**	-0.041	0.049	-0.068
6.b.Gerçek Haber Değerlendirme	4.09	0.76								1	.547**	.251**	.431**	.344**	.829**	.588**	.691**	0.102	-0.022	0.065	0.083	0.006
6.c.Yalan Haber Değerlendirme	3.37	0.76									1	.494**	.667**	.738**	.473**	.342**	.335**	.183**	.146*	0.086	0.021	0.064
6.d.Sistem Yanlısı Yalan Haber Doğruluk	2.46	1.10										1	-0.129	.177**	0.104	.546**	-0.053	.502**	-0.059	-.198**	0.033	-.147*
6.e. Sistem Karşıtı Yalan Haber Doğruluk	3.74	1.36											1	.271**	.470**	-0.024	.402**	-.239**	.178**	.236**	-0.040	.217**
6.f.Sistem Nötr Yalan Haber Doğruluk	3.91	1.12												1	.290**	.187**	.246**	.170*	.141*	0.083	0.059	0.010
6.g.Sistem Nötr Gerçek Haber Doğruluk	4.06	1.00													1	.259**	.376**	0.001	0.080	0.114	0.032	0.065
6.h.Sistem Yanlı Gerçek Haber Doğruluk	3.64	1.05														1	0.110	.373**	-.147*	-0.085	.148*	-.157*
6.i.Sistem Karşıt Gerçek Haber Doğruluk	4.59	1.16															1	-0.104	-0.023	0.077	0.014	0.070
7.a.Sağ Muhafazakar	2.51	1.09																1	-0.106	-.263**	0.020	-.164*
7.b.Sol Muhafazakar	2.52	0.99																	1	.491**	0.092	.168*
7.c.Sol Liberal	2.21	0.91																		1	.154*	0.088
8.a.Pozitif Duygu	2.79	0.71																			1	-.246**
8.b.Negatif Duygu	2.26	0.81																				1

*p < 0.05

**p < 0.01

Haber Paylaşımları ile Diğer Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar (N=219)

	Ort.	SS.	1	2	3	4	5.a	5.b	6.a [!]	6.b	6.c	6.d	6.e	6.f	6.g	6.h	6.i	7.a	7.b	7.c	8.a	8.b
1.Biliş İhtiyacı	3.42	0.7	1	.137*	-0.09	-0.06	0.005	0.131	.065	.140*	.156*	.185**	.134*	.181**	.149*	.189**	0.066	-.194**	-0.012	.158*	.390**	-0.053
2.CRT-2	3	0.88		1	-.220**	-0.021	-0.035	-0.002	.076	0.00	0.036	-0.051	-0.026	0.071	0.035	0.01	-0.054	-0.019	-0.029	-0.005	0.112	-0.01
3.Politik Grup Meşrulaştırma	2.44	1.34			1	.320**	.289**	-0.121	.161*	0.091	.203**	.231**	.137*	0.116	.179**	.172*	-0.033	0.104	.261**	0.123	-0.002	-0.048
4.Sistem Meşrulaştırma	2.89	1.58				1	.806**	-.733**	.099	-.327**	0.035	0.059	-.236**	-0.092	-.138*	-0.117	0.058	.472**	0.017	-.245**	.134*	-.272**
5.a.Sistem Pozitif Duygu	2.65	1.27					1	-.705**	.158*	-.328**	0.04	0.063	-.284**	-0.051	-0.132	-0.115	0.049	.519**	0.009	-.206**	.214**	-.267**
5.b.Sistem Negatif Duygu	4.54	1.62						1	-.058	.423**	0.035	0.013	.296**	0.113	.236**	.170*	-.158*	-.457**	0.071	.338**	-0.085	.386**
6.a. Sistem Yanlısı Yalan Haber Paylaşımları [!]	1.39	0.72							1	.425**	.544**	.627**	.521**	.538**	.653**	.595**	-.169*	0.106	0.07	0.079	0.077	0.025
6.b.Sistem Karşıtı Yalan Haber Paylaşımları	2.29	1.58								1	.496**	.502**	.746**	.672**	.871**	.744**	-.349**	-.252**	.141*	.218**	0.034	.139*
6.c.Sistem Nötr Yalan Haber Paylaşımları	1.92	1.17									1	.651**	.591**	.765**	.812**	.771**	-.170*	-0.015	0.107	0.096	.185**	0.021
6.d.Sistem Yanlısı Gerçek Haber Paylaşımları	1.86	1.12										1	.620**	.695**	.709**	.847**	.200**	-0.027	0.027	0.076	.267**	0.022
6.e.Sistem Karşıtı Gerçek Haber Paylaşımları	2.37	1.52											1	.644**	.788**	.861**	0.062	-.233**	0.005	.155*	0.032	.171*
6.f.Sistem Nötr Yalan Haber Paylaşımları	2.05	1.26												1	.812**	.915**	0.12	-0.111	0.095	0.099	.168*	0.079
6.g.Yalan Haber Paylaşım	1.87	0.93													1	.885**	-.341**	-0.129	.151*	.180**	0.119	0.093
6.h.Gerçek Haber Paylaşım	2.09	1.14														1	.137*	-.149*	0.054	0.127	.167*	0.109
6.i.Doğru Haber Paylaşım	4.36	0.25															1	-0.026	-.211**	-0.124	0.084	0.022
7.a.Sağ Muhafazakar	2.52	1.1																1	-0.107	-.269**	0.02	-.164*
7.b.Sol Muhafazakar	2.52	0.99																	1	.477**	0.084	.180**
7.c.Sol Liberal	2.19	0.9																		1	.143*	0.104
8.a.Pozitif Duygu	2.79	0.72																			1	-.247**
8.b.Negatif Duygu	2.26	0.82																				1

*p < 0.05

**p < 0.01

!Sistem Yanlısı Yalan Haber Paylaşımları için Sperman's rho katsayısı kullanılmıştır.

EK-11: Etik Onay Tutanağı

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİK KURULLARI
(Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulu)
TOPLANTI TUTANAĞI

OTURUM TARİHİ
25 Aralık 2020

OTURUM SAYISI
2020-10

KARAR NO 7: Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'nden alınan Psikoloji Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi Sümeyye AKAR'ın "Yalan Haber Değerlendirmelerinde Sistem Düzeyinde Duyguların Rolü" adlı tez çalışması kapsamında uygulanacak ölçek sorularının değerlendirilmesine geçildi.

Yapılan görüşmeler sonunda; Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi Sümeyye AKAR'ın "Yalan Haber Değerlendirmelerinde Sistem Düzeyinde Duyguların Rolü" adlı tez çalışması kapsamında uygulanacak ölçek sorularının fikri, hukuki ve telif hakları bakımından metot ve ölçeğine ilişkin sorumluluğu başvurucuya ait olmak üzere uygun olduğuna oybirliği ile karar verildi.

Prof. Dr. Feriudun YILMAZ
Başkan

Prof. Dr. Abamüslim AKDEMİR
Üye

Prof. Dr. Doğan ŞENYÜZ
Üye

Prof. Dr. Ayşe OĞUZLAR
Üye

Prof. Dr. Vejdi BİLGİN
Üye

Prof. Dr. Emel GÖĞÜŞ
Üye

Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU
Üye